

VL 100

TANULMÁNYOK
VARGYAS LAJOS SZÜLETÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJÁRA

Summa Ethnographica 1.

AZ MTA BTK NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS A L'HARMATTAN KIADÓ
KÖZÖS SOROZATA

SOROZATSZERKESZTŐ: VARGYAS GÁBOR

VL 100

TANULMÁNYOK
VARGYAS LAJOS SZÜLETÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette:
VARGYAS GÁBOR

L'HARMATTAN KIADÓ – MTA BTK NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET
2015

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

© Vargyas Gábor, 2015
© Szerzők, 2015
© MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 2015
© L'Harmattan Kiadó, 2015

ISBN 978 963 414 130 3
ISSN 0138-9793

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel: 267–5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Tördelte: Csernák Krisztina
Borítóterv: Nemes Péter
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

Summa Ethnographica. Egy sorozat elé (BALOGH BALÁZS)	7
VL 100. Egy konferencia és egy tanulmánykötet (VARGYAS GÁBOR)	9
ANDRÁSFALVY BERTALAN: Száz éve született Vargyas Lajos	15
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Vargyas Lajos emlékezete	19
PÓCS ÉVA: Vargyas Lajos és a honfoglalás-kori hitvilág kutatása	29
MIKÓS ÉVA: Miért és hogyan (nem csak) esztétikai tudomány a folklorisztika?	47
RUDASNÉ BAJCSAY MÁRTA: Vargyas Lajos kutatói látásmódjáról – a Fehér László-ballada kapcsán	63
NAGY ILONA: A Szent Család menekülése Egyiptomba: adalékok a megverselt apokrif legendák („legendaballadák”) kérdéséhez	73
TAMÁS ILDIKÓ: Zene, vers, társadalom. Egy készülő adatbázis apropóján	107
FELFÖLDI LÁSZLÓ: „Amíg egy nemzedék munkába áll...” Vargyas Lajos és a néptánckutatás	131
DOMOKOS MÁRIA: Vargyas Lajos, a tudományszervező	141
SZALAY OLGA: „Összegereblyézett Kodály cetlik”? Kodály hátrahagyott írásai Vargyas Lajos szerkesztésében	151
BÓNIS FERENC: Kodály tanulmánya, a „Magyar népzene”. Együttműkö- désünk Vargyas Lajossal a mű végső formájának megalkotásában	161
VARGYAS GÁBOR: Vargyas Lajos, a Magyar Néprajz V. kötetének főszerkesztője	171
*	
Manchin Róbert beszélgetése Vargyas Lajossal [1969–1972?]	227
VARGYAS LAJOS: A 18. századi magyar népzene kutatási problémái. Korreferátum Kosáry Domokos előadásához 1978. II. 30-án	265
VARGYAS LAJOS: A finnugor összehasonlító zenetudomány módszertanáról	273

Intézetünk új kiadványsorozatát indít. A kezdeményezést a szükség szülte.

Tudományszakunk sokoldalúságát igazolva, a szerteágazó részterületek tematikai gazdagságát jól tükrözve, számos könyvsorozat jelenik meg a magyar néprajztudomány műhelyeiben. Jellemző rájuk, hogy valamely részdiszciplína profiljához igazodva igyekeznek az arra érdemes műveket megjelentetni. Léteznek – többek között – forrásközlő és forráselemző, folklorisztikai és társadalomnéprajzi, etnológiai, történeti néprajzi és a tárgyi kultúrát bemutató sorozatok. Intézetünk adja ki évtizedek óta a tematikailag legkülönbözőbb tárgyú, de minden esetben monografikus igénygel készült disszertációkat, műveket a Néprajzi Tanulmányok kötetében. Azt gondolhatnánk, hogy sorozataink „lefedik” a tudományszak teljes spektrumát. Ugyanakkor időről időre olyan helyzetbe kerülünk, hogy az egyes konferenciák, műhelymegbeszélések, vitafórumok, centenáriumi, születésnap, tisztelgő, évfordulós vagy egyéb megemlékező események nyomán keletkezett, tanulmányokká formált változataiban közlésre érdemes kézirat-együtteseket nem tudjuk, hogy milyen keretek közé illesztve jelentessük meg. Pár éve, a Tálasi István, Fél Edit, Gunda Béla születésének századik évfordulója tiszteletére rendezett emlékülések dolgozatainak publikálása kapcsán már felmerült egy új sorozat elindításának ötlete.

Az ötlet valósággá vált. A Summa Ethnographicát útjára bocsátjuk. Célunk, hogy – a nevéhez illően – minden hasznos szakmai anyagot, amely a néprajztudomány berkeiben születik, de nem illik bele más szakmai sorozatba, összegyűjtse és bemutassa. Keresve sem lehetne méltóbb indítóságot találni, mint a Vargyas Lajos születésének századik évfordulójára rendezett konferenciának az egybegyűjtött tanulmányait!

Balogh Balázs

VL 100.
EGY KONFERENCIA ÉS EGY TANULMÁNYKÖTET

VARGYAS GÁBOR

Az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya az MTA BTK Néprajztudományi és Zenetudományi Intézeteinek szervezésében 2014. szeptember 29-én az MTA Székház Felolvasótermében emlékülést tartott Vargyas Lajos születésének századik évfordulója alkalmából.¹ A megemlékezésnek több célja volt. A kerek évforduló szokásos velejárója az ünnepeelt pályájának, életművének az „örökkévalóságban” való elhelyezése, eredményeinek, az általa művelt szaktudomány(ok)hoz való hozzájárulásának a summázása. Vargyas Lajos folklorisztikai, népzene kutatói, néprajzi, irodalomtudományi, verstani stb. munkássága a 20. századi magyar humán tudományosság egyik kiemelkedő életműve; jelentőségének megítélésében – a hangsúlybeli különbségek ellenére is – konszenzus van. Még életében, 90. születésnapján számos szakma képviselői ünneplő kötettel tisztelegtek előtte,² fő műveit javított kiadásban az utóbbi évtized(ek)ben újra kiadták,³ életéről film készült,⁴ (digitalizált)

- ¹ Vargyas Lajos 1914. február 1-jén született, a konferencia megszervezésére gyakorlati okokból került sor ebben az időpontban.
- ² Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. 1–3. kötet. (A szerkesztők munkatársa Landgraf Ildikó és Mikos Éva.) Bp., L'Harmattan, 2004.
- ³ Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Bp., Zeneműkiadó, 1981. (2. jav. kiad.: Szerk. Paksa Katalin. Bp., Planétás K., 2002. /Jelenlévő múlt./ [10 db CD-melléklettel]); *Áj falu zenei élete*. Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének Kiadványai, 1941. + „Áj falu zenei anyaga I. Régi népdalok”. *Néprajzi Közlemények*, 1960. V. évf. 2. sz. + „Áj falu zenei anyaga II. Új népdalok, 1. rész”. *Néprajzi Közlemények*, 1961. VI. évf. 3–4. sz. + „Áj falu zenei anyaga II. Új népdalok, 2. rész”. *Néprajzi Közlemények*, 1963. VIII. évf. 1. sz. = Összkiadás: *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940. = The Musical World of a Hungarian Village – Áj, 1940*. Szerk. Bereczky János. Bp., Planétás K., 2000. /Jelenlévő múlt./ (1 db CD-melléklettel).
- ⁴ *Kerítésen kívül. Portréfilm Vargyas Lajos népzene kutatóról*. Rendezte Csorba Judit

publikációi a Vargyas Lajos-honlapon⁵ a nyilvánosság számára hozzáférhetőek.

A konferencia kezdetén – a hagyományok szellemében – az életművet ketten is méltatták. *Andrásfalvy Bertalan* mindenekelőtt Vargyas „eszméit”, közéleti elkötelezettségét hangsúlyozta, azt a szemléletmódot, ahogy Vargyas a tudomány művelését nem öncélú tevékenységként, hanem a közösség, a nemzeti kultúra felvirágoztatása érdekében végzett tevékenységként fogta fel. *Paládi-Kovács Attila* előadásában részletes pályaképet vázolt fel, különös tekintettel Vargyas egykori mestereire (Györffy, Viski, Kodály stb.), falukutató kollégáira és barátaira (Erdei), szerteágazó érdeklődésére és kutatási területeire, társadalompolitikai elkötelezettségére és nem utolsósorban fő műveire. Az életmű méltatása során külön és részletesen szólt egy olyan témáról, ami a konferencia egyik vezérfonalának is bizonyult: Vargyasnak a szakma nagy, kollektív vállalkozásaiban (Magyar Néprajz, Magyar Népzene Tára) játszott pozitív szerepéről, illetve a szakmai-tudománypolitikai fórumokon tanúsított konstruktív magatartásáról.

A tudományos életművek azonban még létrehozóik halála után sem zárulnak le teljesen: utóéletük, recepciójuk van. A tudományban nincs megállás: az új kutatások új eredményeket szülnék, amelyek fényében az addig általánosan elfogadott nézetek, ismeretek megkérdőjeleződnek: időről időre felmerül az igény a „tények” és a vélemények átértékelésére. A konferencia szervezőinek felfogása szerint mindez a tudomány előrehaladásának természetes, sőt kívánatos módja, ami semmit nem von le a nagy elődök érdemeiből. A születése óta eltelt immár egy évszázad, a kellő időbeli távlat szükségyszerűen vetette fel, hogy Vargyas Lajos sokoldalú munkásságát az új kutatások fényében, új szemmel, új szempontok szerint értékeljük.

Erre a feladatra vállalkozott *Pócs Éva*, aki egy korábbi írása után⁶ ezúttal Vargyasnak a honfoglalás-kori hitvilág vizsgálatában elért eredményeit tette mérlegre saját, idevonatkozó kutatásai alapján. Vargyas „kutatói nagyságát” komplex, preconcepció-mentes, „globális és józan” megközelítésmódjában látja, amely „összetett zenei és szövegfolklór-elemzésekbe

Dorotya. InterMap Kft., 2000. (Budapest, Hagyományok Háza, 20042.) [Melléklet *Az Idő rostájában* c. tanulmánykötethez.]

⁵ „Vargyas Lajos Archívum”. Elérhetősége: <http://www.vargyaslajos.hu/>. Megnyitott 2015. december 11-én.

⁶ Pócs Éva: „Keleti hagyomány – nyugati kultúra” Vargyas Lajos munkásságában. *Ethnographia*, 2010, 121. évf. 47–57.

ágyazott mítosz-, vallás-, illetve hiedelemkutatás is volt”. Elődeitől eltérően Vargyas ugyanis nem egy fiktív, koherens vallási rendszert akart rekonstruálni; legfontosabb eredményeit a vallás és a hiedelmek kutatásában *szövegfolklor-vizsgálatai* jelentették, amelyek révén egy honfoglalás-kori szövegvilág töredékeit akarta rekonstruálni. Ősvallás helyett inkább honfoglalás előtti *kultúráról* vagy honfoglalás-kori *folklórról* beszélt, és ezt „a komplex honfoglalás-kori kultúrát nem valami egysíkú, változatlan dologként kezelte, hanem egy multinacionális és sokvállású térség egymásra rétegzett kultúráiként”. Pócs Éva Vargyas néhány eredményét továbbfejlesztve, árnyalva vagy vitatva hangsúlyozza, hogy Vargyas az utána következő nemzedék számára fontos új kutatási irányt jelölt ki a „keleti” rokonság vagy eredet földrajzi fogalmának a Bizánc–Mediterráneum–Kaukázus–Mezopotámia térség multinacionális vidékeire való kiterjesztésével.

A konferencia szervezői szerették volna, ha hasonló áttekintésekre a többi (al)diszciplínában (pl. ballada- vagy epikakutatás, népzene-kutatás, verstan) is sor kerülhetett volna. Ennek azonban objektív akadályai voltak: *vagy* a szóban forgó szaktudományban nem végeztek olyan kutatásokat azóta, amelyek jelentősen módosították volna Vargyas eredményeit, *vagy* maga a tematika is kevésbé művelt tudományággá vált időközben, *vagy* nincs jelenleg olyan kutató, aki az áttekintést el tudta vagy szerette volna végezni.

Az (újra)értékelés egy másik lehetséges formája Vargyas tudományos szemléletmódjának, módszertani írásainak vagy a műveiből kihüvelyezhető módszertani vezérelveknél a vizsgálata. *Mikos Éva* Vargyas egy máig iránymutatónak tekintett módszertani írásának⁷ a címét parafrázálva az *Áj falu zenei élete*⁸ című zenei falumonográfiájának jelentőségét méltatja, majd *megkésett* recepcióját vizsgálva a folklorisztika esztétizáló felfogásával szemben egy társadalomtudományibb megközelítésmód lehetőségét veti fel. *Rudasné Bajcsay Márta* Vargyas kutatói attitűdjét, az adatok kezelésének módját, gondolkodásának – már Pócs Éva által is hangsúlyozott – rugalmasságát vizsgálja egyetlen balladatípus, a „Halálra ítélt húga” (Fehér László) példáján.

A konferencia egy másik célja a Vargyas által művelt tudományágakban az ő eredményeire (is) épülő vagy azokra reflektáló új kutatások

⁷ Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő*, 1961. XLIII. évf. 5–20.

⁸ Lásd fentebb, 3. lj.

eredményeinek bemutatása volt. *Nagy Ilona* – a Vargyas által *terminus technicus*ként soha nem használt – „legendaballadával” kapcsolatban fogalmazza meg műfajelméleti fenntartásait az ó- és újtestamentumi apokrif irodalom kutatása alapján; majd a ponyvákon megjelent apokrif versek néhány folklórmotívumának az alakulástörténetét vizsgálja. *Tamás Ildikó* – Vargyas Lajos interdiszciplináris megközelítésmódját magáévá téve – Szomjas Schiffert György számi (lapp) zenei gyűjtésének, a „zeneiség peremvidékére száműzött” jojkáknak „nonszensz” szövegvilágával foglalkozik, kitérve a halandzsaszövegek információt hordozó lehetséges aspektusaira, illetve a szöveg építőelemeit alkotó beszédhangok jellemzőire.

A konferencián és a kötetben azonban legnagyobb számban olyan előadások vagy írások szerepeltek, amelyek Vargyas Lajos munkásságának egy eddig kevésbé vizsgált oldalát: tudományirányítói, igazgatói, szerkesztői, egyetemi oktatói, a rokonterületek (mindenekelőtt a néptánckutatás) kutatásait támogató-szervező tevékenységét mutatják be. *Felföldi László* Vargyasnak a néptánckutatókhoz és a néptánckutatáshoz fűződő viszonyát elemzi, hangsúlyozva eddig kevésbé ismert vagy méltatott szerepét (mint egyetemi oktató) a néptánckutatás kialakulásában, táblázatba foglalva egyúttal a magyar népzene- és néptánckutatás Kodályig és Bartókig visszamenő, Vargyason keresztül máig húzódó tanítványi láncolatát. *Domokos Mária* részben ezt a szálát – Vargyas törekvéseit az utánpótlás nevelésére formális népzenei képzés híján – viszi tovább írásában, de tágabb perspektívában. Vargyas tudományszervezői munkássága kapcsán megvonja Vargyas rövid életű igazgatóságának mérlegét, amelynek vége sajnálatos módon esett egybe az MTA Népzene-kutató Csoport megszüntetésével és a Zenetudományi Intézetbe való beolvasztásával. Írása ily módon máig ható tudománypolitikai döntések hátterét (is) feszegeti. *Szalay Olga* Vargyas – méltatlanul alábecsült – munkáját és hozzájárulását méltatja Kodály hátrahagyott írásainak (iratainak, jegyzeteinek, feljegyzéstöredékeinek) közreadásában, reflektálva egyben az egykori értetlenkedő-fanyalgó kritikákra, bemutatva, hogy e „cetlik” mennyire alapvető adatokat szolgáltat(hat)nak a teljes és valós Kodály-kép megalakításához. Hasonlóképp, *Bónis Ferenc* Vargyas szerkesztői hozzájárulását méltatja a Kodály halála után általuk – Kodály hátrahagyott feljegyzései alapján – újra sajtó alá rendezett *Magyar népzene* (a „Kodály–Vargyas”) végső formájának kialakításában. Végezetül *Vargyas Gábor* Vargyas Lajos főszerkesztői tevékenységéről ad közre eddig nem vagy kevésbé ismert

dokumentumokat, amelyek a nyolckötetes *Magyar Néprajz* Vargyas Lajos által szerkesztett V., *Népköltészet* című kötetének létrejöttét és a körülötte zajló vitákat dokumentálják, fényt vetve egyben a szakma közelmúlt évtizedekbeli általános állapotára.

Mindezek után tegyük fel a kérdést: miben is különböznek egymástól a konferencia előadásai és e tanulmánykötet írásai? A különbséget három fő pontban foglalhatjuk össze:

1) A kötet írásai a konferencián elhangzottak javított, bővített, jegyzetekkel, illusztrációkkal ellátott változatai. Tekintettel arra, hogy a kötet kiadásakor az elnyert támogatásnak köszönhetően⁹ már nem kényszerültünk arra, hogy az írások terjedelmét korlátozzuk, e tanulmányok hossza az eredeti előadásokéhoz képest – egyes esetekben akár jelentős módon is – megnövekedett.

2) A résztvevők száma. Nagy örömünkre szolgál, és a közös vállalkozás tudományos súlyát növeli, hogy néhányan azok közül, akik annak idején szerettek volna, de valamilyen ok miatt nem tudtak részt venni a konferencián, megtiszteltek bennünket azzal, hogy utólag csatlakoztak a vállalkozáshoz. Írásaik értékes szempontokkal és adatokkal árnyalják a Vargyas Lajos munkásságáról alkotott képet.

3) A kötetet kiegészítettük Vargyas Lajos három írásával, amelyek különböző okok miatt eddig nem vagy csak nehezen voltak hozzáférhetőek. Az első közülük Vargyas Lajos hagyatékából származik, egy eddig kéziratban maradt interjú az 1960-as évek végéről, az 1970-es évek elejéről, amit Manchin Róbert, az MTA Szociológiai Intézetének egykori munkatársa készített Vargyással. Ez az interjú sok szempontból Vargyas 1993-ban megjelent önéletrajzi írása¹⁰ negyedszázaddal korábbi megfogalmazásának, előzményének tekinthető, párhuzamba állítható vele. Az ott megfogalmazottakhoz képest azonban gyakran máshova helyezi a hangsúlyokat, szókimondóbb, ily módon érdekes fényt vet pályatársaihoz, valamint mesteréhez, Kodályhoz fűződő viszonyára, Vargyas énképére.

A második írás egy magyarul eddig meg nem jelent, nemzetközi konferencia-előadás, amelynek különös súlyt és aktualitást adnak a napjainkban új erőre kapott zenei őstörténeti kutatások. Vargyas ebben az

⁹ A kötet az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és a Könyv- és folyóirat-kiadó Bizottság döntése alapján a 2015. évi akadémiai könyvkiadási pályázaton 600 000 forint támogatást nyert el.

¹⁰ *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.

írásban fogalmazza meg a finn-ugor, török és bármiféle más zenei összehasonlítások módszertani elveit, határait és lehetőségeit, máig érvényes iránymutatást adva az utána következő generációknak.

A harmadik írás kiválasztását is jelenleg folyó kutatások indokolták. Vargyas az 1970-es évek végén a Kosáry Domokos által 1980-ban *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* címmel (Bp., Akadémiai Kiadó) megjelentetett könyv felkért népzenei és magyar zenetörténeti tanácsadója volt. Korreferátuma eredetileg 1978-ban hangzott el, megjelentetésére viszont jóval a kötet megjelenése után, 1985-ben került csak sor, egy gyakorlatilag máig hozzáférhetetlen helyen. Az újramegjelentetés aktualitását az adja, hogy a *Magyarország zenetörténete* 1. kötet [*Középkor*] (szerk. Rajeczky Benjamin. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988) és 2. kötet: *1541–1686* (szerk. Bárdos Kornél. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990) megjelenése után a 18. századot tárgyaló kötet munkálatai még jelenleg is tartanak. Vargyas eredetileg ehhez egy fejezetet írt, ami magjául szolgált egy – Domokos Mária és Paksa Katalin által elkészített – kiadás előtt álló, *„Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje.” 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány* című könyvnek.

E kötet szerkesztője szeretné hinni és remélni, hogy a Vargyas Lajos születésének 100. évfordulójára készült tanulmánykötet méltó emléket állít a magyar néprajz- és népzene kutatás egyik kimagasló alakjának, akinek hiánya az időközben eltelt hét év ellenére sem szűnt meg fájni.

Budapest, 2015. november

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT VARGYAS LAJOS

ANDRÁSFALVY BERTALAN

Vargyas Lajos sokoldalú, számos új eredményt felmutató tudományos életútja jól ismert a szakmabeliek számára, jelentőségét mutatja, hogy születésének 70., 80., 85. és 90. évfordulóján tudományos üléseken köszöntötték,¹ személyéről portréfilm készült, amit Csorba Judit készített 2000-ben.² Ennek a filmnek címe megegyezik Vargyas Lajos önéletrírásának a címével: *Kerítésen kívül* (1993), ami sokat elárul a sorsáról. Mert azt vallotta, és a példáján láttuk is, hogy a maga szakmájában tekintélyt szerzett embernek a közéletben, a nemzet kulturális és politikai mozgalmában is szerepet kell vállalnia – ahogy lehet. Ő vállalta ezt, és eszméivel szembe is került az 1940-es évek végén, az 1950-es években hatalmat gyakorlókkal; ezért került a „kerítésen kívül”-re, nem kapott katedrát, hogy tudását és eszméit tovább adhassa a fiatalabbaknak. Tanítani csak 1952 és 1954 között, három féléven keresztül tudott: néprajzhallgatóknak, szabadon választható szeminárium keretében, a magyar népzeneről és népköltészetéről tartott előadásokat. Éppen nekünk, akkori egyetemista hallgatóknak, akik a magyar néptáncagyományok gyűjtésére készülődtünk. Bátran fogalmazhatok így: a néptáncutatók tudományos tanácsadója, patrónusa lett, és neki is köszönhető, hogy a magyar néptáncutatók felzárkózott a világhírű magyar népzeneutatók mellé.

Most, százéves születésére emlékezve Vargyas Lajos „eszméiről” szeretnék szólni. Nem újak ezek, közel kétszáz évesek. Elsősorban egy új Magyarország eszméje, amelyben végre megszüntetjük a nemzetünk sorsát végigkísérő tragikus megosztottságot úr és paraszt, nemes és jobbágy, értelmiségi és iskolázatlan tömeg, hatalmon lévők és hatalomból kizso-

¹ A 90. születésnapjára megjelent „Festschrift”-hez lásd Andrásfalvy–Domokos–Nagy (szerk.) 2004.

² A film 2. kiadása 2004-ben *Az Idő rostájában* c. tanulmánykötet mellékleteként is napvilágot látott.

rítottak között. Ez az eszme indította meg a reformkor népköltési gyűjtéseit, Erdélyi János, Arany János, Petőfi Sándor munkásságát is, mert azt vallották, hogy ha a nép kivívja megbecsülését a költészetben, megbecsülése a társadalomban, a politikai életben is valósággá válik. „Hogy a nemzet legjava lehajol a néphez, igyekszik megérteni és felemelni: nem pusztán irodalmi vagy zenei jelentőségű dolog. Életbevágó fontosságú és hosszantartó történeti folyamat fordulópontja ez [...] Öntudatlan célja: a homogén nemzet, melynek minden egyes tagja a közös életcél tudatában végzi a reáeső feladatot. Olyan ideál ez, melyért a nyugati, nálunk sokkal egységesebb nemzetek is időnként újra meg újra küzdeni kénytelenek” – írta Kodály (1952: 5). Az a Kodály Zoltán, akit Vargyas Lajos a magyar géniusz egyik legnagyobb megtestesítőjének nevezett, és akinek életművét a magyar népzeneről éppen ő, a Kodály-tanítvány és -munkatárs, *A magyarság népzeneje* című monumentális munkájával egészítette ki, tökéletesítette, 1981-ben.³

Különösen fontos volt számunkra, hogy Vargyas Lajos egységet tudott teremteni a baloldali népi írók társadalomkritikája és a magyar népművészet csodálata között. Az előbbieket, például Erdei Ferenc, a magyar népi kultúrában, a népművészetben a megalázott és elmaradottságra kárhoztatott paraszti lét bizonyítékát látta csak, a minél hamarabb túlhaladandót és elvetendőket. Fordítva pedig, egyes népművészet-rajongók a paraszti műveltség és lét konzerválásán munkálkodtak, és óvták a társadalmat a radikális megújulástól. Vargyas „Hagyomány és kultúra” című tanulmányában (1943a; 1943b) állítja helyre e szélsőségek természetes egységét, a „magas” és a „népi” kultúra elválaszthatatlan és termékeny összetartozását. Egyik tanulmánykötetének a címe, *Keleti hagyomány, nyugati kultúra* (1984), nemcsak könyvcím, hanem tudósi és tanítói munkásságának összefoglalása és jelszava is. Már ifjúkorában is több volt ez ténymegállapításnál: cselekvési programot is jelentett. 1937-ben Illyés Gyula *Puszták népe* című művének méltatását így fejezte be: „A könyv végén nincs megoldás a kérdésekre. Azzal az érzéssel akar elbocsátani, hogy itt égetően sürgős a cselekvés. Vajjon [sic!] lesz e tömeg, mely kiharcolja a megoldást?” (Vargyas 1937: 53.) Erre később így emlékezett: „Ez a 23 éves fejjel írt fogalmazás elárulja, hogy már akkor vonzott a politikai cselekvés, a társadalmi változásokat követelők tábora [...] Ak-

³ A kötet javított, 2. kiadása Paksa Katalin szerkesztésében 2002-ben jelent meg, 10 lemezes CD-album melléklettel.

kor még reményünk volt rá, hogy szerves fejlődéssel átmenthetjük a népi kultúra sok értékét a magasabb műveltségbe, sőt a népi hagyományok emberségét is a társadalomba. Hiszen akkor jutott el a népzenei mozgalom és az új magyar zene olyan széles társadalmi elfogadtatásra, hogy még a hivatalos körök is fokozatosan engedni voltak kénytelenek ellenállásukból.” (Vargyas 1993: 7–8, 142–143.)

Reménykedve várjuk, és tőlünk telhetően küzdünk is azért, hogy a néphagyomány, különösen a népzene és népköltészet, kiemelten a baladatudatás terén nemzetközi megbecsülést kivívott tudományos teljesítménye mellett, eszméjének megfelelően, a magyar közműveltség egysegésítésére tett erőfeszítései is „megérjenek” egy népi alapon nyugvó nemzeti kultúra felvirágoztatására. A népzene és néptánc kedvelőinek tábora, a táncházmozgalom elismerése a nagyvilágban egyre nő, különösen az óvodákban egyre többen használják fel a néphagyományt egy egészségesebb, közösséget kereső életérzés kialakításában, úgy, ahogy azt Vargyas Lajos nem csak megálmodta...

BIBLIOGRÁFIA

- ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona (szerk.)
2004 *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* 1–3. kötet. (A szerkesztők munkatársa Landgraf Ildikó és Mikos Éva.) Budapest, L'Harmattan. [DVD-melléklete: *Kerítésen kívül. Portréfilm Vargyas Lajos népzene kutatóról.*]
- KODÁLY Zoltán
1952 *A magyar népzene.* A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos [83–307. p.]. Budapest, Zeneműkiadó. (3., bővített kiadás.)
- VARGYAS Lajos
1937 Könyvismertetés Illyés Gyula: *Puszták népe* (Nyugat, 1936) c. művéről. *Fiatalkor országútján*, I. évf. 2. sz. 53.
- 1943a *Hagyomány és kultúra* (1.). *Társadalomtudomány*, XXIII. évf. 3. sz. 281–294. [Ua. in *Keleti hagyomány 1.* 1984. 7–24.]
- 1943b *Hagyomány és kultúra* (2.). *Magyar Csillag*, III. évf. 19. sz. 377–387. [Ua. in *Keleti hagyomány 1.* 1984. 25–46.]
- 1981 *A magyarság népzeneje.* Budapest, Zeneműkiadó. (2., jav. kiad.: szerk. Paksa Katalin. Budapest, Planétás Kiadó, 2002. /Jelenlévő múlt./ CD-melléklete: VARGYAS Lajos: *A magyarság népzeneje — Folk Music of the Hungarians.* [Ma-

- gyar, angol kísérfüzet, 451 p.] Szerk. Paksa Katalin. A szerk. munkatársa Rudasné Bajcsay Márta. Budapest, Fonó Records, 2002. FA-206-2, [10 db].)
- 1984 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- 1993 *Kerítésen kívül. Emlékek életemből.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

Film: *Kerítésen kívül. Portréfilm Vargyas Lajos népzenekutatóról.* Rendezte Csorba Judit Dorottya. InterMap Kft., 2000. (Budapest, Hagyományok Háza, 2004².) [Melléklet *Az Idő rostájában* c. tanulmánykötethez.]

VARGYAS LAJOS EMLÉKEZETE

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Vargyas Lajos, a magyar néphagyomány és az európai népek folklórjának tudós kutatója, az MTA Doktora 1914. február 1-jén született Budapesten. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának centenáriumi ülésszakát csupán azért tartjuk szeptember végén, mert a tavasz folyamán a kettőszáz éve született Erdélyi Jánosra és életművére emlékezünk. Erdélyi, továbbá a 150 éve született Sebestyén Gyula és Solymossy Sándor, valamint a 125 éve alapított Magyar Néprajzi Társaság jeles évfordulói mellett főként Vargyas Lajos születésének centenáriumára tekintettel nyilvánította a Nemzeti Évfordulós Titkárság a 2014-es esztendőt – részint osztályunk javaslata alapján – „a népi kultúra évé”-nek.

Emlékülést az Akadémia azoknak a tudósoknak az évfordulói alkalmával szokott tartani, akik egykor maguk is tagjai voltak a tisztelt testületnek. Vargyas Lajos, noha taggá választására három alkalommal született előterjesztés, végül is nem lett akadémikus. Életútjára visszaemlékező könyvében, amelyet *Kerítésen kívül* címen adott ki 1993-ban a Szépirodalmi Kiadó, kissé rezignáltan „majdnem Kossuth-díjas, majdnem egyetemi tanár és majdnem akadémikus” kutatónak nevezi magát. Mind a három „majdnem”-nek külön története van (Vargyas 1993: 356–366). Ezek a történetek azonban nem Vargyas Lajost, hanem a pártállamot és a korabeli Akadémiát minősítik. Az ő mellőzöttsége nem egyedülálló még a néprajzban és a zenetudományban sem. Elegendő, ha csak Lajtha László és Bálint Sándor maradandó tudományos életművére és akadémiai mellőzésére utalunk.

Vargyas Lajos mellőzésére olyan esetek is említhetők lennének, amelyeket életútjára visszatekintő kötetében önmaga nem tesz szóvá. Tudjuk jól, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* szerkesztőbizottságából kihagyták, és szerzőként sem vonták be. Nem találjuk ott az Ortutay vezetésével 1976-ban tervbe vett kollektív vállalkozás, az *Új Magyarság Néprajza*

designált szerzői, szerkesztői között sem. Hiánya azért is szembeötlő, mivel az 1955-ben, majd 1965-ben megtartott szakmai vitaülések, ankétok előterjesztéseit, az új néprajzi szintézis tematikai és szerkezeti koncepcióját, tervezeteit Tálasi István és Vargyas Lajos közösen dolgozta ki (lásd Paládi-Kovács 2000: 5–9). Újbóli mellőzésének szándéka nyilvánvaló volt már akkor is, amikor az 1976-ban született újabb szinopszisok megvitatását nélküle rendezték meg a solti tanácskozáson.⁴

Vargyas Lajos bevonása az új néprajzi szintézis szerzői, szerkesztői kollektívájába évekkel később, 1981-ben történt meg, miután az Akadémián Tálasi István akadémikust bízták meg a vállalkozás vezetésével, szellemi irányításával. Vargyas felkérése akkor az egyik, a szövegfolklor bemutató kötet főszerkesztésére vonatkozott. Neve az akkori szerzők listáján még nem szerepelt. Menet közben a lista erősen átalakult, a betegség miatt vagy más okból kieső szerzők helyett újak léptek be. Mire az akkor már *Népköltészet* címszó alatt futó kötet 1988-ban megjelent, Vargyas Lajos három jelentős fejezet szerzőjeként szerepelt. Nevezetesen a „Népballada”, a „Lírai népköltészet”, valamint „A hősének maradványai népköltészetünkben” címet viselő fejezet került ki a tolla alól. A *Magyar Néprajz* általa szerkesztett kötetének 770 szövegoldalából mintegy 250 nyomtatott oldalt maga az utólag „beugró” főszerkesztő és kényszerből lett szerző írt meg, holott mindvégig ragaszkodni próbált az eredeti tervezethez, melyet még „megbízása előtt alakítottak ki” (Vargyas 1988: 4).⁵

Vargyas oszlopos tagja volt a *Magyar Néprajz* VI., *Népzene, néptánc, népi játékok* címen 1990-ben megjelent kötet szerzőgárdájának is. Egyedül írta meg a „Magyar népzene” című fejezet 183 szövegoldalát, az egész vállalkozás egyik kiemelkedő színvonalú, időtálló darabját (Vargyas 1990: 5–183). Ennek a fejezetnek számos újdonsága van az 1981-ben kiadott, önálló könyvként megjelent összefoglaláshoz, *A magyarság népzenejéhez képest is*, melyet Paksa Katalinnak a 2. kiadáshoz írott szerkesztői utószava Bartók és Kodály e tárgyról megjelent művei után „a harmadik nagyszabású, zenei néphagyományainkat összefoglaló munka”-ként ajánl az olvasó figyelmébe (Paksa 2002: 706). A néprajzi szintézis VI. kötetében, 1990-ben megjelent tanulmányt tehát a negyedik nagy összefoglalásnak is nevezhetjük, hiszen olyan új témák és alfejezetek jelentek meg benne, mint „A kutatás története”, „A magyar népzene stílu-

⁴ A solti tanácskozás két napig tartott 1977 januárjának első munkanapjain a közreműködő szerkesztők és lektorok részvételével. Lásd Ortutay 2010.

⁵ Lásd még a kötet tartalomjegyzékét: Vargyas 1988: 875–876.

sai, típusai”, „A magyar népzene történeti rétegei, nemzetközi kapcsolatai, fejlődéstörténete”. Nem szól viszont *A magyarság népzeneje* (1981) című könyvében hangsúlyosan tárgyalt témákról (pl. „Népdaltípusok”, „A népdaltípusok eredete, időrendje”, „A népdal, mint műalkotás”), mint-hogy azokat a *Magyar Néprajz V., Népköltészet* (1988) című kötetében már megírta. Mindezt annak illusztrálására részletezem, hogy Vargyas két nagy összefoglalása a magyar népzeneről kiegészíti egymást, kevés bennük az átfedés, azaz mindkettőt ismernünk, használnunk kell, ha el akarunk mélyedni a magyar zenei néphagyományok és dalköltészet világában.

Vargyas Lajos életművében, publikációinak hosszú jegyzékében természetesen az önálló kötetek, a teljes egészében saját könyvek az igazán hangsúlyosak, nem a mégoly fontos *Magyar Néprajz* című alapmű általa írt fejezetei vagy *A Magyar Népzene Tára* általa szerkesztett, lektorált kötetei. A kollektív vállalkozásokba azonban az ő alkotó részvétele, szerkesztői, szervezői közreműködése hozott felbecsülhetetlen „hozzá adott értéket”, amiről eddig kevés szó esett. Holott Vargyas Lajos belépése a magyar néprajzi szintézis munkálataiba fordulatot jelentett. Bekapcsolódása kezdettől fogva lendületet adott a folklór-kötetek megírásának. Az ő hitet, erőt sugárzó hozzáállása, tenni akarása példaadó volt a fiatalabb munkatársak számára is. Neki köszönhető, hogy vezetésével elsőnek készültek el a *Népköltészet* kötet kéziratjai. Javaslatára határozta el a néprajzi szintézis 1986 végén újraszerveződő szerkesztőbizottsága, hogy az egyes kötetek a kéziratok elkészülésének, elfogadásának sorrendjében, ne pedig a tematikai szerkezet alapján kialakított kötetszámozás sorrendjében jelenjenek meg.

Meg kell emlékezni arról a konstruktív magatartásról is, amit Vargyas Lajos az MTA Néprajzi Bizottságában, a TMB Néprajz és Zene-tudományi Szakbizottságában, a Magyar Néprajzi Társaság választmányában, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Tudományos Tanácsában, az *Ethnographia* és a *Magyar Néprajz* című alapmű szerkesztőbizottságában tanúsított. Jelenlétére, aktív közreműködésére mindig számíthatunk. Véleményét kertelés nélkül kimondta. A felmerülő tudományos, szervezeti, működési és személyeket érintő kérdéseket szilárd szakmai és etikai értékrend alapján ítélte meg. A vitapontokat távlatosan tudta megítélni, horizontja messze túlterjedt a szűk szakmán és kis hazánkon, s számomra különösen tanulságosak voltak azok az érvelései, amelyek külföldi műhelyek, tudósok példáit vagy az általa közlelő ismert nagy

elődök, Kodály, Bartók, Györffy István, Viski Károly, Lajtha László szavait, tetteit idézték fel.

Előfordult, hogy Vargyas tanár úr túlságosan felhevült a vitában, különösen, ha valami hátsó szándékot sejtett egy-egy megszólalás mögött. Jól emlékszem arra az esetre, amikor a Néprajzi Bizottságban beszámoltam a *Magyar néprajz* munkálatainak állásáról, és javaslatot kértem az általa szerkesztett *Népköltészet* kötet lektorának személyére.⁶ Felfortyant, mert feleslegesnek ítélte az általa gondosan szerkesztett kötet szakmai lektorálását. Csak akkor békélt meg ezzel a gondolattal, amikor előadtam, hogy a kiadó ragaszkodik a lektori vélemény csatolásához. Magam Andrásfalvy Bertalant ajánlottam lektornak, s ezzel aztán a Bizottság és a kötet főszerkesztője is egyetértett. Több vitánk a közös munkában nem is volt, ellenkezőleg, mindenkor számíthattam megértő, támogató gesztusaira.

Szívesen fogadta Szemerkenyi Ágnes belépését a kötet kiadói előkészítésének munkálataiba. Voltaképp Ágnes szerkesztette az összes mellékletet, a gazdag képanyagot, állította össze a személy- és helynévmutatót, képjegyzéket stb. A borítótervet és fülszövegeket közösen intéztük. Egyetlen súlyos probléma merült fel a kézirat nyomdába adása előtt, a „Munkásfolklor” című fejezet kirívó gyengesége. A kiadó főszerkesztője javasolta ennek a fejezetnek a kihagyását. Amikor közvetítettem a javaslatot a főszerkesztőnek, Vargyas hevesen tiltakozott. Közölte velem, hogy politikai okokból ragaszkodik a fejezet maradásához, de hozzájárul a szöveg jelentős mértékű rövidítéséhez és stilizálásához. Tudta, hogy az ellenzékiek monori találkozóján (1985. június 14–16.) való részvétele miatt megfigyelés alatt áll, s nem akart újabb támadási felületet felkínálni maga ellen. A kéziratot sem kívánta még egyszer kézbe venni, ezért megbízott a rövidítés, stilizálás hálátlan feladatával. Minthogy az idő sürgetett, a megtisztelő megbízásnak még aznap este eleget tettem, a szöveg nagyobb felét töröltem, a megmaradt részét pedig némileg „áramvonalasítottam”.⁷

Vargyas Lajos pontosan látta a tömegkultúra, a kultúripar, a neofolklorizmus és a néphagyomány közötti mezsgyét. Áji gyűjtése teljes kiadásának előszavában teszi a következő megjegyzést: „... a néprajz tudományt, a népzene- és néptánc-kutatást sokan és sokszor vádolták meg

⁶ Az MTA Néprajzi Bizottságának az 1986–1987-es akadémiai évben tartott egyik ülése napirendjén szerepelt a készülő mű ügye.

⁷ Nagy 1988: 749–772. A belső címlap hátoldalán olvasható felsorolás Szemerkenyi Ágnes szerkesztői érdemeit ismeri el.

romantikussággal, értékközpontúsággal és – bizonyos témák preferálása miatt – a valóság idealizálásával, az »objektív«, szociologikus látásmód kárára. E kritika tarthatatlanságát Kodály [...] sorai 1937-ből, akárcsak disszertációm – Magyarországon, és tudtommal a világon is az első *zenei* falumonográfia – ékesen cáfolják. Ebben az összefüggésben nyer különös értelmet az, hogy a *teljes* anyag (népzene és »műdal« *együtt*) jelenik meg nyomtatásban, amiképp e két műfaj az életben is egymás mellett élt.” (Vargyas 2000: 5.)

Az *Áj falu zenei élete* 1940-ben jelent meg. Mérföldkő volt a magyar zenezsziológia történetében is. Messze megelőzte a frankfurti filozófiai iskola (Horkheimer, Adorno, Habermas) és a tübingeni Bausinger professzor által az 1960–70-es években „felfedezett” tömegkultúra teoretikus értelmezéseit (Paládi-Kovács 2002: 116–117). Vargyas, majd a kidei magyarság világi zenéjét 1943-ban kiadó Járdányit nem fenyegette az a veszély, hogy a tömegkultúra új jelenségeire „úgy tekintenek, mint a régi javak »funkcionális ekvivalenseire«: a slágerre úgy, mint a jelen népdalára, a ponyvaregényekre, mint a ma meséire” (Bausinger 1995: 165). A német folkloristák és az említett filozófusok aligha tudtak a magyar népzene kutatók tényleges eredményeiről, teljességre törekvő monografikus gyűjtéseiről, a hangfelvételeket is rögzítő *A Magyar Népzene Tára* monumentális gyűjteményéről.

Ennek alapjain születhetett meg Vargyas Lajos szintén unikális műve, *A magyarság népzeneje* (1981, 2002) is, melyhez hasonlóval egyetlen nemzet sem dicsekedhet (Andrásfalvy 2004: 10–11). Ritkaság *Az Idő rostájában* címen 2004-ben megjelent köszöntő tanulmányok három kötete is. Ennek előszavában, Andrásfalvy Bertalannak az ünnepelt tudóst köszöntő soraiban olvasható az iménti megállapítás a népzenei alapmű egyediségéről. A Festschrift népes szerzőgárdájának szakmai összetétele annak tanújele, hogy az ünnepelt, az akkor 90 éves Vargyas Lajos munkássága ma is tovább él és hat a zenetudomány, a folklorisztika, az irodalomtudomány, tágabban véve a művelődéstörténet, a magyar őstörténet és a medievisztika kutatásában. Kívánhat-e ennél többet egy igazi tudós?

Ballada- és őstörténeti kutatásaira fókuszálva sem feledkezhetünk meg arról, hogy Vargyasnak kiérlelt nézetei voltak a néphagyományok történetének egészéről, a történeti néprajz kutatási módszereiről, forrásairól is. „Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz?” címen 1961-ben megjelent tanulmányában a történeti néprajzi vizsgálatok négy lehetőségét körvonalazta: a) Recens jelenségek leíró vizsgálata. b) Kultú-

raközi összehasonlító vizsgálat. c) Recens anyagból kiinduló, a történeti forrásokat kiegészítésként felhasználó visszatekintő vizsgálat. d) Írott (archivális) forrásból kiinduló önálló történeti-néprajzi elemzés, az úgynevezett „*sui generis*” módszer. Ez utóbbira Belényesy Márta és a középkori anyagi kultúrával foglalkozó munkaközösség vizsgálati módszerét említette példának, mint akkor még Európában is páratlan történeti néprajzi kutatást (Vargyas 1961: 8–14). A dolgozat címében feltett kérdésre végül a következő összegző választ adja: „Azért történeti tudomány a néprajz, mert a fejlődés egyes állomásait írja le az őstársadalmaktól kezdve az európai parasztságig, a fejlődés törvényszerűségeit állapítja meg, a jelenségeket fejlődési sorba állítja, a történeti fejlődési folyamat egyes fokozataihoz köti, s mert a recens jelenségekben is látja a fejlődési folyamatot – a múlt maradványát és az átalakulást. Ezeket a célokat leíró vizsgálattal, összehasonlító kutatással, e kettőt történeti forrásokkal kiegészítve és végül tisztán történeti forrásokból kiindulva valósíthatja meg. Ezeket a célokat a mai néprajzi kutatók nagy része vallja, s mint az idézett példák tanúsítják, meg is valósítja a különböző lehetséges módok mindegyikében.” (Vargyas 1961: 16.)

Nem hiába vallotta Györffy Istvánt is mesterének, akinél 1932–36 között néprajzot hallgatott, majd 1938–39-ben bekapcsolódott a Táj- és Népkutató Intézet terepkutatásaiba is. Visszatekintve is látható, hogy Vargyas történeti szemléletmódja igen közel állt a nemzedéktárs Tálasi Istvánéhoz, aki az anyagi műveltség és a népi társadalom történetének folyamatait fogta fel hasonló módon és határozta meg a kutatás feladatait a magyar etnográfia számára.

Tudjuk jól, hogy Vargyas Lajos 1932–1936 között Györffy Istvánnál hallgatott néprajzot. 1938–1939-ben részt vett a Táj- és Népkutató Központ derzstomaji (Tiszaderzs, Jász-Nagykun-Szolnok m.), majd Kiskunhalason és Nógrád megyében folyó terepmunkáiban. Ezekon a kollektív kiszállásokon ismerte meg a falut, a paraszti társadalmat, az agrárproletár rétegek életét feszítő szociális gondokat. Érzékelt, hogy a népi világ és a polgári életforma közt feszülő ellentét a kortárs falukutató irodalomnak volt élményszerű felfedezése. Maga nem vált falukutatóvá, de ismerete a falukutatók írásait, nézeteit. Erdei Ferenc felfogását vitatva fejte ki a „népi kultúra” és a „paraszti kultúra” fogalmi eltéréseit a *Társadalomtudomány* egyik 1943-as számában. Rámutatott, hogy „a népkultúra sokkal régebbi időben gyökerezik, mint amióta a magyarság jobbágy-paraszti életformában él, hiszen egyes elemei mai formájukban éltek már

a honfoglalás előtt, a nomád magyarság körében is (gondoljunk csak a legfeltűnőbb példára, a népzeneré)” (Vargyas 1984: 9).

Vargyas azonban a „tájkutatásban” is főként népdaltudásával, zenei műveltségével és érdeklődésével tűnt ki. Memoárjában erről azt írja, hogy tájkutató aktivitását látva „Györffy behívott [...] és rávett, hogy legyen néprajzos” (Vargyas 1993: 72). Így lett belőle, Györffy felterjesztése nyomán, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézetének „fizetéstelen gyakornoka”. Elköteleződése a néprajz iránt egy életre szól! Ezt követően kapcsolódott a Magyarságtudományi Intézethez és látott neki doktori kutatásának. Györffytől kapta a feladatot, hogy végezze el egy falu népzenei kutatását, tárja fel teljes dalkincsét. Györffy először a Pest megyei Őrszentmiklóst jelölte ki számára, ahol meg is kezdte egy zenei falumonográfiához a gyűjtőmunkát.⁸ Ottani gyűjtőmunkájának Györffy halála vetett véget 1939 őszén, amikor Kodály megjelent a Magyarságtudományi Intézet egyik ülésén. Az Intézet ösztöndíjjal támogatta meg Vargyas doktori munkáját, a terepkutatás költségeit. Miután Lajtha és Kodály javaslatára a rádiótól megbízást kapott egy helyszíni népzenei felvétel elkészítésére, Kodály döntötte el, melyik vidékre és melyik faluba utazzon el a zenei felvétel végett. Így esett a választás az Abaúj megyei Ájra. Ez a döntés és a rádiófelvétel előzte meg Vargyas Lajos tervezett zenei monográfiája és 1940-ben végzett gyűjtőmunkája helyszínének megválasztását (Vargyas 1993: 105–106).

Mire Györffy István elárvult tanszékének betöltéséről döntés született, és utódjául Viski Károlyt kinevezték, Vargyas nemcsak az áji gyűjtéssel, annak letisztázásával végzett, de már értekezését, áji monográfiáját is megírta, sőt első nyomdai korrektúráját vehette a kezébe. Azt adta oda Viskinek, mint benyújtandó doktori művet. A továbbiakról érdemes fél századdal később született visszaemlékezését idézni: „Viski mindjárt átnézte disszertációmát és nagyon meg volt vele elégedve. »Úttörő jelentőségű«, mondogatta a maga csendes, lassú modorában. De stílus tekintetében sokkal igényesebb volt, mint én [...] és egy sereg javítást írt bele. Sajnos, mindet nem is tudtam átvezetni, mert annyi külön költséget jelentett volna a nyomdában, amire már nem futotta a dékáni alaptól.” (Vargyas 1993: 117.⁹) Az 1941-ben megjelent disszertációval még

⁸ Vargyas 1968: 39; 1993: 80. Néhány alkalommal végzett tájékoztató, felmérő gyűjtést.

⁹ A kiadásra a Magyarságtudomány Intézet már nem tudott támogatást nyújtani, ezért a dékáni alaptól kértek pénzt a nyomdaköltségre.

abban az évben doktorált, és 1941–42-ben Viski mellett tanársegédként vett részt a Néprajzi Intézet munkájában. Onnan került át az Egyetemi Könyvtárba, ahol egy bő évtizeden át (1942–1952) saját népköltészeti, népzenei összehasonlító kutatásaihoz is olvashatott, jegyzetelgetett, bővíthette filológiai felkészültségét.

Mintegy évtizeden át, 1952–1961 között vezette a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályát. Akkoriban ez volt a hazai népzene kutatás egyik legerősebb műhelye. Nemcsak gyűjteményei és munkatársainak (Lajtha László, Rajeczky Benjámin, Avasi Béla, Tóth Margit, Schram Ferenc, Erdélyi Zsuzsanna, Mona Ilona, Pesovár Ernő, Martin György) szakmai felkészültsége, hanem szellemisége, baráti hangulatú közössége folytán is.¹⁰

Vargyas Lajos alapvetően „tanító lélek” volt. Hosszú életútja során azonban „csak egyszer és rövid időre jutott formálisan katedrához”. 1952 és 54 között az ELTE Folklore Tanszékének egyetemi docenseként hirdethetett szabadon választható kollégiumokat és szemináriumokat. Andrásfalvy Bertalan, mint az akkori tanítványok egyike, állapítja meg, hogy egyetemi órái „alig két esztendő alatt életre szóló irányt és módszert mutattak nemcsak a néprajz-muzeológia szak hallgatóinak, hanem annak a nemzedéknek, mely a háború utáni magyar néptánc- és népzene kutatást felvállalta” (Andrásfalvy 2004: 7).

Néprajzi képzettségének, érdeklődésének is köszönhető a népzenei dialektusok kutatása iránti fogékonysága. Jól emlékszem aktív részvételére az ún. első „palóc tanácskozáson”, amit Egerben tartottak 1967-ben. (Annak kötetében megjelent két publikációját hiányolom a 2004-es ünnepi kötet jegyzékéből.) Borsai Ilona referátumához kapcsolódó felszólalásában különbséget tett az egész északi területre jellemző archaizmusok és a palóc népcsoportra, a szűkebben vett Palócföldre jellemző népzenei sajátosságok között (Vargyas 1968b: 198). Fontosnak ítélte, hogy az egész ország, az egész magyar nyelvterület zenei anyagát, változatok sorozatát vizsgálják végig és a dallamvonalak egész apró eltérései alapján rakosgassák be a kialakuló rendszerbe, hogy lássák a területi jellegzetessége-

¹⁰ Erre vallanak a kései visszaemlékezések. Példaként említhető Borszékiné Rétháti Ágnes „Lajos bácsi” címen megjelent személyes hangvételű írása (*Folk Magazin*, 2008. XV. évf. IV. különszám: 44–56). Az áji adatközlőkhöz és a falu népéhez fűződő időtálló kapcsolata, miként egykori egyetemi hallgatóihoz, tanítványaihoz, a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályához, majd az MTA Népzene kutató Csoportjához fűződő emberi kapcsolatai sokat elárulnak a tudós magatartását meghatározó lelkeletről, etikáról is.

ket is. Már ott kiemelte a siratók zenei anyagának fontosságát, amelyben a balladánál is több fantáziát látott a tájak és népcsoportok, illetve a hozzájuk köthető dallamok, zenei sajátságok vizsgálatában (Vargyas 1968b: 146, 199). Mindehhez azonban nem magát, saját tájékozottságát, hanem Olsvai Imrét ajánlotta a népzene kutatók és az etnográfusok figyelmébe.

BIBLIOGRÁFIA

ANDRÁSFALVY Bertalan

2004 Vargyas Lajos köszöntése. In Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. I. köt. 7–12.

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris Kiadó.

KODÁLY Zoltán

1952 *A magyar népzene*. A példatárát szerkesztette Vargyas Lajos. Budapest, Zeneműkiadó.

NAGY Dezső

1988 Munkásfolklór. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz*. V. *Népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 749–772.

ORTUTAY Gyula

2010 *Napló*. 3. 1967–1977. Budapest, Akadémiai Kiadó.

PAKSA Katalin

2002 Szerkesztői előszó. In Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. /Jelenlevő múlt./ Budapest, Planétás Kiadó, 706–709.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2000 Előszó. In uő (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VIII. *Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 5–9.

2002 *Tárgyunk az időben*. Debrecen, Ethnica.

VARGYAS Lajos

1941 *Áj falu zenei élete*. Budapest, Magyarságtudományi Intézet.

1961 Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő*, XLIII. 5–20.

1968a A ballada. In Bakó Ferenc (szerk.): *Módszerek és feladatok. Palóc tanácskozás Egerben (1967. november 10–11.)*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 139–146.

1968b Hozzászólások a palóc tanácskozás előadásaihoz. In Bakó Ferenc (szerk.): *Módszerek és feladatok. Palóc tanácskozás Egerben (1967. november 10–11.)*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 37–39, 197–199.

- 1984 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- 1988 Előszó. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz. V. Magyar népköltészet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 5–6.
- 1990 Magyar népzene. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz. VI. Népzene, néptánc, népi játék.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 5–183.
- 1993 *Kerítésen kívül. Emlékek életemből.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- 2000 *Egy felvidéki falu zenei világa. Áj 1940. /Jelenlevő múlt./* Budapest, Planétás Kiadó.
- 2002 *A magyarság népzeneje. (2. kiadás.) /Jelenlevő múlt./* Budapest, Planétás Kiadó.

VARGYAS LAJOS ÉS A HONFOGLALÁS-KORI HITVILÁG KUTATÁSA

Pócs Éva

Ünnepi alkalom adta az indítékot Vargyas Lajos munkásságának olyan részterületeit áttekinteni, amelyre saját néphit- és rítuskutatásaim révén van némi rálátásom.¹ E számbavétel írása közben mégis úgy éreztem, hogy nem méltó ez a leszűkítés Vargyas szelleméhez, ő ugyanis korántsem volt ún. néphitkutató vagy rítuskutató, nem tűzte ki célul, és nem is vizsgálta partikulárisan a magyarság honfoglalás-kori vallási életének e területeit. A kultúrának sokkal szélesebb és komplexebb szelét tanulmányozta; nagy eredményei a balladakutatásban, illetve az etnomuzikológiában abból a háttérből nőttek ki, amely összetett zenei és szövegfolklor-elemzésekbe ágyazott mítosz-, vallás-, illetve hiedelemkutatás is volt. Ma kutatói nagysága egyik legfontosabb tényezőjének ezt a komplexitást és sokoldalúságot látom, amely a 19. század nagy pozitivistáira emlékeztető hatalmas anyagismerettel és az ehhez szükséges nyelvtudással, illetve a legkülönbözőbb európai nyelvek olvasni tudásával párosult. Összefoglalóan többször is szólt honfoglalás-kori vallással, hiedelemvilággal kapcsolatos vizsgálati eredményeiről (Vargyas 1947; 1977; 1978; 1985; 1996), de ő maga ezt mint önálló kutatási ágat soha nem célozta meg. És noha mélységesen érdekelte a magyarság kereszténység előtti vallása, soha nem állt a magyar „ősvallás” problematikája kutatásainak középpontjában, és nem kívánt – egyébként mélységesen tisztelt – elődei nyomdokaiba lépni rekonstrukciós kísérletekkel, noha kutatási eredményeiket sok ponton elfogadta. Inkább honfoglalás előtti kultúráról szeretett beszélni, mint a nyelv, vallás, költészet, zene és díszítőművészet megbonthatatlan és csak együttesen, egymás kapcsolataiban

¹ Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült.

és kölcsönhatásaiban vizsgálható együtteséről, vagy pedig honfoglalás-kori folklórról, amibe mindezt beleértette.

Vargyas Lajos ezt a komplex honfoglalás-kori kultúrát nem valami egysíkú, változatlan dologként kezelte, hanem egy multinacionális és sokvallású térség egymásra rétegzett kultúráiként, a kazár birodalom szinkretikus török, iráni, mohamedán, keresztény, zsidó kulturális egyvelegének az „eredeti” ugor, illetve magyar alapra tett sokféle hatásaként. Ezzel összefüggésben fontos hangsúlyozni azt, amiről már írtam egy régebbi megemlékezésemben (Pócs 2010) is: Vargyas azáltal is fontos új kutatási irányokat jelölt ki, hogy kitágította a keleti rokonság képzetét, illetve földrajzi térségét, áthelyeződött a hangsúly munkásságában a finnugor és török rokonság kizárólagosságáról további szibériai, valamint elő-ázsiai, illetve Fekete-tenger- és Kaukázus-vidéki, multinacionális térségekre is.

Vargyas Lajos történeti-összehasonlító elemzéseit az európai folklór hatalmas adatbázisának birtokában végezte, amely – témái függvényében – sokszor kiegészült elő-ázsiai és belső-ázsiai szöveganyaggal is. Az inspirációt adataiból leszűrt tapasztalataiból nyerte; empirián alapuló gondolkodásmódjában a tények, az adatok feltétlen tisztelete uralkodott, prekonceptió-mentesen. Ismerte az összehasonlító vizsgálatok lehetséges buktatóit is; ezeket pontokba szedve többször össze is foglalta (Vargyas 1961a; 1977; 1985; 1991). Azt is tudta, hogy az adat bármilyen sok, sohasem elég, egy-egy új adat ismételen romba döntheti legbiztosabb következtetéseinket is; saját kutatási eredményeit ennek fényében gyakorta minősítette is a *biztos*, *bizonytalan*, *esetleges* stb. kategóriákkal. Munkáiban nyomon követhetjük adatfelhasználásának prekonceptió-mentes objektivitását is; módszerét rugalmasan alkalmazta, hozzáidomította az adott esetekhez, a konkrét helyzethez; emellett, ha kellett, adatain felül emelkedve, nézőpontot tudott váltani, új irányban tudott továbblépni.

Könnyű helyzetben vagyunk, ha át akarjuk tekinteni Vargyas Lajos honfoglalás-kori vallással kapcsolatos vizsgálati eredményeit, mert, mint említettem, ő maga is többször összefoglalta ezeket a honfoglalás-kori magyar kultúra tágabb kereteiben. Rövid felsorolásomban csak ahhoz a néhány kérdéshez szólok hozzá részletesebben, amelyeket magam is érintettem.² Három csoportba sorolom Vargyas idevágó kutatásait: első csoportomban azokról beszélek, amelyekről ő is mindig elsőként emlé-

² A továbbiakban, a teljesség kedvéért, bizonyos hangsúlyváltoztatásokkal meg kell ismételnem, illetve néhány ponton kissé bővebben ki kell fejtenem a Vargyas Lajos 90. születésnapjára írt méltatásom (Pócs 2010) néhány passzusát.

kezett meg: amelyeknek a célja közvetlenül egy-egy vallási jelenség tanulmányozása, eredetének, a magyarság honfoglalás-kori kultúrájában elfoglalt helyének megállapítása volt.

1. A HONFOGLALÁS-KOR VALLÁSI JELENSÉGEI

Vargyas Lajosnak ezek a munkái rövid, de lényegre törő és igen adatgazdag történeti-összehasonlító elemzések, amelyek igen nagy – e célra összeállított – adatbázisra támaszkodnak. Pályája korai szakaszára jellemzőek (csakúgy, mint alább, a harmadik csoportban említett önálló rítustanulmányai); a vallási jelenségek vizsgálata később szövegfoklór-, illetve etnomuzikológiai kutatásainak mintegy mellékágaként tűnik fel.

„A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és folklór tükrében” című tanulmánya (Vargyas 1978) világosan láttatja Vargyas komplex nézőpontját: nála soha nem egy statikus és önmagába zárt honfoglalás-kori hitvilágról van szó. E tanulmányban a nyelvi és folklorisztikai adatokat összekapcsolva foglalja össze az idetartozó vallási elemeket, másrészt bizonyos következtetéseket von le a nyelv és a jelenségek kapcsolataira és ezen keresztül a honfoglalás-kori hitvilág változásaira nézve. Így például az *orvos* terminus vonatkozásában a gyógyítás, a *révül*, *reg* szócsaláddal kapcsolatban a regösének, a *sárkány* szó elemzésével hősepikei és mesei sárkányok különböző jelentésszintjeire és azok átrétegződéseire próbál rávilágítani. A nyelvészeti vonatkozások taglalása során mások (elsősorban Pais Dezső) kutatási eredményeire támaszkodik, saját eredményekről elsősorban bizonyos teremtésmítoszok (föld teremtése, égitest-szabadítás) és kozmogóniai képzetek vonatkozásában számol be.

A kozmogóniai képzetek visszatérő témái két nagy összefoglaló tanulmányának is. Közülük elsősorban a *földet tartó állatok* kapcsán dolgozott igen nagy adatbázissal. Anyaga gazdagsága figyelmeztette az „eredetkérdések” bonyolultságára; rávezette – multietnikus „kelet”-eszménye jegyében –, hogy az átadás-átvétel lehetőségének több lehetséges útját tételjeze fel. Szerinte e képzeteket vagy a Volga vidékén, vagy a finnugor rokonoktól függetlenül, iszlám által befolyásolt török népektől, vagy a kazár birodalomban vette át a magyarság (Vargyas 1978; 1985).

Vargyas a legfontosabb honfoglalás-kori vallási motívumok között sorolja fel több ízben, az ördög alakjának kérdéseivel együtt, a *kettős teremtés* hagyományait. E motívumok (*a tenger fenekéről felhozott homokból*

létrehozott világ vagy az *endrefalvi tógát keletkezése*) vogul párhuzamai alapján óvatosan feltételezi az ugor örökség lehetőségét, azonban megállapítja, hogy a motívum „már nemcsak a voguloknál él, hanem Kelet-Európától egész Szibérián át Észak-Amerikáig. Nem biztos tehát, hogy ugor rokonaink saját legrégebbi hagyománya; hozzánk is kerülhetett belső-ázsiai népektől...” (Vargyas 1977; 1999 [1985]: 33). A motívum kutatásába nem sokkal később Nagy Ilona is bekapcsolódott. Az ő vizsgálatai az ótestamentumi apokrif irodalomra illetve ennek kelet-európai folklórlecsapódásaira vonatkozóan igazolták Vargyas eredményeit (Nagy 1979; 2004).

Az a mód, ahogyan Vargyas a honfoglalás-kori vallás egyes kutatott jelenségeit számba vette, világosan jelzi ezzel kapcsolatos kutatói attitűdjét, rávilágít globális és egyúttal józan látásmódjára: megállapította a lehetséges földrajzi-történeti kapcsolatokat, és ezek alapján levonta a szükséges következtetéseket, amelyek nem álltak semmiféle prekonceptió szolgálatában. Nem a teljes vallási rendszert akarta rekonstruálni, hanem meg akarta tudni, hogy milyen vallási motívumok tartozhattak a honfoglaló magyarság kultúrájába. Vizsgálatainak egyik legfeltűnőbb sajátága a komplex megközelítés: a hiedelmek elemzése a nyelvészet segítségével hívásával, illetve szövegfolklór-műfajok – mítosz, mese, hőseinek – analízisének keresztül. Míg – magyar kutatási anyagukat illetően – Róheim vagy Diószegi szinte csakis a hiedelmeket, esetlegesen még a nyelvészeti eredményeket, Solymossy pedig csakis a meséket vonta be kutatásaiba (Róheim 1925: 7–40; 1954; 1961; Diószegi 1958; 1967; Solymossy 1922; 1929), Vargyas volt az, aki a hiedelmekkel szoros összefüggésben a mese és hősepika anyagát is vizsgálóra vette; illetve: legfontosabb eredményeit a vallás és hiedelmek kutatásában szövegfolklór-vizsgálatai vagy éppen a Szent László-legenda képi ábrázolásainak kutatása során érte el. Ami a honfoglalás-kori vallás kutatásának egyik központi problematikáját, a *samanizmus* körüli kérdéseket illeti, ezek sem maradtak ki érdeklődési köréből, noha korántsem álltak nála a középpontban. Úgy tűnik egyes megállapításaiból, hogy addig, míg nem kutatta e kérdéseket, teljes mértékben elfogadta Róheim, Solymossy, Diószegi eredményeit a magyar ősvallás, illetve a feltételezett honfoglalás-kori samanizmus vonatkozásában. Amint azonban egy-egy kérdés (például a *táltospárbaj* vagy a *táltosló* motívikája) szövegvizsgálatai során látókörébe került, szkeptikusabb álláspontot kezdett képviselni (azt illetően, hogy e motívumok a honfoglalás-kori vallás részei lettek legyen), mint erről még alább beszélünk.

2. SZÖVEGFOLKLÓR-MŰFAJOK ÉS KÉPI ÁBRÁZOLÁSOK VALLÁSI MOTÍVUMAI

Vargyasnak azok a vizsgálatai, amelyek a ballada, mítosz, hősének és mese kapcsolataira vonatkoztak³ (és végső soron a középkori balladák egyes archaikus motívumainak eredetét, műfaji kapcsolatait nyomozták), igen termékenynek bizonyultak a honfoglalás-kori vallás egyes jelenségeinek vizsgálata szempontjából is, lévén a releváns műfajváltások korszaka éppen a honfoglalás, illetve a kereszténység felvételének kora, az európai kultúrába való integrálódás kezdetének időszaka. Mintegy véletlenül, kutatásai „melléktermékeiként” talált Vargyas a vizsgált hősénekekben, mítoszokban, mitikus énekekben olyan vallási motívumokra, amelyek a magyar népmesekincs „archaikus” motívumaiként kerültek látószögébe, de olykor-olykor középkori balladákban vagy történeti énekekben is megjelentek, miután keresztülmentek bizonyos műfajspecifikus átalakulásokon; és néhány releváns motívum képi ábrázolásokon is felismerhető volt. Függetlenül a helyesen vagy esetleg hibásan megoldott eredetkérdésektől, fontos tény ebben a komplexitás, a műfaji határok átlépése. Nem egy-egy mese vagy balladamotívum katalógusbeli besorolását kereste Vargyas, hanem a műfaji kapcsolatok szabályait: a motívumok műfajokhoz kötődő sajátosságait, átértelmeződéseit, egyik műfajból a másikba átjátszásának törvényszerűségeit. E vizsgálatai során került legközelebb a honfoglalás-kori hitvilágnak elődei által kutatott problematikájához, egyebek mellett a feltételezett honfoglalás-kori samanizmus kérdéseire. Rögtön jegyezzük azonban meg, hogy Vargyas elsősorban szöveggként kezeli ezeket a motívumokat, és csak igen ritkán véli felismerni bennük egy élő vallás eszméinek, hiedelmeinek és rítusainak leképezéseit. (Amikor ezt teszi, akkor nem annyira saját kutatásaira, mint inkább Róheim és Diószegi nézeteire támaszkodik, akikre tisztelt elődeiként tekint, de a hangsúlyokat általában ilyenkor is eltolja a szövegkapcsolatok felé.) A mesekutatásban is elfogadja Solymossy és Berze Nagy kutatási eredményeit (Solymossy 1922; 1929; 1931; Berze Nagy 1961), illetve ezeket fejleszti tovább. Solymossy alapján említi a mesék archaikus, honfoglalás előtti vallási motívumai közt a *tetejetlen fát* és, saját mongol hősepikából vett párhuzamokkal is erősítve, a *táltospárbajt*, amely – úgymond – „egyenesen a sámánhit szertartásvilágából került a mesébe” (Vargyas 1978; 1999 [1985]: 42).

³ Az első erre vonatkozó tanulmányok: Vargyas 1960; 1961b.

Az *égitest-szabadítás* motívumával kapcsolatban Vargyas a mítoszról mesévé alakulás folyamatát kíséri végig, az eredetinek feltételezett altáji mítoszoktól a magyar mese sárkányharcáig; a kultúrhéroszból lett meshős műfajspecifikus változásaival. Megállapítja, hogy itt egy „mítoszi magról” van szó, „amin a mesés világkép és cselekményfölépítés még alig változtatott” (Vargyas 1984 [1978]: 134; 1999 [1985]: 36–37; 1988: 405). Mindez igen meggyőző, és a műfaji átmenetek, valamint a „keleti” szövegrokonság ténye akkor is tény marad, ha az égitestrablás motívumához európai – közelebről balkáni/bizánci – párhuzamanyagot is tudunk felsorakoztatni, amelyek révén Vargyas adatainak e csoportja is bekapcsolódhat az általa, rítustanulmányaiban, sokszor megrajzolt bizánci/mediterrán úthálózatba.

A Szent László-legenda képi ábrázolásainak vizsgálata (a Molnár Anna ballada kapcsán) hozza be a honfoglalás-kori vallás fogalmai közé (a kerlési csatajelenetből) a *birkózás*, illetve (a fa alatti „fejbenezés” képből) az *égigérő fa* motívumát. Az ősgesztába is belefoglalt, majd a Toldi-mondában is megjelenő birkózásjelenet – altáji hősénekek párhuzamaival megerősítve – a mítoszból a történeti énekebe való átmenetet példázza Vargyas eszmefuttatásában (1984 [1977]: 114; 1978; 1983; 1999 [1985]: 41–42; 1988: 407–413). Mint majdnem mindig, itt is ellenáll annak a kísértésnek, hogy a keleti szövegrokonság dokumentumait a honfoglalás-kori vallási élet szöveges leképezéseinek tekintse. Az ő szokásos reagálása a mesei–hősepikai párhuzamok esetében csak annyi, hogy az elveszett honfoglalás-kori hősepikának volt a tartozéka egy-egy mesékben megőrzött motívum. Nem Vargyas kötötte a kerlési csata, illetve a Toldi-monda birkózásjelenetét a feltételezett, táltos alakjához kötött honfoglalás-kori samanizmushoz: Bán Aladár, valamint Bán nyomán Kodolányi állította, még jóval Hoppál Mihály előtt, hogy a Toldi-krónika küzdelem-motívumai Toldi táltosságára vallanak (Bán 1917; Kodolányi 1945; Hoppál 1981). Bár ez nem lehetetlen, helyesebb ha – Vargyas szellemében – nem gondolunk ezzel kapcsolatban a honfoglalás-kori sámán rituális gyakorlatára illetve feltételezett „lélekcsatáira”, hanem inkább csak egy kiveszett hősepikai motívumra, illetve a török és magyar hősepika rokoni szálaira.

Lényegében ugyanez a helyzet a *táltoslovak* különböző, magyar népmesékből ismert motívumaival, amelyeket több vonatkozásban is érintett Vargyas (török, mongol, sór mitikus énekekben lelt fel hozzájuk párhuzamokat az alvilág kilenc rétegét bejáró, lélekkísérőként is megjelenő, hat-és nyolclábú csodás lovakban). A mesék és hősénekek motívumegyezé-

seit olyan fontosnak tartotta az egyébként az ősvallás kérdéseiben igen óvatosan nyilatkozó Vargyas, hogy ennek alapján ki merte jelenteni: „a honfoglalás-kori sámán a táltos volt” (Vargyas 1984 [1977]: 11; 1978; 1999 [1985]: 39). Ez az egyetlen pont, amikor úgy ítél meg egy szöveg-motívumot, hogy az egy szertartás (ez esetben sámánszertartás) leképezése. Ebben támogatja őt Róheim és Diószegi nézetének elfogadása a sötét és világos csődör vagy bika alakjában viaskodó táltosok hiedelemmondai motívumával kapcsolatban, amennyiben e motívumot ők a honfoglalás-kori magyar sámánrítusok hagyatékának tartották. Több ízben hangsúlyozza, hogy Diószeginek ezt (vagy csakis ezt) az eredményét feltétel nélkül elfogadja, illetve ő is a honfoglalás-kori vallás részeként tartja számon az állatalakban (esőért vagy zivatar, betegség elhárításáért) küzdő táltos motívumát (1984 [1978]: 137; 1999 [1985]: 43–44). Utolsó erre vonatkozó megjegyzésében azonban már csak arra szorítkozik, hogy „ilyesfajta énekek meglétére” lehet következtetni a honfoglaló magyarság körében (1988: 411). Tehát visszavonul a „csak szövegmotívum/szövegrokonság” biztosabb alapállásába. Én magam, saját tapasztalataim alapján – amelyeket bizonyos, Vargyas által még fel nem használt adatokból szűrhettem le – az utóbbi nézettel értek egyet. Ha a bolgár és szerb szövegpárhuzamokra,⁴ emellett a magyar nyelvterület keleti részén ismert (különösen Szent László alakjához kötődő), hegyről hegyre repülő táltoslovakra is gondolunk, arra kell következtetnünk, hogy itt kétféle hagyománnyal van dolgunk. Egyik a csodás lovaknak egy balkáni/bizánci és keleti (altáji) kapcsolatokkal egyaránt rendelkező szöveghagyománya. Emellett létezik az állatalakban való viaskodásoknak egy ettől valószínűleg független hagyománya, aminek a balkáni kapcsolathálózata sokkal bonyolultabb annál, semhogy egyelőre biztosan akár az esetleges honfoglalás-kori magyar samanizmushoz, akár az előbb említett, mitikus énekekben, hősepikában, történeti mondákban megjelenő szövegmotívumokhoz köthetnénk, de könnyen lehet, hogy ez is csak szövegfolklor-hagyomány, illetve hősepikai motívum volt a magyarság honfoglalás előtti múltjában is.⁵ Én

⁴ Szerb és bolgár mitikus és történeti énekek csodás lovai hol a hősök állatalakjaiként, hol a török elleni harcokban a hősök segítőiként, hol négy szárnyú, nyolc szárnyú, világmindenséget berepülő, a csillagokat „megszámoló” mitikus paripákként jelennek meg (Petrović 1999: 597–663; Kalojanov 1995: 2. és 6. fejezet).

⁵ Ennek a kapcsolathálónak a kérdéseibe itt most nem megyek bele, mivel ez nem része Vargyas Lajos kutatásainak; részletesen írok erről hamarosan sajtó alá kerülő, táltosról szóló tanulmányomban, amelyben a bolgár „táltoslovak” fontos szerepet kapnak.

tehát ebben a kérdésben Vargyas 1988-as álláspontját teszem magamévá, és egyetértek vele abban, hogy e motívumok párhuzamos meglétével csak a magyar és mongol *hősénekek* esetleges rokonsága bizonyítható, és nem biztos, hogy közülük van a magyar, illetve áltái samanizmushoz és azok esetleges rokonságához.

Az *égigérő fa*, vagy ahogy Vargyas nevezi, *tetejetlen fa* motívumával kicsit hasonló a helyzet. Solymossy, illetve Diószegi nézeteit fogadja el Vargyas, amikor ezt is az ősvallási samanizmushoz kötődő motívumok körébe vonja. Összesen két, kétes hitelű magyar világfa-adattal (Szűcs Sándor fantáziadús szövegközlésével és rajzával) hozza kapcsolatba a Molnár Anna-ballada „burkusfá”-ját (és ezzel kapcsolatban a Szent László-ábrázolások „fa alatti” jelenetét). Tehát igen kevés adata van bármiféle következtetéshez. (És hiányoznak vizsgálatából a különböző folklórműfajokban megjelenő balkáni párhuzamok, amelyek azonban csak szövegmotívumok, nem vallási szertartások reprezentációi.⁶) A *tetejetlen fa* mesei motívuma mint sámánisztartás emléke vagy mesei lenyomata gyenge lábakon áll a modern nyugat- és kelet-európai kutatás fényében egyaránt. Vargyas ezt a motívumot nem kutatta, inkább csak kutatóelődei iránti tiszteletből említi meg ezt is a honfoglalás-kori vallási elemek áttekintésekor (Vargyas 1984 [1978]: 135; 1999 [1985]: 43, 52). Következtetések e pontjával nem értek egyet, mivel azonban ez eszmefuttatásának csak egy mellékes, nem következetesen végigjárt ösvénye, indoklásom bővebb kifejtésének itt nincs tere.⁷ Különben „Magyarság a folklórban és az időben” című tanulmányában ő maga is kicsit átértelmezi ezt az elődei előtt tisztelgő attitűdöt (éppen a magyar „világfa”-adatok kapcsán), és kimondja: „Diószegi sokkal többet mutatott ki könyvében, szinte minden vonatkozását a sámánizmusnak, amit a folklór különböző ágaiból elemzett ki. De minthogy azok már kerülhettek hozzánk a különböző műfajok közvetítésével is, nem tarthatjuk biztosan a magyar sámánok emlékének” (Vargyas 1999 [1985]: 43). Itt tehát kimondja – már saját kutatási eredményei alapján –, hogy szövegműfajokról, szövegkapcsolatokról van szó elsősorban, biztosra csak ezeket vehetjük.

Végül a szövegfolklór vallási motívumai kapcsán a *túlvilágjárások* több szempontból érintett motívikáját kell említenünk. Itt is egy mesei

⁶ Ezekről is előbb említett tanulmányomban lesz bővebben szó.

⁷ A „kétséges” világfa-adatokról szintén részletesen írok az előbbi jegyzetekben említett tanulmányomban.

motívumból indul ki Vargyas: a *Möndölecskék* című, Kriza János által közölt mese túlvilágjárás-képeiből, amelyeket szibériai és mongol hősénekek alvilágjárásaival hoz kapcsolatba (1999 [1985]: 37; 1988: 398–401, 412). „Meghökentő” egyezéseket talál a keleti énekekkel, de megjegyzi, hogy késői átvételről lehet szó, mert már szinte a nagy világvallások túlvilág-elképzeléseit, túlvilági bűnhódéseit idézik a mesei motívumok. Az egyezések valóban erős bizonyítékai a „keleti” eredetnek, illetve a mese mitikus énekből való származásának; azonban kiegészítésül szeretném további kapcsolatok lehetőségét is felvillantani. Ezzel kapcsolatban Vargyas Tar Lőrinc-tanulmányáról is beszélnünk kell,⁸ amelyben ő szintén egy túlvilágjárás-szöveget elemez, és ezt is kapcsolatba hozza az előbb említett mese túlvilág-motívumaival, valamint a mese „őseiként” feltételezett altáji alvilágjárásokkal. Ebben a cikkében az írországi Szent Patrik-purgatórium magyar zarándokainak, illetve ott megélt látomásaiknak az irodalmi emlékeit vizsgálja, és azt a kérdést teszi fel, hogy vajon ezek mennyiben a nyugati látomásirodalom magyar megfelelői, és mennyiben őriznek „keleti” sajátosságokat. Mint erről írtam már Vargyas Lajos munkásságának fent említett régebbi méltatásában, nem értek egyet e vonatkozásban a kizárólagos „keleti” eredeztetéssel. Feltétlenül számolnunk kell szövegpárhuzamként, illetve akár az említett mese, akár a Szent Patrik-purgatórium látomásszövegeinek lehetséges forrásaiként a középkori (nyugati és keleti) látomásirodalom túlvilágjárás-szövegeivel is. A mintegy 1500 éves múltú apokrif *Istenanya pokoljárása* irat, amelynek szövegei a kelet-európai szájhagyományban és ponyvaolvasmányként, valamint a modern kori látók repertoárjában is igen elterjedtek, Tar Lőrinc purgatóriumához igen hasonló pokolképet, kínhelyeket és kínszaksokat kínál, sőt, a pokolban bűnhődőknek ezek a képei már a 2. századi *Szent Péter apokalipszis*ben jelen vannak (*Péter-apokalipszis* 15–23). Középkori, egyidejű latin és bizánci-ortodox elterjedtségük nem engedi meg, hogy a késő középkor sajátos „magyar” túlvilág-motívumaiként tekintsünk rájuk, viszont ismét hangsúlyozhatjuk a Vargyas által is több ízben felvetett bizánci/mediterrán utakat, amelyek nem biztos, hogy egészen függetlenek az általa említett keleti származási területtől, a mongol pokoljárásoktól. E Kelet-Európában, az ortodox kereszténységben is élő jelenségeket tekinthetjük talán akár egy elő-ázsiai–antik–bizánci út végpontjának is. Másrészt tény, hogy Tar Lőrinc pokoljárásának túlvilág-

⁸ Vargyas 1963; a témáról még: Vargyas 1969.

képei lényegében nem különböznek a nyugati látomásirodalom hasonló képeitől. Ami a Vargyas által fellelt keleti sajtásokokat illeti (a magyar zarándokok a mennyben nem járnak, csak a purgatóriumban, egyéni, családi halottaik sorsa felől tudakozódnak, még élőket látnak meghalva, mintegy a jövő évre vonatkozó jóslatképpen) – mint régebbi tanulmányomban is hoztam már erre példákat –, az általa keleti hagyatéknak ítélt motívumok ismertek a keresztény látomásirodalomból, például az ír látók túlvilágjárásaiból, vagy akár a modern kori ír, angol, skandináv, alsó-szász és frízöldi folklórból.⁹ A személyes halottakkal való találkozás olasz és balkáni forrásokból is ismert.¹⁰ A még meg nem haltakkal vagy éppen haldoklókkal való találkozások, sőt hozzátartozók kiszabadítása a purgatóriumból Kelet-Európa-szerte megjelenik halottlátók látomásaiban (a moldvai magyar látóknál is),¹¹ és ennek itt régi bizánci-ortodox hagyományai vannak (ortodox purgatóriumdogmák hiányában a purgatórium és a pokol közti elmosódó különbséggel). Vagyis a jelenben keletinek, de nem speciálisan magyarnak (tehát nem ázsiai rokonságunkkal összefüggőnek) látszó sajtásokról van szó, amelyeknek a megfelelőit a középkorban – olykor az újkorban is – Európa nyugatibb tájain is fellelhetjük. Mindez azonban nem érvényteleníti a Vargyas által végigvezetett szálát az áltái alvilágjárások felé.

Vargyas Lajos sokszor hivatkozik vallási motívumokkal kapcsolatos szövegelemzése során Diószegi honfoglalás-kori hitvilággal kapcsolatos rekonstrukciós kísérletére, de – mint említettem – fokozatosan eltávolodik Diószegi tételeinek teljes elfogadásától. Ennek egyik oka az, hogy ő alapvetően másképp használta fel ezeket a szövegmotívumokat, és másféle következtetést vont le belőlük. Diószegi a rekonstrukció céljából – mint hiányzó láncszemeket – kereste össze az egyes elemeket, Vargyas véletlenül talált rájuk. Diószegi tehát rekonstruált különböző eredetű, korú, műfajú töredékekből egy fiktív vallási rendszert, míg Vargyas – ha egyáltalán valamit, akkor – egy honfoglalás-kori szövegvilág töredékeit rekonstruálta.

⁹ Lásd erről bővebben: Pócs 2002.

¹⁰ Egyéni halottak látásának adatait lásd például: Benz 1969: 618–640; Dinzelbacher 1981: 147, 214–216; Gurevics 1987: 252.

¹¹ Lásd a székelyföldi, gyimesi és még inkább a moldvai látomásokban: Pócs 2006; Peti 2008; Keszeg–Peti–Pócs 2009.

3. RÍTUSVIZSGÁLATOK

Vargyas kitágított „kelet”-koncepciója a honfoglalás-kori magyar kultúra vallási jelenségeinek vizsgálata során leghatározottabban rítustanulmányjaiban érvényesül. A *regölés*, *betlehemezés*, *pütkösi királyság* eredetkérdéseinek taglalása irányították a figyelmet az elő-ázsiai, illetve mediterrán, görög, bizánci kapcsolatokra; „a sztyeppei műveltségi körön belül, a Fekete tenger északi partja és Kaukázus közt”-i területre (Vargyas 1978; 1999 [1985]: 33). E munkáiban a bizánci kereszténység által közvetített vonásokkal is foglalkozik, olyan „keleti elemekkel”, amelyek nem ősmagyarok, nem ősvallásiak, nincs köztük finnugor vagy török rokonságunkhoz. Ezek például olyan, egyházi ünnepeken (karácsony, húsvét, pütkösd), illetve keresztény rítusokon keresztül érkező – akár „pogány” – hagyományok, amelyeket a keleti egyház közvetített a magyarság számára. Az e térségből érkező hatásokkal kapcsolatos sejtéseit és meglátásait más kulturális átvételek, hatások is igazolják, például a mágia, varázslás vonatkozásában, sőt e hatások még az egyházi benedikció- és exorcizmusgyakorlatban vagy az ezzel kapcsolatot tartó ráolvasásokban is jelentkeznek.¹² Mindez egyben a keleti kereszténység intenzív velünk élését is bizonyítja a magyarság letelepedése utáni első századokban (de gyakran felveti a *honfoglalás előtti szláv keresztény hatás lehetőségét* is).

„Mimoselemek a betlehemes játékokban” című tanulmányában (Vargyas 1948) a Benedek Andrással közösen gyűjtött bukovinai székely *betlehemes* bizonyos motívumait (a botjukon lovagló pásztorok, állatmaszkok, az arcot fedő bőrmaszkok, a *halál-feltámadás játékok* egyes halványan jelenlévő elemei) a balkáni újévi és farsangi maszkos játékokkal, elsősorban a bolgár *kukerivel* veti össze, Liungmann 30-as évek végén megjelent nagy összehasonlító monográfiája¹³ nyomán. A bukovinai székely betlehemes pásztorjáték-betéte – mint írja – bizánci mimosjátékokig nyúlik vissza, és ezek közvetítésével a dionüszoszi szertartásokkal is kapcsolatot mutat (ez utóbbi feltevés talán túlzásnak hat, de nem biztos, hogy az). Ez tehát Vargyas mai napig érvényes meglátása szerint egy, a nyugati egyházi kultúrából eredő vallásos színjáték, amelynek egy mozzanata a keleti egyház közvetítette multikulturális pogány hagyománnyal mutat kapcsolatot.

¹² Lásd például Pócs 2014: X., XIII. 1. és XIII. 2. szövegcsoportok bevezetői.

¹³ Liungmann 1937–1938.

Honfoglalás-kori bizánci kapcsolatokat mutat ki Vargyas – legalább is egyes fontos vonatkozásai szempontjából – a *regöléssel*, *regösénekkel* kapcsolatos, példaszerű, sokoldalú, a folklorisztika, az etnomuzikológia, a nyelvészet eredményeit egyaránt felvonultató tanulmányaiban is (Vargyas 1957; 1979; 1999 [1985]: 47–50). Emellett bizonyos mezopotámiai évkezdő szokások hagyatékait is sejtí a regölés szokásában – elsősorban Liungmann előbb említett hatalmas adatbázisa nyomán (1999 [1985]: 33). A regölés származását nyomozva balkáni köszöntő szokásokat is vizsgált, és figyelembe vette azt a tényt is, hogy Szendrei Janka fellelte az *echema* görög karácsonyi keresztény rítushoz tartozó dallamában a regösének dallamának, illetve jellegzetes felugró kvintjének pontos zenei megfelelőjét, mégpedig funkcionálisan rokon rituális környezetben (Szendrei 1966). Mint Vargyas írja: az „*echema* [...] eredetileg olyan hangcsoport, melynek mágikus jelentőséget is tulajdonítottak. [...] Erről I. századi forrás állítja, hogy Kisázsziában, Palesztinában, valamint a görögök éneklék [...] Bizáncban karácsonyi ünnepi alkalmakon bőséget kívántak vele a császári családnak és a Birodalomnak. Két kórus váltakozva adta elő, amint mai napig a román kolindákat [...] Nem lehetetlen, hogy egy közel-keleti, kereszténység előtti, kultikus gyökerekből származó dallamforma került bele a keresztény liturgiába [...], abból az ősi rétegből maradt fenn, aminek magasabb szférába fejlődött eleme az *echema*, illetve annak esetleges közel-keleti előzménye (1999 [1979]: 251).

A „bizánci út” mellett Vargyas osztotta minden regöléssel komolyan foglalkozó kutatónak azt a nézetét is, miszerint a regösének egy ugor-kori varázsló évkezdő rítusból ered, amelynek lényege a bőségvarázslás (a „haj regő rejtem” varázsigével), és/vagy hogy a *reg* és *haj* szavakkal kapcsolatos finnugor terminológia honfoglalás előtti sámánéneknek a regölés rítusában megőrzött maradványa. (Itt meg kell rögtön jegyezni, hogy ugor-kori „samanisztikus” bőségvarázsló rítusnak más nyomát, mint ezeket az indulatszavakat, nem találta senki.) Elfogadta Vargyas a regösénekben keresztényként feltűnő csodaszarvas-motívum „keleti” eredetére vonatkozó nézetét is, amely szerinte hozzátartozott a honfoglaló magyarság kozmogóniai elképzeléseihez (1979; 1999 [1985]: 48).

Saját, regöléssel kapcsolatos kutatásaim (Pócs 2004) a Vargyas által megállapított délkelet-európai, bizánci kapcsolatokat erősítik, véleményem szerint a szokás és a rítusének minden elemének számottevő párhuzamanyaga található meg ebben az irányban. Így például a csodaszarvas motívumának balkáni kapcsolatait is rokon szöveg-motívumok és

szarvasmaszkos alakoskodások adataival lehet bizonyítani. Ennek megfelelően kevésbé tudok egyetérteni a szokás kétirányú eredeztetésével; inkább az egységes, egygyökerű eredet feltételezésére hajlok: úgy vélem, a „samanisztikus” vonások ugyanonnan kell hogy származzanak, ahonnan a szokás egésze (még ha a rítusénekekbe be is került a transz gerjesztésével kapcsolatos finnugor terminológia). Kutatásaimból kiderült, hogy a *regölés* sok fontos vonásában a balkáni *megszállottságkultuszoknak*, egyúttal azoknak a balkáni és közép-európai termékenységvarázsló maszkos játékoknak a körébe illik, amelyek talán Mithrasz kultuszával is kapcsolatos mediterrán hagyományokat is őriznek. A *regölés* feltételezett középkori funkciója a halottakkal/istenséggel való szakrális kommunikáció lehetett, egy e célra (a téli napforduló idejére) szerveződött kultusztestület révén. Ha pedig a *regölés* valamely elődje valóban *megszállottságkultusz* volt, természetes velejárója lehetett a transz indukálása; ez hasonlóan történhetett a Balkán kultuszaihoz, zene és gyorsuló körtánc révén. Ebben a rituális környezetben helyénvalónak látszik a transzsal kapcsolatos terminológia. Tehát a *regölés* létezhetett a magyarság vallási életében a honfoglalás körüli időkben, keresztény (vagy kereszténységet megelőző) bizánci kapcsolatok révén, s ez a tény kevésbé engedi meg az egészen más funkcionális környezetben működő, egyénileg előadott sámánénekekkel való rokoni kapcsolat feltételezését (amelynek múltbeli létére egyébként – a *regös*éneken kívül – semmilyen bizonyítékunk nincs). A transzra utaló finnugor eredetű *reg/rejt/rejtem* terminológia bizvást kiterjedhetett a honfoglalás korában egy ilyesféle kultusz gyakorlóira is.

Tehát véleményem szerint Vargyas jól sejtette (egyik irányként) a bizánci közvetítést és azt a közel-keleti–mediterrán multikulturális térseget, ahol az „eredetet” keresnünk kell. Természetesen, mint több más ünnepi rítusunknál, itt sem tudhatjuk biztosan, hogy keresztény, avagy kereszténység, illetve honfoglalás előtti átvételről van-e szó. Dobszay László beszél a „*regös-refrén*” kapcsán bolgárok által közvetített bizánci hatásról, és így folytatja: „persze nem dönthető el, hogy az átvétel mikor ment végbe, Bizánccal éppúgy, mint egyes szláv népekkel már a IX. században intenzív az érintkezés. A szláv szokáshatások a honfoglalás utánra, egyes szláv népessegek beolvadásának idejére datálhatók valószínűleg.” (Dobszay 1984: 34–35.) (Szerintem korjelző lehet, hogy a *regös*ének némely szövegmotívumának – leszálló istenség, mennyei lakoma – párhuzamos pogány és keresztény „megoldása” is van.)

Vargyas munkásságában a „keleti örökség” kitágítása az ókori Közel-Kelet irányába a *pütkösdi királyság* vizsgálata kapcsán a leglátványosabb, amelyet lényegében mezopotámiai eredetű szokásnak tekint (Vargyas 1977; 1978 [1984: 135]; 1985 [1999: 33, 45–46]). Fia, Vargyas Péter assziriológus, édesapja 90. születésnapjára készült tanulmányában azt kívánta megvizsgálni, hogy vajon apja meglátásai „mai tudásunk alapján is megállják-e helyüket a kutatás azóta elért, s ma már sokkal biztosabb alapokon nyugvó, őstörténeti, történeti és néprajzi, s nem utolsósorban assziriológiai eredményei fényében” (Vargyas Péter 2004: 343). A válasza, részletes vizsgálata alapján, egyértelmű igen. Ez esetben tehát a magyarságnak Mezopotámiáig, időben a sumérokig visszanyúló közelkeleti hagyománnyal, egy Mezopotámiában évszázadokig gyakorolt rítussal való találkozásáról van szó. A találkozás Vargyas Péter vizsgálatai szerint – és ez is egybevág apja kutatási eredményeivel – „jóval a honfoglalás előtt” történt, „akár szkíta, perzsa, arab, kazár, akár bármilyen más közvetítéssel. Az átvétel útját nyilván csak a grúz, örmény, esetleg ószláv hagyományok részleges átvizsgálása rajzolhatná meg pontosabban...” (uo. 370). És mindezt Vargyas Lajos, e tekintetben kényszerűen csekély anyagismeret birtokában is, az ősvallási előítéleteken felülemelkedő objektív látásmódjával meg tudta sejtetni.

Kutatásait utoljára röviden egy 1996-os, millecentenáriumi kötetben foglalta össze, „Honfoglalás-kori folklórkutatásaim áttekintése” címen. Itt is elődei sorának folytatójaként látja saját magát, kutatási eredményeit az ő eredményeikre építve, azokkal összefonódva szemléli. Így zárja eredményeinek felsorolását: „Ez tehát az a kép, amit én tudok nyújtani ebben a most minket érdeklő témában. S ha hozzágondoljuk a velem együtt indult, vagy előttem dolgozók eredményeit: László Gyula, Lükő Gábor meglátásait, a sajnos már eltávozott Diószegi Vilmos sámankutatásait, vagy az előttünk járókét: Berze Nagy, Solymossy fölfedezéseit, akkor azt mondhatom: Íme, ami eddig volt, íme az eddigi eredmények, íme a múlt. A következőknek a feladata ezt megbírálni és továbbfejleszteni.” (Vargyas 1996: 10.) Ehhez csak azt tehetem hozzá: csak legyen ennyi tudás, ilyen széles körű anyagismeret, ennyire tág látókörű objektivitás, az elődök eredményeinek megbecsülése, egyáltalán, a Vargyas Lajoséhoz hasonló kutatói etika a jelenben kutató nemzedékben – akkor méltó folytatói leszünk örökségének.

BIBLIOGRÁFIA

- BÁN Aladár
1917 A Toldi monda alaprétege. *Ethnographia*, XXVIII. évf. 21–35.
- BENZ, Ernst
1969 *Die Vision. Erfahrungsformen und Bilderwelt*. Stuttgart, Ernst Klett Verlag.
- BERZE NAGY János
1927 A csodaszarvas mondája I–II. *Ethnographia*, XXXVIII. évf. 65–80, 145–164.
- 1961 *Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok*. Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.
- DINZELBACHER, Péter
1981 *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*. Stuttgart, Anton Hiersemann.
- DIÓSZEGI Vilmos
1958 *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1967 *A pogány magyarok hitvilága. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 4./* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DOBSZAY László
1984 *Magyar zenetörténet*. Budapest, Gondolat.
- GUREVICS, Aron Jakovlevics
1987 *A középkori népi kultúra. /Társadalomtudományi könyvtár./* Budapest, Gondolat.
- HOPPÁL Mihály
1981 A Toldi mitológiai háttere. *Új Írás*, XXI. évf. 11. sz. 68–101.
- KALOJANOV, Ančo
1995 *Bălgarskoto šamanstvo*. Sofia, ROD.
- KESZEG Vilmos – PETI Lehel – PÓCS Éva
2009 *Álmok és látomások a 20–21. századból. Szöveggyűjtemény I. /Fontes Ethnologiae Hungaricae, VI./* Budapest–Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.
- KODOLÁNYI János
1945 A táltos a magyar néphagyományban. *Ethnographia*, LVI. évf. 31–37.
- LIUNGMAN, Waldemar
1937–1938 *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche I–II. /Folklore Fellows' Communications, 118–119./* Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.
- NAGY Ilona
1979 A Föld teremtésének mondája. *Ethnographia*, XC. évf. 323–330.

2004 A föld teremtésének mondája és a Tibériás-tengerről szóló apokrif. In Andrásfaly Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Budapest, L'Harmattan, II. köt. 181–227.

PAPP Bernadette

2004 „Szent levél, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus csudálatosképpen ő földén lakó népéhez küldött.” Az istenanya pokoljárása és más apokrif iratok egy ponyván. In Barna Gábor (szerk.): Rítusok, folklór szövegek. /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 13./ Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz, 1–15.

Péter-apokalipszis

2009 Péter-Apokalipszis. Ge'ez (klasszikus etióp) eredetiből fordította, kommentálta és a tanulmányt írta: Pesthy Monika. Budapest, Corvina.

PETI Lehel

2008 A lélekmentő. Katasztrófaélmény és imitatio Christi egy csángó asszony látomásaiban. In Pócs Éva (szerk.): Démonok, látók, szentek. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. /Tanulmányok a transzcendensről, VI./ Budapest, Balassi Kiadó, 534–552.

PETROVIĆ, Sreten

1999 Srpska mitologija. Niš, Izdavač Prosveta.

PÓCS Éva

2004 Néhány új szempont a regölés és a regösének kutatásához. In Andrásfaly Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Budapest, L'Harmattan, II. köt. 343–379.

2002 A magyar halottlátó és a keresztény Európa. In uő: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. /Válogatott tanulmányok, I./ L'Harmattan, Budapest, 137–172.

2006 Jánó Ilona és az újkori magyar látomások. In Bételjesítem Isten akaratját... A lézpedi szent leány vallomásai. Közreadja Kóka Rozália. /Fontes Ethnologiae Hungaricae, III./ Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 230–251.

2010 „Keleti hagyomány – nyugati kultúra” Vargyas Lajos munkásságában. Ethnographia, CXXI. 47–57.

2014 Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból (1851–2012). /A magyar folklór szövegvilága, 2A./ Budapest, Balassi.

RÓHEIM Géza

1925 Magyar néphit és népszokások. Budapest, Athenaeum.

1954 Hungarian and Vogul Mythology. New York, J. J. Augustin Publishers. / Monographs of the American Ethnological Society, XXIII./

- 1961 Hungarian Shamanism. In *Psychoanalysis and the Social Sciences*, III. New York, International Universities Press, 131–169.
- SOLYMOSSY Sándor
- 1922 Keleti elemek népmeséinkben. *Ethnographia*, évf. XXXIII. 30–44.
- 1929 Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. *Ethnographia*, XL. évf. 33–152.
- 1931 Népmeséink sárkányalakja. *Ethnographia*, évf. XLII. 114–132.
- SZENDREI Janka
- 1966 A regösének balkáni dallamrokonsága. MTA I. osztályának közleményei, 23. 221–232.
- VARGYAS Lajos
- 1947 Keleti elemek a magyar néphitben. *Antiquitas Hungarica*, I. évf. 1. sz. 81–83.
- 1948 Mimos-elemek a magyar betlehemesjátékban. *Antiquitas Hungarica*, II. évf. 1–2. sz. 177–184.
- 1960 Kutatások a népballada középkori történetében II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladánkban. *Ethnographia*, LXXI. évf. 479–523.
- 1961a Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő*, LXII. évf. 5–20.
- 1961b Szibériai hősének-elemek a magyar mesekincsben. *Néprajzi Közlemények*, VI. évf. 1. sz. 3–15.
- 1963 Keleti párhuzamok Tar Lőrinc pokoljárásához. *Műveltség és hagyomány* V. évf. 35–74.
- 1969 Ungarisch-slavische Beziehungen in Höllenfahrtlegenden. *Annales Instituti Slavici*, 5. Wiesbaden, 126–131.
- 1977 Honfoglalás előtti, keleti elemek a magyar folklórban. *Történelmi Szemle*, XX. 1. 107–121.
- 1978 A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és folklór tükrében. In Hoppál Mihály – Istvánovits Márton (szerk.): *Mítosz és történelem*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 15–28. /*Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*, 3./
- 1979 A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése. *Ethnographia*, XC. évf. 163–191.
- 1980 Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. In Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Budapest, Szent István Társulat, 9–18.
- 1983 Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? A Szent László-hagyomány vitájához. *Ethnographia*, XCIV. évf. 296–302.
- 1984 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

- 1985 Magyarság a folklórban és az időben. In Szombathy Viktor (szerk.): *Az őshazától a Kárpátokig*. Budapest, Panoráma Kiadó, 108–159.
- 1988 A hősének maradványai népköltészetünkben. In uő (főszerk.): *Magyar Néprajz. V. Népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 398–413.
- 1991 *Folklór és őstörténet: Módszertani megfontolások*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- 1999 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Néprajzi, zenei, irodalmi tanulmányok második gyűjteménye*. Budapest, Püski.
- 1996 Honfoglaláskori folklórkutatásaim áttekintése. In Pócs Éva – Voigt Vilmos (szerk.): *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklójából*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 7–12.
- VARGYAS Péter
- 2004 A pütkösdi királyság szokásának eredete. In Andrásfalvy Bertalan – Domoos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Budapest, LHarmattan, II. köt. 343–379.

MIKÉPP ÉS HOGYAN (NEM CSAK)
ESZTÉTIKAI TUDOMÁNY A NÉPRAJZ?

GONDOLATOK
VARGYAS LAJOS ÁJ-MONOGRÁFIÁJA KAPCSÁN

MIKOS ÉVA

Az életművek értékelése az utókor hálátlan feladatai közé tartozik. Egy termékeny pálya lezárulása után is viták, véleménykülönbségek forrása lehet, még abban az esetben is, ha első közelítésre is nyilvánvaló a mester pályáivének hosszúsága s az egyes állomások önértéke. Az utókor szükségszerűen hálátlan. A társadalmi és kultúrtörténeti folyamatok méltatlanul bánhatnak (el) bizonyos művekkel, tehetnek zárójelbe kérdésfeltevéseket, egész évszázadokat felölelő tudományos megközelítéseket. Ugyanakkor elfelejtett műveket is felszínre hozhatnak új áramlatok, évtizedekre vagy akár hosszabb időre eltemetett művek kerülhetnek elő a süllyesztőből és válhatnak meghatározóvá. Minden bekerül az idő rostájába, ahol csak a jövőidő számára fontosak maradhatnak fent.

A konferencia legifjabb résztvevőjeként, aki nem ismerhette már az alkotóereje teljében lévő Vargyas Lajost, nem vállalkozhatom az életmű értékelésére, s az egyes művek rangsorának felállítására. Az egyetlen, amit tenni lehet ilyen helyzetben, hogy a jelen horizontjából vesszük szemügyre egy-egy mű utóéletét, *hatástörténetét*.

A mű, az egyes mű, éppúgy, mint az életmű, lezárása után – gadameri értelemben – *képződménnyé válik*, azaz teljesen függetlenedik szerzőjétől, a maga teljességében változatlan marad, s csak a hozzá való viszonyulás, tehát olvasása és értelmezése keltheti életre (Gadamer 1984). Ebbe a folyamatba a szerző már nem tud beavatkozni, számára a művel való kapcsolat a kézirat lezárásával véget ér. Túl a helyzet steril filozófiai tényén, ez a megállapítás az alkotó ember kiszolgáltatottságára, a szubjektum és a mű közti kettősségre, feszültségre világít rá. Ismerünk olyan alkotásokat, amelyek akár évszázadokig aludták Csipkerózsika-álmukat, hogy újrafelfedezésük után a reveláció erejével hassanak. Gondolhatunk az Ismeretlen szerző *Gesta Hungarorum*ára vagy Bach műveinek bizonyos

részére. Egy életmű utóéletének kulcsa abban rejlik, hányan lesznek, akik a mester nyomában járnak, hány nemzedék számára marad még nyitott kérdés, feltáratlan forrás, interpretálandó alkotás. Szerencsésebb esetben csak a szerző halála után esik szét az általa követett paradigma, ezt kevésbé szerencsés alkotók életük során akár többször is megélhetik.¹⁴ Ezért vannak jó helyzetben azok, akik pályája több pilléren nyugszik, akik többféle módszer és kérdésfeltevés felé is nyitottak.

Vargyas Lajost a kortársak és a közvetlen utókor elsősorban történeti folkloristaként tartják számon.¹⁵ Ha mérleggel kívánnánk munkásságát megmérni, valószínűleg a történeti és nem a jelenkutatás oldala mutatna többet. A következőkben mégsem a történeti folkloristáról, hanem a jelenkutatóról lesz szó. Anélkül, hogy állást foglalnék a történeti életmű jelentőségével kapcsolatban, Vargyas Lajos munkásságából számomra legmaradandóbbnak s a jelenben legtermékenyítőbbnek az Áj falu zenei élete című monográfiája látszik.¹⁶ Hangsúlyozzuk, jelen pillanatban a paradigma változhat, egy mű hatástörténete is megélhet hullámvölgyeket, hullámhegyeket.

Az Áj-kötet friss szemléletet hozott nemcsak a hazai népzene-kutatásba, hanem a folklorisztika más területeire is. Elsősorban azzal, hogy meghonosította a társadalomtörténeti, társadalomtudományos szemléletmódot, amit az addig – és számos szerzőnél a későbbiekben is – művelt esztétikai szemlélet helyébe léptetett. Nem feltétlenül áll párhuzamban a szerző szándékával az az értelmezés, amelyet jelen dolgozat nyújt. Ennek ellenére talán nem túlzó azt állítani, Vargyas Áj-monográfiája a hazai s talán az európai zeneszociológiai kutatások egyik úttörője volt. Egyedül állt a falumonográfiák sorában is, két kortársa, a kidei magyarság zenei életét feltáró Járdányi Pál és a széki monográfiát jegyző Lajtha László mellett.¹⁷ Az Áj-kötet magában álló voltát azonban a két pályatárs munkájának tükrében is hangsúlyozni kell. Mert ugyan mind Járdányi, mind pedig Lajtha települési zenei monográfiát készített, Járdányi Kide

¹⁴ A paradigmák váltakozásának elméletét Thomas Kuhn dolgozta ki a természettudományokra (1984/1962). A bölcsészettudományokra való alkalmazásának tanulságos kísérlete: Békés 1997.

¹⁵ Lásd elméleti jellegű összegző tanulmányát 1961-ből (Vargyas 1961a), továbbá az életmű alappilléreinek számító két nagymonográfiáját: Vargyas 1976; 1981.

¹⁶ Vargyas 1941; 2000. A mű könyvészeti problémáiról később bővebben lesz szó.

¹⁷ Járdányi 1943; Lajtha a 40-es évek elején végzett munkája csak egy évtizedes késéssel jelenhetett meg, 1954-ben.

teljes világi zenéjéről, Lajtha pedig a széki hangszeres zenei repertoárról, de mind irányultságukban, mind kérdésfeltevésükben eltértek Vargyas vállalkozásától. Mindhármuk kezdeményezése újtó, de mindegyik más területen az. Míg Járdányi és Lajtha elsősorban a zenei anyag teljességét, egy közösség repertoárját akarta körüljárni, leszűkítve azt a népzene-kutatót érdeklő terrénumokra, addig Vargyas ennél nagyobb látószögű optikával vizsgálta tárgyát, s a népzene-kutatást korábban nem foglalkoztató dallamanyag rögzítését is elvégezte. Sajnálatos, hogy a korabeli könyv- és zeneműkiadási nehézségek, a közelgő háború megakadályozta, hogy a teljes anyag azon melegében a nagyközönség elé kerüljön. Így először csak a tanulmány, majd a népdalanyag jelent meg, három részletben (Vargyas 1941; 1960; 1961b; 1963).¹⁸

Utóbb lehetséges, hogy maga sem ítélte legfontosabb művének e doktori értekezést, illetve a hozzá gyűjtött tartalmas alapanyagot. A kiadás korabeli viszontagságai is hozzájárultak, hogy ez a könyv nem érte el megszületése idején a kívánt hatást. A teljes zenei anyag, amely az egyéb dallamokat, tehát a magyarnótákat, slágereket stb. is tartalmazta, csak 2000-ben kerülhetett nyilvánosság elé. Azonban a pálya későbbi szakaszaiban többször is támpontot, kiindulást jelentett számára az Ájban nyert tapasztalat. Bizonyítja ezt többek között a négy évtizeddel később, 1981-ben megjelent *A magyarság népzeneje* című monográfia, amelyben van egy „Zene a paraszti társadalom életében” című fejezet (Vargyas 2002²: 324–340), továbbá egy nagyon jelentős német szaklapban publikált terjedelmes írás is (Vargyas 1957).

A jelenkutató Vargyas Lajos már 1941-es, doktori disszertációját jelentő tanulmányában olyan folklórfogalommal dolgozik, amely akkor és még évtizedekkel később is lényegesen nyitottabb volt, mint a kortársaié. Ahhoz, hogy érthetővé váljon mondanivalóm, egy villámgyors tudománytörténeti áttekintésre is szükség lesz.

A szövegfolklorisztika történetéből fakadó egyik nagy terhe, hogy útját az esztétikai, poétikai, irodalomtörténeti gondolkodás jelölte ki. A 19. században kialakult kérdésfeltevéseket csak nagyon lassan sikerül meghaladni. Az esztétikai szemlélet túlsúlya például az alapfogalmak, így a műfaji kategóriák kijelölésében is tetten érhető, hiszen az az irodalmi

¹⁸ Így tehát a mű két, hatvan év különbséggel megjelent kiadását külön entitásként kezeljük. Az új kiadás körülményeiről, a hozzá készült kontrollgyűjtésről, valamint CD-lemezről lásd Bereczky 2008.

esztétikák, poétikák adta nyomvonalat követi, ami nem minden esetben felel meg a folklorisztika kívánalmainak. Mára nyilvánvaló, hogy a 19. században kialakított műfaji hierarchia sok ponton alkalmatlan arra, hogy a népköltészet kifejezési formáit leírja. A túlburjánzó klasszifikációs rendszer olykor inkább összezavarja a népköltészetről alkotott képet, sem hogy világosabbá tenné. Sok olyan fogalom kering a használatban, amelyek mögött nincs tényleges tartalom, illetve különböző alkategóriákra osztanak bizonyos műfajokat, amelyek között nincsen lényeges különbség. (Gondoljunk az anekdota–adoma dichotómiára, egyáltalán a tréfás rövid prózai műfajok burjánzó terminológiájára, vagy a vígballada és románc problematikára stb.) A pusztán esztétikai-poétikai megközelítés a *huszonnegyedik óra* elvével párosulva, vagyis azzal a szemlélettel karöltve, hogy a folklorisztika kizárólagos feladata a leletmentés, a survivalek, a múltból fennmaradó elemek vizsgálata, a korábbi állapotok rekonstrukciója, szinte teljesen megakadályozta a jelen kutatását, a szociológiai szemléletet.

Ezzel nem azt állítom, hogy a 20–21. század magasan strukturált társadalmában ne az esztétikum lenne az elsődleges motivációja a népköltészetből gyűjtött alkotások iránti érdeklődésnek. Azt sem, hogy a népköltészet elsődleges használói, újraalkotói számára ne lenne fontos az esztétikum, ne lenne szépérzékük, ne tartanák fontosnak az általuk létrehozott tárgyi kultúra, illetve szellemi javak szépségét. Sőt, a népköltészeti alkotások társadalmi rétegváltásánál azok szépsége jelenti időtálló mivoltuk zálogát, s feltehetően a folklór korábbi életében is fontos volt a szépzészeti szempont. A tudományos megközelítés során azonban az esztétikai érdeklődés kizárólagossága a jelenségek egy sor egyéb tulajdonságát elsikkadni hagyja, s a magyar néprajztudomány kezdeteire különösen áll ez a megállapítás. A folklóralkotások rögzítése, azok minősége és élvezhetősége fontosabb szempont volt, mint annak megfigyelése, leírása, hogy az adatközlőnek nevezett személyek maguk hogyan viszonyultak szellemi teljesítményükhöz, miért, mikor, hogyan használták a gyűjtött folklórmegnyilvánulást, milyen egyéb funkciókban. Összességében milyen társadalmi gyakorlatok vesznek körül egy-egy népdalt, balladát, milyen kontextusban hangzik el egy-egy mese, monda vagy anekdota.

Az Ortutay Gyula nevével fémjelzett *egyéniségkutató iskola* nagyon sok szempontból újjító volt ezen a téren. Elsősorban abban, hogy meghonosított a folklorisztika szemléletében és módszertanában bizonyos elméletiséget, továbbá a kutatás irányát a történetiségről a jelenre irá-

nyította, ami óriási fordulat a korábbiakhoz képest.¹⁹ Az Ortutay-módszerben a szociológiai gondolat is szóhoz jutott, hiszen az Új magyar népköltési gyűjtemény (továbbiakban ÚMNGy) kötetek többíves kísérőtanulmánnyal láttak napvilágot, bennük a mesemondás körülményeiről, a mesehallgató közösségről, az előadó életútjáról és repertoárjának filológiai vonatkozásairól találhat információkat az olvasó. A szociális szempont más módon is megnyilvánult, a két világháború közti időszakban ugyanis a vidéki szegénység leküzdése érdekében indította útjára Ortutay a mozgalmat. Ugyanakkor konzerválta az esztétikai szemléletet a kiváló, nagy tehetségű és termékeny adatközlők iránti érdeklődés kizárólagossá tételével. Továbbá az ÚMNGy köteteinek mese-orientáltságával bénította a még széles társadalmi spektrumon élő kisműfajok kutatását.²⁰ Ortutay ugyanis nem kedvelte a monda műfaját, így a mese iránti szinte kizárólagos érdeklődéssel egyfajta sajátos folklorisztikai elitizmust valósított meg, hiszen csak a kiváló elbeszélő tehetséget igénylő műfajokat engedte be az ÚMNGy köteteibe, illetve olyan egyéniségeket, akik a nagy terjedelmű, összetett műfajok előadására voltak képesek. Az egyénre, egyúttal az egyedire koncentrálnak azonban lemaradt az átlagember folklórtudása, az a kép, amely bármelyik falusi portán tárult volna a gyűjtő szeme elé. Az egyes ember folklórtudása pedig inkább a rövid műfajokban nyilvánul meg. Sokan vannak, akik csak egy-egy mondat, anekdotát stb. tudnak elmondani, azt viszont nagy kedvvel teszik.

Az egyéniségkutatás hosszú időre kötelezővé vált, módszertani elvei dogmává merevedtek, ami megakadályozta más, például az interpretatív módszerek meghonosítását vagy kezdeményezését is.

¹⁹ Ortutay életművét, s benne az egyéniségkutatás szerepét a halála óta eltelt közel négy évtizedben számosan értékelték. Két konferencia, illetve ülészak is létrejött tiszteletére. Lásd Földes (szerk.) 1980; Erdész–Kríza (szerk.) 1987. Az életpálya szakmai részét továbbá több tanulmány is méltatja: Voigt 1980; Katona 1992. Paládi-Kovács Attila kismonográfiát írt társadalmi, politikai, valamint tudományos működéséről (1991). Az egyéniségkutatásról részletesen Dömötör 1980.

²⁰ Az ÚMNGy köteteiben – a sorozatnak eddig 24 darabja látott napvilágot – mindössze egyetlen homogén mondagyűjtemény kapott helyett: Balassa 1963. Bár az Ortutay-életművet értékelők igyekeznek eloszlatni az Ortutay mondaműfajjal szembeni ellenérzéseiről szárnyra kelt híreszteléseket (Paládi-Kovács 1991: 178–180), az ÚMNGy korabeli szerkesztési elvei és a kortársak visszaemlékezései egyaránt megerősítik Ortutay rövid műfajoktól s különösen a mondatól való irtózását.

Kísérteties egybeesés, hogy az Áj-tanulmány egy évben jelent meg a Fedics Mihály meséit tartalmazó kötettel, amit Ortutay Gyula gyűjtött és szerkesztett, s amely egyben az ÚMNGy indulását is jelentette.²¹ Kettejük szellemi útjai azonban nem keresztezték egymást.²² Vargyas Kodály szellemi útmutatásai alapján indult el, aki, mint az Szalay Olga 2004-es monográfiájából tudható, már az 1910-es években megfogalmazta a településmonográfia ötletét, amelyben az egyéniség szerepéről vallott gondolatait is összegezte. Kodály azonban az egyént a közösségekben képzelte el, a nótafák repertoárjának gyűjtését szigorúan közvetlen környezetük feltérképezésével látta értelmesnek.²³ Ezzel alapvetően volt ellentétes a véleménye Ortutayéval, aki – de főként utódai – a mese hallgatóinak közösségét vizsgálat tárgyának tekintették, a teljes közösség

²¹ Egy lábjegyzet erejéig érdemes megemlékezni arról is, hogy kettejük pályája mennyire hasonló platformról indult. Ortutay a szegedi fiatalok falukutató csoportjának oszlopos tagja volt, lényegében ebből nőtt ki a 30-as és 40-es években nyírségi és felvidéki gyűjtőkariere, amelynek tapasztalataira későbbi elméleti és filológiai munkásságát építette (Paládi-Kovács 1991: 7–43). Vargyas Lajos Budapest szülőteként egész más úton eszmélt rá a két háború közti társadalmi berendezkedés problémáira. Egyetemi évei alatt az Egyetemi Körnek nevezett csoportosulás, önképzőkör révén (Vargyas 1993: 58–65), majd a Táj- és Népkutató Intézetben szerzett tapasztalatai nyomán (uo. 65–73). Közvetlenül a háborút követő években az újraindult *Válasz* folyóirat körével tartott fenn szoros kapcsolatot, amely a népi írókat tömörítette a háború előtt. Az 1946 és 1949 közötti új folyam zenei témájú írásait szinte kizárólag ő jegyzi. Vö. Széchenyi 1997, különösen 33–34. Továbbá Vargyas 1993: 219–226. További részletek Erdei Ferencsel való barátságáról: uo. 75–79.

²² Mindkét kiváló folklorista naplója, illetve memoárja nyilvánosságra került (Vargyas 1993; Ortutay 2010), ám egyik írásmű sem utal arra, hogy pályájuk indulásakor érintkeztek volna egymással, illetve fontos adatközlésük és tanulmányuk létrehozása idején hatottak volna egymásra nézeteik. Az intenzív folklorisztikai gyűjtési módszer, mint az extenzívet felváltó új paradigma, akkoriban egyszerűen benne lehetett a levegőben. A történet másik fricskája, hogy a két művet ugyanaz a kiadó gondozta, s Vargyas Lajos emlékiratában a Fedics-kötet rovására írja, hogy az első kiadásban nem jelenhetett meg mind az 1200 dallam (Vargyas 1993: 115–116). Ez elképzelhető, hogy kissé túlzó kijelentés, későbbi konfliktusaik múltba vetítése. A *Magyarságtudomány* szerkesztőségének feltehetően Ortutay kötete nélkül sem lett volna elég anyagi tőkéje a teljes kottaanyag publikálására. Ortutay 1955-ben tanulmányt írt a két világháború közötti magyar folklorisztikáról, jelentős kitekintést téve annak előzményeire is. Az írás mindössze egy lábjegyzetben emlékezik meg Járdányi és Vargyas monográfiáiról (102. lábjegyzet a 67–68. lapon).

²³ A téma egyebek mellett a lejegyzési elvek lefektetésekor fogalmazódott meg. Lásd Szalay 2004: 85–95.

szövegrepertoárját azonban nem vagy csak esetlegesen kutatták. Lehetőséges, erre nem tudok pontosan válaszolni, hogy a nehezen publikáló Kodály nem népszerűsítette elég széles körben gondolatait, ami miatt azok nem válhattak a következő folklorista generációk vezéreszményeivé, az azonban tény, hogy az alkotó, a közösségi tudást újrafogalmazó tehetségek szerepére már nagyon korán rávilágított. Az is tény, hogy Vargyas Lajost Kodály indította el az úton, ő adott számára instrukciókat, sőt, a terepmunka helyszínét is maga jelölte ki számára.²⁴

Az akkor még ifjú zenefolklorista tehát teljesen járatlan úton indult el. Nem állítom azt, hogy radikálisan szembement volna akár a huszonegyedik óra problémájával, akár az irodalomesztétikai, poétikai alapozottsággal vagy a szépségelv érvényesítésével. Sőt, azt sem, hogy ne lett volna fontos számára az esztétikum, hogy ne foglalkozott volna szépsészeti kérdésekkel. Éppen ellenkezőleg. Inkább a helyes arányérzéken van a hangsúly. Vargyas Áj-kötete, ha nem is hozott azonnali áttörést a korabeli szemléletben, ha nem is döntötte le azonnal a paradigmát, de rést ütött rajta. Olyan, magában álló képződménnyé vált, amely ha nem is száz, de ötven éven át várta csipkebokrokkal benőtt várában az ébresztést.

Vargyas Ájban közvetlen közelről figyelhette meg a népdal életét (a népdal-biológiát²⁵), a különböző egyéb formákkal és műfajokkal való összefonódását. Számára természetes volt, hogy a népdal élete nem csak a népdallal lehet kapcsolatban. Különösen az új stílus kialakulásában – ma már pontosan tudjuk, elsősorban a Vargyas-tanítvány Bereczky János kiváló tanulmányaiból, könyveiből²⁶ – nagyon fontos szerepet játszottak más korabeli zenei kifejezési formák, s azt csak sejthetjük, hogy poétikai kifejezési formák is. Az élet, a tudományos paradigma iránya tehát egyértelműen Vargyas koncepcióját igazolta.

Az Áj-monográfia egyedülálló egy másik szempontból is. Annak idején Kodály és Bartók indulásánál kiemelten fontos volt, hogy szemben álltak a 19–20. század fordulójának édes-bús magyarnóta-kultúrájával, a kávéházi cigányzenével, amely ekkor sokak számára egyet jelentett a nemzeti zenével. A magyarnóta ellenében kívántak európai kitekin-

²⁴ Erről Vargyas Lajos memoárja tájékoztat: 1993: 105–113.

²⁵ Az „elbeszélésbiológia” kifejezés Dégh Linda leleménye, aki az egyéniségkutató iskola egyik legfontosabb képviselője volt. A nyugati emigrációban is népszerűsítette itthoni tapasztalatait. Azt minden publikációjában hangsúlyozta, hogy mesterének s az irányzat szellemi atyjának Ortutayt tekinti.

²⁶ Bereczky 2004; 2013.

tésű, ugyanakkor magyar zenét teremteni, s hozzá koncertlátogató és értő közönséget nevelni. Azonban pályájuk későbbi szakaszaiban, számos tapasztalattal a hátuk mögött, mindketten másként tekintettek már erre a hagyománykörre, és sok ponton felülírták korábbi nézeteiket.²⁷ Különösen Kodály szemlélete fordult nagyot ebben a kérdésben, aki több mint két évtizeddel élte túl Bartókot, s élete utolsó szakaszában jelentős nótagyűjteményt hozott létre. A Kodály utáni évtizedekben azonban sajnos alig foglalkoztak ezzel a területtel. Sárosi Bálint kismonográfiáján (Sárosi 1971; 1989) kívül senki sem foglalkozott zenetudományi, folklorisztikai vagy társadalomtudományos szempontból a cigányzene, a -zenészek, valamint a magyarnóta kérdésével. A Kádár-korszak kezdetben burzsoá csökevénynek tartotta és tiltotta, majd tűrte, később az idegenforgalom felporzditése, valamint a kulturális export élénkítése érdekében inkább támogatta a műfajt, például a Száztagú cigányzenekar, valamint a Rajkózenekar alapításával és menedzselésével. Az 1990-es években a Magyar Rádió védett műfajjá nyilvánította a cigányzenét. Ezen túl azonban semmi nem történt, ami egy látványosan kiveszőben lévő kultúra és az azt hordozó jelentős társadalmi csoport megmentését, a hagyomány dokumentálását és értelmezését segítette volna.²⁸ Ma lényegében a huszonnegyedik órában vagyunk a cigányzene hazai sorsát illetően is, s múlhatatlan veszteségeket könyvelhetünk el e téren. A rádió archívumán kívül, amely hangmérnöki munkával készült stúdiófelvételeket őriz, alig akadnak hiteles gyűjtések, zenekar-, illetve családmonográfiák stb. Ebben a helyzetben magában álló Vargyas Lajos Ájban gyűjtött nótanyaga.

Nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy Vargyas Lajos sikeres Ájmonográfiája megírása után miért fordult el a jelenkutatástól. Bár tudha-

²⁷ Ehhez a furcsa viszonyhoz Bartók kapcsán érdekes adalékot nyújt Lampert Vera tanulmánya (2006). A Kodály vezette nagyszalontai gyűjtésbe is 150 népies műdal került be, lásd Szalay 2004: 58, 78.

²⁸ Ennek a helyzetnek másik vetülete, hogy a cigányzenész dinasztiaiak leszármazottai a 20. század első felétől megjelentek más műfajokban, így a könnyűzene mindenkori irányzatai mellett a klasszikus zene és a dzsessz, később a folk- és a világszene területén is, Cziffra Györgytől Szakcsi Lakatos Béláig, Pege Aladártól Balogh Kálmánig, hogy csak a legfontosabbakat említsük. A magyar kávéházi cigány muzsikusok utódainak beszivárgása és újító hatása például a hazai és nemzetközi dzsesszvilágban mindenképp figyelemre méltó. A zenész cigány családok zenei nevelési gyakorlata, amely versenyképessé, sőt kiemelkedően sikeresé teszi a dinasztiaiak gyermekeit a különböző zenei pályákon, azonban máig nem dokumentált.

tó, hogy Ájba élete végéig szívesen járt, a falu lakói körében nagy tisztelet övezte, olyannyira, hogy díszpolgárrá is avatták.²⁹ Újabb hasonló gyűjtésbe azonban nem fogott, későbbi munkásságát a történeti folklorisztikai kutatásai töltötték ki, valamint nagy kézikönyvek, így a *Magyar Népzene Tára*, valamint a *Magyar Néprajz* köteteinek szerkesztése.³⁰ Ha Vargyas Lajos is katedrához jut, és tanítványokat nevelhet, talán belőle is iskolateremtő válhatott volna? Ki tudja? Elképzelhető, hogy akkor is a Kodály által kijelölt utat járta volna, a magyar vokális népzene kritikai kiadásának megteremtésével, valamint történeti folyamatok feltérképezésével foglalkozott volna.

Vargyas Lajos folklórfogalma, mint már szó volt róla, lényegesen rugalmasabb, megengedőbb volt számos kortársáénál. Magában állt kortársai között a folklorizmussal kapcsolatos állásfoglalásával is, s ez szintén az Ájban szerzett tapasztalatokkal, a monográfiában megfogalmazottakkal magyarázható. Már ott nyilvánvalónak tűnt számára, hogy a magyar népi kultúra – benne a népzene, a népdal – társadalomtörténeti folyamatoknak kitett jelenség. A vegyes nyelvi és vallási közegben élő, vásároló, amerikai ájiakat folyamatosan érték új impulzusok, egy zeneszerető közösség számára pedig inkább volt vonzó, mint taszító a korabeli városi sláger, a magyarnóta vagy az operett, még ha nem is mindig sikerült elsajátítaniuk az új dallamokat. A kutató azt is konstatálja, hogy a népzenei anyanyelvben élő ájiak számára a nyakatekert új dallamok megtanulása nem mindig sikerül, de megállja minősítés nélkül, nem ágál az ellen, amit lát, mint teszi azt sok kortársa. Összességében tehát az Ájban gyűjtő Vargyas Lajos számára a társadalom átalakulásai, a paraszti közösség új megélhetési stratégiái s az ezzel párhuzamos kulturális változások természetes folyamatként tételeződnek, akárcsak a népzene társadalmi helyének megváltozása, amely a folklorizmus jelenségében ölt leginkább testet.³¹

Az ünnepelt számára ugyanis teljesen természetes, mi több, magától értetődő dolog volt a táncmozgalom megjelenése. E mozgalom megteremtésében, körvonalainak kialakításában segítette az úttörőket, főként Sebő Ferencet, Halmos Bélát, a Muzsikás együttes tagjait, s bár nem

²⁹ Ennek dokumentumait lásd Szókény Károlyi – Vargyas G. 2008.

³⁰ MNT VIII, 1992; Vargyas (főszerk.) 1998.

³¹ Ezt a nyelvészek közötti majd százéves vitával lehet párhuzamba állítani, ahol a nyelvőrök állnak szemben a nyelv folyamatos változásait természetes folyamatként elfogadókkal.

lépett elő a frontvonalba, hanem mindig a háttérből szemlélte a folyamatokat, folklórfelfogása iránymutató lehetett a kezdeményező fiatalok számára.³² Másrészt hangot adott a véleményének írásaiban, az 1970–80-as évek televíziós népzenei vetélkedői kapcsán jelentős orgánumban folyó vitákban foglalt állást, markánsan a népzenei revival mellett kardoskodva, annak jelentőségét és a társadalomtörténeti folyamatokban betöltött helyét is mindig hangsúlyozva.³³ A folyóiratok számára beküldött írásainak egy része végül akkor nem jelenhetett meg.³⁴ A 21. század elejéről szemlélve egyszerre szimpatikus és különös, ahogy a múlt század 70-es éveiben szociokulturális kérdések társadalmi ügyé tudtak növekedni, hogy a népdal élete össztársadalmi problémává válhatott, még ha nyilvánvaló politikai hátterét és motivációit is jól ismerjük. Ugyanakkor meglepő vagy talán inkább meghökkentő az az értetlenség, amellyel a korabeli művelődéspolitikai vagy zenekritikai viszonyult a kérdéshez.

Az idő azonban Vargyas Lajost igazolta; végigolvasva az 1970-es években, illetve 1981-ben zajlott táncház- és Páva-vita dokumentumait, az ott megfogalmazódó kérdésfeltevések java része mára teljesen okafogyottá vált. A társadalmi, művelődésszociológiai, mediatisációs folyamatok önmaguktól is elvégezték mindazt, amit a korabeli művelődéspolitikusok felülről kívántak ráerőltetni a magyar társadalomra, vagy éppenséggel le akartak tiltani. A népzene eredeti formájában vagy feldolgozva, számos szólista és kisebb-nagyobb formáció közvetítésével éli köznapi életét a világ legnagyobb koncerttermeitől a kis klubokig, a Hagyományok Háza színpadától a nyári fesztiválokig. A magyarnóta, amely nem melleleg Kodály néhány mára világszerte ismert és játszott nagyzenekari művének is ihletője volt, túrt, de inkább megvetett kategóriából védett műfajjá vált, s fiatalokat is meghódít magának. Mára a Zeneakadémián külön tanszék létesült a népzenei előadóművészek képzésére, a Táncművészeti Főiskolán (közismertebb nevén a Balettintézetben) pedig a néptáncoktatók kaphatnak diplomát, akik, ne legyenek kétségeink, egytől egyig a folkló-

³² Erről részletesen beszélt Halmos Béla Vargyas Gábornak adott interjújában, lásd Halmos 2004.

³³ A viták dokumentumai nemrégiben újra megjelenhettek. Lásd Vargyas G. szerk. 2015.

³⁴ Ezek közül többet (pl. Érted haragszom, nem ellened. A „Csendes válasz a Népzenei Hangos Újságnak” meg nem jelent folytatása; „Hová tartson a Páva-mozgalom?”) Vargyas Gábor jelentetett meg a *Folkmagazin* Vargyas Lajos-különszámában. Lásd Vargyas G. (szerk.) 2015: 60–64; ill. 64–66.

rizmus képviselői. Az, hogy kell-e nekünk magyar népdal, ma már nem kérdés.

Vargyas felfogása, s ez már 1941-ben megnyilatkozott, egész folklór-fogalma merőben eltér a kortársakétól. A folklorizmussal kapcsolatban ugyanis nem csak a művelődéspolitikusok, a népművelők vagy a klaszszikus zene teoretikusai szólaltak meg, hanem a folkloristák is. A téma megközelítése a korszakban rendkívül steril, elméleti jellegű volt. Szinte alig akadt olyan kutató, aki elment volna egy táncházba vagy klubba megfigyelni a fiatalok szombat esti mulatságát.³⁵ A revival-mozgalmakkal kapcsolatos szakirodalom, lett légyen szó népzenekutatóról vagy szövegfolklorisztikáról, pestiesen szólva nem volt életszerű. S bár a 70-es és 80-as évek magyar szakirodalma sokat merített a korabeli, elsősorban német előképekből, azokat sok esetben talán kissé félreinterpretálta. Például a német néprajztudományt szemléleti és módszertani téren is megújító s nem utolsósorban a folklorizmus egyik jelentős teoretikusának tekintett Hermann Bausinger akkor még csak szórványosan fordított munkái egészen más fénytörésbe kerültek, mint amit az eredeti művekből mai ésszel kiolvashatunk (Bausinger 1982; 1995). Bausinger megértően viszonyul az általa tapasztalt jelenségekhez, sőt, fel sem merül benne, hogy nem a megértés az elsődleges feladata, ő magyarázni akarja, társadalmi folyamatokba kívánja ágyazni mindazt, amit környezetében lát, eszébe sem jut, hogy minősítsen. Igaz, a jelenség visszásságaira, túlkapásaira is figyelemmel van, de ezek az észrevételei arányban vannak egyéb megfigyeléseivel. A korabeli hazai szakirodalom, bizonyos kivételektől eltekintve, azonban nagyon is minősített, feladatát a hibák, ellentmondások, túlzások kipellengérezésében látta, a folyamatok útirányát megszabó közlekedési rendőr szerepébe állította magát. A hazai tudományos közeget egyértelműen zavarba hozta a revival-mozgalmak megjelenése s az a tény, hogy a népzene és néptánc s bizonyos műfajaiban a népköltészet feltámasztható, újratanulható, újra használhatóvá tehető. A leletmentésre berendezkedett folkloristák talán megijedtek attól, hogy életfeladatuk átértelmezésre, újragondolásra szorul.

Végezetül. Vargyas Lajost nem sorolhatjuk a tisztán társadalomtudományos vagy társadalomtörténeti irányultságú kutatók közé. Sőt, az elméletalkotók közé sem, hiszen alapvetően filológus volt, a szó legne-

³⁵ Ebben a vonatkozásban erdélyi kutatók voltak az „első fecskék”. Lásd Bíró–Gagyai–Péntek (szerk.) 1987. A hazai szakirodalom legfrissebb idevonatkozó adatai: Sándor (szerk.) 2006.

mesebb értelmében. Ha elméleti problémák merültek fel, mint történt ez a táncházmozgalom esetében, mindig a gyakorlat felől közelített, a józan ész szólt belőle. Azt nézte, hogy mi a praktikus, s nem próbált meg valamiféle elméletet a gyakorlatra erőltetni. Nem a szobatudós szögletessége, hanem a terepen járó tudós alkalmazkodó képessége jellemezte. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, valójában funkcionalista volt, azt nézte, vagy ösztönösen tudta, hogy egy adott jelenségnek a maga társadalmi közegében mi a feladata, s nem pedig azt, mi kéne hogy legyen, mit látnának jónak a műveltségi vagy a politikai elit képviselői. Talán személyisége, minden rendszerben fenntartott különvéleménye, egyfajta vele született ellenzéki sége segítette abban, hogy félresöpörve a divatos ideológiákat, saját szemével tisztán lásson.

BIBLIOGRÁFIA

BALASSA Iván (gyűjt., jegyz.)

1963 *Karcsai mondák*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Új magyar népköltési gyűjtemény, 11./

BAUSINGER, Hermann

1982 [1984] *Az újrarájzolt nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai*. Vál. Voigt Vilmos, szerk. Verebélyi Kincső. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar Folklóre Tanszék. /Folcloristica, 7./

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Ford. Szijártó Zsolt. Budapest, Osiris–Századvég.

BÉKÉS Vera

1997 *A hiányzó paradigma*. Debrecen, Latin Betűk.

BERECZKY János

2004 *Az új stílus új zenei rendje az akadémiai népdalgyűjteményben*. In Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan. I. köt. 69–97.

2008 *Vargyas Lajos és áji monográfiája*. *Folkmagazin*, XV. évf. IV. különszám, 28–31.

2013 *A magyar népdal új stílusa I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÍRÓ Zoltán – Gagy József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest, Kriterion.

DÖMÖTÖR Tekla

1987 Ortutay Gyula és a kortársi eszmeáramlatok. In Erdély Sándor – Kríza Ildikó (szerk.): *Irányzatok a kortársi folklorisztikában. Emlékezés Ortutay Gyula születésének 75. évfordulóján.* Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. / Folklór és tradíció, 5./ 12–17.

ERDÉSZ Sándor – KRÍZA Ildikó (szerk.)

1987 *Irányzatok a kortársi folklorisztikában. Emlékezés Ortutay Gyula születésének 75. évfordulóján.* Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Folklór és tradíció, 5./

FÖLDES László (szerk.)

1980 *Emlékezés Ortutay Gyulára. Az Ortutay Gyula halálának első évfordulója alkalmából rendezett emlékezés. 1979. III. 14.* Budapest, Akadémiai Kiadó. / Studia Ethnographica, 9./

GADAMER, Hans-Georg

1984 (1960) *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat.* Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat.

HALMOS Béla

2004 Vargyas Gábor interjúja Halmos Bélával. In Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* Budapest, L'Harmattan. II. köt. 7–26.

JÁRDÁNYI Pál

1943 *A kidei magyarság világi zenéje.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.

KATONA Imre

1990 *Az idő mérlegén. Ortutay Gyula életműve.* Szabadka, Veljko Vlahović Munkásegyetem. /Életjel miniatűrök./

KUHN, Thomas

1984 (1962) *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest, Gondolat.

LAJTHA László

1954 *Széki gyűjtés.* Budapest, Zeneműkiadó.

LAMPERT Vera

2006 Bartók és a népies műdal: egy korai dalciklus forrásairól. *Muzsika*, 49. évf. 3. sz. 25–30.

MNT VIII.

1992 *Magyar népzene tára.* VIII. Népdaltípusok 3. S. a. rend. Vargyas Lajos. Főmtársak Domokos Mária, Paksa Katalin, mtársak Bereczky János, Rudasné Bajcsay Márta, Szalay Olga. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ORTUTAY Gyula

1955 The science of folklore in Hungary between the two World-Wars and during the period subsequent to the liberation. *Acta Ethnographica*, IV. évf. 5–89.

2010 *Napló 1–3*. Budapest, Alexandra Kiadó.

ORTUTAY Gyula (gyűjt., bev., jegyz.)

1935 *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Szeged, Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiuma.

1941 *Fedics Mihály mesél*. Budapest, Egyetemi Magyarságkutató Intézet – Akadémiai Kiadó. /Új magyar népköltési gyűjtemény, 1./ (2., változatlan kiadás: BUDAPEST, AKADÉMIAI KIADÓ, 1978.)

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1991 *Ortutay Gyula*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A múlt nagy tudósai./

SÁNDOR Ildikó (szerk.)

2006 *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncházmozgalomról*. Budapest, Hagyományok Háza.

SÁROSI Bálint

1971 *Cigányzene...?* Budapest, Gondolat.

1989 Magyar nóta és néphagyomány. *Nyelvük és Kultúránk*, 75. sz. 49–63.

SZALAY Olga

2004 *A népzene-kutató Kodály Zoltán és tudományos műhelye*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZÉCHENYI Ágnes

2009 *Lélegzetvétel. Válasz, 1946–1949*. Budapest, Argumentum.

SZŐKÉNÉ KÁROLYI Annamária – VARGYAS Gábor (szerk.)

2008 Vargyas Lajos emlékezete. *Folkmagazin*, XVI. évf. IV. különszám.

VARGYAS Gábor (szerk.)

2015 „Akarjuk-e, hogy éljen a népdal? Vargyas Lajos művelődéspolitikai írásai.” *Folkmagazin*, XXII. évf. XI. különszám.

VARGYAS Lajos

1941 *Áj falu zenei élete*. Budapest, Magyarságtudományi Intézet.

1957 Das Musikleben im ungarischen Dorf und die Methoden seiner Erforschung. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, Jg. 3. 447–469.

1960 Áj falu zenei anyaga. – Régi népdalok. *Néprajzi Közlemények*, V. évf. 2. sz.

1961a Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz. *Néprajzi Értesítő*, XLIII. évf. 5–20.

1961b Áj falu zenei anyaga. Új népdalok I. *Néprajzi Közlemények*, VI. évf. 3–4. sz.

1963 Áj falu zenei anyaga. Új népdalok II. *Néprajzi Közlemények*, VIII. évf. 1. sz.

1976 *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest, Zeneműkiadó.

- 1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó. (2. kiadás: Budapest, Zeneműkiadó–Planétás, 2002.)
- 1993 *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- 2000 *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940*. S. a. rend. Bereczky János. Budapest, Planétás.
- VARGYAS Lajos (főszerk.)
- 1988 *Magyar néprajz. Folklor*. 1. Népköltészet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VOIGT Vilmos
- 1980 *Ortutay Gyula tudományos munkásságának kezdetei*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék sokszorosítása. /Előzmények és tervek a Folklore Tanszék-ről./

VARGYAS LAJOS KUTATÓI LÁTÁSMÓDJÁRÓL – A FEHÉR LÁSZLÓ-BALLADA KAPCSÁN

RUDASNÉ BAJCSAY Márta

Egy tudós kutatói látásmódja elsősorban a problémák megközelítése, elemzése és az eredmények tárgyalási módja felől jellemezhető. Amíg nem konkrét, nekiszegezett kérdésekre, netán ellenvéleményekre reagál valaki, gondolatait saját észjárása kormányozza – érvelési logikája már önmagában is fényt vet gondolkodásmódjára. Ha viták kereszttüzebe kerül azután, már a vitapartnerek logikáját is kénytelen követni, és az ő álláspontjukhoz képest kell bizonyítania igazát.

Vargyas Lajosnak *A magyar népballada és Európa* című kétkötetes műfaj-monográfiája (Vargyas 1976), amelyen keresztül írásomban elsősorban szemléltetni próbálom gondolkodásmódját, tudvalevően életművének nem egyedüli összegző jellegű és érvényű produktuma. Kutatási területeinek gazdag sokfélesége, amely az őstörténeti kérdésektől a népzenei, néprajzi, népköltészeti kutatásokon keresztül a poétikáig, verstanig ível, szokatlanul széles körű érdeklődésről tanúskodik. (Az emlékkonferencia előadásainak összetétele ezt valamennyire jelzi is, azonban a teljes spektrumot hiába is próbálná, nem tudná lefedni.)

Diszciplínám, a népzene kutatás számára jelentőségénél fogva kiemelkedő a népzene és annak sokágú tematikáját felölelő és számos részterületet magához kapcsoló, másik nagy összefoglaló műve is: *A magyarság népzeneje* (Vargyas 1981). Minthogy a népballada tudvalevőleg nemcsak szöveges, hanem énekelt műfaj is, Vargyas említett két összefoglaló művének tárgya és tárgyalása természetesen több ponton összefonódik.

Mindkettőnek jelentős előzményei voltak a tudományterületen. Az 1981-es *A magyarság népzeneje* Bartók és Kodály összegzései után a harmadik ilyen tárgyú szintézis. Hogy e mű időszerűségét beláthassuk, nem árt az évszámokat is felidézni. Bartók könyve, *A magyar népdal* 1924-ben, Kodályé, *A magyar népzene* 1937-ben jelent meg. Ez utóbbi következő kiadásához, Kodály megbízására, példatárát Vargyas Lajos szerkesztett

(Kodály 1952). Vargyas elképzelése pedig, hogy saját népzenei monográfiájában (Vargyas 1981) szereplő kottás, zenei példaanyaga meg is szólaljon, bő húsz évvel később, a második kiadással (Vargyas 2002) valósulhatott meg. A szerző eredeti elgondolásában, Paksa Katalin szerkesztésében jelent meg ez a hallgatható példatár-mellékletes kiadás, először 10 CD-lemezen. A könyv angol nyelvű kiadásához (2005) pedig ráadásként, a hagyományos könyvformához csatolt CD-ROM-on követhető a teljes mű: a tanulmányszöveg és a zene. A CD-ROM-os Arcanum-kiadvány, amely a zenei mellékletet és a kétnyelvű szövegű könyvanyagot teljességében felöleli, immár a papíralapú formátumot helyettesítheti. Az új technikai lehetőségek révén ezzel a szövegben jelzett összeállítások könnyedén követhetővé váltak, sőt a DVD-ROM a második kiadáshoz korábban általam készített manuális név- és tárgymutató – a keresést segítő – funkcióját is átvette. A kiadvány az oktatásban is sokoldalúan alkalmazható. Mint a szakterület időrendben harmadik nagy, tudományos összegző művét, széles körben használják és elfogadják. A számos újabb tudományos eredményről is hírt adó könyvet és a benne foglaltakat: tehát Vargyas saját elgondolásait, koncepcióját, eszmefuttatásait nem érte – tudtommal – komoly kritika vagy elutasítás.

Annál nagyobb port vert föl balladamonográfiája, *A magyar népbalлада és Európa*. Az 1976-ban megjelent kétkötetes nagy művet megelőzte annak különféle problémáit körvonalazó számos Vargyas-tanulmány magyar és idegen nyelvű közzététele, amivel majdhogynem egyidejűleg kipattant a várt, mondhatni: „generált”, meglehetősen élénk vita. Maga a műfaj-monográfia utal is erre helyenként, és a legvitatottabb kérdéseket a kételkedést vagy nemtetszést, sőt néha elutasítást kiváltott ellenkezés szempontjainak ismertetése fényében tárgyalja. Vitapartneri nevének könyvében a szerző szinte sehol nem említi, hanem mindig magával az adott ellenvéleménnyel vitatkozik, legtöbbször úgy, mintha az szintén saját feltevése, találgatása volna. Felvesz, megvizsgál, majd letesz egy-egy gondolatot – latolgatja igazát, újra körbejárja, mielőtt lezárna egy-egy kérdést. Így az olvasót beavatja a problémába, szinte partnerként bevonja a gondolkodásba.

Nézzünk meg először egy konkrét, vitatott kérdést, amelyet Vargyas egyéb műveiben (nem csupán balladamonográfiájában, hanem a már említett 1981-es, nagy népzenei összefoglalásában, valamint a *Magyar Néprajz* kézikönyv *Népzene – néptánc – népi játék* című, 1990-ben megjelent, VI. kötetében) is kifejti! A kézikönyv „Magyar népzene” része (Vargyas

1990: 5–183) természetesen jelentős mértékben épít néhány évvel korábbi, saját összefoglaló művére (Vargyas 1981), a „Variálás – népi alkotásmód” címet viselő, kézikönyvbeli fejezet (140–167) pedig – ugyancsak természetesen – könyve „Variálás” fejezetére (Vargyas 1981: 177–223). Például hoz és ismertet saját művében egy *a*)-tól *s*)-ig ívelő jelzettartományba foglalt, 20 tagú, közeli variánsdallamokat felsorakoztató dallamcsoportot saját gyűjtéséből, a felvidéki, Abauj-Torna megyei Áj faluban (1981: 221–223). A kézikönyv illusztratív, bizonyító kottapélda-sorozatot nélkülöző, nem elsősorban zeneértő közönségnek szánt összegzésének idevonatkozó néhány sorra szorító szövegét tanulságos összevetni a hosszabb kifejtést megengedő népzenei monográfia megfelelő részével. A kézikönyvben a variálódás ellentétes irányú összetevőinek – a megtartó és újító változásnak – az együttesével magyarázza el röviden (1990: 167) azt, amit népzenei monográfiájában (1981: 221–223) a már említett, Ájban gyűjtött, szorosan meghatározott dallamcsoport húsz variánsán keresztül illusztrál is – azt tudniillik, amit Bartók híres „vegetációs” hasonlatában a (saját szóhasználatával élve) a *parasztzenére* vonatkoztat: „Ép olyan természeti tünemény [az], mint pl. az állat- vagy növényvilág különféle megnyilvánuló formái.” (Bartók 1924: VII.) Vargyas ehhez hozzáteszi még a maga részéről: „Akik ezt a burjánzást nem ismerik a változatok tömegéből és a gyűjtési tapasztalatból, hanem csak a publikált változatokból a többnyire kiemelt, egymástól legtávolabb álló, különösen szép darabokat ismerik, íróasztaluk mellől mosolyogni szoktak ezen a szemléleten, »romantikusnak« bélyegzik, mert csak az egy mű–egy szerző magaskulturái lehetőségét ismerik, s csak azt tudják elképzelni ezekre a külön műveknek látszó s gyakran igen magas művészi értékű darabokra is. Azonban aki számára ismerős a változatok gazdagsága, a variálás gyakorlata, és a népdal életét a közösségben vizsgálja, a folklorista tisztában van vele, ebben a vegetációban mennyit kell tulajdonítani az egyes emberek külön hozzájárulásának, s mennyit az őket körülvevő hagyománynak. S világosan látja, hogy a zenei néphagyomány (s a vele szorosan összefüggő népköltészet) nem egyéni alkotások összessége, hanem az egész nyelvközösségnek sok ezer éves fejlődésben apró lépésekkel továbbfejlesztett, közös teljesítménye – közösségi alkotás.” (1990: 167.)

Ez utóbbi premisszára, a közösségi alkotás kérdésére utaltam előzőleg, mint az egyik vitatott fő kérdésre, ami körül különösen a népballada-monográfiával kapcsolatban csaptak föl magasra a hullámok. A passzus, amelyet példaként mutatok be, a balladamonográfia „Paraszti

– közösségi alkotás” című fejezetében található (1976/I: 117–149), és a következő különös jelzős szerkezet teszi emblematikussá: „népi izzadmány”. Következzék a Vargyas-idézet, kihagyásokkal: „Nemrég egy magyar irodalomtörténész bizonygatta a ballada műköltői eredetét, s eközben, önkéntelen lenézéssel, »népi izzadmány«-nak nevezte a balladát.¹ Legyen hát »izzadmány«, ahogy a homokszem nyomán, amely bekerül a gyöngyragylóba, az izgalomba jutott test gyöngyöt izzad. A homokszem nem gyöngy, az csak kiváltja az izzadmányt. Az izzadmány lesz a gyöngy. A homokszem: az ötlet, az esemény, a „téma«, amit a ballada feldolgoz. Népi stílusban feldolgozva válik gyönggyé. A gyöngy a szép, a gyöngy-műfajnak az az értelme, hogy gyöngyfényű, nem az, hogy homokszem váltotta ki. A ballada lényege a nép állásfoglalása a témával szemben, a tárgy felfogása, feldolgozása, és az, hogy milyen tárgyat akart és tudott feldolgozni balladává. Közepes és rég elfeledett egykori »költők« témáiból máig ható és élő »gyöngyöt« alkotott. [...] A megfogalmazás [...] vitathatatlanul a népé. Ezt világosan leolvashatjuk azokból az esetekből, amikor két vagy több megfogalmazása van ugyanannak a részletnek egy balladában, s mindkettő egyenlően hatásos, költői, s mindegyik ugyanabban a balladai stílusban marad...” (1976/I: 146.) Ezeket a gondolatait Vargyas „A népballada: a parasztság alkotása” címen külön tanulmányként is közzétette később, *Keleti hagyomány – nyugati kultúra* című, 1984-as kötetében.

Magam nemrég behatóan egyetlen népballadával foglalkoztam, Vargyas adta típusnevén „A halálraitélt húga” balladával, amelyet egyszerűen Fehér László-balladának is szoktunk nevezni (Rudasné 2012). Az azonos zenei típus dallamváltozataira énekelt 75 balladaszöveg aprólékos szövegelemzése nyomán én is azt tapasztaltam, hogy az egységes balladai stílustól elütő megfogalmazás igen ritka és mindig kirívó. Fehér Anna bíróra kiáltott átoksorozata a ballada végén – bár elemei és formulái ismétlődnek – sokféleképpen fejeződhet ki. Az egyik (Heves megyei, 1955-ben énekelt) variáns azonban egy szokatlan, sőt egyedülálló befejező momentumot hordoz, amely váratlan, suta befejezésével kibillenti szokott keretei közül a balladát. Átok helyett a ballada műfajhoz cseppet sem illő elégtételt vesz ebben a változatban Fehér Anna, amint megtudja, hogy bátyját kivégezték: „Végigszaladt a folyosón, / Török Antal elejébe,

¹ Pontosabban „a parasztság szellemi izzadmányának” nevezte Bóta László (1971: 468).

/ *Nagyot vágott a fejére*". (A variáns megjelent dallamtípusában: MNT XI. 538.)

A népköltészetben általában véve a személytelenség és az általános érvényűség dominál. Balladakönyvében Vargyas Lajos Babits Mihály népköltésze-tről alkotott véleményéről így nyilatkozik: „Babits, aki különben tisztelte a népköltészetet, megállapítja, hogy az csak néhány szűk témakörre szorítkozik, ezzel arra utal, hogy modern költő népies stílusban, népi formákkal csak nagyon meghatározott élményeket fejezhet ki. Van ennek a kétségtelenül helyes észrevételnek azonban másik oldala: miért szűk a köre a kifejezni-valónak? Mert bizonyos magasságból eltűnnek a részletek, a sokféle lehetőség, és csak a nagy összefoglaló formák látszanak – a nagy, általános témák. Minden klasszicizmus válogat – vagyis emelkedett, és nem fér bele akármi. A népköltészet is klasszicizmus szintre teljes egészében, és különösen az a ballada. A különböző magasságból látottakat különböző tudással lehet ábrázolni. A nagy költők sokkal nagyobb tudással, művészibb eszközökkel ábrázolják azt, amit különböző magasságaikból látnak és láttatni akarnak. A népköltészet, a ballada is, többnyire sokkal egyszerűbb eszközökkel – nyelvi erővel, képalkotással, asszociációkkal – fejezi ki mondanivalóját. Csak egyet nem téveszt soha: azt a magasságot, amiből állandóan nézi a világot.” Majd ehhez hozzáfűzi még: „S a legnagyobb költők sem tudják ebben az egyben utánozni. Az általánosnak azt a mértékét, az objektívnak, a személytelennek, a mindenkire érvényesnek azt a szemléletét és hangját, ami a balladára [...] jellemző.” (1976/I: 148–149.)

Eszmefuttatását ezután a népies költőkkel folytatja, akik „nem tudták igazán, minden jellemző sajátosságával *utánozni* a kész népi mintát” (1976/I: 149). Vargyas kifejti, miképpen lehet leválasztani a balladák közé keveredett műveiket a népballadáról (az eltérő stílus, a felfogás, a nem-népi megnyilatkozások alapján). És hasonlóképpen elválnak a nép által használt, átvett, műköltői darabok – akár vers, akár dallam – a valódi közösségi stílusú daraboktól. A konklúziót kihagyásokkal idézem: „A népdalszerűség mértéke [...] az egyéni és közösségi hozzájárulás aránya. Mennél kisebb az egyes személyek szerepe benne, mennél többen működtek közre egy alkotás kialakításában, annál inkább lesz népi stílusa.” A hagyományból feljegyzett népköltészetben egyéni hang nincs. „Ezért érezzük meg a más nép költészetében is ugyanazt a hangot. És ezért érezzük meg azonnal a hamis hangot, ha valaki utánozni próbálja. Ezért van a népköltészetnek félreismerhetetlen, saját stílusa. [...] Akié a

megformálás, azé a mű. A ballada a parasztság alkotása.” (Uo.) Ahogy előbb a lesajnáló felhangú „népi izzadmány” terminust Vargyas gyöngyházfényű értékre fordította, azután a kifejeznievaló szűk körét, amit Babits felhozott, a balladai szemhatár magasságába emelte, éppen olyan határozottan jut el oda, hogy a népköltészet félreismerhetetlen, saját stílusa alapján kijelentse: a ballada a parasztság alkotása, „a megfogalmazás [...] vitathatatlanul a népe”. Ezzel pedig ellentmond mindazon véleményeknek, amelyek műköltői közreműködést vagy legalábbis efféle előzményeket hangsúlyoznak a műfaj kialakulásában.

Szemben áll ez az irodalmár Bóta László teóriájával is, aki egyértelműen hiányolja Vargyas elméletéből az irodalomtörténeti hagyományból való, magyar eredeztetési vonalat. Bóta az analóg jellegű mondatkutatás és az újabb balladák keletkezésének egymásra vonatkoztatható tanulságaira hívja föl a figyelmet „Ki volt a nagy hegyi tolvaj? A népballada történeti elvű kutatásának problémái és lehetőségei” című írásában a *Kortársban* (1976a). Hogy mit nehezményez leginkább Bóta, a következő idézetből kiderül: „...a magyar balladakutatásban uralkodik egy olyan szemlélet, amely elvileg tagadja, vagy legalábbis szkeptikusan ítéli meg a régibb balladaanyag történeti szempontú kutatását. [...] noha elismerik, hogy több balladának lehetett különböző háttérrel indító szöveg-előzménye, magát a jelenséget – (a balladát) – mégsem a korábban még egységesebb és egyetemesebb epikus kultúra derivátumának fogják fel, hanem eredendően paraszti és alapvetően fiktív költészetnek tekintik.” (Bóta 1976a: 1803.) Bóta nem osztja tehát Vargyas meggyőződését, tudniillik, hogy a műfaj a parasztság alkotása. Saját balladakutatási eredményeit, amelynek alapját jobbra a balladai személynevek képezik, így összegzi: „A magyar ballada történeti kialakulására és európai kapcsolataira vonatkozó minden eddigi felfogással és magyarázattal szemben arra az eredményre jutottam, hogy régi balladáinknak mintegy 24 típus közel 600 változatát felölelő, centrális alaprétege egy 16.sz.-i magyar főúri házasság családi tragédiába torkolló valós történetének színesen folklorizálódott korabeli költői emlékezetét őrzi.” (Uo. 1805.) Elképzelése centrumában Kendi Anna, Balassa Borbála, Török János neve áll. Utal Vargyas ellenvéleményére is, aki a balladai nevek és események történeti adatokkal való összekapcsolását teljesen megbízhatatlan feltevésnek nyilvánítja. Bóta tehát egészen másféle nézőpontból kiinduló koncepciót követ. Tisztázza egyébként, hogy amikor a népballada történeti kutatásának lehetőségeiről beszél, a kérdést általános elvi és módszertani jel-

leggel veti fel, és távol áll tőle, hogy például a régibb magyar balladák mögött minden esetben hazai indítékokat keressen. Bár bizonyosra veszi, hogy számos magyar balladai szüzsé, illetve motívum eredete az európai folklórban gyökerezik, véleménye szerint „ez a rétege balladáinknak közel sem olyan gazdag, mint azt jelenleg többen gondolják.” (Uo. 1804.) Vargyas nagy balladamonográfiájának évében több, művére vonatkozó írás jelent meg irodalmi folyóiratokban, a *Kortárson* kívül az *Élet és Irodalomban* is. Itt szeptemberben beszélgetést közöltek Bótával „Véres dráma a vajdahunyadi várban” címmel (Bóta 1976b), amelynek során a magyar reneszánsz epika gazdagságát és eredetiségét bizonyító, nagy formátumú XVI. századi családi eposz lehetőségét is magában hordozó, egy pont köré kristályosodott balladás anyagról számolt be. Nézőpontja a magyar összehasonlító folklórétól gyökeresen elhatárolódik.

Vargyas balladakönyvével szembeállítható, jelentős eredményekről azonban se tőle, se mástól azóta sem értesültünk. El-elhangoznak ugyan itt-ott, újra és újra szkeptikus megjegyzések például a műfaj francia eredzetetésével kapcsolatban, de komoly cáfolat máig nem született.

Lassan elhalkultak a monográfia megjelenését követő harsány hangok is. Péter László a *Kortársban* például így kezdte recenzióját: „Fölújult a Vadrózsa-pör. Vargyas Lajos indította el a pörújrafölvételt.” (Péter 1976: 1830.) Mert hát azért erről mégsem volt szó. És minthogy azóta sem született a témában a Vargyaséval jelentőségét tekintve összevethető mű, mindazok, akik balladával akarnak foglalkozni, ehhez az alapvetéshez fordulnak.

A marosvásárhelyi folklorista, Olosz Katalin 2011-ben publikált *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából* című könyvében vette fel ismét a vita fonalát. Művének gerincét képezi a „Fehér László balladájának kora erdélyi változatai” című, több mint százoldalas fejezet. Archív anyagokban felbukkant becses adalékokra lett, amelyekkel módosítani tudta a Vargyas-monográfiában megrajzolt képet az erdélyi elterjedést illetően. A ballada tizennyolc ottani, korainak számító, írásos feljegyzését közli és elemzi. Könyvében vissza-visszatérően (2011: 183–184) nehezményezi, hogy Vargyas véleménye szerint ez a ballada „Erdélybe is láthatólag újabban hatolt be, többnyire magyarországi dallamaival együtt” (Vargyas 1976/II: 301).

Csakhogy Olosz Katalin Vargyast alaptalanul marasztalja el. Egyrészt azért, mert a balladamonográfia anyaggyűjtése és megírása 1972-ben lezárult. Ez – mint Olosz maga kifejti – eleve kizárta azt, hogy Vargyas át-

tekintése az *utána következő* gyűjtésekre és publikációkra kiterjedhessen. A hetvenes évek folyamán pedig robbanásszerűen megnőtt a romániai népköltési kiadványok és balladapublikációk száma: Olosz nyilvántartása szerint 1973 és 1979 között a Fehér László-ballada romániai variánsainak száma 31 közölt és 26 kiadatlan variánssal gyarapodott (Olosz 2011: 73). Ezek fényében *utólag* valóban lehetséges, sőt szükséges is Vargyas állításának mérlegre tétele, esetleges revideálása, ám elmarasztalni lehetetlen azért, amit a könyv megírásakor nem ismerhetett!

Egyébként is azt, amit Vargyas a közös motívumaikon keresztül egymással kapcsolatot tartó, más balladáról írt, Olosz sajnós figyelmen kívül hagyta. Ha a Fehér László-balladához hozzávette volna Vargyasnak a „Két kápolnavirág” balladához írt kommentárját is, bizonyára más színben látta volna megállapítását. A „Két kápolnavirág” – másképp *Kádár Kata* balladája – kapcsán ugyanis (amellyel itt a *szerelemesek*, a Fehér László-balladában pedig a *testvérek* meghitt hangú párbeszédén kívül közös elem még a balladavégi átok is) Vargyasban – igenis – fölmerült, hogy a Fehér László ballada viszonylag késői erdélyi meghonosodását illető elgondolása akár téves is lehet! A *Kádár Kata* balladájában a kegyetlen anyára mondott átoksorozatról szólván ugyanis a következőket írja: „Ez [ti. az átok] néha a legrégebbi, múlt századi följegyzésekben is előjön, amikor még nem fordult elő a Halálraítélt húga az erdélyi gyűjtésekben.” (Vargyas 1976/II: 115.) Majd zárójelk között megjegyzi a következőket: „Tehát vagy megvolt már korábban is ez a ballada Erdélyben, csak elkerülte a gyűjtők figyelmét, vagy az átok régi, középkori balladái közhely, amit esetleg több balladában is felhasználtak.” (Uo. Kiemelés – R. B. M.)

Olosz Katalin új könyvével immár a korai erdélyi jelenlét be is igazolódott. Ami pedig Vargyas kutatói látásmódját illeti, a fent idézett megjegyzés – azt hiszem, egyszersmind – találóbban nem is illusztrálhatná gondolkodásmódját. Ugyanis itt sem kategorikus: nem kijelent, hanem ezúttal is mérlegel és töpreng. Egyébként a monográfia tanulmánykötetében, „A műfaj utóélete” című fejezetben a *Halálra táncoltatott lány* és e ballada elterjedésének kérdésére szintén kitér Vargyas, máig tartó népszerűségük okát vizsgálván (1976/I: 158). Aki tehát Vargyas tudományos eredményeit értékelni akarja, aligha elégedhet meg az életmű egy-egy szeletének az ismeretével.

Zárásképpen idézzük a balladamonográfia megjelenését nagy örömmel üdvözlő zenetudós, zenekritikus Kroó György sorait: „Vargyas az összehasonlító népzene kutatás valamennyi, divatjamúlt és divatos mód-

szerét próbára téve gyakorlatban veti fel és válaszolja meg műfajának sajátos kérdéseit [...], valósággal csatamezőre invitálja az olvasót: a magyar tudós a nemzetközi irodalom minden egyes állítását mérlegre teszi, elfogad, vitázik, cáfol vagy jobb híján meglegszik egy kérdőjeles ripozzttal. Egyáltalán nem akadémikus kinyilatkoztatások láncolata ez a könyv, inkább hangos gondolkodás egy hallatlanul érdekes témáról.” (Kroó 1976: 13.) Osztom magam is Kroó György véleményét: ez a tudósi habitus az, ami miatt Vargyas műveinek olvasása máig valódi intellektuális élmény forrása.

BIBLIOGRÁFIA

MNT

2011 *A Magyar Népzene Tára. XI. Népdaltípusok 6.* Szerk. Domokos Mária. Budapest, Balassi Kiadó.

BARTÓK Béla

1924 *A magyar népdal.* Budapest, Rózsavölgyi és Társa.

BÓTA László

1971 A népballada elméletéhez II. *Irodalomtudományi Közlemények*, 467–475.

1976a Ki volt a nagy hegyi tolvaj? A népballada történeti elvű kutatásának problémái és lehetőségei. *Kortárs*, 11. sz. 1798–1807.

1976b Véres dráma a vajdahunyadi várban. *Élet és Irodalom*, szept. 11., 7.

KODÁLY Zoltán

1937 *A magyar népzene.* Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.

1952 *A magyar népzene.* A példatárat szerk. Vargyas Lajos. Budapest, Zeneműkiadó.

KROÓ György

1976 Balladák birodalma. [Könyvismertetés Vargyas Lajos *A magyar népballada és Európa* c. könyvéről.] *Élet és Irodalom*, augusztus 7., 13.

OLOSZ Katalin

2011 *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

PÉTER László

1976 Könyvismertetés Vargyas Lajos „A magyar népballada és Európa” c. könyvéről. *Kortárs*, 11. sz.

RUDASNÉ BAJCSAY Márta

2012 *„Folyosóról folyosóra”, a variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér*

László-balladái. Kézírtos PhD-disszertáció. PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola / Néprajz–Kulturális Antropológia Doktori Program.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa*. I–II. Budapest, Zeneműkiadó.

1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó.

1984 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

1990 „Magyar népzene”. In *Magyar Néprajz*. VI. *Népzene – néptánc – népi játék*. Főszerk. Dömötör Tekla, szerk. Hoppál Mihály. Budapest, Akadémiai Kiadó, 5–183.

2002 *A magyarság népzeneje / Folk Music of the Hungarians*. 2., javított kiadás. Szerk. Paksa Katalin. Planétás Kiadó, CD-melléklettel (1–10), Fonó Records Ltd.

2005 *Folk Music of the Hungarians*. Budapest, Akadémiai Kiadó. CD-ROM-melléklet: Arcanum Kiadó.

A SZENT CSALÁD MENEKÜLÉSE EGYIPTOMBA:
ADALÉKOK A MEGVERSELT APOKRIF LEGENDÁK
(„LEGENDABALLADÁK”?) KÉRDÉSÉHEZ*

NAGY ILONA

Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Folklór Osztálya az 1970-es évek elején közös gyűjtést szervezett Nógrádsípeken, amelyen én is részt vettem: ennek eredményei egy tanulmánykötetben jelentek meg (Szemerkenyi [szerk.] 1980). Magnetofonfelvételek mellett jegyzeteket is készítettem. Régi gyűjtéseimet rendezve jónak láttam elektronikus formába tenni annak a füzetnek az anyagát is, amelyet ott 1973-ban használtam: egyebek mellett ide másoltam le azoknak a ponyváknak a szövegeit, amelyeket tulajdonosaik még használtak, tehát nem akartak megválni tőlük. Eredetmondákat gyűjtöttem elsősorban, tehát ezeknek a ponyván verses formában talált változatai érdekelték elsősorban, de egyéb, biblikus tárgyú verseket is feljegyeztem. A gépelés során támadt kérdéseket, amelyek a „legendaballadát” mint műfajt érintik, érdekesnek találtam arra, hogy megfogalmazzam: ez dolgozatom első részének a tárgya. A ponyvákon megjelent versek egyes folklórmotívumainak az alakulástörténete is kimaradt az eddigi folklorisztikai kutatásokból: ehhez tartalmaz adalékokat a dolgozat második része. A dolgozat megírásához tehát csak a nógrádsípeki gyűjtésem szövegeit használtam, szám szerint kilencet, abból a megfontolásból, hogy ezek egy adott időben, egy bizonyos közösségben forgalomban levő, biblikus tárgyat megverselő ponyvák. A kilenc szöveg a következő:

A) „Legendaballadaként” számon tartott szövegek, amelyeket *énekelni is szoktak*:

1) A Szent Családnak futása Egyiptomba. Dallam: „Add nekem, Jézus, szívedet.”¹ (Gabona-csoda. 17 számozott versszak.)

* Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült.

¹ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsípek, Nógrád megye, 1973. 63 éves asszony tulaj-

- 2) Szent Család.² (Gabona-csoda. 5 számozott versszak.)
- 3) Szűz Mária keserves utazásáról. Kezdősora: „Gábrriel arkangyal leszállott a földre”.³ (Szálláskereső Mária / A kovács vak lánya. 12 és fél versszak, számozatlan.)
- 4) Egy új csodatörténet a boldogságos Szűz Máriáról.⁴ (Szálláskereső Mária / A kovács lánya. 11 számozott versszak.) Megjegyzés: Adventben templomban litánia előtt, rózsafüzér („olvasó”) után énekelték a „Kovács Iján”-t, valamint Szentcsalád-járaskor is. Ez utóbbi esetén a kilenc család egy-egy vagy több tagja a templomból indul el, az első családhoz mennek. Ének: „Induljunk el Szent Józseffel...” Ez utóbbi gépelt szöveg, papírról éneklük. A „Szállást keres a Szent Család” kezdetű, beköszöntő éneket pedig az azonos című füzetből éneklük (A Magyar Barát kiadása, Gyöngyös, 1942).
- 5) Ének. [Sic! Ez a cím] Dallama: „Add nekem, Jézus, szívedet.”⁵

dona. Templomi előénekes. Kézzel kimásolva: *A Szent Család hordozásához való ájtatosság*. Írta Takács Lajos. Eger, 1930. 25–29.

Itt és a következőkben a világhosszág kedvéért az eredeti címen túl zárójelben megadom a szöveg témáját is, ami nagyban-egészben típusmegjelölésnek is tekinthető. „Megjegyzéssel” a magam egykori gyűjtői megjegyzéseit jelölöm.

- ² Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsípek, Nógrád megye, 1973. 63 éves asszony tulajdona. Templomi előénekes. Kézzel kimásolva: *Válogatott egyházi énekek a kath. hívek használatára, jóváhagyott könyvekből*. Összeállította Skarupa Mária, Mezőkövesd. Nyomtatta: Balázs Ferenc, Mezőkövesd.
- ³ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsípek, Nógrád megye, 1973. 63 éves asszony tulajdona. Templomi előénekes. Kézzel kimásolva: *Válogatott egyházi énekek a kath. hívek használatára, jóváhagyott könyvekből*. Összeállította Skarupa Mária, Mezőkövesd. Nyomtatta: Balázs Ferenc, Mezőkövesd. Lásd 2. számú jegyzet.
- ⁴ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsípek, Nógrád megye, 1973. 54 éves asszony tulajdona. 1940-ben rendelte Egerből. Kézzel kimásolva: *Az elvesztett és visszanyert Paradicsom*. Versekre átírta Varga Lajos. Összesen 10 füzetből áll. Mind a 10 füzet egybekötve 5 korona. 10. füzet. Ára 30 fillér. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál.
Függeléke az 593. lapon: Mennyei sugallat Gyémánt és gyöngyéneke [sic!] a ker. kath. társulatok részére. Egy csodatörténet és Szent keresztet ima. Szombati ének. Összeállította Z. B. 595–597. Első sora: „Egek királynéja és fényes csillaga”, ám az adatközlő megjegyezte, hogy „és fényes” helyett „mennysország”-ot énekelnek, ugyanúgy, mint a 3. jegyzethez tartozó szövegben, amely egyébként a szövegtípus egy másik változata.
- ⁵ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsípek, Nógrád megye, 1973. 54 éves asszony tulajdona. Lásd 4. számú jegyzet. 597–599.

(Gabona-csoda. 8 számozott versszak.) Megjegyzés: A ponyva-füzet tulajdonosa otthon szokta énekelni, templomban nem.

B) Bibliai tárgyú énekek, amelyeket *nem szoktak énekelni*:

- 6) Ének. [Sic! Ez a cím] Dallama: „Add nekem, Jézus, szívedet.”⁶ (Szamariai éhség. 11 számozott versszak.) Megjegyzés: otthon sem szokta énekelni, csak olvassa.⁷
- 7) A megváltó gyászmenyegzője.⁸ Dallama: „Virágzik a Szűz Mária...” Alatta, jobb oldalon: „rózsafüzér”. (Passiótörténet mint szimbolikus menyegző. 7 számozott versszak.)
- 8) A szent keresztút-járás eredetének és a tizennégy állomásnak a története. Részlet: A harmadszori elesés. Jézus ruháira sorsot vetnek. (A szent kereszt legendája. Versszakokra nem tördelt, dallammegjelölés nincs.)⁹
- 9) Egy egész iskolai füzetet megtölt a Szűz Mária jegygyűrűjének történetét megverselő, ponyváról készült, kézzel írt másolat, amelyet egy sipeki fiatalasszony készített és küldött el postán a számomra: a gyűjtés alkalmával nem volt annyi időm, hogy én másoljam le. Mária eljegyzésének ünnepén Palócföldön erről az eseményről több éneket is el szoktak énekelni (Limbacher 2001), ezt a rendkívül hosszú epikus költeményt nem: a jegygyűrű története ugyanis az egyiptomi menekülés egyik epizódjaként kezdődik, nincs köze Mária eljegyzésének a történetéhez.

⁶ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsipek, Nógrád megye, 1973. 54 éves asszony tulajdona. Lásd 4. számú jegyzet. 603–605.

⁷ 1969-ben azonban Szurdokpüspökiben felvettem magnetofonra, amint egy asszony fejből, nem ponyváról elénekelte. Mivel erről több adatunk azóta sincs, az ének népszerűtlenségének okát megvizsgáltam. Lásd Nagy 1992.

⁸ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsipek, Nógrád megye, 1973. 54 éves asszony tulajdona. Lásd 4. számú jegyzet. 613: Függelék. Különböző egyházi énekek és ájtatosságok. Írta Varga Lajos. A fenti szöveg: 624–625.

⁹ Nagy Ilona gyűjtése. Nógrádsipek, Nógrád megye, 1973. 54 éves asszony tulajdona. 1940-ben rendelte Egerből. Kézzel kimásolva: *Fájdalmas és örömdetes Stációk könyve. Teljes keresztúti ájtatosság*. Megjelent az Egri Nyomda Rt. kiadásában. 150. oldal: Függelék. 9. A szent keresztút-járás eredetének és a tizennégy állomásnak a története. A kimásolt szöveg a fenti címmel: 182–183.

1. MŰFAJI KÉRDÉSEK

Az itt felsorolt darabok – vallásos tárgyú, olykor éneknek tartott versek – véletlenszerűen halmazt alkotnak: ugyanakkor, ugyanott, tehát ugyanabban az egy faluban mások – kollégáim – hasonló szövegeket, esetleg dallammal együtt, jegyezték fel, vettek magnetofonra, vagy publikáltak is (pl. Kríza 1980a). Ebben a csoportban énekelt és nem énekelt, populáris irodalomnak minősülő verses alkotások vannak, amelyek egy része folklorizálódott, része lett a folklórnak. Közös bennük, hogy parabiblikus témákat dolgoznak fel, szerzőjüket vagy megjelölik, vagy nem. Az énekelt darabok Kríza Ildikó publikációiban (Kríza 1982; 1983; stb.) „legendaballadaként” jelennek meg. A nem éneklésre szántak is tematikusan oda tartoznának, de nincs nyoma, hogy Kríza ezeket is „legendaballadának” tartotta volna. Nehezen is tarthatná bárki bármiféle jelzővel ellátott balladának a szent kereszt történetét vagy a Szűz Mária jegygyűrűjének szerfelett kalandos históriáját. Ez utóbbi témát ugyan megemlítette Kríza Ildikó a „vallásos tartalmú epikus énekek”-ről szólva, de ő maga sem nevezte balladának (Kríza 1980a: 142).

A „legendaballada” határainak pontosabb kijelölésére vonatkozó kérdésfelvetést Vargyas Lajosra emlékezve választottam írásom egyik témájának. Vargyas Lajos ugyanis ezt a terminust nem használta, alapműnek számító, típuskatalógusként funkcionáló művébe nem vette be (Vargyas 1976). Az általa szerkesztett kézikönyvben (*Magyar Néprajz*, V. kötet) ugyan külön fejezetet biztosított a „legendaballada” számára (Kríza 1988b), de ebből az is következik, hogy a saját maga által írt „Népballada” c. fejezettől elkülönítette.

A fenntartások oka sokféle lehet. Talán a ballada egynémely kritériumának hiánya (pl. tragikum), a szövegbázis bizonytalansága (az egyéb, verses epikus alkotások felé lezáratlan volta). A fenti példák alapján úgy tűnhet, hogy a határok bizonytalansága a szövegek terjedelmével is kapcsolatban lehet. Ezeket a hosszú epikus énekeket, ha el is éneklük (előénekes vezetésével, ponyvafüzetből vagy abból készült bármilyen másolatból), a hosszú terjedelem, a bonyolult cselekmény, amely korszakokon át ível, ellentmond a ballada természetéről kialakított képnek. Olykor viszont a formai szempontból megfelelő szövegek sem lépnek le a ponyvafüzetek lapjairól: valami miatt nem kedveli meg őket a közönség, és hiába nyomtatta oda a kiadó, hogy milyen dallamra énekeljék, nem éneklük el. A samariai éhségről szóló ének például (ami a tizenkét

gyermekét megölő és elfogyasztó anyáról, a fősvény testvér elátkozásáról szól, lásd B6) drámaiságával határozottan balladaszerű. Az asszonyok, akik gyermeket szültek, mégis képtelenek voltak elénekelni. Ebben az esetben az elutasítás egyértelműen tartalmi okokból történt. De történhetett poétikai okokból is. Az egyiptomi menekülésről szóló szövegek közül kettőt (A1 + A2) nem szoktak elénekelni, noha a dallamra vonatkozó javaslatot odanyomtatták a szöveg fölé: ezek több epizódot fűznek egybe, és régies, mesterkéltnek ható szóalakokat használnak („elérének”, „elmenének”), a versezetük nehézkes. A harmadikat viszont, a „Hová mész, gyönyörű anya” kezdetűt (A5) Palócföldön szinte minden asszony tudta, a szokásrendbe (szentcsalád-járás) épülve évről évre felidéztek. Ez az egyetlen csodát – a gabona csodás megnövekedését és a Szent Család sikeres megmenekülését – tartalmazó szöveg kerek történetet ad elő; eléneklése feltehetően poétikai örömet, a gonosz feletti diadal érzetét okozta.

„Ezeket az énekeket az utóbbi másfél száz évben kis tehetségű verselők írták”, állapította meg Kríza Ildikó a „legendaballadáról” (Kríza 2001; 1988: 378), akik nem mindig találták el azt a stílust, amelyet közönségük elfogadhatónak tartott. Van tehát egy befogadott és egy elutasított tartomány abban a halmazban, amit úgy tekinthetünk, mint a sokféle eredetű és hosszú előtörténettel rendelkező legendahagyomány megjelenését a 19–20. századi populáris irodalomban. Ennek egy része verses formát nyert: ezek egy részéhez dallam társult, más darabok csak olvasmányként szolgáltak. Az apokrif legendákat a középkor óta szokás volt megverselni, ám balladának sem akkor, sem későbbi megjelenésükkor nem nevezték ezeket. A „legendaballadának” tehát árnyaltabb, a recepcióra figyelő vizsgálata a műfaj pontosabb körülhatárolását segíthette volna: bár ennek ma már kevesebb esélye van, mint néhány évtizeddel ezelőtt lett volna. Kríza Ildikó éppen Nógrádsipeken végzett ilyen vizsgálatokat a hetvenes évek elején: megállapításai nagyon fontosak, de a műfaj definiálásának pontosítását nem szolgálhatták, hiszen itt még nem is használta a „legendaballada” terminust. Esetleges esettanulmányok árnyalják és pontosítanak azokat a műfaji kritériumokat, amelyeket később több munkájában is megfogalmazott.

„A vallásos tartalmú epikus énekek száma igen nagy. [...] Egy részüket emlékezetből idézik, főleg az idősebb asszonyok, de a lakosság többségére az jellemző, hogy csak kézíratos vagy ponyvafüzetből tudják reprodukálni és igen kevés számú dallamot alkalmaznak a szövegek előadásakor.

Az énekek hosszadalmasak, nehézkes verselésűek, ezért kialakult az a gyakorlat, hogy énekes vezetésével éneklük.” (Kríza 1980: 141.)

A „legendaballada” műfajának esztétikai fogyatékoságait Kríza már korábban is megfogalmazta, és ez az ítélet valamennyi későbbi munkájában helyet kapott: „...a szélesebb értelemben használt ballada műfaj keretei közé tartozik [...], noha a klasszikus balladától meglehetősen távol esik” (Kríza 1972: 264). „A legendaballada csak tágabb értelemben sorolható a ballada műfajához. Az epikai-lírai alkotások között azonban körülhatárolható egységet jelent. Felépítettsége hasonlít a balladához. De tragikumában attól eltér. Ellentétben a balladával, itt az esemény vagy konfliktus ábrázolása áll előtérben. Ebből következően a legendaballada egyrészt az elbeszélőekkel mutat közeli rokonságot, másrészt pedig a románccal.” (Kríza 1972: 255; 1980b: 97–98, 372.) A német szakirodalomban használatos Erzähl lied, Legenden lied terminusok használata ugyanerre a szövegcsoporthoz ott kevesebb töprengésre ad okot.

2. FOLKLÓRMOTÍVUMOK ALAKULÁSTÖRTÉNETE

A Jézus és Mária életéről szóló „legendaballadákról” Kríza Ildikó munkájában azt olvashatjuk, hogy apokrif eredetűek. Néha két apokrif evangéliumot, *Jakab prótoevangéliumát* és az ún. Tamás-féle gyermekségevangéliumot megemlíti ugyan a források között, de a pontos szöveghelyeket nem adja meg. Céлом, hogy ez utóbbiakhoz – Vargyas Lajos filológiai módszerét követve és mintegy előtte tisztelegve – kiegészítő adatokat szolgáltatassak: a nógrádsipeki gyűjtés három, az egyiptomi menekülést elbeszélő darabjához (A1 + A2 + A5) kapcsolódóan e szövegtípus filológiai hátterét világítom meg a legújabb nemzetközi szakirodalom alapján. Mivel Kríza Ildikó gondos poétikai elemzéseket készített a magyar folklórnak a Szent Család menekülésére vonatkozó anyagából (beleértve a prózai szöveganyagot is), részletes motívummutatóval ellátva azt (Kríza 1988b: 377–379; 1982: 66–71), megállapításaival egyetértve megismétlésüket mellőzöm.

A tanulmány tehát az alább teljes terjedelmében idézett három szöveggel foglalkozik. Az 1. és a 2. szövegből csak a lehajló pálmafa és a bálványok leomlása motívumot vizsgálom, míg a 3. szöveget – ami a gabona-csoda: a gabona csodálatos, gyors felnövekedésének és a Szent Család megmenekülésének története – teljes terjedelmében.

A Szent Családnak futása Egyiptomba (A1)

Dallam: „Add nekem, Jézus, szívedet”

„A Szentcsalád futása Egyiptomba”

Parlando

1. Midőn Jézust hogy megszülte a szép Szűz Má-ria,
 Negyven napig tartózkodván a rossz istá- ló- ban.
 Onnan minden atyámfiai, napkelet há- romkirálya
 Meglá- togat- ván és mondván: Üdvözle- ség, Má- ri- a!

Lejegyezte: Rudasné Bajcsay Márta, akinek munkáját ezúton is megköszöni a szerző.

A lejegyző megjegyzése: Ahol a szöveg kívánja, az énekes a dallamhangok aprózásával alakítja hozzá a dallamot.

¹⁰ Lásd 1. sz. jegyzet. A gyűjtés során kiderült, hogy a ponyvafüzet tulajdonosa fejből el is tudja énekelni. A magnófelvételen így egy szövegváltozat őrződött meg: a nyomtatott szövegtől való eltéréseket ferde jel után közlöm. Kérdéseimre, hogy mikor szokták ezt énekelni, és hol, ezeket válaszolta: „Karácsony után, Gyertyaszentelő előtt, akkor fut Egyiptomba...” „A templomba. Olvasót végzünk, létányia van, előtte énekelünk.” „Vasárnap fél háromkor [van a litánia], két óra- kor jönnek az asszonyok, és akkor énekelik.” Nem ő szokta előénekelni, hanem egy másik asszony. Jól látszik egyrészt a szöveg romlása, máshol pedig az énekes igyekezete, hogy érthetővé tegye a mesterkelt, archaizáló, népieskedő stílust.

1. Midőn Jézust, hogy megszülte a szép Szűz Mária,
negyven napig tartózkodván a rossz istállóban.

Ottan/Onnan minden atyafia/atyámfi

Napkelet három királya

Meglátogatván és mondván: Üdvözlégy, Mária!

2. Negyven nap eltelte után a szép Szűz Mária
Nagy örömmel, hogy szent Fiát Istennek áldozza

Elmenvén Jeruzsálembe

A templomba hogy bémene/bemene

Ott állott a vén Simeon és azt/ezt jövendölé/jövendölte.

3. Mondván: Üdvözlégy, Mária! Te Isten szülője,
A te lelkedet/lelked átjárja a fájdalom/fájdalomnak töre.

E sokaknak romlására,

Egész világ váltságára/válságára.

Tettedért ez az /Tetteidért az Istentől üdvözlégy Mária.

4. A vén Simeonnak teljesedett a mondása,
Mert megjelent ezen éjjel az Úrnak anyyala

Szent Józsefnek parancsolván:

Vidd a gyermeket és anyát/anyját

Mert Heródes meg akarja öletni szent Fiát.

5. Menjete el Egyiptomba és ottan legyetek
Mindaddig, míg meg nem mondom, hogy visszajöhettek,

Mert most Heródes üldöze

Jézus élte ellen töre.

Csak fussatok Egyiptomba, az megmentőtök tőle/megment őtőle.

6. Szent József nagy szomorúan költi Szűz Máriát,
Jajszavakkal átölelte Mária szent Fiát.

Jézus, drága szent szülöttem/szülötte

– Mondá/mondván – meghasad a szívem,

Most jöttél el/most jöttél a világra, már törnek ellened.

7. Már az átkozott Heródes csapatja elindult,
Hogy megöljék az ártatlan názáreti Jézust.

De Szent József Máriával

[...] ¹¹

Utrakelvén azon éjjel, futván gyorsasággal.

8. Nagy bánatos szívvel a Szűz Mária, Szent József/Szent József kimarad
Az ártatlan kisdéd Jézussal már futnia kell.

A szörnyű nagy pusztaságban

Messze idegen országban

Szűz Mária mondván/mondá: Betelt Simeon mondása.

9. Szent József könnyező szemmel nézi Szűz Máriát,

Mert félti a drága Szűzet és a kis Jézuskát.

Mert előttük nagy pusztaság,

Csak tövis van, nincsen zöld ág.

Jaj, de sokat szenvedett az útban a Szent Család.

10. A hosszú utazás közben a szép Szűz Mária

A nagy hőség és éles szél által elbágyadván.

Szent József elkezde/el kezdett sírni

Hogy nem tud szomján segíteni

Jézus, Mária, Józsefnek így kellett szenvedni.

11. Az Atya Isten sok csodát tett az ő utjokban/útjában

A tövisből rózsa nyílt Mária utjában.

Egy pálmafa tetejével

Hajlott/hajolt Mária ölébe

Jézus, Mária, Józsefnek hódolt gyümölcsével.

12. Egyiptomnak első városába elérének/elérnek,

Egy rettenetes magas fa előtt elmenének/elmenvének.

Tetejével földig hajolt,

Úgy tisztelte a kis Jézust.

A gonosz lakása volt ez, de most eltávozott.

13. A városban pedig volt egy pogányok/pogánynak temploma,

Amelyben háromszázhatvanöt/háromszázötven bálványkép vala.

¹¹ A szedésből hiányzik egy sor.

Szűz Mária Szent fiával
Hogy bemenvén a templomba,
Mind leestek, s összetörve hulltak romporukba/a romokban voltak halomban.

14. Az Atya Isten mindezeket azért rendelte,
Ezt a pogány, bálványozó népeket intette,
Hogy ők is egyetlen Fiát,
A született kis Jézuskát
Imádják, mint igaz Istent, világ Megváltóját.

15. Heródes és Júdanéptől menekült Szűz Mária,
Mert már itt is üldözik, hogy betért Egyiptomba.
Mert a bálványozó papok
A népnek parancsot adtak/adott,
Hogy öljék meg, veszítsék el ezen Szent Családot.

16. Végre jámborok közé menvén Szűz Mária,
Útjában egy nagy fügefa
Kettéváln/ ketté vált, hogy Mária
Szent fiával elrejtőzzön/elrejtőzzék, a fa/fügefa is megszánta őt.
Jaj, de sokat szenvedett Szent József, Szűz Mária.

17. Jézus, Mária, Szent József, fussatok énhozzám,
Most és különösen, ha közelget végóráim.
Kérlek, legyetek énvelem,
Légy mellettem segítségem.
Jézus, Mária, Szent József, tied/tiéd legyen lelkem. Amen.

2.¹²

Szent Család (A2)

1. Kelj fel, oh Szent József, vedd az égi kisdedet,
Szűz anyával Egyiptomba sietséggel jöjjetek!
Bósz Heródes megöletni akarja a kisdedet.
Maradj ottan, szól az angyal, míg megmondom majd neked.

¹² Lásd 2. sz. jegyzet.

2. Sötét éjjel jött az égből a váratlan üzenet,
Szent József, a gyermek, anya sebtén útrakeltenek.
Rejtegeté drága kincsét ölében a Szűzanya,
Messze földön ragyog reájok a regg első sugara.

3. A madarak zengedeznek, merre megy a kis csapat,
A pálmafák meghajolva jelölik ki az utat.
Csak Heródes dühe tombol, várva a szent bölcseket,
De nem jönnek, vérre gondol: jaj nektek, szép kisdedek.

4. Betlehemben és vidékén gyászbaborult sok család,
Ruhájukat tépik sírva a jajgató bús anyák.
Ömlik a vér, bevalósul a próféta jóslata,
De megmenti egyszülöttjét a mennyei Szent Atya.

5. Egyiptomban a bálványok előtte leomlanak,
Szétúzik a sötétséget a mennyei sugarak.
Oh Szent Család, ki elhagytad szép hazádat, légy velünk,
Ha veszélyben lesz hazánk, ha Heródes tör ellenünk.

3.¹³

Ének (A5)

Dallam: „Add nekem, Jézus, szívedet”

1. Hová mégy gyönyörű anya szép kis gyermekeddel?
Azt kérdi egy szántóvető, ki búzát hintett el.
Egyiptomba futok vele, mert gonosz Heródes kerget,
Meg akarja ölni az én szerelmemet.

2. Kegyes szívű jámbor szántó, rejtse el a nagy kincset.
Ne félj, szép anya, elteszem, itt a köpönyegem.
Kegyes szívű jámbor szántó, te a búzádat takard fel.
Hogy takarnám fel, szép anya, hisz éppen most vetem el.

3. De nézd hát, jó jámbor szántó, nem várja a tavaszt,

¹³ Lásd 5. sz. jegyzet.

Minden percben szemlátomással nő egy araszt.
Most virágzik, mindjárt sárgul, jó ember, hozz neki sarlót,
Arasd le a búzádat, hagy földi tarlót [sic!]

4. Learatta, kicsépelte az első keresztet,
A jó szántó csodájára száz vékát fizetett.
De a másik kandallia [?] adott neki annyi búzát,
A jó szántó meg nem tudta mondani a számát.

5. Jaj, de amott jönnek, a hol porfelleget látok,
Heródesnek küldöttjei mindjárt itt találnek.
Mária mondá a szántónak: Míg magamat elrejttem,
Viseld gondját kis fiamnak, gondolj rá helyettem.

6. Kérdi Heródes népe az aratótól Máriát:
Mikor láttad elmenni a zsidók királyát?
Akkor láttam, hogy e búzát vetettem, mit akartok?
Máriát a kis fiával mit ti tudakoztok?

7. Úgy hát forduljatok vissza, – a gyilkos vezér így szólt –
Fordulj vissza, hol keresed, hisz már az régen volt.
A gyönyörű anya ment lett az ő kis gyermekével,
Köszönte a jó szántónak s ment Isten hírével.

8. A jó jámbor szántó térdre esett örömében,
Áldást vett a szent családtól s messze elkísérte;
Midőn tőlük visszatérve elbágyadott örömében,
Örömkönnyekeket hullatva visszajött a földre.

2.1. A Szent Család menekülése

Az egyiptomi menekülés egész legendaciklusát mind a nyugati, mind a keleti keresztény egyházak a megtúrt apokrifek csoportjában tartották számon. Legújabbán pedig már arról olvashatunk értekezést, hogy esetükben a kanonikus és apokrif, hagyományosan szétválasztó terminusok helyett rendjén valóbb a „hasznos mese” (beneficial tale) megnevezést alkalmazni (Bovon 2013: 270).

A Szent Család Egyiptomba menekülése a kanonikus evangéliumok közül csak Máténál fordul elő:

13. Miután eltávoztak, íme, az Úr anyala megjelent Józsefnek álmában, és így szólt: „Kelj fel, vedd a gyermeket és anyját, menekülj Egyiptomba, és maradj ott, amíg nem szólok neked, mert Heródes halálra fogja kerestetni a gyermeket.” 14. Ő pedig felkelt, vette a gyermeket és anyját még éjnek idején, és elment Egyiptomba. 15. Ott volt Heródes haláláig, hogy beteljesedjék az, amit az Úr mondott a próféta által: „Egyiptomból hívtam el fiamat.”

Az útjukban történt csodákról először a *Jakab prótoevangéliuma* és az ún. Tamás-féle gyermekségevangelium nyomán keletkezett és azt keleti legendákkal kibővítő mű, *A Megváltó gyermekségének arab evangéliuma* (*Evangelium infantiae Salvatoris arabicum*, *Ev. Inf. Arab.*) ad hírt. Ez a mű a 6. sz. után keletkezett, legkorábbi változatai két arab és három szír kéziratban maradtak fenn. Nyomtatásban, arabul és latinra fordítva, először Heinrich Sike adta ki 1697-ben¹⁴ (Heinnecke–Schneemelcher 1959: 361). Száz évvel későbbi az a magyar fordítása, amely a kelet-európai térségben elsőként született (Szathmári Pap Mihály: *Tsetsemőségnek Evagyélioma*, 1797).¹⁵

A 8–9. sz. táján a fent említett evangéliumok egybeszerkesztésével és a bennük foglaltaknak az egyház számára kissé elfogadhatóbbá tételével létrehozott *Pszedo-Máté evangéliuma* (*Ps Mt*) az a forrás, amelynek történetei beépültek a középkori keresztény Európa műveltségébe. A Szent Család Egyiptomba menekülésének csodáit a 18–25. fejezet tartalmazza. Ezeknek a kora kereszténységből származó legendáknak az alakulástörténetét árnyalja, hogy létezik egy ír „gyermekség”-narratívum is, a *Leabhar Breac Infancy Narrative* (*InfLB*), amely akkor érkezhetett Írországra, amikor még a Pszedo-Máté-féle kompozíció nem jött létre, vagy legalábbis a hatása még nem volt érzékelhető. Olyan latin szövegből for-

¹⁴ *Evangelium infantiae vel Liber apocryphus de Infantia Servatoris*. Ex manuscripta edidit ac Latina versione notis illustravit Henricus Sike. Trajecti ad Rhenum apud Franciscum Halmam, Guiljelmum vande Water Bibl. MDCXCVII.

¹⁵ Tóth Zsombor felfedezése. „Enlightenment versus Orthodox Calvinism? The Significance of an Unknown Hungarian Translation of the Evangelium Infantiae Arabicum”. <https://www.uni-erfurt.de/en/gotha-research-centre-of-the-university-of-erfurt/grants/herzog-ernst-grants/stipendiaten-2013/projekt-von-dr-zsombor-toth/> 2014. 10. 03.

dították, amely a *Protevangélium Iacobi* és egy „speciális forrás”-nak nevezett szöveg összevonásával keletkezett. Ez utóbbi nagy valószínűséggel a *Decretum Gelasianum*¹⁶ néven ismert indexben említett, máig be nem azonosított mű (*Liber de natiuitate saluatoris et de Maria uel obstetrica* [Az üdvözítő születéséről, Máriáról és a bábáról szóló könyv]). Mindenesetre elfogadható az a már 1928-ban megfogalmazott vélemény, hogy a szóban forgó forrás 500 előtt keletkezett (McNamara 2011: 693–694). Az egyiptomi menekülés csodái egy másik, feltehetően szintén ír eredetű műben is megtalálhatók, ez a *De enigmatibus* [Rejtélyes dolgokról] címen ismert, Máté evangéliumához írt latin nyelvű kommentár a 8. századból, amely szintén független a *Pszeudo-Máté evangéliumától*. Mindhárom európai mű régi hagyományokat őriz, amelyeket különböző szövegekbe különböző módokon foglaltak bele. McNamara jó példának gondolja ezt annak illusztrálására, hogy az ismert apokrifek és a néphagyomány kapcsolatát szemléltesse. Bizonyos apokrifek ugyanis olyan hagyományokat tartalmaznak, amelyek régebbiek azoknál, más-más művekbe kerültek bele és maradtak fenn (McNamara 2011: 687).

2.1.1. A pálmafa-csoda

Általában, de nem mindig – az alább külön tárgyalandó – bálvány-epizóddal együtt jelenik meg. Pszeudo-Máté művétől, a hasonló motívumok ellenére, lényegesen különbözik a *Leabhar Breac*. McNamara szerint nem az előbbitől való függés az oka a hasonlóságnak, hanem az, hogy mindkét szöveg ugyanarra az – egyiptomi utazásról szóló – népi, narratív hagyományra támaszkodik.

InfLB:¹⁷

126. Nagy volt a forróság és szomjúság és éhség tört a szent Máriára. Ekkor egy magas pálmafát pillantottak meg, amelyen igen sok gyümölcs volt, s amely magányosan állt egy domb tetején, mögötte pedig egy barlang volt. Mária azt mondta: Ennének a pálmafa gyümölcséből – mondta –, de olyan magas, hogy nem lehet felmászni rá. József azt mondta: Jobb

¹⁶ *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*, I. Gelasius pápának (492–496) tulajdonított, de valószínűleg az ő működése után, a 6. század elején készült mű, amely a kanonikusnak tartott bibliai könyvek felsorolása mellett az V. részben az apokrifeknek tartottakat is megnevezi.

¹⁷ Itt és a következőkben, ha a fordító nevét nem közlöm, saját fordításomat adom, latin szövegek esetében szögletes zárójelek között.

lenne inni egy kis tiszta, kellemes ízű vizet, de a korsónkból kifogyott a víz. Ülünk le a pálmafa alá, hogy hűsöljünk egy kicsit – mondta.

A következő (127.) fejezet a vadállatok hódolatát beszéli el a gyermek Jézus előtt.

128. Ezek után Krisztus, Máriának, az anyjának ölében ülve, így szólt a pálmához: – Hajolj le egy kicsit, pálmafa – mondta –, hogy a családom és anyám ehessünk a gyümölcsödből. Erre a pálmafa a legfelső ágát addig hajlította lefelé, amíg Mária elé nem ért és ők addig ettek a gyümölcséből, amíg jól nem laktak. A pálmafa meghajolva maradt, ilyen helyzetben, és várta, hogy aki meghajolni parancsolt neki, mondja azt, hogy emelkedjen fel.

129. Ekkor Krisztus azt mondta: – Emelkedj fel, pálma – mondta –, hogy atyám paradicsomkertjének fái között lehess és gyökereidből fakassz vizet! Az angyalok azon nyomban magukkal vitték a fát a paradicsomba és a fa gyökereiből édes forrásvíz tört elő. Bőségesen ittak a vízből és megtöltötték edényeiket is és málhás állataikat is megitták, ugyanis Mária egy szamáron ült és két ökör hordozta szükségese holmijaikat. (McNamara 2011: 722.)

A *Pseudo-Máté evangéliuma* a vadállatok hódolatát a pálmafánál történetek elé helyezi, különben hasonlóan beszéli el az eseményeket, ezért csak rövidítve idézem:

Ps Mt 20–21:

Mária a pusztában ellankadt, meglátott egy datolyapálmát, megpihentek alatta. Megkívánta a fa gyümölcsseit, de azok magasan voltak. József inkább vizet kívánt. Ekkor a gyermek Jézus azt mondta a datolyafának: „Fa, hajtsd le ágaidat, és gyümölcsöddel lakasd jól anyámat”. A fa nyomban lehajtotta csúcsát, leszedték a gyümölcsöt, majd Jézus parancsára felegyenesedett. „És most nyiss gyökereidből eret annak a víznek, amely a földben van elrejtve, hogy elolthassuk szomjunkat.” A fa tövében forrás fakadt. (Dörömbözi 1996a: 61–62. Az idézetek Bollók János fordításai.)

A 21. fejezetben Jézus a datolyapálmának elmondja, hogy egy ágát majd az angyalai elviszik atyja paradicsomába, ahol elültetik, és mindazoknak, „akik valamilyen versenyen győznek, azt mondják majd: – Eljutottatok a győzelem pálmájához” (Dörömbözi 1996a: 61–62). A *Ps Mt* szövege a

pálma paradicsomba kerülésének elég mesterkéltnél, ügyetlen magyarázatát adja. Az ír szövegről viszont azt állapítja meg McNamara, hogy valószínűleg azért lett benne hangsúlyos a pálmafa-epizód, mert utal a *Transitus Mariae*, a Mária haláláról szóló apokrif¹⁸ ír változatra, amelyben „Mária a fiától egy pálmaágat kap, majd Krisztus megkérdezi: – Nem láttad egy régebbi csodámat, amikor Józseffel Egyiptomba menekültetek Heródes elől? – Ezután nagy részletességgel előadja a pálmafa-csoda történetét.” (McNamara 2011: 721.)

Az *Ev. Inf. Arab.* 24. fejezete nagyon szűkszavú:

Ezután ahhoz a fügefához jutottak, amelyet ma Matareának mondanak. Matareában az Úr Jézus forrást fakasztott.” (Dörömbözi 1996a: 34. Tóth Klára fordítása.)

A lehajló pálmafa története a *Korán*ban elbeszélte Jézus-életrajzba is bekerült, Mária születési jelenetében:

És születési fájdalmak arra késztették, hogy a pálmafa tövébe menjen. Azt mondta: „Bárcsak még azelőtt meghaltam volna és lennék feledéssel elfeledett!” Ám felkiáltott hozzá alulról [a gyermek Jézus]: „Ne légy szomorú! Az Urad máris csermelyt fakasztott alattad! És rázd meg magadhoz [húzva] a pálmafa törzsét, hadd hullasson rád friss, érett datolyát!” (*Korán*, 19. szúra, 23–25. Simon Róbert fordítása.)

A születési fájdalmaktól gyötört Máriának enyhet és gyümölcsöt adó datolyapálma motívuma az arab irodalomban tovább élt Tabari világtörténeti művében és a mohamedán mitológus-író Kessaeusnál is. Őt Heinrich Sike idézi:

[Mária Jeruzsálemen kívül egy lakatlan helyen járt.] És egy viharos éjjelen meglátott egy kiszáradt pálmát, és amint Mária a tövéhez letelepedett, az hirtelen kizöldült, levelekkel, lombbal ékeskedett, és az Úristen ereje által gyümölcsöt nyújtott feléje. Alatta pedig csobogó forrást fakasztott Isten, és amikor a születési fájdalmaktól szenvedett, a pálma szorosán átölelte. (Sike 1697: 19, idézi Dähnhardt 1909: 10.)

Noha az európai folklórváltozatok bemutatását mellőzöm, ennek az arab redakciónak egy marokkói variánsával kivételt teszek:

¹⁸ Vö. Nagy 2001a.

Szűz Mária a pusztában egy datolyapálma alá húzódott, meglepték a szülési fájdalmak, sírt, amikor az Úr angyala így szólította meg: „Ne aggódj, Mária, rázd meg a fát, egyél gyümölcsöt, igyál és mosd meg a szemedet.” Félelmében így kiáltott fel: „Ó, csak egyetlen datolyát szeretnék!” Szűzi szájának kiáltása befűródött a gyümölcsbe, és azóta minden datolya egy kör alakú jelet visel magán, amely az O betűhöz hasonló. (Sébillot közlése, Dähnhardt 1909: 10.)

Az apokrifek filológiai kutatása a 19. század végén igen intenzíven folyt: előszeretettel kerestek például Jézus életének apokrif legendáihoz keleti párhuzamokat. Számos ilyet találtak is. A Rg Veda elbeszéli, hogy az erdők és hegyek is meghajoltak Buddha előtt, hogy a hegycsúcsra állva Buddha gyorsan elérje az eget (Bergh van Eysinga 1904: 67). Vessantara, Buddha előző inkarnációja feleségével és gyermekeivel égető forráságban bolyong az erdőben. A szomjas kicsik fákat látnak, tele gyümölcsökkel. Sírnak a vágytól, hogy felüdülhessenek. A faóriások maguktól lehajolnak (Bergh van Eysinga 1904: 68; Dähnhardt 1909: 30–31).

A középkor legnagyobb hatású legendagyűjteménye, a *Legenda Aurea* (13. század) is forrása lett sok további feldolgozásnak.

A *Legenda aurea* cap. 10. De innocentibus c. fejezetében:

Refert Cassiodorus in hystoria tripartita, quod in Hermapoli Thebaide dicatur esse arbor, quae vocatur persidis, valens in salutem multorum, si fructus aut folium aut pars corticis collo aegrotantium colligetur. Cum igitur beata Maria cum filio in Aegyptum fugeret, haec arbor usque ad terram inclinata est et Christum suppliciter adoravit. (Graesse 1850: 64.)

[Cassiodorus a Hystoria Tripartita című művében arról számol be, hogy Hermapoliszban, Thébához közel van egy fa, perzsiainak nevezik, sokak üdvére szolgál, amennyiben vagy a gyümölcsét, vagy a levelét, vagy a gyökerének egy darabját a betegek nyakára kötik. Amikor tehát a boldogságos Szűz Mária fiával Egyiptomba menekült, ez a fa földig meghajolt és Krisztust leborulva imádta.]

A 13. század elejéről való, anonim *Vita beatae virginis Mariae et Salvatoris rhythmica* tulajdonképpen a *Legenda aurea* prózai szövegének a megveresése: a korabeli művek, a prózaiak is, ugyanígy veszik át és alakítgatják az ott megfogalmazott szöveget.

Sed ad quandam civitatem Egypti cum venissent,

Hermapolis que dicitur, atque transivissent,
Prope quandam arborem, que est apellata
Persicus et fuerat cunctis dedicata
Demonibus ab incolis illius regionis
Et erat eis maxime venerationis etc.
(Vögtlin 1888: 2322–2327. Idézi Dähnhardt 1909: 33.)

[De amikor Egyiptomnak egy bizonyos városához érkeztek, amelyet Hermapolisnak mondanak, és átmentek rajta, egy bizonyos fát találtak, amelyet perzsiainak neveztek, és annak a vidéknek a lakói ezt a fát ajánlották fel valamennyi démon számára, és a legnagyobb tisztelettel vették körül stb.]

A 13–14. század fordulóján keletkezett giesseni kézirat, a *Narrationes de vita et conversatione beatae Mariae virginis et pueritia et adolescentia salvatoris* [Elbeszélések a boldog szűz Mária életéről és beszélgetéseiről és az üdvözítő gyermek- és serdülőkoráról] valóságos tárháza az apokrif legendáknak: a Szent Család egyiptomi menekülésének általunk vizsgált mindkét epizódja (a pálmafa-csoda és a bálványok leomlása) megtalálható benne: ez utóbbit kétszer is felidézi.

XXIV. Cum autem die quadam pre calore solis ipsi et iumenta sitim maximam tollerarent et non possent invenire aquam, venerunt ad arborem palmarum quiescentes ibidem. Puer autem Iesus parum digito fodit terram, et uberrimus fons erupit, quo omnes fuerunt cum gaudio recreati homines et iumenta. Arbor autem alta fuit, sub qua sedebant, in cuius cacumine pendebant fructus. Et puer imperavit arbori, ut ranos flecteret et daret fructum manibus matris sue: et statim arbor cum stupore magno videncium inclinavit se ad gremium matris. Recepit ergo virgo fructus, et omnes cum gaudio comederunt et pro via partem que superfuit servaverunt. Sepe autem pane eis deficiente in via apparuit eis angelus prebens panem, ut dicit Theophylus. (Schade 1870: 16–17.)

[Amikor pedig egy napon a nap melegétől maguk és igavonó állataik is igen nagy szomjúságot szenvedtek és vizet nem találhattak, elértek egy pálmafához, és ott megpihentek. A gyermek Jézus pedig ujjával kikapart egy kicsi földet, és bővizű forrás tört elő, miáltal minden ember és állat örömmel felfrissült. A fa pedig, ami alá telepedtek, öreg volt, és gyümölcsei a fa csúcsán függtek. És a fiú parancsolt a fának, hogy hajtsa le ágait és adja a gyümölcsöket anyja kezeibe: és a fa, nagy ámulatára azoknak, akik ezt látták, rögtön lehajolt az anya ölébe.

Elfogadta hát a szűz a gyümölcsöt, és mindnyájan nagy örömmel fogyasztot-
tak belőle, és a maradékot eltették az útra. A kenyér pedig útjuk során gyak-
ran elfogyott: ilyenkor egy angyal jelent meg, kenyeret nyújtva nekik, miként
Theophilus mondja.]

XXX. Cum autem venissent ad quandam civitatem Egypti, que vocatur
Hermopolis, transierunt arborem quandam, que dicitur persicus et fuerat
ydolis dedicata, et statim arbor se inclinavit et incurvavit ramos suos adorando
creatorem suum; et ex tunc accepit virtutem medicinalem, ita quod fructus eius,
cortex frondes lignum flores ad cunctos dolores fuerunt remedium, cultura ab ea
demonum effugata. (Schade 1870: 18.)

[Amikor pedig Egyiptomnak egy bizonyos városához értek, amit Hermopolisnak
hívnak, találtak egy bizonyos fát, amit perzsiainak mondanak, és egy bálvány-
nak volt ajánlva, és a fa rögtön meghajtotta magát és ágait behajlította, terem-
tőjét imádvá: és ekkor kapta gyógyító képességét, úgy, hogy gyümölcse, kérge,
lombja, fája, virága minden fájdalomra orvosság lett, a démonok előtti tisztel-
géstől pedig megmenekült.]

A középkori európai költészet, latinul és vernakuláris nyelveken is rend-
re megéneklei Mária és Jézus életét, a kanonikus evangéliumok történe-
tei mellett az ekkorra már ismertté vált apokrif forrásokat, elsősorban a
Pseudo-Máté evangéliumát is felhasználva. A Szent Család menekülé-
séről szóló részben a bálványok leomlásáról és a pálmafa csodájáról, a
forrásfakadásról is beszámolnak (Reinsch 1879). Csak a legismertebbek-
re utalva: Hrotsvitha von Gandersheim: *Historia nativitatis laudabilisque
conversationis intactae Dei genitricis...*; Konrad von Fußesbrunnen: *Die
Kindheit Jesu*; Vinzenz von Beauvais: *Speculum historiale*; *Vita beatae
virginis Mariae et Salvatoris rhythmica* alapján Walther von Rheinau
Marienlebenje, a karthauzi Philipp barát ugyanilyen című műve; stb. Az
1300 körül keletkezett, anonim, középfalangi nyelvű történelmi-vallási mű,
a *Cursor mundi* c. világtörténet az egyiptomi csodák egész sorát verselte
meg. 30 000 sorból áll, az egyiptomi menekülés története a 11 567. sor-
nál kezdődik. Az első angol nyomdász, Wiliam Caxton (1422? – London,
1491) művében (*Infancia Salvatoris*) a pálma-csoda (V. 89–184) és a bál-
ványok leomlása (V. 209–258) szintén megjelenik (Reinsch 1879: 126).

A pálma-csoda előfordulását a modern folklórszövegek között első-
ként és máig egyedülként O. Dähnhardt vette számba: ennek az epi-

zódnak az előfordulásait a nemzetközi mesekatalógus (ATU 750E/1, Flight to Egypt, Uther 2004: 399–400) nem különíti el a típuson belül. Dähnhardt említ régi arab írókat, közöl egy olasznak mondott legendát, közelebbről egy bolognait, egy szicíliait, egy palermói verset, továbbá máltai, marokkói, portugál, francia, lengyel, észt, észtországi svéd, fríz szöveget és párhuzamként sok mást, amelyekben Jézus vándorlása során fákát jutalmaz meg valamilyen jó cselekedetükért (gyümölcsöt kínálnak, üldözők elől elrejtik) (Dähnhardt 1909: 35–40). Kálmány Lajos két szövegét is közli (uo. 37).

Dähnhardt utal például egy 8. századi abesszíniai kéziratra, amely arról szól, hogy a szomjazó Máriának a mindenható Krisztus forrást fakaszt, és ennek a csodának Egyiptomban június 8-a az emlékünnepe. Ezt és más, a Szent Család útja során érintett helyeket, amelyeket az ott lakók szent helyként tartanak számon, Bädekertől idézi (Dähnhardt 1909: 33, 34; vö. Lázár 2001).

2.1.2. Gabona-csoda

A Szent Család egy gabonát vető ember mellett halad el: Mária megkéri, hogy rejtse el őket. Az ember ezt lehetetlennek állítja, ám a gabona hirtelen kikel és magasra nő. A Szent Család elrejtőzik benne. Az üldözők megérkeznek, tudakozódnak a szántóvetőnél, hogy látott-e egy párt kisgyermekkel erre haladni. Az igazat feleli: mióta a gabonát elvetette, nem látott senkit. Vagy: akkor látta őket, amikor a gabonát vetette. Az üldözők visszafordulnak.

Ennek a legendának az a különlegessége, hogy sem az apokrif evangéliumok, sem a *Legenda Aurea* nem tesz említést róla. Meglepő, hogy a közelmúltban mégis rangos kiadványban jelent meg az az állítás, hogy számos középkori európai színjáték ezt a gabona-csodát a *Legenda aurea*-ból merítette. Ez nyilvánvaló tévedés (Muir 1995: 110). Az egyiptomi menekülés és a Szent Család ottani élete a középkori német, olasz, francia és más drámák kedvelt témája volt, nagy fantáziával jelenítették meg a hétköznapi életet (pl. Szent József fél bemenni a városba, hogy kenyeret vegyen az útra, nehogy megtámadja egy gyermekét gyászoló anyja [hesseni adat], útközben cigányok csatlakoznak hozzájuk és megjövendölik a gyermek Jézus szenvedéseit és halálát [kasztíliai adat, Muir 1995: 111]). Egyiptomban Mária szövással, fonással keres pénzt, hogy családjának élelmet vehessen (olasz játék Revellóból: az epizód forrása

az Ál-Bonaventurának tulajdonított mű, a *Meditaciones vite Christi*¹⁹). Heródes halálát is változatos, ám elrettentő módon jelenítik meg: férges eszik meg (liturgián kívüli, templomi játék Benediktbeuernből), ördögök viszik el a pokolba (ugyanonnan, az angliai Chesterből és több francia helyről származó jelenet, Muir 1995: 231) stb.

A szüzsé a középkori európai irodalomban meglehetősen szórványosan bukkant fel. Kenneth Jackson négy adatról tud, a legrégebbi szerinte egy feltehetően 12. századi költemény Walesből, anonim; ezt egy 13. századi ír költemény követi, majd említ egy 15. századi francia mirákulumjátékot (vö. Reinsch 1897: 93–94) és néhány flamand karácsonyi éneket ugyanebből a korból (Jackson 1940). A kelta változatokat, a walesit és az írt azonban túl korainak vélte. A walesi szöveg nyelvészeti vizsgálata és még számos tény feltárása meggyőzően kimutatta, hogy az 1250 előtt nem keletkezhetett. Nem a bizonyítás része, csak a szöveg érdekességéért említhető, hogy jellegzetes, a gonosz emberekre alkalmazott korabeli kifejezést használ a költő Heródes katonáira: a dühödő Káin leszármazottai (descendants of the wrathful Cain), Káin gyermekei (children of Cain). A gabona-csoda magyarázata: Máriát a Szentlélek és a lényében rejtőző tisztaság mentette meg. A kelta szövegekben később is visszatérő motívum, hogy a Szűz (ritkábban a gyermek Jézus) arra kéri a szántóvetőt, hogy az üldözők kérdésére az igazat felelje (Breeze 1990: 82–84).

Breeze bizonyosnak véli, hogy ezek a korai kelta változatok egy 13. századi, kéziratban fennmaradt francia költeményből származnak, ezt a walesi szöveg klerikus szerzője jól ismerhette. A legendát ugyanis nagy valószínűséggel Dél-Walesbe a normann hódítás nyomán érkező szerzetesek hozták magukkal, ahonnan a sziget egyéb területeire (London, Oxford, York, Kelet-Anglia) és Írországra is elterjedt, a 15. századtól pedig a bárdok is énekelték, falfestményeken is ábrázolták. A 20. századi angol folklór-adatok a variálódás szép példáit mutatják: a gabona helyét átveszi a krumpli, vagy átkot mondanak a gabona kártevőire (Breeze 1990: 85–87). Breeze szerint a francia eredetet valószínűsíti, hogy nagyon gyorsan megjelent Svédországban és Itáliában (zarándokutakkal magyarázza), de a francia költeménynél régebbi adatok előkerülése még nagyon kívánatos

¹⁹ Sokáig Szent Bonaventurának tulajdonították, és csak a legfrissebb kutatások bizonyították kétséget kizárólag a toszkánai ferences szerzetes, Jacobus de Sancto Geminiano szerzőségét. A mű 1300 körül keletkezett, 200-nál több kéziratban maradt fenn (Tóth–Falvy 2014). Erre Tóth Péter hívta fel a figyelmemet. Ezt az adatot és a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét ezúton is köszönöm.

lenne (Breeze 1990: 93). A legenda ugyanis már a francia kézirat keletkezése előtt is ismert lehetett, Skandináviában is, ezt egy 12. századból származó keresztelőkőmedence domborműve bizonyítja, ami Gotland szigetén található (Daxelmüller 1996: 295). Az újabb kutatások tehát azt a feltevést erősítik, amit D.R. Moser korábban megállapított, hogy a legenda esetleg francia földön keletkezett, ám ezt szerinte megkérdőjelezi az a tény, hogy Kelet-Európában, Oroszországban is ismert, a közbülső területeken szintúgy (Moser 1974a: 133–134).

A gabona-csoda a 13. századtól kezdve inspirálja valamennyi kegyes művészeti ágat, festészetet, szobrászatot, üvegművességet stb. (Vendryes 1948: 65). A miniatúrfestészetben, oltárképeken is megjelenik. L. Schmidt (1963) az Österreichische Nationalbibliothek 13. századból származó, francia kéziratát hozza példának annak illusztrálásra, hogy a hóraskönyvek miniatúráin is gyakorta látható. A jelenet tömör ábrázolása – van részletezőbb is –: a kép bal oldalán áll az az alak, aki éppen a magot szórja (öltözéke, a vetőeszköz: kosár, zsák, abrosz stb., korhű adat!), a jobb oldalon az érett gabona, ami felé kezével mutat. A katonák, általában ketten vannak, lándzsával felfegyverezve, középen foglalnak helyet. A tárgyi néprajz kutatói ezeket a képeket a középkori viselet és a különféle vetési technikák és eszközök tanulmányozására használják. Az angol, francia és holland festészetben a 14–16. században gyakori téma volt, Skandináviában az egyiptomi ciklus más csodáival együtt volt kiemelt szerepe. Ezzel ellentétben Közép-Európában a 14. század végétől háttér-, majd a 17. században zsánerjelenetté alakult. A 17. századtól eltűnt a képrepertoárból (Daxelmüller 1996: 296). „A késő reneszánszban [a gabona-csoda motívuma], miként az apokrif legendák általában, fokozatosan veszített népszerűségéből” (Schmidt 1963: 259). A tridenti zsinat (1545–1549) szigorú az apokrif legendákat a populáris szférába szorította le, a könyvnyomtatás pedig a terjesztés hatékonyságával segítette Európa-szerte az immár nyomtatott és apokrif legendákkal vonzóvá, olvasmányossá tett Jézus-életek megjelenését. A sok példa közül most csak egyre hivatkozom, mert viszonylag friss a kritikai kiadása: ez Nicholas Love *The Mirror of the Blessed Life of Jesus Christ* c. műve a 15. század elejéről, amely az Ál-Bonaventura *Meditaciones*én alapszik (Sargent 2005).

A 19. században Európa több pontján újra megjelenik a gabona-csoda: ponyván megverselve vagy a szóbeliségből feljegyezve (svéd, dán, angol, lotharingiai, felső- és alsó-lausitzi, máltai, spanyol, francia, olasz, holland, ír, portugál, finn, észt, izlandi, lengyel, német, horvát, görög, provanszi,

sőt indiai, maja és namíbiai adatok – Dähnhardt 1909: 61–66; Daxelmüller 1996: 298; Uther 2004: 399–400: ATU 750E/2 –, ezekhez hozzáadhatjuk még a csak a Moser által felsoroltakat: karéliei finn, lausitzi szorb, morva és orosz. Ő még azt sem zárja ki, hogy a legenda valahol orosz földön keletkezett és onnan terjedt nyugat felé [Moser 1974a: 131], bár a francia eredetet tartja valószínűbbnek). A folklórszövegek prózai (pl. Cardoso 1971) és verses formában egyaránt megtalálhatók, éppen úgy, mint a magyar folklórban: ez utóbbiak katalóguszerű számbavétele nem tárgya ennek a dolgozatnak. A szóbeliségben fantáziadúsán variálódott az eredeti történet. Folklorisztikai párhuzama a motívumnak az ATU 313: Mágikus menekülés címet viselő mesetípus: a hasonlóság a képzetek szintjén létezik, a kétféle szöveghagyománynak nincs köze egymáshoz. A gyermek Jézus mesehőssé válik a legendában, de csodatételének üdvtani értelmet is lehet adni (Moser 1974a). Ebben a vonatkozásban párhuzamba állítható két másik apokrif legendával: az egyik a gyermek Jézus által elvetett egyetlen szem gabona csodás gazdagságú terméséről szól (Nagy 2001b), a másik az apostolok vetésének gyors beéréséről, amely csoda a térítés fontos eszközeként jelenik meg (apokrif apostol akták, *Acta Petri et Andreae*: Moser 1974a: 136–138).

A kutatás nem tartja tipológiailag idetartozónak az *InfLB* szövegét, pedig a McNamara által feltételezett, az írásba foglalást megelőző szájhagyomány változatossága megmagyarázza a típustól való eltérést. *InfLB* 121–123:

121. Mária és József amint mentek útjukon, egyszer csak egy nagy csapatot láttak közeledni, akik Krisztust keresték, hogy meggyilkolják. Nagy félelem fogta el Máriát, és így szólt: „Fiam, mit tegyünk?” „Asszony”, mondta ő, „mondd, hogy búza, amit viszel”. Ekkor megérkezett a csapat, és kérdezték Máriát. „Mit viszel?” „Búzát”, felelte. „Mindjárt meglátjuk”, mondták és egyikük megnézte és meg is találta a szemes búzát a hátán. „Itt nincs senki, ez búza”, mondták. Ezután elmentek, hogy megöljék az összes többi.

122. Ezért vallják azóta, hogy Krisztus teste búzából van. Ráadásul a görögök-nél még az a szokás is megvan, hogy az ostyával együtt búzaszemet is adnak [áldozáskor]. Így menekült meg az Isten Fia azon a napon.

123. Egy másik alkalommal amint mentek az úton, Heródes népének egy másik csapatával találkoztak. Mária akkor azt kérdezte: „Most mit tegyünk, Fiam?”

Krisztus válaszolt: „Mondd, hogy én vagyok, akit viszel”, mondta. Ekkor odaért a csoport. „Mit viszel?”, kérdezték. „Azt, akit kerestek”, mondta ő. „Menj el”, mondták, „ha ő volna, nem ezt mondanád.” (McNamara 2011: 722.)

2.1.3. Bálványok leomlása

Ev. inf. Arab. X.

[József] egy nagy város felé közeledett, itt volt a székhelye a bálványnak, amelyik Egyiptom többi bálványától és istenségétől kivétel nélkül ajándékokban és áldozatokban részesült. Valahányszor csak megszólalt a szoborban a Sátán, a szolgálatára rendelt pap mindannyiszor közölte a bálvány szavait Egyiptomnak és környékének lakóival. [...] Volt egy ispotály is a városban, ez is a bálványnak szentelve, megérkeztek után ide tért be József és vele Mária úrnőnk. Ezzel egy időben nagy félelem lett úrrá a helybelieken, s a legtekintélyesebb polgárok és a papok nyomban a bálványhoz futottak, és kérdezték: – Miféle mozgások és rezgések rázták meg földünket? – Rejtőzködve jött el hozzátok az Isten, aki valóban Isten – felelte az. Kívüle egyetlen isten sem méltó a tiszteletre: ő valóban Isten fia. A föld megérezte jöttét, azért rengett, azért mozgott és rendült meg: mi is remegve félünk mérhetetlen nagyságától. És még ugyanabban az órában összeomlott a bálvány. (Dörömbözi 1996a: 28. Tóth Klára fordítása)

Ps Mt XXIII.

Amikor a boldogságos Szűz Mária kisgyermekével együtt belépett a templomba, az történt, hogy az összes bálvány a földre dőlt, úgyhogy mindegyik a helyéről kibillenve és összetörve hevert színe előtt, s így nyilvánvaló bizonyosságát adták annak, hogy mitsem érnek. Ekkor beteljesedett, amit Izajás próféta jóslott: „Íme, eljön majd az Úr vékony felhő hátán, bevonul Egyiptomba, és színe előtt megremeg majd az egyiptomiak valamennyi kézzel formált istene.” (Dörömbözi 1996a: 62. Bollók János fordítása.) (Az idézet: Iz 19,1.)

Az *InfLB* a Szent Család útját követve a *Ps Mt* szövegét is követi, apróbb eltérésekkel (tizenkét harmincnapos utat rövidít le Jézus csodás módon egynaposra ott, emitt harmincnaposat stb.). Pszeudo-Máténál a fejedelem értesül a csodáról, egész hadseregével megjelenik a templomban, ahol az arca borult bálványok láttán meghódol Szűz Mária és az ölében

tartott gyermek előtt, a sokaságot is hitvallásra buzdítja, ami meg is történik (Dörömbözi 1996a: 62–63. Bollók János fordítása). Az ír szöveg szerint is ez történik, a város királya a csoda hatására „leborul, és imádja Krisztust és a királynőt (Máriát), vallja, hogy hiszi, hogy az ég és föld teremtője jött el” stb. McNamara szerint az egyezéseket itt is azzal lehet magyarázni, hogy keresztény egyiptomi legendák állnak mindkettő hátterében (McNamara 2011: 723).

A 19–20. század fordulóján, keleti források után kutatva, a bálvány-epizódhoz például azt találták, hogy megfelel hozzá a Lalita-Vistara (Buddha utolsó inkarnációja) 8. fejezete, amely szerint amikor a Bodhisattva meglátogat egy templomot, a kőszobrok felemelkednek, hogy üdvözöljék. Különbség a két hely között: a *Ps Mt*-ban a tehetetlen tárgyak omolnak össze, itt a lélekkel rendelkezőknek gondolt kövek tudatos cselekedetéről van szó (Bergh van Eysinga 1904: 70–71).

Legenda Aurea

Cap. X. De Innocentibus

Tradunt quoque, quod sicut in exitu filiorum Israel de Aegypto non fuit domus in Aegypto, in qua procurante domino non jaceret mortuus primogenitus, ita nec tunc fuit templum, in quo non corrulaset ydolum. (Graesse 1850: 64.)

[Azt is beszélik, hogy miként Izrael fiainak Egyiptomból való kivonulása után nem volt olyan ház Egyiptomban, ahol az Úr akaratának megfelelően ne feküdt volna holtan az elsőszülött, hasonlóképpen nem volt olyan templom sem, amelyben a bálvány ne omlott volna le.]

Az Egyiptomba menekülés csodái közül az Ál-Bonaventura művében csak a bálványok leomlását találjuk, valószínűleg az Izajas próféta jövendölése által érezte a szerző ezt az epizódot hitelesnek, a többieket pedig nem.

A giesseni kézirat változata:

XXXI. Cum autem intrasset Iesus terram Egypti, dicit Jero[nymus], quod omnia ydola Egyptiorum corruerunt, ut ad impleretur quod dictum est per Ieremiam prophetam „ascendit dominus super nubem levem et ingreditur Egyptum et corruent simulchra Egypti” (Schade 1870: 18.)

[Amikor pedig Jézus belépett volna Egyiptom földjére, azt mondja Jeromos, hogy az egyiptomiak minden bálványa leomlott, hogy beteljesedjék, ami Jere-

miás próféta által mondatott: „könnyű felhőre száll fel az Úr és belép Egyiptom földjére és leomlanak Egyiptom bálványai”.]

A római katolikus egyház egyik kegyességi portálján ma is csak ezt a csodát találjuk:

Mihelyt azokba a helységekbe léptem, ahol a gonosz szellemek szobrai voltak, minden bálvány a földre esett és összetört. Mielőtt azonban beléptem, arra kértem Atyámat, sújtsa kegyesen a földre az összes bálványképet, amelyeket ezek a népek imádtak. Atyám megígérte, hogy megteszi ezt.

Nagyon vágyódtam most már, hogy minél hamarabb megjelenhessek ezeken a helyeken

<http://metropolita.hu/2014/01/21/jezus-benso-elete-5resz-az-egyiptomi-menekules/>

Az egyiptomi menekülés legendái az európai folklórnak részét képezték úgy is, hogy az egyházi év szokásainak költészetét gazdagították. Karácsonykor a betlehemi játékokba építettek be egyes jeleneteket (Weihnachtsspiel: Moser 1974b: 18–19), a karácsonyi búza (lucabúza) felett szenteste a gabona-csodát elevenítették fel (burgenlandi adatok: Schmidt 1963: 260–261).

A magyar folklór-adatokat mellőzve egy idézetet idetartozónak vélek. A balladának, legendaballadának soha nem tartott epizód Varga Lajos *Verses Szentírásából* származik. Apokrif legenda, ponyván megverselve.²⁰

A megáldott föld

Indul a szent család, átmege a hegységen
Mennek Gáza város határa szélteben,
Ez még Heródesnek vala az országa,
Még itt sem valának teljes biztonságba.
Tulsó oldalán az Apalon völgyének,
Hol szántóföldek és sík mezők kezdődnek

²⁰ Varga Lajos *Verses Szentírásának* a Szent Család meneküléséről szóló legendáit Márton Dorottya dolgozta fel. Szakdolgozatnak készült munkájában az itt nem tárgyalt epizódokra (gyöngyvirág, árvalányhaj, sírófa eredete, Szűz Mária jegygyűrűjének megtalálása stb.) vonatkozó magyar folklór-adatokat gyűjtötte egybe (Márton 2014).

Egy keresztutra ért a bujdosó család,
Jobbkéz felől József gyanus jeleket lát.

Porfelleget látott a hegyek lábánál,
A mely közeledett ott a kőszikláknál.
„Hová s merre menjünk – szólt József magába,
Még messze van ide Egyiptom határa;
Amott a porfelhőt közeledni látom,
Félek, hogy nem csal meg szörnyű aggodásom.”
Mint felriadt galamb, remegve szivökben,
Sietve mennek át a szántóföldeken,

„Hova menekülünk – szólt Szent József busan
Már vad üldözők itt lesznek nyomunkban,
Szántóföldje végén amott ál egy ember,
Ugy látszik a vetést épen most végzé el.”
„Menjünk hozzá – mondá remegve Mária –
Szorult helyzetünkben, ha segíteni tudna!”
Itt megjegyezzük, hogy azon a vidéken,
Kétszer aratnak ott minden esztendőben.

Midőn elvégződik az első aratás,
Ujra megkezdődik a vetés szántás,
E férfíhoz vitte József szent családját,
Ez már haza készült, elvetvén buzáját,
Hozzá szólt Mária: „Kérlek, rejts el minket,
Vagy legalább rejtsd el kicsiny gyermekünket;
Nézd a porfelleget, jönnek az üldözők,
Fiamat keresik, hogy megölhessék őt.”

„Bánatos szép anya, hová rejtselek el?
Gyermeked elrejttem szegény köntösömmel!
– Szólt a szántó-vető: nézd e puszta síkot,
Ezen menedéket sehol sem adhatok.”
Szólt ismét Mária: „Itt buzaföldeden
Elrejtjük magunkat sűrű vetésedben.
Ékes kalászokkal rakott szép vetésed,
Ellenségünk elől elfednek bennünket.”

Csodálkozva tekint a jó ember hátra,
Bámulva nézdegél a nem várt csodára:
Sovány földjén – hova most veté buzáját,
Majdnem földig hajló dús kalászokat lát.

„Menjetek, menjetek, mond a jámbor szántó,
Oh mit tevék velem, kegyes Mindenható!”
A ringó kalásznak sűrű rejtekiben,
Menekül a család és legott megpihen.

Heródes zsoldosi ép megérkezének,
A szántó-vetőhöz durván így beszéltek:
„Nem láttál egy embert, a ki erre ment el,
Feleségével és egy szopós gyermekkel?
Ámde igazat szólj, ha kedves életed,
Erre jöttek, kiket Heródes kerestet?
Jutalmad nagy léssen, ha igazat mondasz,
De ha hazudni mersz, életeddel játszasz!”

„Tudja az Úr, hogy én hazudni nem merek
Szemeimmel láttam, a kiket kerestek.
Isten a tanúm, hogy velök beszélgettem,
Mikor ezt a tábla búzákat elvettem!”
„Bolond vagy te – szóltak a durva katonák
Más ember már régen behordá búzáját,
Te még most sem aratsz, hogy beszélhetsz ilyet
Vagy tán akkor láttad, mikor ezt vetetted?”

„Akkor láttam, uram, esküszöm az égnek!”
Mond a szántó-vető, kalapját levéve
„Ne esküdj nekünk, te ostoba paraszt,
Olyan a te eszed, mint a bükkfa-haraszt.
Hanem tanácsolom oktalan fejednek,
Máskor ne így beszélj az ily embereknek!”
És visszatértek a kegyetlen királyhoz,
Nem tudván, mily közel valának a célhoz.

Megmentve a kisdéd Heródes dühétől,
Bizton jöttek ki búza sűrűjéből
És így szólt Mária: „Megérett már búzád,
Újra megkezdheted majd az aratását.
De most néhány napig házadnál maradunk,
Hogy ott megpihenjünk, mert fáradtak vagyunk;
Hosszú útról jöttünk, sok bajjal küzdve,
E durva emberek űzének dühöngve.”

Mond a szegény ember: „Oh kérlek jöjjetek,
A mi csak vagyonom megosztom veletek!”

És a szántó-vető szives ajánlatát,
Igénybe vette a menekvő szent család.
Aratás alatt a fényes sarló csendül,
Az aranszín kalász rendre a földre dül.
Mindenki csodálja ezen bő aratást,
Ember még nem látott ilyen istenáldást,
 Napok multak s már sok százezer kéve,
De az aratásnak még most sincsen vége.
Mikor az aratás már be van végezve,
A temérdek kincsnek már nem is volt helye.
Mert az áldott termés oly dúsan fizetett,
Hogy a szántó-vető dúsgazdag ember lett.
A föld, hol ez történt, még most is létezik
És „Isten áldotta föld”-nek neveztetik.
 (Varga 1926: 326–327.)

BEFEJEZÉS

Az apokrif legendák a magyar ponyvanyomtatványokon a 19. század második és a 20. század első felében jelentek meg számottevő mennyiségben, túlnyomóan verses formában. A nyomtatványok gyakorta buzdítottak éneklésre, ám ezt nem mindig fogadták meg a jámbor hívek: a verseknek csak egy meghatározott része került bele az énekes repertoárókba. A hosszú írásműveket, amelyek ugyanezeket a legendákat is magukba foglalták, értelemszerűen csak olvasásra szánták. Ezeknek a tényeknek a tudomásulvétele a „legendaballada” műfajáról való gondolkodás megújítására készíthet. Az egyes szüzsék idő- és térbeli előfordulásainak számbavétele az európai és nem európai, keresztény és nem keresztény műveltség sokszoros egymásba fonódását segít tudatosítani.

BIBLIOGRÁFIA

- ATU: UThER 2004.
- BERGH van EYSINGA, van den Gustaaf Adolf
1904 *Indische Einflüsse auf evangelische Erzählungen*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- BOVON, François
2013 L'enfant Jésus durant la fuite en Égypte: Les récits apocryphes de l'enfance comme légendes proditables à l'âme. In Schröter, Jens (ed.): *The Apocryphal Gospels within the Context of Early Christian Theology*. Proceedings of the 60th Colloquium Biblicum in Leuven. Leuven – Paris – Walpole MA, Uitgeverij Peeters. / Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, CCLX./ 249–270.
- BREEZE, Andrew
1990 The Instantaneous Harvest. *Ériu*, Vol. 41. 81–93.
<http://www.jstor.org/stable/30006289> Utolsó letöltés: 2014. 09. 17.
- CARDOSO, Carlos Lopes 1972: Die „Flucht nach Ägypten“ in der mündlichen portugiesischen Überlieferung. *Fabula*. Band 12, Heft 1. 199–211.
- Cursor mundi*
<https://archive.org/stream/cursormundithecu02morr#page/n3/mode/2up>
Cursor mundi [The cursor of the world]: a Northumbrian poem of the XIVth century
archive.org Utolsó letöltés: 2014.09.27.
- DAXELMÜLLER, Christoph
1996 Kornfeldlegende. In Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. VIII. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 295–300.
- DÄHNHARDT, Oskar
1909 *Natursagen* II. Leipzig–Berlin, Teubner.
- DÖRÖMBÖZI János (szerk.)
1996a *Csodás evangéliumok*. /Apokrif iratok. Sorozatszerkesztő Adamik Tamás./ Budapest, Telosz.
1996b *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. /Apokrif iratok. Sorozatszerkesztő Adamik Tamás./ Budapest, Telosz.
- FREY, Jörg – SCHRÖTER, Jens (Hrsg.)
2011 *Jesus in apokryphen Evangelienüberlieferungen: Beiträge zu ausserkanonischen Jesusüberlieferungen aus verschiedenen Sprach- und Kulturtraditionen*. / Untersuchungen zum Neuen Testament, 254./ Tübingen, Mohr Siebeck.

- GRAESSE, Dr. Th.
 MDCCCL Jacobi a Voragine *Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Lipsiae, Impensis librariae Arnoldianae.
<http://books.google.co.uk/books?id=LcUUAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=hu> Letöltés: 2014. 09. 28.
- HENNECKE, Edgar
 1959 *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*. (3., völlig neubearb. von W. Schneemelcher.) Aufl. I. Bd. *Evangelien*. Tübingen, Mohr (Siebeck).
- JACKSON, Kenneth
 1940 Some Fresh Light on the Miracle of the Instantaneous Harvest. *Folklore*, Vol. 51, No. 3. 203–210.
- KELLY, Stephen – PERRY, Ryan
 2014 *Devotional Culture in Late Medieval England and Europe*. /Medieval Church Studies, 31./ Turnhout, Brepols.
- Korán. Fordította Simon Róbert. /Prométheusz Könyvek, 17./ Budapest, Helikon.
- KRÍZA Ildikó
 1975 A középkori hagyomány továbbélése a mai folklórban. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, VIII. 261–278.
 1977 A szálláskereső Mária. (Apokrif motívumok a mai szájhagyományban.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, IX. 37–50.
 1980a Megjegyzések a falu dalkultúrájának helyzetéről, ízlésvilágáról. In Szemerényi (szerk.): *Nógrádsípek*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 125–150.
 1980b Gattungsprobleme der Legendenballade. In *Genre, Structure and Reproduction in Oral Literature*. (Eds. Honko, Lauri – Voigt, Vilmos.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 97–105.
 1982 *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
 1983 A legendaballada műfaji problémái. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIII: 255–266.
 1988a A népballada-kutatás története. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet. Folklor 1. Magyar néprajz* nyolc kötetben. V. (A szerk. bizottság elnöke Paládi-Kovács Attila.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 267–277.
 1988b Legendaballada. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet. Folklor 1. Magyar néprajz* nyolc kötetben. V. (A szerk. bizottság elnöke Paládi-Kovács Attila.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 372–380.
 2001 Az Anasztázia-monda magyar vonatkozásai. *Kalligram*, X., január–február, 82–89.
<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2001/X.-evf.-2001.->

januar-február-Erdélyi-Zsuzsanna-80-eves/Az-Anasztazia-monda-magyar-vonatkozásai. Utolsó letöltés: 2014. 09. 20.

LÁZÁR Imre

2001 *Keresztény zarándokhelyek Egyiptomban – Utazás a Szent Család nyomában.* Budapest, Panoráma.

LIMBACHER Gábor

2001 Szűz Mária eljegyzése: egy régi ünnep palócföldi elterjedése a XX. század utolsó harmadában. In Barna Gábor (szerk.): *„Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára.* Budapest, Szent István Társulat, 157–175.

MÁRTON Dorottya

2014 A Szent Család egyiptomi menekülésének motívumai Varga Lajos Verses Szentírás című művében és a folklórban. In Barna Gábor (szerk.): *Tanulmányok a Verses Szentírásról.* Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék. /Szegedi Vallási Könyvtár, 45.; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 14./

MOSER, Dietz-Rüdiger

1973 Die Heilige Familie auf der Flucht : Apokryphe Motive in volkstümlichen Legendenliedern. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, 21. 255–328.

1974a Die Saat im Acker der Gerechten. Zur Vorgeschichte und Sinndeutung der Kornfeldlegende. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 77, Neue Serie, XXVIII. 131–142.

1974b Herbergsuche in Bethlehem: Zur Ursprungsfrage eines volkstümlichen Schauspiel-, Lied- und Brauchmotivs und zum Problem der Episodenreihung im späten Mittelalter. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 70. 1–25.

MUIR, Lynette

1995 *The Biblical Drama of Medieval Europe.* Cambridge, Cambridge University Press.

NAGY Ilona

1992 A szamáriai éhség: egy népszerűtlen epikus ének. In Mohai Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi-történeti tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára.* Debrecen, Ethnica, 99–106.

2001a Szűz Mária halála az apokrifekben és a folklórban. In Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományos közeli megközelítésben.* Budapest, Balassi Kiadó. 337–371. /Tanulmányok a transzcendensről, II./ [Ugyanaz in Nagy Ilona: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór.* /Szó-hagyomány. Sorozatszerk. Nagy Ilona./ Budapest, L'Harmattan, 107–141 + bibliográfia: 155–160.]

- 2001b A gabona-csoda. In uó: *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór. /Szóha-
gyomány. Sorozatszerk. Nagy Ilona./ Budapest, L'Harmattan, 78–81.*
- McNAMARA, Martin
- 2011 Jesus in (Early) Apocryphal Gospel Tradition. In Frey–Schröter (Hrsg.) 2011:
685–739.
- REINSCH, Robert
- 1879 *Die Pseudoevangelien von Jesu und Marias Kindheit in den Romanischen und
Germanischen Literatur.* Halle: Max Niemeyer.
[https://archive.org/stream/diepseudoevange00reingoog#page/n3/
mode/2up](https://archive.org/stream/diepseudoevange00reingoog#page/n3/mode/2up)
Utolsó letöltés: 2014.09.25.
- SARGENT, Michael G. (ed.)
- 2005 Nicholas Love. *The Mirror of the Blessed Life of Jesus Christ: A Full Critical
Edition, based on Cambridge University Library MSS Additional 6578 and
6686, with Introduction, Notes and Glossary.* Exeter, UK, University of
Exeter Press.
[http://jgrenehalgh.com/public_html/Nicholas_Love_files/
Introduction%20for%20web%20page%20Feb%206%202011.pdf](http://jgrenehalgh.com/public_html/Nicholas_Love_files/Introduction%20for%20web%20page%20Feb%206%202011.pdf) Utolsó le-
töltés: 2014.09.27.
- SCHADE, Oscar
- 1870 *Narrationes de vita et conversatione beatae Mariae virginis et pueritia et
adolescentia salvatoris ex codice Gissensi.* Halle, Libraria Orphanotropei.
1411639661Bsb106934480pdf Utolsó letöltés: 2014.10.05.
- SCHMIDT, Leopold
- 1963 Die Kornfeldlegende. Ein apokryphes Motiv von der Flucht nach Ägypten in
Volkserzählung, Volkslied, Schauspiel und bildende Kunst. In uó: *Volkserzählung.
Märchen, Sage, Legende, Schwank.* Berlin, Erich Schmidt Verlag. 259–264.
- SIKE, Henricus
- MDCXCVII *Evangelium Infantiae vel Liber apocryphus de Infantia Servatoris.* Ex
manuscripto edidit, ac Latina versione et notis illustravit. Apud Franciscum
Halmam Guiljelmum vande Water, Bibl.
- SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.)
- 1980 *Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. /
Néprajzi Tanulmányok.* Szerk. Manga János./ Budapest, Akadémiai Kiadó.
- STALLINGS-TANEY, Mary (ed.)
- 1997 *Iohannes de Caulibus Meditationes vite Christi olim S. Bonaventurae attributae.
/Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, CCCM, 153./* Turnhout,
Brepols.

TÓTH Péter – FALVAY Dávid

2014 New Light on the Date and Authorship of *Meditationes Christi*. In Kelly–Perry 2014: 17–106.

UTHER, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Sith Thompson*. I–III. /Folklore Fellows' Communications, 284–286./ Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.

VARGA Lajos

1926 *Verses Szentírás*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa*. I–II. Budapest, Zeneműkiadó.

VENDRYES, Joseph

1948 Le miracle de la moisson en Galles. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 92e année, N. 1. 64–76. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/crai_0065-0536_1948_num_92_1_78220 Utolsó letöltés: 2014. 09. 27.

VÖGTLIN, A. Dr.

1888 *Vita beate virginis Marie et Salvatoris rhythmica*. Tübingen, Litterarischer Verein in Stuttgart.

ZENE, VERS, TÁRSADALOM

EGY KÉSZÜLŐ ADATBÁZIS APROPÓJÁN¹

TAMÁS ILDIKÓ

1. AZ INTERDISZCIPLINARITÁS FONTOSSÁGÁRÓL

Vargyas Lajos munkásságában a népzene kutatása egyszerre jelentette a szöveg (vers) és a dallam törvényszerűségeinek, egymásra hatásának megértését és a hagyományt alkotó, fenntartó és alakító közösségek alapos megismerését. Ennek a széles horizontot átfogó megközelítésnek köszönhetőek az olyan előre mutató témafelvetések, mint a zene és a szöveg közösségenként eltérő felfogása, azaz: mit tekint egy-egy közösség dallamnak? Vagy: hol húzódik a határ a hétköznapi szóbeli közlések formái és a „beszéd »nem hétköznapi« jelleget” (Vargyas 2002: 12) kiemelő folklórszöveg között? Ahogyan Vargyas is utalt rá *A magyarság népzenejében*,² az egyszerű kiáltozásnak tűnő *hüdintésről* vagy *hujákolásról* (uo. 146, 147) azért szegényesebbek az ismereteink, mert ezeket a jelenségeket a zene spektrumán kívülre helyezte az elsősorban étikus kategóriákat érvényesítő kutatás. A zeneiség peremvidékére száműzött jelenségek feltáratlansága azzal is kapcsolatba hozható, hogy egy elképzelt fejlődési lánc „zene előtti” stádiumaként inkább csak zenetörténeti jelentőségüket hangsúlyozták. Hasonló a helyzet az úgynevezett „nonszensz” szövegekkel, amelyek folklorisztikai megítélése inkább a szöveg hiányára vagy romlására szorítkozott, anélkül hogy felmerült volna: önálló, különleges szövegtípusról van szó. Ezért rekedtek például a gyermekmondókák halandzsái a történeti szemléletmód csapdájában: vizsgálatuk a valaha komplexnek vélt jelentések felfejtésére irányult, feltételezve, hogy sok nemzedéken át megfakult, félrehallásokkal és felejtéssel „tökéletlenné” vált szövegmaradványokról van szó.

¹ A tanulmány a 105482 számú OTKA PD kutatás támogatásával készült. A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézet munkatársa.

² Tanulmányomban az először 1981-ben megjelent mű második, bővített kiadását használom (Vargyas 2002).

Tanulmányomban a számi jöjkák „nonszensz” szövegvilágával foglalkozom. A jöjka műfaja sok szállal kapcsolódik a felvetett problematikához. A korai néprajzi gyűjtések idején a jöjkák „halandzsaszövegei” olyannyira érdektelenek voltak a kutatók számára, hogy le sem jegyezték őket. A jöjkákkal kapcsolatos – elsősorban utazóktól és hittérítőktől származó – tudósítások pedig arra utalnak, hogy a számik környezetében élő finnek, norvégok, svédek és a távolabbról érkező hallgatóság számára nem is tűntek ezek „igazi daloknak”.³ Giuseppe Acerbi (1802: 73) például úgy ír erről a dalformától, mint ami inkább tekinthető madárdalnak, szarvasbögésnek vagy szélzúgásnak, mint emberi éneklésnek. A lelkészek pedig az ördög hangjaként azonosították, ezért a jöjkálást minden eszközzel próbálták visszaszorítani. A lutheránus kereszténység 19. század közepén kibontakozott megújulási mozgalmának, a laestadianizmusnak számos követője napjainkban is elutasítandó, démonikus jelenségnek tartja a jöjkálást.⁴

A jöjka műfaja Vargyas Lajos érdeklődését is felkeltette. Kollégája, Szomjas-Schiffert György 1966-ban akadémiai kiküldetésben járt az észak-finnországi Lappföldön, és gyűjtésének anyagát több ízben is bemutatta a Népzene kutató Csoportban. Vargyas Lajost kíváncsivá tette a lappok különleges hangképzése és a jöjkák kifejező ereje. A hűdintéssel vont párhuzama és a hangképzéssel kapcsolatos észrevétele saját kutatásom számára is fontos megerősítést jelentenek: „Díszítményeik hangszíne – írja a gyimesi éneklési móddal kapcsolatban – van olyan különös, mint egyes lapp énekesek hangszíne (amit Szomjas-Schiffert felvételein

³ Ennek okát Szomjas-Schiffert többek között az éneklési technikában látta. Így ír erről: „Näkkäljärvi, Stoor és Ruotsala jöjkasorozatainak [...] magnetofonba éneklésekor – nekem, mint magánéneklési tanulmányokat végzett és akkoriban még gyakorló énekesnek – az volt a kínzó érzésem, hogy ezeket a dallamokat a saját hangomon, de a lapp énekeseim módján, nem tudnám leénekelni. [...] Énekszakmai gondolkodással olyan fioritúras trükköket, dallamdíszítő rejtelmeket, tehát énektechnikai különlegességeket gyanítottam bennük, amelyek rendkívül bonyodalmasaknak hangzanak [...] Egyszerre érthetővé vált, hogy a skandinávok, de a finnek is miért nem tudják fölfogni és elsajátítani a lappok efféle énekeit. [...] A probléma nem hagyott nyugodni, és az egyik világos éjjelen oktávval mélyített magnetofonnal ismételve Martti Stoortól sikerült megtanulnom a hangzásában farkasüvöltést utánzó, végig »Wo« szövegű lapp jöjkaszakaszt.” (Szomjas-Schiffert 1996: 26.)

⁴ Hanssen 2011, továbbá Kona János, az észak-norvégiai Tanában működő lelkipásztor laestadianus keresztényekre vonatkozó szóbeli közlése alapján (2015. július 28.).

hallhatunk). [...] Mindenképpen számolnunk kell ezekben az éneklési módokban azzal, hogy a messzeható hang volt bennük a cél, elsősorban a férfiak énekében.” (Vargyas 2002: 147.)

A hangadás technikája és funkciója közötti párhuzam a számi jojka-hagyományban egyértelműen kimutatható, és ez a megfigyelés vezetett ahhoz a gondolathoz, hogy a szövegeket is hasonló szempontú vizsgálat tárgyává kell tenni. A halandszaszövegek építőelemeinek, a fonémáknak is érdemes megvizsgálni a hangzósági tulajdonságait, figyelembe véve azt a tényt, hogy az éneklés közben megvalósuló hangképzés nem azonos a beszédével, így az értelmezés/azonosítás keretei is megváltozhatnak. Vargyas kitér arra is (2002: 12), hogy a szöveg nélküli hangadások „meghatározott értelmű jelzések”-ként működtek egy adott közösségen belül, vagyis számításba kell venni a híradás szöveg nélküli vagy attól eltérő formáit is. A továbbiakban a Szomjas-Schiffert-archívum jojkaanyagát veszem górcső alá a fent említett szempontok szerint: bemutatom a halandszaszövegek információt hordozó lehetséges aspektusait, illetve a szöveg építőelemeit alkotó beszédhangok hangzósági és percepciósi jellemzőit.

2. A SZOMJAS-SCHIFFERT-ADATBÁZIS ÉS LÉTREJÖTTÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

2.1. Az adatbázis bemutatása előtt a gyűjtés és az eddigi feldolgozás körülményeire ki kell térnem. Szomjas-Schiffert után ugyanis Kovács Magdolna, a Helsinki Egyetem oktatója megpróbálta Nunnanenben újra dokumentálni a jojkaszövegeket, és jóval később ezt tettem én is, hogy a velük kapcsolatban felmerülő kérdésekre választ kapjak.

Szomjas-Schiffert György 1966 nyarán érkezett az észak-finnországi kis faluba, hogy „archaikus” dallamokra találjon. Bár – előzetes munkaterve alapján nagyobb területre kiterjedő gyűjtést tervezett, – Nunnanen a jojka-hagyomány olyan gazdag tárházának bizonyult, hogy a terepmunka végül egyetlen település jojkaanyagának részleges feltárásához vezetett. „A népzene kutatás íratlan törvénye szerint a megtalált jó forrást nem szabad elhagyni a bizonytalan új kedvéért, ezért Nunnanenben maradtam, pedig az előzetes tervek szerint több környező községet is meg kellett volna látogatnom. Nem bántam meg elhatározásomat, mert szál-lásomon a végén számvetést csinálva 276 jojkát találtam a tekercseimen” – írja (Szomjas-Schiffert 1996: 17). A gyűjtés és annak zeneelméleti feldolgozása máig páratlan jelentőségű, hiszen Szomjas-Schiffert feltárta

és elsőként lejegyezte az éneklést oly különlegessé tévő ornamentikát. Kottaképei szakítanak a korábbi jorkakiadványok ütempáros szerkezetet alkalmazó interpretációival, és az általa „dallamfüzérnek” nevezett szerkezet jellemzőit helyezik előtérbe.

Sajnos a számi nyelv ismerete és szakirányú (irodalmi, folklorisztikai) végzettség hiányában a szövegek feldolgozását nem vállalhatta. Erre a Finnországban élő magyar nyelvészt, Kovács Magdolnát kérte föl, aki a szövegeket – viszonylag megfelelően⁵ – lejegyezte ugyan, azonban elmélyült elemzésre ő sem vállalkozott. A jorkaszövegek lejegyzéséről szóló fejezetben így ír (Kovács 1996: 47): „Az itt előforduló jorkákban kevés a szöveg. [...] A szövegek megfejtésekor ellátogattam Nunnanenbe, s többek között maga az énekes, Näkkäljäarvi is segítségemre volt a megfejtésben. Egy dalnál például elnevette magát, s ezt mondta: »Ez az én jorkám.« E dalban csak töltelékszavak vannak. S mikor megkérdeztem, miről szól, csak ingatta a fejét, s több napi kérdezősködés után sem árulta el a jorka szövegét.” A téma tehát nyitva áll.

Magam is nagy reményekkel indultam 2014 nyarán Nunnanenbe, hogy Szomjas-Schiffert anyagát jobban megérthessem, és utánajárjak a tisztázatlan részleteknek. Kíváncsi voltam, mi és hogyan változott közel ötven év alatt, és hogy sikerül-e rátalálnom a három fontos adatközlő lezármazottaira. A három legjelentősebb jorkaénekesből kettő, Juvvá Näkkäljäarvi és Martti Stoor családtagjaival is sikerült megismerkednem Nunnanenben. A Szomjas-Schiffert által rögzített és lejegyzett jorkákkal kapcsolatos véleményemet, eredményeimet és kérdéseimet Juvvá Näkkäljäarvi özvegyével, Ingával és lányával, Sárával, továbbá Stoor fiával, Velttóval és lányával, Eijával sikerült megvitatni.

Sára és Velto még Nunnanenben élnek, Eija azonban délre költözött, ám nyugdíjasként visszavágyott északra, így megvette az egyik házat a faluban, hogy legyen hová „hazatérnie”, amikor csak teheti. Pontosan azt a házat rendezte így be nyári laknak, ahol Szomjas-Schiffert lakott nunnaneni tartózkodása alatt. Így volt szerencsém megnézni azt a szobát is, ahol közel ötven évvel korábban elszállásolták.

⁵ 2012 és 2015 között az MTA Néprajztudományi Intézetében „A számi (lapp) jorkák interdiszciplináris vizsgálata” című OTKA PD kutatás keretében végzett munkám során az archívum rendszerezése és a szövegek lejegyzése során a kisebb-nagyobb hibákat kijavítottam. Az anyag egyelőre kéziratban van, és a Szomjas-Schiffert-adatbázis részét képezi.

1. kép. Martti Stoor és
Szomjas-Schiffert György
(Nunnanen, 1966)

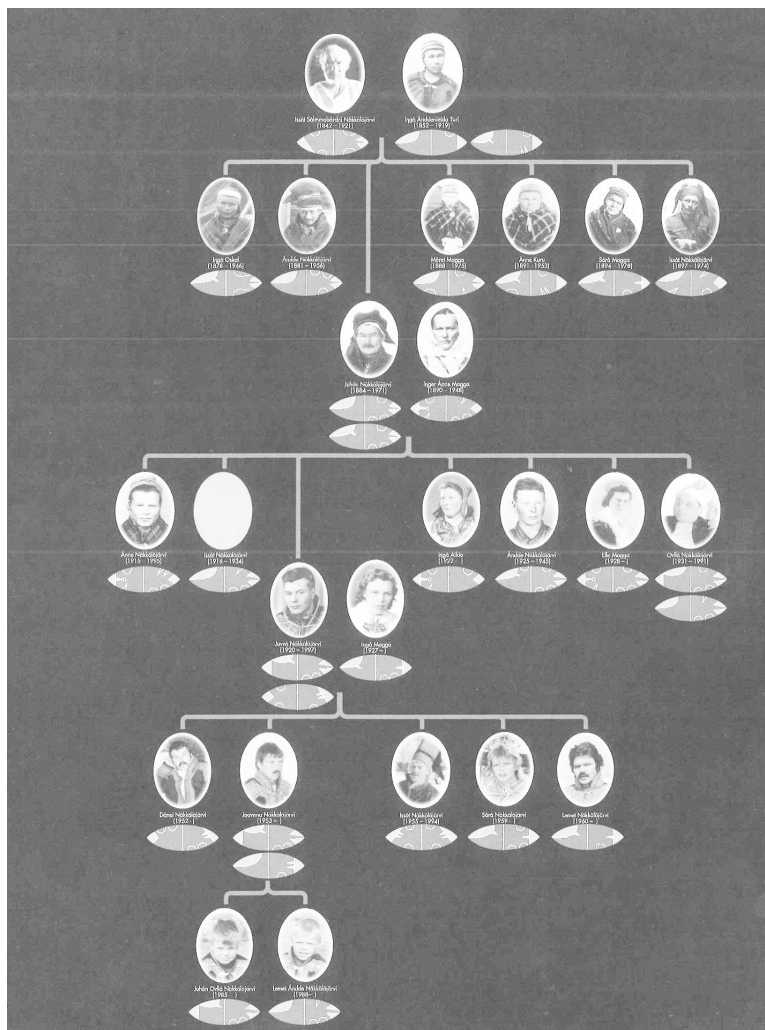
2. kép. Eija, Sára és Veltto Nunnanenben 2014 nyarán

3-4. kép. A nunnaneni ház 1966-ban és 2014-ben

2014 novemberében Näkkäljärvi fiával, a Finnországi Sámi Parlament akkori elnökével, Klemettivel is sikerült megismerkednem Magyarországon, aki további fontos információkkal gazdagította a 20. század második felében és a napjainkban jellemző nunnaneni élettel kapcsolatos ismereteimet. Az alábbi családfát is ő állította össze, amelyen ő maga számi keresztnévvel, *Lemetként* szerepel:

5. kép. A családfa a fényképek mellett a családtagok saját, a rénszarvas fülébe vágott tulajdonjegyét is tartalmazza.

2.2. Szomjas-Schiffert lappföldi gyűjtése nemzetközi összehasonlításban is több szempontból kiemelkedő. A korábbi gyakorlattól eltérően lejegyzései ábrázolják az ornamentika legapróbb részleteit, és a hangzó anyagot a ciklikus ismétlődések ellenére teljes hosszában lejegyezte. Mindez sokkal pontosabb megfigyelésekre ad lehetőséget például a jojka mélyszerkezetére, az improvizációra, a variálásra vonatkozóan, illetve a prozódiai vizsgálatok szempontjából is nélkülözhetetlen. Egyetlen probléma a hangzó anyag nehéz kezelhetősége. A körülbelül félórás blokkokban digitalizált hanganyag és a Szomjas-Schiffert által a *Lapp sámánok énekes hagyománya – Singing Tradition of Lapp Shamans* című könyvében (1996) publikált 140 db lejegyzés összevetése, együttes vizsgálata nem megoldott, mivel az egyes kottákhoz tartozó dallamokat a mintegy kétórányi anyagban nagyon nehezen lehet megtalálni. Sajnos a publikált kották és a jojkafelvételek sorrendje teljesen más. Ezért volt céлом egy jól kezelhető adatbázis létrehozása, amelybe a lejegyzések és a hangzó anyag szinkronizálásán túl saját eredményeim egy-egy vonatkozó részletét is beépítem. Az adatbázis alapanyagául tehát Szomjas-Schiffert kétnyelvű kötete és az MTA Zenetudományi Intézetének archívumában csak hangzó anyagként (és korlátozottan) elérhető jojkaanyag szolgált. Szomjas-Schiffert György kottái kiemelkedően precízek, és a jojkák dalmára vonatkozó elemzése is több tekintetben is úttörő jellegűek, ezért az adatbázis létrehozása során elsősorban a szövegekre, illetve a szöveg és a dallam kapcsolatára koncentráltam.⁶

⁶ A dallammal kapcsolatos kiegészítéseim a mélyszerkezetekre vonatkoznak. Sikerült kimutatnom, hogy a 3–5 motívumból építkező jojkákban a motívumok kapcsolódása egységes alapstruktúrák szerint alakul. Bár elméletben nagyon sokféleképpen variálódhatna a motívumok kapcsolódási rendje, a valóságban nem ez történik: mindössze néhány alapstruktúra mutatható ki, amelyek egységes grammatika szerint jellemzik a jojkákat. Az alábbi táblázatban ezeket a jellemző, ciklikus permutációs alapstruktúrákat mutatom be:

Mélyszerkezet-típusok	db (az összesen 140 jojkából)	%
1-2-1-3-4-5	40	28,57
1-2-3-4	68	48,57
1-2-3-1	10	7,14
egyéb	22	15,72

3. SZÖVEGVIZSGÁLAT

A vizsgált corpus szinte teljes egészét töltőszótagok vagy partikulák (a továbbiakban *panelek*, lásd Tamás 2003; 2013) közé csomagolt, maximum egy-egy rövid mondatra szorítókozó szövegek alkotják. Ez jellemzi a skandináviai jojkaarchívumok anyagát is. A panelek és a jelentéses szavak arányát találóan szemlélteti Keresztes László (1983: 511) megfogalmazása: „a töltelékszavak között *megbújhat* egy személy vagy állat vagy tárgy”. Szemléltetésül (a jelentéses szöveget Szomjas-Schiffert jelölése szerint aláhúzással emelem ki):

de jo lol lo lou lo luj lu lul lu luu luu
Heikin Heijjá lei jo vel jo lul la lou luu
lul lu lol la lou lo lou lu lul lu luu luu
lul lu lul la lo lu lo lo lu lul lu luu lu
nun nu nun na nou nu no nu nun nu nuu nuu nun nu nun na nou no
no nu nun na nou noo Heiken Heijjá lei jo lo lu lul lu lu luu
lo lu lul la lou lu lo lu lul lu lu lu

Felmerül a kérdés, hogy folklórszövegnek tekinthetők-e a panelek, illetve milyen módszerekkel kutathatók. Szomjas-Schiffertén túl az összes, időben és térben is széles spektrumot felölelő jojkagyűjtemények igazolják, hogy a főként (vagy időnként csak) panelekből álló szövegek a továbbadható szöveges hagyomány részét képezik. Néhány néprajzi munkában (pl. Itkonen 1948: 561–562; Vainio 1991: 56–57; Järvinen 1999: 162–163) arra is találunk utalásokat, hogy ezek a kívülállóak számára jelentés nélküli szövegek a beavatottak számára kódolt információkat tartalmaztak. A panelek és a jojkaszövegek néhány vonatkozásban közelítenek a beszélt nyelvi fordulatokhoz és szabályokhoz, több szempontból azonban teljesen szakítanak azokkal. Úgy gondolom, hogy a folklorisztikai és zenei vizsgálatot fontos nyelvészeti módszerekkel is kiegészíteni ahhoz, hogy ezekről a kódolt szövegekről, felépítésükről, szabályaikról és lehetséges jelentésükről a lehető legtöbbet megtudjuk.

3.1. A szöveg grammatikája

A szövegekben szereplő, nyelviileg felismerhető panelek eredetileg lehetnek a számi szókincs részét képező partikulák, kötőszók, határozószók, segédigék, hangutánzó-hangfestő igealakok, a panelek nagyobb százalékát azonban nyelviileg igen nehezen vagy egyáltalán nem besorolható elemek alkotják (ezeket a szövegben dőlt betűs kiemeléssel jelzem):

No nou no no no nou no no
No nou lo lo no nou lo no
De joon Áslat-Joavnná lo la lo lou lo lo
Lo lou lo lon Ánara jo riggá nu nu
Nu nuu nu nu nu nuu nu nu nu nuu nu nu nuu
Nu nu nu nuu nu nu nu no un no de jon Áslat-
Joavnná lu lu lu luu lu lu lu luu lu la lu luu
Lu lu lu luu lu go lu luu lu la lou luu lom⁷

A panelek között felbukkanó szövegrészleteket aláhúzással jeleztem, amelyek egy melléknévtől (*riggá* 'gazdag') eltekintve tulajdonnevek: *Áslat-Joavnná* (személynév), *Ánar* ('Inari', földrajzi név). A szöveg további, panelekből építkező részében találunk hétköznapi beszélt nyelvből kölcsönzött szavakat is. A *de* 'akkor, aztán' és a *nu* 'nos, hát, na' jelentésű nyomatékosító partikulaként, a *jo* pedig 'már' jelentésű határozószóként a beszélt nyelvben is használatos elemek. Jelentésük és funkciójuk azonban a jojkákban átértékelődik vagy teljesen eltér a beszélt nyelvben megszokott fordulatoktól. A partikulák a szöveggörnyezetüktől függően a beszélt nyelvben is sokféleképpen értelmezhetők – lehetnek tartalmas szavak, figyelemfelhívó elemek és töltelékszók –, így érthető, hogy a homályos utalásokat kedvelő jojkaszövegek legszívesebben használt elemei. A képlékeny jelentésű szavakon túl kedvelt megoldásoknak tekinthetők a jojkaszövegekben a torzított szóalakok, játékos szóalkotások is. A Szomjas-Schiffert-anyagban ezek két fő típusa: (1) a *szabálytalan nyelvtani alak* (ilyen pl. a 109. számú jojka, amelyben a nyelvtanilag helyes *Kárásjoga* 'Karásjok' genitívuszi alak helyett a *Kárásjohka* nominatívuszi alak szerepel, vagy a 135-ös szövegben a nominatívuszi *Ármas* (férfinév) helyett a hosszabb akkuzatívuszi/genitívuszi *Ármasa* alak sze-

⁷ Szomjas-Schiffert 1996: 162.

repel); (2) a szóközi *paneltoldás* (ilyen pl. a 134. számú jójka, amelyben az *Eino-Ándde* név közepén egy jelentés és grammatikai funkció nélküli *jon* betoldást találunk: *Eino-jon-Ándde*).⁸

nau nau no no no nu nu nu nau nu nu no nau nau nu nu nun	u lu lu j lu lul u lal u lal
nau nuno no nu nu nu nun nau nu nu no nau nau nu nu ná	u lu lou lu lu lu lu lu lal
<i>dán Ármása</i> jo nu nu nu no nu no nau nu nu nu hao no	de dán <i>Eino-jon-Ándde</i>
nao no lo no nu nu nu nu no nun nu no lau nu nu un	u lol lou lo lol o lo lol lal
hao nu lo na nuu nu nu nu nu nun nu au nu nu nu nu	u lol lou lo lol u lu lo ¹⁰
hao nu lo no nu nu nu nu nu nau nun no lau no nau nu nu	
nau nu no no nu nau nu nu nu nu nau nu nu nu nu ná	
<i>dán Ármása</i> jo nu nu nu no no nu nu no nau nu nu nu ⁹	

Hasonló jelenségek más gyűjtésekben is előfordulnak. Lappalainen egyik tanulmányában szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a jójka-szövegekben gyakoriak a szabálytalanul ragozott szóalakok, pl. a *vívva* 'vő' szabályosan fokváltakozott¹¹ (tárgy- és birtokos esetű) alakja a *viva*, mely a jójkaszövegekben *vivasa* és *vivasasa* alakot is kaphat. A *vivasa* alak a páratlan szótagszámú főnevek fokváltakozott alakjának mintájára jöhetett létre, jóllehet páros szótagszámú főnevek a beszélt nyelvben nem vehetik fel ezt az alakot. A *vivasasa* esetében pedig még egy reduplikáció is megvalósul. Ezeknek a normál szótagszám feletti szótagoknak köszönhetően a jójka nyelve gazdagabb magánhangzóiban, mint a normál nyelv (Lappalainen 1984: 55–60).

A Szomjas-Schiffert-gyűjtés anyagában egy másik, a beszélt nyelvi szabályoktól való jelentős eltérésre is felfigyeltem: míg a számi nyelvben kizárólag nyíló diftongusok (*uo*, *ie*, *oa*, *ea*) vannak, a jójkaszövegekben *csak* [!] záródó *ou*, *au*, *ao* diftongusok, amelyek a már idézett példákban is megfigyelhetők. Fonológiai-fonetikai kérdéskörben kell tárgyalnunk a beszélt nyelvből kölcsönzött vagy attól független paneleknek, mint

⁸ Uo. 213, 244, 245.

⁹ Uo. 245. 135-ös dallam.

¹⁰ Uo. 244. 134-es dallam.

¹¹ A fokváltakozás a morfofonológia tárgykörébe tartozó jelenség, az 1–2., illetve a 3–4. szótag határán lévő mássalhangzók erősebb és gyengébb fokának váltakozását jelenti. A váltakozás lehet radikális (tőbeli), szuffixális (toldalékbeli) és szubradikális (relatív tőben bekövetkező). Fokváltakozás szempontjából a mássalhangzók III. (túl erős vagy nyúlt), II. (erős) és I. (gyenge) fokát különböztetjük meg. A fokok alternációja mennyiségi (pl. *ll-l*, *nn-n*) és/vagy minőségi (pl. *dj-j*, *ht-đ*) változással jár.

öszönösen gyakorlatias választásoknak a jellemzését is. Ezek a fonológiai alakzatok (amelyek nem valós szavak vagy azokból eredeztethető alakulatok) ugyanis legnagyobb százalékukban *a*, *o* és *u* magánhangzókból és *j*, *l*, *n* és *v* mássalhangzókból épülnek fel. A beszélt nyelvből a jojkaszövegekbe kerülő panelekben is jellemző ezeknek a hangoknak a dominanciája. Nagyon gyakoriak panelekként a következő partikulák: *na*, *nai*, *vuoi*, határozószók: *jo*, *juo*, és létigei formák: *lea*, *lei*. A beszédhangok hangzóssági rendjében¹² az idézett szavak fonémái a legelőkelőbb helyeken állnak (Kassai 2002). Bár az akusztikai tulajdonságok önmagukban nem adhatnak kielégítő magyarázatot a jelenségre, tény, hogy a számik a messzebbre hordó hangokból építik fel a paneleket, (többek között) azért, hogy a tundrán nagy távolságokba tudjanak üzenni általuk. Mindezt felerősíti a mély tónusú éneklés, a mély hangok ugyanis messzebbre elhallatszanak, és több felhang szól az éneklés közben.¹³ Figyelemre méltó, hogy a számik körében a jojkaéneklés ideálja a mély hanghoz kötött, ezért szerintük a férfiak hangja sokkal alkalmasabb a jojkálásra. Az egymástól nagy távolságban, magányosan pásztorkodó számi férfiak között a jojka nagyon fontos kommunikációs eszköz volt, a „híradás paneleit” tehát messze hordó fonémákból kellett létrehozni. Ezt támasztja alá Vargyas Lajos – a bevezetőben idézett, a gyimesi éneklési stílus és a jojka hangképzésének hasonlóságára vonatkozó – véleménye. Nyílt terepen végzett mérések azt is igazolták, hogy a gyors trillák és más ornamensek használata is hozzájárul ahhoz, hogy a hang a lehető legmesszebbre elhallatsszék, tehát a jojkák ezen jellemzőjének is van gyakorlati haszna.¹⁴ Szomjas-Schiffert maga is felfigyelt a töltőszótagok „kitartva énekelhető” hangállományára: „A töltelék szótagok általában magánhangzók, de lehetnek surranóhangok, »glide«-ok is (j, w, n, m,

¹² A beszédhangok jellemzői közé tartozik a hangzósság (szonoritás) is. A különböző fonémák azonos hangerővel kiejtve nem egyformán hallhatók, egyesek messzebbre hordanak, mint mások.

¹³ A férfiak jojkálásában 6–8 felhang is szól, míg a nőkében legfeljebb 3–4. Mindennek megvan a maga gyakorlati jelentősége is, mivel a mélyebb hang messzebbre elhallatszik (Krebs–Davies 1987: 323–326).

¹⁴ Mindez egybecseng Szomjas-Schiffert felismerésével a jojkák ornamentikájára vonatkozóan: „A/...a régi lapp énekstílusban leggyakoribb és legjellemzőbb ornamens: a hangmozgatással képzett többtagú utóka. [...] A hangmozgatás lényege ugyanis egy kontraszerű másodhangsúllyal folyó utókacsoport következetes használata, amelyet a rekeszizom alkalmi megfeszítésével érnek el.” (Szomjas-Schiffert 1996: 27.)

l), amelyek kitartva énekelhető” (Szomjas-Schiffert 1996: 34). A hang hatótávolságán túl azonban fontos annak jól azonosíthatósága is. Tény, hogy a nagy intenzitással énekelt fonémák minősége változik, legtöbbször torzul, nehezen felismerhetővé válik. Ezért érhető például nehezen az operák szövege, de folklór-párhuzamokkal is élhetünk.¹⁵ Strehlow (1971: 46) megfigyelése szerint az ausztráliai arandák tudatosan használják az énekelt hang és a beszédhang közötti kontrasztokat szakrális énekeik szövegeinek titkosításában. Feszés tempójú, magas hangfekvésű énekeikben – jóllehet ezek szabályos, értelmes szavakat tartalmaznak – a tudatos prozódiai változtatással járó éneklési technikának köszönhetően szinte érthetlenné válik a szöveg. A megértés ezáltal a beavatottak privilégiuma marad. A számik esetében mindig fontos volt az énekelt hang könnyű azonosíthatósága nagy távolságból is. Ez a magánhangzók esetében sem mentes minden nehézségtől, mivel a mindennapi beszédben működtetett artikulációs gesztusok és az éneklés artikulációs kényszerre nem azonos irányba mutató tendenciák (Deme 2015). Ez azt jelenti, hogy éneklés közben a hangképzés lehetőségei beszűkülnek, amely az észlelésben tévesztéseket okoz. Főleg a zárt állkapoccsal képzett és a labiális hangok akusztikai szerkezetének változása figyelhető meg éneklés, illetve megemelkedett tonalitás mellett. A percepció szempontjából tehát fontos a könnyen énekelhető és azonosítható hangok kiválasztása, amit a jockapanelek építkezésében sikerült igazolnom.

3.2. A szöveg jelentése

Számos utalást találhatunk néprajzi/antropológiai munkákban azzal kapcsolatban, hogy a közösségek különböző stratégiákat alkalmaznak ismereteik avatatlanok előli elrejtésében. Erőteljes befelé fordultság tehát nem csak a számi jockahagyományban figyelhető meg. (Lásd pl. Nettle 1980; 1989; Strehlow 1971: 46.) A kódolt nyelvi üzenetek megfejtésére mégis nehéz példákat találni. A jockákra vonatkozó néprajzi leírásokból általában mindössze annyi derül ki, hogy a kívülállók számára túlságosan tömörített, értelmezhetetlen szövegek az avatottak számára informá-

¹⁵ Hajdú Péter (1982: 424) szerint a nyenyec énekbeszédet és éneket átszövő töltőhangok – akárcsak a számi panelekben – nazálisok, likvidák, illetve magánhangzók és ezek kapcsolatai, amelyek méltán az énekelt nyelv praktikus választásai.

cióértékűek, vagyis a „konkrét” szöveg hiánya ellenére ezeknek a daloknak van közölnivalója a beavatottak számára (Vainio 1991: 56). Valóban, a legkülönbözőbb gyűjtésekben bukkannak fel hasonló szöveges produktumok, tudományos elemzés azonban nem kapcsolódik hozzájuk, csupán a dokumentációval kell beérnünk. Toivo Immanuel Itkonen (1948: 561–562) például az inari réntenyésztők jojkaszövegeivel kapcsolatban megfigyelte, hogy a *lul-lu* közömbösséget, a *lel-le* kérkedést fejez ki, a *nun-nu* pedig azt jelenti, hogy bár lehetne rosszat mondani a jojka alanyáról, az énekes mégsem teszi.¹⁶ Ez a közlésmód és a dekódolás képessége átörökítésre szorul. A számi gyerekeknek meg kellett tanulniuk azt, hogy kihez milyen „szavak”, azaz panelek illenek, és milyen körülmények között kell vagy lehet azokat használni. Bizonyos panelek ugyanis egy adott közösségen belül rokonszenvet, míg mások közömbösséget vagy antipátiát fejeznek ki, így ha valaki nem a megfelelő panellel énekel egy adott jojkát, a közösség többi tagja kijavítja. Mindössze ennyi derül ki Itkonen leírásából, aki kétkötetes monográfiájában mindössze egyetlen bekezdést szentelt ennek a témának (1948: 562). Hajdú Péter (1982: 426) is említést tesz a jelenségről: a „jojka szövegében tömegestül található paneleknek valamiféle konnotatív felhangja van, ezeknek a szövegeknek megvan az énekes és hallgatói számára ismert tárgyuk, mondhatnánk így is: közölnivalójuk”. Többet azonban nem tudunk meg. Saját nunnaneni tapasztalataim azt igazolják, hogy minél régebbi egy jojka, annál kevésbé tudják értelmezni a beszélt nyelvitől elkülönülő szövegrészeket, így azok egy részét könnyebben el is hagyják, mivel a közösségi ellenőrzés ezek felett már nincs érvényben, és legtöbbször a dal alanyát sem ismerik, hacsak nem az idősebbek elbeszéléseiből. Ez főleg a személyjojkákra igaz, amelyek a Szomjas-Schiffert-gyűjtésnek közel 80%-át alkotják. A személyjojkák egy-egy konkrét személyhez tartozó és általa birtokolt zenei „személyigazolványok”, amelyek alanyukkal együtt „élnek” és változnak, konkrét tartalmuk azonban a közösségen kívül állók számára nagyrészt rejtve marad a kódolt szövegegységeknek köszönhetően. A panelek használata, jelentésköre tehát sosem lehetett egységes a számik lakta teljes területen, így egy-egy megállapítás csak egy adott közösség esetében és bizonyos időkorlátok között lehet érvényes. A 20. század második felétől kezdődően egyre gyakrabban szólaltak meg egymástól távoli területeken

¹⁶ Sajnos tudomásom szerint nem folyt olyan vizsgálat, amely feltérképezte volna az egy adott közösség használatában lévő panelek jelentésárnyalatait.

elő emberek jójái a rádióadókon keresztül, majd lemezfelvételeken és koncerteken is nagyon különböző jorkahagyományok váltak elérhetővé. Minden bizonnyal ez is hozzájárult a kis közösségekben működő, kódolt nyelv visszaszorulásához. És persze az is, hogy a korábbi kódok ismerői fokozatosan kihaltak. Szomjas-Schiffert nunnaneni tartózkodásának idején az idősebb nemzedék még jól ismerte a panelek használati szabályait, azonban tartották azokat a tabukat is, amelyek alapján kívülállók nem avathatnak be. Így ír erről: „A/...a sarokban lócán üldögél a 83 éves nagypapa, csizmában, zekében, sapkával a fején. Sárga, ráncos bőrű, még mindig jó értelmű, szerencsés öreg, a századforduló életének tanúja. Ő lenne a legjobb »adatközlőm« – gondoltam –, de nem hajlandó sem énekelni, sem beszélni a szokásokról, mert »megtiltották« neki. Hogy kik? – Nem mondja, de Pekka, a diák megtudja: »The Ghosts« (a szellemek).” (Szomjas-Schiffert 1996: 14.) A középkorú és fiatalabb nemzedék már 1966-ban is kevésbé tudta és ismerte a kódokat, bár elképzelhető, hogy bizonyos tabukat ők sem akartak megszegni, akkor sem, ha az ő életük és világlátásuk több szempontból is eltávolodott a korábbi generációkétól.¹⁷ Szomjas-Schiffert előtt mindössze annyit fedtek fel a nunnaneniek, hogy bizonyos szócskák, például a *lō*, *lū* antipátiát, a *la*, *no* szimpátiát, a *jo*, *go* pedig érdektelenséget fejeznek ki (uo. 33). A panelek többségének jelentésárnyalatairól, továbbá jelentés és hangalak összefüggéseiről nincsenek információk. A legnagyobb probléma az, hogy az előttem ott gyűjtő kutatók egyike sem gondolta úgy, hogy a paneleknek rendszerszerű és kódolt információkat hordozó használatáról lehet szó. Tehát kérdéseik sem erre irányultak. Mindketten a jelentés szövegrészletekre koncentráltak,¹⁸

¹⁷ Bár nem a jorkálással kapcsolatos, mégis jó párhuzamként használható példa az ajtónak támasztott seprő bajelhárító funkciójával kapcsolatos hiedelem. „Gyűjtőutam ötödik napján a tolmácsom jelezte, hogy háziasszonyomat mentőautó vitte Rovaniemibe, ahol operálni fogják. Utalt a pletykára is, hogy a seprő eltávolításával utat nyitottam a gonosz szellemeknek” – írja Szomjas-Schiffert úti beszámolójában (1996: 18). Közel ötven évvel később, 2014-ben magam is fényképeztem a bejárati ajtó előtt keresztbe tett seprűket, nemcsak idős emberek otthonainál, hanem fiatal, kisgyermekes családok házánál is.

¹⁸ Kovács Magdolna 2015. augusztusi szóbeli közlésében ezt azzal indokolta, hogy a valódi szövegeket a kívülállóknak el sem éneklük, vagyis szerinte a panelek csak a valódi szöveg helyettesítői bizonyos helyzetekben. Ez a kijelentés, azon túl, hogy összegeyztetethetetlen az archívumi anyagokkal és a szakirodalommal is, magával a nunnaneni anyaggal is cáfolható, hiszen a felvételeken a meglehetősen sokféle panelt az énekesek tökéletes szinkronban éneklük együtt a közös éneklések során, amelyre rögtönzéseként jó esetben matematikai esély van.

ami természetesen szintén fontos, mert a kettős (kifelé és befelé más-
képpen működő) kommunikáció ezekre is vonatkozik. A jorkák képletes
nyelvét néhány esetben így meg tudták magyarázni (például azt, hogy az
egyik dalszövegben szereplő „rovaniemi menyasszony” valójában a pá-
linkásüveg, mert a pálinkát sokáig csak Rovaniemi település alkoholbolt-
jából lehetett beszerezni), azonban több esetben maguk az adatközlők is
bizonytalanok voltak, még a jelentéses szövegrészek helyes értelmezésé-
nél is. A metaforikus nyelvezeten túl sokszor már a konkrét neveket sem
tudják kihez vagy mihez kötni, ez történt az egyik jorkaszöveg esetében,
amelynek Ángela elemével kapcsolatban majdnem vita alakult ki, egye-
sek Angliát, mások a lappföldi Ánjela (finnül Angeli) településnevet vélték
felfedezni, megint mások szerint egy korábban a környéken tartózkodó
Angela nevű német asszonyt énekeltek meg a dalban.¹⁹

A jorkák előadásához így manapság már maguk a számik is magya-
rázatot fűznek, amely a dal alanyára, tartalmára és keletkezésének kör-
ülményeire vonatkozik. Vagyis kialakult egy olyan, tabukkal kevésbé
terhelt és a jorkaelőadást kiegészítő prózai szöveghagyomány, amelyek-
nek célja a jorka kontextualizálása. Az énekes a jorkálás előtt prózában
bemutatja a jorka alanyát, tartalmát, illetve azt, hogy milyen történések
ihlették a dalt, ezáltal egyfajta közös mederbe tereli a hallgatóság asszo-
ciációit. Ezeknek a szövegeknek a feldolgozása és összevetése a jorkában
elhangzó panelek minőségével még feltárásra vár, ilyen jellegű kutatás-
ról nem tudok, és egyelőre csekély számú adat áll rendelkezésemre bár-
milyen következtetés levonásához.

Ami a Szomjas-Schiffert-gyűjtés anyagát illeti, a panelek tekintetében
tehát csak elnagyolt megállapításokat tehetünk, ugyanis nem térképez-
te fel részleteiben a panelek használatának helyi törvényszerűségeit. Az
1966-ban végzett terepmunkának ez az elmulasztott lehetősége már nem
pótolható, tehát a meglévő dokumentumok alapján próbáltam következteté-
seket levonni panelek és attitűdök összekapcsolhatóságával kapcso-
latban. A megvizsgált szövegek nagyon változatos hangalakú paneleket
tartalmaznak. Az archívumi anyagból mindössze annyi állapítható meg,
hogy a pozitív (esetleg semleges) viszonyulást kifejező panelek *l*, *n*, *a*, *o* és
u hangokból építkeznek, pl.: *lo*, *lou*, *la*, *nu*, és csak a negatív felhangú pane-
lekben találkozunk *v*, *ö* és *ü* hangokkal (pl. *lvi*, *lö*, *lvi*, *vu*). A jelentéses szö-
vegrészek segítségével ez utóbbi kategória szépen megrajzolható, hiszen a

¹⁹ Kovács 1996: 47.

lū, lō, lōj, vu panelek olyan szövegbetűket kísérnek, mint pl.: *Iskkun Iskku gōrbe lábú* (Szomjas-Schiffert 1996: 111); *ezek a ragyas fiúk* (uo. 130); *ez a sérült réntehén – ez a száz legyengült réntehén* (uo. 40); vagy *arasznyit sem ad erről az Áslagan-Ánddéről énekelni* (uo. 159). Ezt a következtetést a nunnaneniek is jóváhagyták 2014-ben, azonban kiegészíteni, tovább árnyalni nem tudták a panelek jelentéstartományát. Az *ö* és *ü* magánhangzókat tartalmazó panelek hangalakja azért keltette fel a figyelmemet, mert ezek a hangok a finn szavakban gyakoriak, a jojkaénekesek anyanyelvéből, az északi számiból azonban teljesen hiányoznak. Bár a nunnaneni lakosok általában kétnyelvűek, beszélik a finnt és a számit is, a jojkák nyelve egyértelműen az utóbbi. Úgy tűnik számomra, hogy a negatív attitűd és a finn nyelv jellegzetes hangzását felidéző hangok használatának összefonódásában a két etnikum közötti feszültségek is szerepet játszanak. Az anyanyelvet és az idegen nyelvet szembeállító dichotomizálás következtében a negatív előjelű szemantikai mező speciális, fonetikai szintű megformálást nyert: az idegen magánhangzók a bánat, a szomorúság és a csúfolódás kifejezőeszközei lettek a jojkaszövegekben. Az idegen jelenségek és a rossz / kevésbé jó kategóriák összekapcsolására a számi nyelvben és folklórban számos példával rendelkezünk. A számiiban (miként más nyelvekben is) előfordulnak olyan szavak, szóösszetételek, amelyekben a negatív jelenség hordozója egy másik etnikum megnevezése, vagy egy idegen kulturális, gazdasági elem valamilyen speciális többletjelentéssel való telítődése. Ilyen például a rénelnevezésekben előforduló *ruošša* 'oros' előtag (*ruoššagabba* 'albínó rén', *ruoššajilva* 'piszkos színű rén', *ruoššačuoivat* 'túl hosszú szőrű rén'), vagy a svédek, norvégok – a számik által lenézett, silánynak tartott – háziállata, a kecske (számiul *gáica*, pl. *gáiccačoarvi* 'réntehén szabálytalan agancs'), amely a szöveg szintjén is előfordul negatív jelentéssel: a számik szerint aki nem tud jojkálni, „*úgy énekel, mint a kecske*”. A számi népmesék negatív, „ostoba ördög” típusú figurájában, a *sztálló*ban pedig sokszor a számik közé költözött idegen telepesek öltenek testet (a *sztálló* pl. azért jár pórul, mert a réncsizma helyett „hitvány, vékony cipőcskét” hord) (Tamás 2004). Ha az idegen kultúra és a negatív attitűdök összekapcsolódása szemantikailag egyértelműen kimutatható a szavakban és szövegekben, feltételezhető, hogy a legelemibb szinten, a beszédhangokban is megnyilvánulhat.²⁰

²⁰ Bár nem tökéletes a párhuzam, a nemzetiségcsúfolók halandzsái is a hangzás megragadásával jellemezhetőek, így elsősorban fonetikus szinten elemezhetőek.

4. A PANELEK TÖRTÉNETISÉGE

Arra a kérdésre, hogy miért és hogyan alakult ki a jojkák enigmatikus szöveghagyománya, nem lehet egyértelmű választ találni. Az archívumi anyagok és a vonatkozó szakirodalom tanúsága alapján úgy tűnik, hogy a legkorábban lejegyzett szövegek erős kontrasztot mutatnak a már a 19. század végi gyűjtésekben is legdominánsabban jelen lévő rövid, tömör, illetve nonszensz szövegtípusokkal. Paavo Rivila (1934: 63) szerint a 19. század végére eltűnt szertartási vagy szent jojkák abban különböztek a profán jojkáktól, hogy az előbbiek hosszabb szöveget tartalmaztak. A 20. századi gyűjtésekből már teljesen hiányoznak az epikus dalszövegek. Arra a kérdésre tehát, hogy létezett-e valaha egy sokkal szövegközpontúbb jojkálás, a kiterjedt szakirodalom alapján egyértelműen igennel válaszolhatunk. Az a következtetés azonban, hogy az epikus jojkák elsősorban szakrális tartalmúak voltak, az adatok esetleges hiányából, egyenetlenségéből is fakadhat. Elgondolkodtató, hogy a legkorábbról (17. század) ismert epikus jojkák *nem* szakrális szövegek (Schefferus 1673). Azt, hogy hogyan és miért következett be drasztikus átalakulás a szöveghagyományban, a legtöbb kutató, köztük Szomjas-Schiffert is, összekapcsolja a szövegek deszakralizációjával: „A lappföldi sámánság szövegeiben a hitvilág személynevei szerepeltek, de nyilvános használatuk a kereszténység üldöző és büntető tevékenységének hatására megszűnt, a kényszerű elhallgatás következtében a nevek titkossá váltak [...] s végül a feledés homályába süllyedtek. A hajdan közismert dallamok azonban továbbéltek [...] de a szellemvilág tiltott nevei helyett a mindennapi élet szereplőinek nevei kerültek alkalmazásra.” (Szomjas-Schiffert 1996: 33.)

Felmerül tehát a kérdés, hogy van-e folytonosság a valaha létezett, epikus szövegek és a konkrét szavak helyett panelek alkalmazásával jellemezhető szöveghagyomány között. És ha igen, az átalakulás valóban a szövegtitkosítási szándék következménye? Harald Gaski (1987) az epikus szövegekben is megfigyelhető kettős kommunikációra hívja fel a figyelmet: ugyanazokkal a szavakkal más-más üzenetet közvetítettek a számi hallgatóság és a kívülálló számára. Egyik tanulmányában (2004) egy epikus jojkaszöveg példáján mutatja be, hogy ugyanazok a mondatok mit jelentenek „kifelé”, és milyen üzenetet közvetítenek „befelé”. A valódi jelentés elrejtése tehát nemcsak panelekkel, hanem „valódi” szövegekkel is működik. A számik erőteljes bezárkózásának és a mondanivaló kó-

dolásának az eredőjét a svéd és a norvég állam erőszakos kolonizációs politikájában kell keresnünk. A keresztény hittérítők és a hivatalnokok szinte kivétel nélkül tiltották a jojkálást, mivel azt egyértelműen összekapcsolták a pogánysággal és az elmaradottsággal. Ezek a tényezők minden bizonnyal elősegítették a rituális tartalmú szövegek eltűnését és a valódi szöveg nélkül énekelt jojkák nagyobb mértékű elterjedését. Azonban a valódi jelentés elrejtésének motivációja mellett a számik körében kimutatható egy más jellegű, a szavak kötöttségét feloldó, absztraktabb és szabadabb kifejezés igénye is. Jernsletten a jojkára mint a beszéd mellett létező, alternatív kommunikációs rendszerre hívja fel a figyelmet: „A számi milióban a jojka a mindennapi élethez tartozó szükségszerű kifejezőeszköz, ha valaki olyan dolgot akar mesélni a másíknak, amit általános szavakkal túlságosan ridegen vagy éppen esetlenül, sőt, egyáltalán nem lehet kifejezni.” (Jernsletten 1978: 116–118.) A jojkák szövegének azon különlegessége, hogy értelmes hétköznapi szavakat alig tartalmaznak, aligha lehet pusztán a tabuk és a deszakralizáció következménye. A folklórban és irodalomban a világ minden táján előfordulnak olyan nyelvi megoldások, amelyek éppen a nyelven túli dimenziókat célozzák meg azáltal, hogy a tartalmi és formai normákkal szembehelyezkedve szerveződnek (Tamás 2013). Miként az értelmes szavakhoz, a panelekhez/halandzsához is tapadnak egyéni és közösségi tartalmak, érzések és nem utolsósorban esztétikai minőség. Véleményem szerint a rendelkezésünkre álló jojkagyűjtemények és a ma is élő folklórszövegek alapján a nonszensz szövegek is az átörökítődő (és minden bizonnyal közösségi szabályozás alatt álló) hagyomány részét képezik, amelyekhez profán és szakrális tartalmak egyaránt kapcsolódhatnak. Bár néhány forrás szerint a sámánok is alkalmaztak paneleket a szöveg elrejtésének eszközeként, és bizonyos nevek, rituális tartalmak *expressis verbis* kimondását tabuk korlátozták, a sámánok működéséhez elsősorban mégis a hosszú, epikus szövegeket köti a kutatás. Az archívumi forrásokkal kapcsolatban azonban felmerül az a probléma is, hogy a gyűjtők a számukra érthetetlen vagy szövegnek nem minősülő részeket le sem jegyezték, tehát a legkorábbi gyűjtések idején is nagy számban léteztek panelekből álló jojkaszövegek.²¹ A mondanivaló panelekbe burkolása és elrejtése tehát nem magyarázható pusztán szakrális alapon, főként ha azt is figyelembe

²¹ Erről tesz említést Armas Launis is az 1905-ben közzétett gyűjtésének előszavában. A gyűjtők sokszor szövegromlásként vagy memóriazavarként értékelték ezeket a szövegrészeket, így le sem jegyezték (Launis 1905: 5–7).

vesszük, hogy más műfajok, pl. a mesék és mondák, milyen gazdag tárházai maradtak a kereszténység előtti világképnek. A néprajzi leírások és saját tereptapasztalataim alapján is úgy gondolom, hogy a nonszensz szövegek térnyerése inkább fakadhat a számik közösségi etikájából, az asszimiláció elleni küzdelemből, a gyarmatosítás elleni lázadásból, mint a sámánok énekes gyakorlatának hanyatlásából. A panelek – az illetéketlenek kizárásán, a valódi tartalom eltitkolásán túl – a humor, az illemszabályok és a zenének utat engedő művészi kifejezésmód eszközei is egyben (Tamás 2012).

5. ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

A Szomjas-Schiffert-archívum szöveganyaga alapján megállapítható, hogy a panelek használata nem véletlenszerű vagy tetszőleges. A panelekbe időnként átszűrődnek a beszélt nyelv szabályai, és a hangzás alapján keltett asszociációk kapcsolódhatnak a hasonló hangalakú valódi szavak jelentésfelhőjéhez is. Gyakran megfigyelhetők a jojkaszövegek kezdetén a mondandónak felütést adó, mondatkezdő partikulák, akkor is, ha csak panelekből épül fel a szöveg. Ezek a megoldások a hétköznapi közlésformákhoz közelítenek. Gyakoribb azonban a beszélt nyelvtől elszakadó, sőt azzal ellentétes szabályok, mint például a záródó diftongusok és a számiban nem létező, idegen nyelveket idéző fonémák használata, amely kifejezetten az énekelt nyelvezet sajátja. Ezek együttes ismerete részét képezi annak a kódrendszernek, amely éles cezúráként húzódik a hagyomány beavatott résztvevői és a kívülállók között. A szövegekből az is kiderül, hogy a jelentéses betoldások is több szinten értelmezhetők, a szó szerinti jelentés mögött meghúzódhat valamilyen metaforikus tartalom. A két – a panelekre és a jelentéses szövegrészekre vonatkozó – kódrendszer a 20. század utolsó harmada óta visszaszorulóban van, az életmód változásaival, a tömegkommunikáció térnyerésével a panelek konnotatív felhangjai már legfeljebb csak egy-egy család keretein belül működnek. A hagyomány változása azonban nem érinti a jojkaszövegek tényleges átalakulását. A jojkálás manapság is elsősorban panelek alkalmazásával történik, nem jellemző a szótári jelentéssel bíró szövegek nagyobb mértékű használata. Azonban a közös kód elhalványulása életre hívott egy új prózai szövegműfajt, amely a jojkaelőadás részét képezi, és az éneklés előtt támpontokat ad a hallgatóságnak az

előadó szándéka szerinti, közös értelmezés lehetőségéhez. Ennek az új szövegműfajnak a létezése és térnyerése a jojkahagyományban a legutolsó terepmunkám felfedezése, részletesebb bemutatására csak további, célirányú adatgyűjtés ad lehetőséget.

BIBLIOGRÁFIA

- ACERBI, Giuseppe
1802 *Travels through Sweden, Finland, and Lapland to the North Cape in Years 1798 and 1799*. Vol. II. London, Mawman.
- DEME Andrea
2015 *Az énekelt magánhangzók fonetikai elemzése*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK. http://clara.nytud.hu/~demeandrea/dissz/Dissz_Deme_Andrea_nyelvtud.pdf
- GASKI, Harald
1987 *Med ord skal tyvene fordrives: om samenes episk poetiske diktning*. Magistergradsavhandling. Tromsø, Universitetet i Tromsø.
2004 When the Thieves Became Masters in the Land of the Shamans. *Nordlit*, 15. 35–45.
- HAJDÚ Péter
1982 Vers – folklór – zene – nyelvi változás. *Filológiai Közöny*, 28. 400–435.
- HANSEN, Ingrid
2011 A song of identity: Yoik as example of the importance of symbolic cultural expression in intercultural communication/health care. *Journal of Intercultural Communication*, 27, November. <http://www.immi.se/intercultural/nr27/hanssen-ingrid.htm>
- ITKONEN, Tuomo Immanuel
1948 *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. 2 vols. Porvoo, Söderström.
- JÄRVINEN, Minna-Riikka
1999 *Maailma äänessä: Tutkimus pohjoissaamelaisesta joikuperinteestä*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JERNSLETTEN, Henrik
1978 Om joik og kommunikasjon. In Bjørkvik, Halvard (ed.): *Kultur på Karrig Jord*. (*Festskrift Til Asbjørn Nesheim*). Oslo, Norsk Folkemuseum.
- KASSAI Ilona
2002 *Fonetika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- KERESZTES László (szerk.)
 1983 *Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KOVÁCS Magdolna
 1996 A lapp szövegek lejegyzéséről. In: Szomjas-Schiffert György: *Lapp sámánok énekes hagyománya.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 45–90.
- KREBS, John R. – DAVIES, Nicholas B.
 1987 *An introduction to behavioral ecology.* Oxford, Blackwell Scientific Publications.
- LAPPALAINEN, Päivi
 1984 *Däl mi juoiggasta' vel. Anders Ivan Guttormin joikujen tarkastelua. / Folkloristiikan Tutkimuksia, 3./* Turku, Turun Yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- LAUNIS, Armas
 1905 Kertomus sävelkeruumatkasta Norjan ja Suomen Lapissa kesällä vuonna 1904. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1905–1906.* (Suomi 4, 3), Helsinki.
- NETTL, Bruno
 1980 Ethnomusicology: definitions, directions and problems. In Elisabeth May (ed.): *Music of many cultures. An introduction.* Berkeley – Los Angeles – London.
- 1989 *Blackfoot musical thought.* Kent, The Kent State University Press.
- RAVILA, Paavo Imari
 1934 *Reste lappischen Volksglaubens.* Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SCHEFFERUS, Johannes
 1673 *Lapponia.* Stockholm.
- STREHLOW, Theodor George Henry
 1971 *Songs of Central Australia.* Sydney, Angus and Robertson.
- SZOMJAS-SCHIFFERT György
 1996 *Lapp sámánok énekes hagyománya.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TAMÁS Ildikó
 2003 Szöveg helyettesítő-, kitöltő és kiegészítő panelek használata lapp joikaszövegekben. *Nyelvtudományi Közlemények*, 100. 301–313.
 2004 Szajvók, sztálló és társaik. *Napút*, 8. 13–20.
 2012 Nyelvészeti módszerek alkalmazási lehetőségei a szövegfolklorisztikában és a prozódiai kutatásokban: Számi joikaszöveg-elemzések. *Nyelvtudományi Közlemények* 108. 269–284.
 2013 „Few words are sung in it” – Questions of Methodology in Studying Sámi Yoik Texts. In (textes réunis par) Kajsa Andersson. *L'Image du Sápmi: études comparées.* 2. Örebro, Örebro University, 236–260.

VAINIO, Matti

1991 *A finn zene története*. Debrecen, Ethnica.

VARGYAS Lajos

2002 *A magyarság népzeneje*. Budapest, Planétás Kiadó. (2., bővített kiadás.)

„...AMÍG EGY NEMZEDÉK MUNKÁBA ÁLL...”

VARGYAS LAJOS ÉS A MAGYAR NÉPTÁNCKUTATÁS

FELFÖLDI LÁSZLÓ

BEVEZETÉS

Bizonyára vannak, akik hitetlenkedve olvassák ezt az írást. Nem csoda, mert Vargyas Lajosnak a néptánckutatókhoz illetve kutatásaihoz való kötődése csak szűkebb körben volt köztudott. Ezért vállalkoztam arra, hogy az évforduló alkalmából összegyűjtök és bemutatok néhány adalékot, amely e kapcsolatot bizonyítja. Ezzel szeretném tovább árnyalni azt a képet, amely eddig Vargyas Lajos emberi, kutatói és pedagógusi habitusáról kialakult.

Álljon itt legelőször is egy rövid részlet abból az előszóból, ami a *Magyar néptáncchagyományok* című tanulmánygyűjteményben jelent meg. Ez hűen tükrözi azt a nagyrabecsülést, amit Vargyas Lajos a néptánckutatók és eredményeik iránt érzett. Nem véletlen, hogy a kötet szerzői – többségükben az ő tanítványai – őt kérték meg egy, a nemzedéküket képviselő tanulmánykötet dedikálására. A kötetben Andrásfalvy Bertalan, Borbély Jolán, Lányi Ágoston, Martin György, Pesovár Ernő és Pesovár Ferenc írásai olvashatók.

„S íme egy negyedszázad alatt – amíg egy nemzedék munkába áll, s mielőtt átadná a helyét a következőknek – már itt áll előttünk a magyar néptánc teljes tipológiája [...] a magyar és kárpát-medencei táncanyag teljes történeti fejlődése, Európa tánc történetének széles kereteibe ágyazva, amely a szétszórt adatokból és szórványos feldolgozásokból itt, a magyar és a kelet-európai élő táncchagyományok fényében vált igazán történetté.” (Vargyas 1989: 5.)

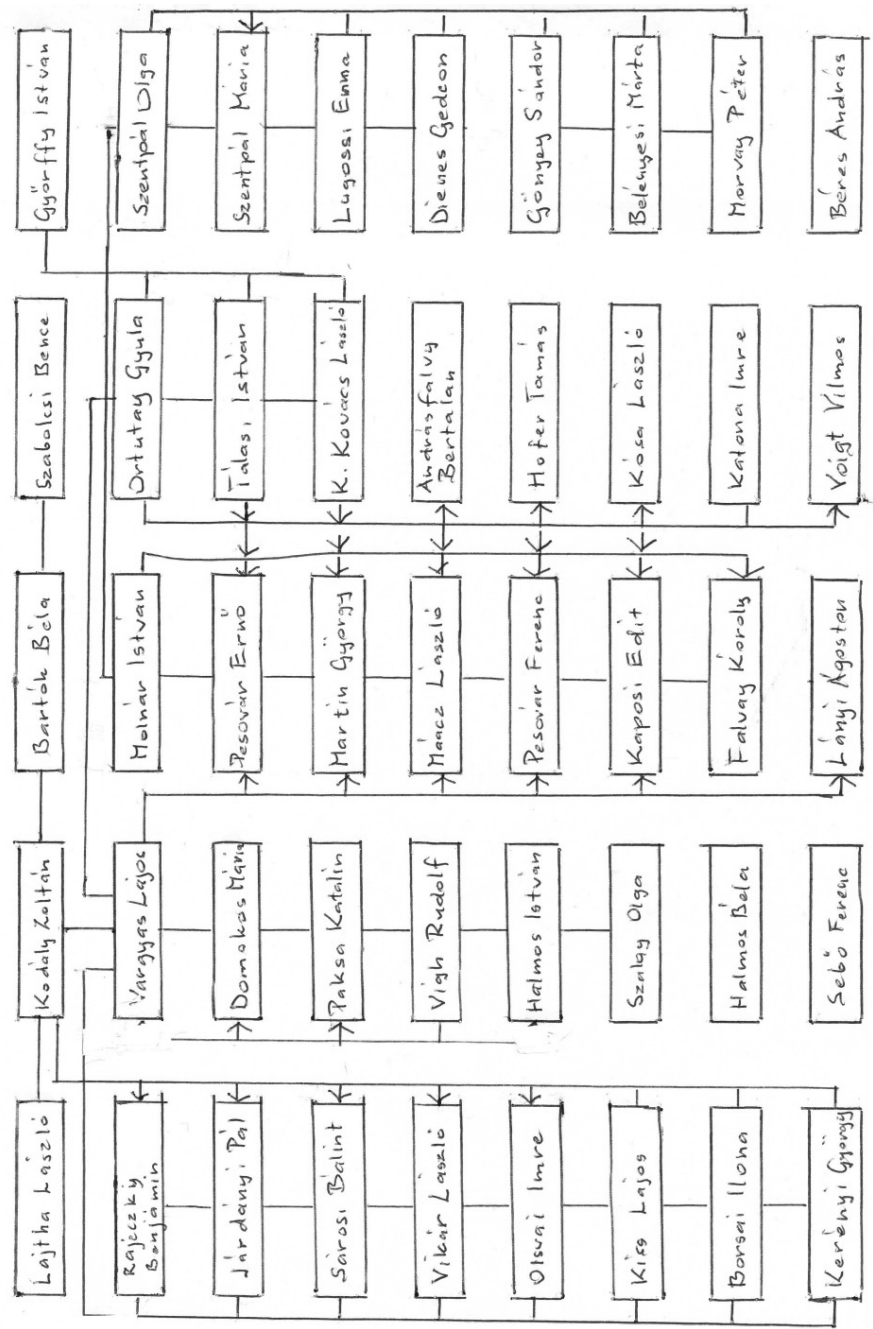
A kutatói kapcsolatrendszer a tudománytörténeti stúdiók között nem gyakori, de annál érdekesebb téma. A különféle nemzedékek, műhelyek kapcsolati hálója, a mester–tanítványi viszonyok, hatások, együttműködések, rokon és házassági kötelékek földerítése magyarázatot adhat bizonyos gondolkodásmódok, kutatási irányok, iskolák létrejöttének motívumaira. Jó példa erre az amerikai kulturális antropológia „atyjának” nevezett Franz Boas tanítványi körének föltérképezése, a nagy hatású francia antropológus, Claude Lévi-Strauss hatókörének vizsgálata vagy a brit szociálintropológia egymással vitázó, befolyásos alakjainak – Alfred Radcliffe-Brown és Bronislaw Malinowski – kapcsolati hálójának megrajzolása (Haller 2007: 46, 50 és 54). Kósa László *A magyar néprajz tudománytörténete* című könyve sok adalékkal szolgál egy ilyesfajta vizsgálathoz a magyar kutatók kapcsolatrendszeréről, de a szerzőnek nem volt célja e kapcsolatok szisztematikus vizsgálata. Tanulságos lenne részletesebben megnézni Vargyas Lajos és a néptáncutatók kapcsolatát a népzene kutatás, a néprajzkutatás, a táncelméleti és a zenetörténeti kutatások szélesebb kontextusában. Ehhez szolgálhat kiindulásul a következő oldalon látható táblázat.

A táblázatban fölvázolt kapcsolati háló intézményi háttérét főként az MTA Kodály vezette Népzeneutató Csoportja (majd Zenetudományi Intézet), az ELTE Néprajzi és Folklore Tanszéke, a Népművészeti Intézet (majd Népművelési Intézet), a Néprajzi Múzeum és a Táncművész Szövetség jelentette a jelzett időben. A hálót alkotó kutatók neveinek elrendezése azonban mégsem teljesen tükrözi az intézmények szerinti tagolódást. Ennek egyik oka, hogy ez szétfeszítette volna a táblázat kereteit (ezért is nem került be minden név), másrészt a kutatók egy része egy időben több helyen is tevékenykedett, vagy idő közben megváltozott a státusza és a munkahelye. A kapcsolatok jól átlátható ábrázolására ezt a formátumot találtuk a legmegfelelőbbnek. A mester–tanítvány kapcsolatokat nyílak jelölik, munkatársi kapcsolatoknál elmarad a nyíl, s csak egyszerű vonal jelzi a viszonyt.

A táblázat ilyen módon jól mutatja, hogy Vargyas Lajos kiterjedt, többoldalú és időről időre változó kapcsolatokat tartott fenn az itt szereplő mintegy 40 kutató szinte mindegyikével. A néptáncutatókkal való kapcsolata tanár–tanítvány viszonyként indult, majd amikor 1974-ben a Zenetudományi Intézet igazgatójává nevezték ki, közülük kettőnek szak-

Várgyas Lajos és a neplamckutatók kapcsolatai rendszere 1940-1970

— munkatársi kapcsolat —> tanítványi kapcsolat

mai vezetője s munkaadója lett. A *Magyar néptáncgyományok* című kötet bizonyítja, hogy a néptánckutatókat (nem csak Martint és Pesovár Ernőt) évtizedekkel később is tanítványaként tartja számon. A tánckutatók Vargyas Lajos iránti ragaszkodásának is számos jele volt a műveire való hivatkozás, személyes konzultációk és dedikációk formájában. A néptánckutatók, amint az a táblázatból jól látszik, szoros kapcsolatban voltak Molnár Istvánnal, az előző nemzedék nagy hatású koreográfusával és tánckutatójával is. Az ő *Magyar táncgyományok* című könyve formai-morfológiai szemlélete alapvetően meghatározta a Martin–Pesovár-féle nemzedék néptáncról való gondolkodását. Molnár István kapcsolati hálója a Táncművész Szövetség gyűjtőtevékenysége során fonódott össze Vargyas Lajoséval, aki 1948-ban számos gyűjtőmunkában vett részt a szintén ott működő Szentpál Olgával, Lugossy Emmával és K. Kovács Lászlóval. Szentpál és Lugossy táncelméleti, mozdulatelemzési kutatásai is látható nyomot hagytak Martinék strukturális elemző rendszerén, ami egymás szemléletének a bírálatában nyilvánult meg ugyanazokról a témákról írott tanulmányaikban.

Az 1940–1970 közötti időszak időnként földrengésszerű tudománytörténeti változásait ismerve, a táblázatban fölvezetett kapcsolathálóba tartozó kutatók kihívásokkal teli, pezsgő és inspiratív közegben végeztek kutatómunkájukat (vö. Kósa 1989). Ennek alakításában nagy szerepe volt Vargyas Lajosnak és az általa támogatott elhivatott néptánckutatóknak is. Kutatásaikat a Kodály–Bartók–Lajtha–Szabolcsi–Györffy-nemzedék hosszú távon érvényes alapvetéseire építhették, megújított szemléletüket az időszak nagyszabású feladatain „csiszolták” tovább, s jövőképüket a tudományos elvárásokon túl a népművészeti mozgalmak intenzív érdeklődése formálta, amint ez az ábrázolásból formálisan is kiolvasható.

NÉPTÁNCGYŰJTŐÚTON

Vargyas Lajos szívesen tett eleget a néptánckutatók kérésének, hogy vegyen részt gyűjtőútjaikon. A néptáncgyűjtésben megszokott team-munkában nagy szükség volt egy tapasztalt, nagy tereptapasztalattal rendelkező zenészre, aki vallotta és tanította, hogy: „A tudás alapja a tény. Adat, adat, adat.”¹ 1978-ban így emlékszik meg ezekről az együttes munkákról:

¹ Maác László személyes visszaemlékezése.

„Részt vehettem gyűjtőútjaikon, amikor a december eleji nagy hidegben, a szabadban csak akkor szünetelt a táncok fölvétele, amikor a felvevőgép annyira lehűlt, hogy (a bikaistállóban) fel kellett melegíteni, s a táncosokat étellel-itallal a további táncra bemelegíteni. S csak amikor minden tánc filmre került, a délutáni sötétedéskor, öt óra körül jutott oda a gyűjtőcsoport, hogy bevonulhatott a fűtetlen iskolaterembe, s ha az intézet kocsivezetője közben nem gondoskodott volna kenyérről és paprikás szalonnáról, akkor csak este a szálláson jutott volna betevő falat a kutatók számára. Az anyagnak és a tudománynak ez a szinte fanatikus szeretete hasonló áldozatokra tette képessé a könyv szerzőit feldolgozásban is.” (Vargyas 1980: 6.)

A leltárkönyvek tanulsága szerint Vargyas Lajos 1948–1955 között mintegy 30 magyarországi településen vett részt a néptánc gyűjtésében:

1. A bukovinai székelyek falvaiban 1948-ban, a Néptudományi Intézet szervezésében:

helyszínek: Kéty, Kisdorog, Hidas, Majos, Bonyhád (Hadikfalva, Istensegítség, Józseffalva);

gyűjtőtársak: Belényesi Márta, K. Kovács László, Szentpál Olga;

gyűjtött anyag: a teljes tánckészlet.

2. A Somogy megyei monografikus kutatás keretében 1953–1954-ben a Népművészeti Intézet és a Néprajzi Múzeum támogatásával:

helyszínek: Berzence (filmfelvétellel együtt), Karád, Csurgónagymarton, Somodor, Csurgó, Buzsák, Nagyberki, Zselickislaki, Kötcse, Fonyód, Balatonszentgyörgy, Simonfa (ez utóbbin önállóan);

gyűjtőtársak a filmfelvételnél: K. Kovács László, Pesovár Ernő, Szóts István, Vass Lajos;

gyűjtött anyag: kanásztáncok, verbunkok, csárdások, karikázók, lakodalmi táncok.

3. A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus kutatómunka során, 1955-ben a Néptánckutató Munkaközösség keretében a Népművészeti Intézet támogatásával:

helyszínek: Nagyecsed, Tarpa, Győrtelek, Nagydobos, Kiskálló, Nagykovács, Erpatak, Kállósemlén, Bököny, Geszteréd, Balkány, Paszab, Tiszabercel, Rétközberencs;

gyűjtőtársak: Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, András-

falvy Bertalan, Kiss Márta, Vásárhelyi László, Bacskai Katalin, Polónyi Péter;
gyűjtött anyag: magyar és cigány táncgyománny, pásztorbotoló, oláhtánc, csárdás, verbunk (csárdás egyedül).

4. Későbbi alkalmi részvétel néptáncgyűjtésben:

1) Filmfelvétel Budapesten, az MTA Népzene kutató Csoport épületének udvarán 1972:

A táncosok származási helye: Nagyecsed, Ópályi, Kiskálló;

A gyűjtésnél jelen lévő kutatók: Martin György, Pesovár Ferenc, Lányi Ágoston, Sztanó Pál, Domokos Mária, Pálffy Gyula, Vargyas Lajos;

Gyűjtött táncok: oláhos, pásztorbotoló, verbunk, csárdás.

2) Szüktüvkar (Komi Autonóm Köztársaság) 1985. VII. 12., a Finn-ugor Kongresszus idején a részt vevő kutatók közreműködésével:

A táncosok származási helye: Obi-ugor Nemzetiségi Körzet, Udmurtia, Mari El, Baskíria;

A gyűjtésnél jelen lévő kutatók: Andrásfalvy Bertalan, Vargyas Lajos, Olsvai Imre, Felföldi László;

A gyűjtött anyag: hanti női tánc, udmurt ekton korka, baskír körtánc.

VARGYAS LAJOS, AZ EGYETEMI ELŐADÓ

Ritkán volt mód arra, hogy Vargyas Lajos egyetemi katedráról taníthasson, mégis több olyan tanítványa volt, akik befolyással voltak a 20. század hazai és nemzetközi folklórkutatására. E ritka alkalmak egyike volt az 1950-es évek elején a Néprajz Tanszéken tartott népzenei kurzus, amit a leendő néptánc kutatóknak tartott. Erre így emlékezik 1978-ban:

„...hogya a népzene néhány évig oktatott anyag, tantárgy lehetett az egyetemen, az is nekik köszönhető. Ők, a néprajzi tanszék egykori növendékei, elégedetlenkedtek, hogy nem tanulnak semmit a népzeneről, ami annyira nélkülözhetetlen volt már akkor elhatározott életmunkájukhoz. Erre kapott lehetőséget e sorok írója: kezdetben megbízott előadóként, majd két évig docensként. S ez alatt a rövid idő alatt el is érhettem, aminél többet egy hosszú oktatói pálya is csak ritkán adhat: hogy három-négy kiváló tudós egykori tanárának mondhassam magamat.” (Vargyas 1980: 7.)

A tanítványok egyike – Maác László – maga is megírta visszaemlékezését erről a témáról „Találkozások a tánccal” címmel 1982-ben, így módunkban van megtudni, hogyan éltek meg ők a Vargyas által leírt történetet:

„Szerencsésen fordult, bőven kamatozó véletlenként, hogy Kodály Zoltán Magyar Népzene c. tanulmányának újabb kiadásához Vargyas Lajos épp az 50-es évek elején dolgozta ki nevezetes példatárát. Ha úgy tetszik, ehhez a vállalkozáshoz mi voltunk – hatan-nyolcan hallgatók – a kísérleti nyulai, vagy első lektorai [...] bepillanthattunk Bartók és Kodály rendszerezési elveibe, sorra vettük a készülő könyv stíluskategóriáit és altípusait, végigénekeljük a »mintapéldányokat«. Felettébb kedvünkre...” (Maác 1982: 118–119.)

A következő sorok Maác visszaemlékezésében fölillantják professzoruk pedagógusi attitűdjét, és képet alkothatunk a tananyag sokféleségéről is:

„Vargyas »kolléga« közben (mindnyájunkat kollégának szólított, s visszarágadt rá a megszólításmód) végigvezetett bennünket a magyar zenefolklór teljes vokális választékán – a híres nevezetes széki dallamokat nem 1971-ben, hanem 20 évvel korábban ismertük meg – s nem sajnálta a fáradságot a zenetörténeti kitérőktől sem. Így ismerkedtünk meg például Szabolcsi Bence néhány kutatási eredményével. Készülő másik könyve, »A magyar nyelv ritmusa« olvasópróbáját Vargyas ugyancsak körünkben rendezte meg.” (Maác 1982: 119.)

„Óráit oázisként üdvözöltük” – írja Maác, nem tagadva a nehézségeket sem, amiket Vargyas elvárásai jelentettek tanítványai számára:

„...szinte mindennél fontosabbnak tartom, hogy – megbirkózva a lehetetlennel – a hangközők felismerésének módját is elültette szolmizációban járatlan fejünkbe. Vagyis a népzenei lejegyzéssel is megismerkedtünk, ha nem is Lajtha László magasztán, de legalább alapfokon, s ezért később – már gyűjtés közben és a magnót sokszor nélkülözve – nem lehattunk elég hálásak neki.” (Maác 1982: 119.)

A mester és a tanítványok későbbi kapcsolatára jól illik a latin mondás: *Verba movent, exempla trahunt.*² Vargyas egész életművével példázta a folklórkutatók – köztük a néptánckutatók – számára a terepkutatás révén szerzett adatok tiszteletét és az adatközlők megbecsülését, a hazai és a nemzetközi szakirodalom alapos ismeretének igényét és az azokban kifejtett elméletek kritikus szemléletét. Az általa megfogalmazott bátor következtetések, nemritkán vitát kiváltó hipotézisek példát adtak mindannyiunknak a dogmává merevedett gondolati konstrukciók lebontására. Az ő példája, folyamatos figyelme és bátorítása nagyban hozzájárult ahhoz, amit Vargyas 1980-ban megjelent előszavában leginkább méltányolt: egy új tudományág – a néptánckutatás – alapjainak rövid idő alatt való megteremtéséhez. Ezt így fogalmazza meg:

„Most végre mindenki láthatja, amit a közelből szemlélő már évek óta nyilván tart, hogy a szemünk láttára nagyszerű, új tudomány született. Hiszen 1949-50-51-ben még az egyetem padjaiban ültek azok, akik ma ezt a kötetet a közönség elé bocsátják. S ami előttük volt, az még gyűjtésben is csak csepp ahhoz a tengerhez képest, ami az ő munkájuk nyomán vált a kutatás és a művészeti mozgalom közkincsévé. A tudományos feltárás pedig teljesen az ő munkájuk eredménye.” (Vargyas 1980: 5.)

A néptánc-szakirodalmat áttekintve Vargyas Lajos munkái közül a következőket idézik munkáikban a tánckutatók legtöbbször:

- *Mimoselemek a magyar betlehemes játékokban. Antiquitas Hungarica*, 1948. 177–184.
- Példatár in Kodály Zoltán: *Magyar népzene*. Budapest, Zeneműkiadó, 1952.
- *A magyar vers ritmusa*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.
- *Áj falu zenei anyaga*, I–II. Budapest, 1960, 1961, 1963. (*Néprajzi Közlemények*)
- *A magyar népballada és Európa*, I–II. Budapest, Zeneműkiadó, 1976.
- *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981.
- *Keleti hagyomány. Nyugati kultúra*, I. Budapest, 1984. (II. 1999)

² „A szavak megindítanak, a példák húznak” = azaz maguk után húznak, cselekvésre indítanak. (*A szerk.*)

E rövid írásban nem célunk a felsorolt Vargyas-művek hatásainak részletes földerítése a néptánc-szakirodalomban. S az sem, hogy föltárjuk: Martinék hogyan segítették Vargyas Lajost, hogy művei adatgazdagabbak, érvelései árnyaltabbak legyenek. Ez egy másik írás tárgya lehetne. Csak példaképpen említjük meg, hogy Vargyas Lajos *A magyar népbalлада és Európa* című könyve első kötetében külön megköszöni Martin Györgynek és Pesovár Ernőnek, hogy táncrea vonatkozó adatokkal voltak segítségére (Vargyas 1976: 6). A „Dallam és tánc” c. fejezetben (209–246) hosszan foglalkozik Martin György *A magyar körtánc és európai rokonsága* című könyvének a témára vonatkozó megállapításaival (Martin 1979: 16) és a rendelkezésére álló adatokkal. Martin adatai Vargyas következtetéseit erősítik.

Áj falu zenei anyagának monografikus vizsgálata még ma is meghaladatlan csúcsteljesítménye a magyar és a nemzetközi etnomuzikológiának. Martin György *Bag táncai és táncélete* című 1955-ben megjelent kötetéből az inspirációból fakadt. Hasonló vállalkozás volt a *Lőrincréve* táncélete és táncai című könyv, Martin és Karsai Zsigmond 1989-ben kiadott közös munkája, amely egyetlen táncos „életművén” és visszaemlékezésein keresztül mutatja be a falu tánckulturáját. Pesovár Ernő élete végéig dédelgette Berzence tánckulturájának részletes bemutatását. Végül is a regionális monográfiák kiadása mellett döntött, folytatva a *Somogyi táncok* kötet hagyományát (pl. Halmos–Lányi–Pesovár 1988).

A magyar vers ritmusa című Vargyas könyv a Martin–Pesovár-nemzedék számára életre szóló diákkori élmény volt, ahogy Maácz László visszaemlékezéséből is fentebb láthattuk. Írásaikban újból és újból visszatértek e műhöz, amikor a tánc–zene–költészet együttesét átfogó metroritmikai és tempóbeli keretről szóltak (vö. Lelkes 1980; Martin 1979).

ÖSSZEFOGLALÓ

Remélem, hogy a jubileum alkalmából méltó komolysággal s egyben az eseményhez illő oldottsággal sikerült Vargyas Lajos kutatói és pedagógusi „arcképét” tovább árnyalnom. Az itt bemutatott adatok bizonyára a tudománytörténet számára sem érdektelenek. Az itt felvázolt adatok nyomán további kutatástörténeti témák vizsgálata indulhat el.

BIBLIOGRÁFIA

- HALLER, Dieter
2007 *Atlasz Etnológia*. Budapest, Athenaeum 2000 Publishing Limited.
- HALMOS István – LÁNYI Ágoston – PESOVÁR Ernő
1988 *Vas megye tánc- és zenei hagyomány*. Szombathely, Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ.
- KARSAI Zsigmond – MARTIN György
1989 *Lőrincréve táncélete és táncai*. /Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 10./ Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.
- KÓSA László
1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Gondolat.
- MAÁ CZ László
1982 Találkozások a tánccal II. In *Táncművészeti Dokumentumok*. Budapest, Magyar Táncművészek Szövetsége, 95–162.
- MARTIN György
1955 *Bag táncai és táncélete*. /Néptáncosok Kiskönyvtára, 16–18./ Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.
- 1989 *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MORVAY Péter – PESOVÁR Ernő (szerk.)
1954 *Somogyi táncok*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.
- VARGYAS Lajos
1980 Előszó. In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánc-hagyományok*. Budapest, Zeneműkiadó, 5–7.

VARGYAS LAJOS, A TUDOMÁNSZERVEZŐ

DOMOKOS MÁRIA

Bár a sikeres tudományszervezés nem pozícióhoz, hanem képességekhez van kötve, eredményesebb, ha némi hatalommal is párosul. Vargyas Lajos erre négy esztendő t kapott a sorstól, 1970 januárjától 1974 januárjáig volt az MTA Népzene kutató Csoport igazgatója. Tudományszervezői erényei azonban nem csupán igazgatósága idején nyilvánultak meg, hanem minden olyan alkalommal, amikor erre lehetősége adódott. Vargyas ugyanis vezetésre termett, nagy formátumú ember volt, hatalomvágy nélkül, közösségi felelősségérzettel és erős igazságérzékkel megáldva. Működése jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a népzene kutató mint tudományág egyáltalán talpon tudott maradni a folyamatosan és változatos módszerekkel dolgozó „fenekedő külső behatások”¹ ellenére.

Vargyas felsőfokú tanulmányainak sajátos összetétele (magyar–német szak, történelmi szeminárium, néprajzi előadások, Vaszy Viktor vezette egyetemi énekkar, Palestrina Kórus, egyházzenei szak a Zeneakadémián), munkahelyeinek tág köre (Táj- és Népkutató Intézet, Egyetemi Könyvtár, Néprajzi Múzeum) révén formálódott olyan széles látókörű népzene tudóssá, aki egyszerre volt bölcsész-filológus, zenész és folklorista, könyvtáros és muzeológus. A nézeteit alakító, azokat befolyásoló személyek közül Kodály Zoltánt, Györffy Istvánt, Bibó Istvánt és a népi írók körét emelhetjük ki. Népzenei szakismereteit közvetlenül Kodálytól szerezte, úgy, ahogyan rajta kívül kevesen. Egyetemi tanulmányai idején két olyan év volt (1933/34 és 1935/36), amikor Kodály a bölcsészkaron népzenei szemináriumot hirdetett, előadásainak Vargyas gyakran egye-

¹ „Szeretném, hogy a Csoport továbbra is úgy dolgozzon, ha már nem leszek itt, mintha még élnek. Mert ez a Csoport jövőjének és megmaradásának az egyetlen biztosítéka. Az egyetlen bástyája, ami a fenekedő külső behatások ellen meg tudja védeni ma és mindörökké.” Kodálynak a Népzene kutató Csoportban 1964. december 16-án mondott szavai. (Magnetofonfelvétel.)

düli hallgatója volt.² Egyetemi doktori disszertációjának (Vargyas 1941) témavezetője is Kodály volt, az ötvenes évek elején pedig Vargyas válogatta össze a dallamtárat – közösen megbeszélte elvek alapján – Kodály alapvető, *A magyar népzene* című tanulmányához.³ Az MTA Kodály által alapított és vezetett Népzene-kutató Csoportjának 1961-ben lett munkatársa.⁴ Vargyas tehát ifjúkorától kezdve életének fontos fordulópontjain közvetlen kapcsolatba került Kodállal, 1961–1967-ig beosztott munkatársa volt, 1970–1974-ig pedig utóda lett a Csoport élén. Kodályt mindig egyik mesterének tekintette, de szellemi függetlenségét vele szemben is mindvégig megőrizte.

Vargyasnak fiatal oktatóként lettek tanítványai az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajz Tanszékén azok az ifjak (mások mellett Andrásfalvy Bertalan, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Martin György és Halmos István), akik közül többen később közeli munkatársaivá váltak. Az egyetemen is csak néhány év lehetősége volt a tanításra (1952–1954), de ez az idő elegendő volt ahhoz, hogy felismerje tanítványai eredeti tehetségét, és olyan iránymutatást adjon nekik, mely életükön át meghatározó volt.⁵ Ez is a jó vezető tulajdonsága: meglátja a tehetséget, kibontakoztatja és megfelelő irányba tereli. Ő maga is sokat profitált tanítványi

² Emlékezéseiből megismerhetjük a Kodály-módszernek ezt a válfaját: az órák nem előadások, hanem konkrét népzenei kérdésekről való beszélgetések voltak, melyek során a hallgató „dolgozott”: énekelt, dallamot írt, elemzett, Kodály kérdéseivel, megjegyzéseivel terelte, irányította a gondolkodás menetét (Vargyas 1993: 33–35).

³ „Kodály tanulmánya, mely eredetileg a *Magyarság Néprajzának* egyik fejezete volt, ily módon 495 dallal kiegészítve, önálló könyvvé vált. Ez azt jelenti, hogy a magyar népdalkincsből a Vargyas válogatta anyag lett a »kánon«, hiszen a közép- és felsőfokú zeneoktatásban ma is ezt a számos kiadást megért könyvet használják, melyet »Kodály–Vargyas« néven emlegetnek.” (Paksa 2010: 60.)

⁴ Viszont az akadémiai szakbizottságok közül kettőnek is tagja volt megalakulásuktól kezdve: a Néprajzi Bizottságnak és a Zenetudományi Bizottságnak.

⁵ A Vargyas Lajos 90. születésnapjára kiadott kötet köszöntőjében Andrásfalvy Bertalan a tanítványok sokasága nevében szól: „Szorosan vett népzenei-zenetörténeti elemzéseit szerteágazó népismereti, művelődéstörténeti magyarázatok kísérték, melyeket át és átszőtt személyes élményeivel, főként áji tapasztalataival, Kodály Zoltán, a mester véleményével, amit ő közvetített nekünk. Így ismertük meg széles látókörű, összefüggéseket és lényeges jellemzőket kereső, kutató eszményét, mellyel átlépte a szakma korlátait, és a magyar néphagyomány mélyebb, hangsúlyosan zenei megközelítésű megismerésére kaptunk élményszerű indítást. Az egész Valóság megismerését igénylő szemlélet nagy hatással volt ránk.” (Andrásfalvy–Domokos–Nagy [szerk.] 2004/I: 7.)

kapcsolataiból: eljárt velük gyűjtőútjaikra, és így közel került a táncfolklorisztika, a népi tánczene kérdéseire. Nyíltságát, elfogulatlanságát jelzi, hogy szemléletét nemcsak tanárai, mesterei, hanem tanítványai is formálták.

Vargyasnak életén át jó kapcsolata volt a fiatalokkal, érdeklődő természetének, kapcsolatteremtő képességének nagy szerepe volt a szakmai utánpótlás-nevelésben. Ugyanis – ahogy 1973-es felterjesztésében írta –: „A Népzene Kutató Csoport jelenleg az *egyetlen* intézmény, amelyben népzene- és néptánc kutatás folyik, s amely a társadalmi gyűjtést irányítja, feldolgozza, a mozgalmi igényeket kielégíti, emellett maga kénytelen gondoskodni az utánpótlás neveléséről is.” (Vargyas 1973.) Imént említett egyetemi tanítványait, a néptáncosok csoportját tarthatjuk a Vargyas által kinevelt utánpótlás-generációk elsejének. Az 1970-es évek elején, a „Röpülj, páva” versenyekből megismert Halmos Béla és Sebő Ferenc a következő. A táncház mozgalom kezdeteire emlékezve mindketten elmondták, hogy Martin György mellett Vargyas Lajosnak volt legnagyobb szerepe abban, hogy előadói pályájuk kezdeti nehézségein túljutva megtalálták a maguk útját. Vargyas elhívta őket a Népzene Kutató Csoportba, a szokott heti megbeszélések egyikén végigjártatta velük a műsorukat, majd pedig – amennyire ideje engedte – népzeneoktatásban is részesítette őket (Vargyas Gábor – Halmos 2004; Sebő 2004). Halmos Bélát később is gondosan terelgette a tudományos pálya felé. Halmos Vargyas felkérésére, az ő és Martin segítségével írta meg „12 széki csárdás” című, jelentős új eredményeket felmutató tanulmányát (Halmos 1982: 157–224), majd pedig amikor éppen azon rágódott, nem kellene-e mégis inkább visszatérnie az építészmérnöki pályára, Vargyas vette rá, hogy Ádám István széki primásról szóló gyűjtéseit, tanulmányait foglalja össze, készítsen róla személyi monográfiát, amit kandidátusi disszertációnak is benyújthat. Halmos Béla évekig dolgozott ezen a témán, hangszeres partitúralejegyzések százait készítette el, kiváló disszertációját azóta is nagy haszonnal forgatjuk (Halmos 1986). Az, hogy Halmos Béla és még néhány hangszeres népzenevel foglalkozó, kitűnően lejegyző táncmuzsikus végül mégsem került tartósan a Népzenei Osztály kötelékébe, már nem Vargyas, hanem intézményvezető utódain múlt.

Szerencsénknak tarthatjuk, hogy 1974 januárját követően, a Népzene Kutató Csoport és a Zenetudományi Intézet hivatalos egyesítése után Vargyas tudományos tanácsadói minőségben tovább dolgozott az Intézetben. Ekkor maradt már annyi ideje, hogy utánpótlás-nevelés címén

több mint két éven át heti rendszerességgel népzeneoktatást tartson néhányunknak, valamint a be-belátogató vendéghallgatóknak. Ezeknek az óráknak publikációs eredménye egy tanulmány lett a Bartók román gyűjtésében fellelhető magyar–román dallamkapcsolatokról (Bereczky–Domokos–Paksa 1982).

Ez a tanulmány, a Csoport kutatóinak új eredményeit bemutató további munkákkal együtt, a *Népzene és zenetörténet* köteteiben látott napvilágot, abban a szaktudományi kiadványban, melyet Vargyas Lajos indított el és szerkesztett, s amelynek 1972–1982 között négy kötete jelent meg. Vargyas kiváló szerkesztő volt. Ezt már korábban, az 1956 és 1959 között három idegen nyelvű kiadást megért, Bartók Béla népzeneudósi munkásságának szentelt *Studia memoriae Belae Bartók sacra* kötettel bizonyította. (Szerkesztőtársa Rajeczky Benjamin volt.) E kiadványban a nemzetközi zene- és népzeneudomány legrangosabb képviselői mellett helyet biztosított a fiatal kolozsvári kutató, az akkor még kevésbé ismert Jagamas János egy igen jelentős tanulmányának. Ezzel kapcsolatban Vargyasnak egy másik tudományszervezői erényére figyelhetünk fel, az önzetlen, segítőkész melléállásra, mellyel szóhoz juttatta tágabb szakterülete bárhol észlelt új eredményeit és fontos felfedezéseit azzal, hogy publikációs fórumot biztosított nekik. 1954-ben kéthetes tanulmányúton járt Romániában, a bukaresti és kolozsvári Folklórintézetben. Beszámolójában említi, hogy a kolozsvári kutatók új gyűjtései alapján úgy látszik, hogy az eddig egységesnek tekintett erdélyi népzenei dialektust zenei alapon tovább lehet tagolni (Vargyas 1954, 1955). Bizonyosnak látszik, hogy Jagamas Vargyas biztatására írta meg „A romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez” című terjedelmes tanulmányát, amely az említett Bartók-émlékkönyvben jelent meg németül, később angolul, majd 1977-ban magyarul.

Hasonlóképpen biztos szemmel vette észre Kallós Zoltán gyűjtéseinek rendkívüli értékeit. Levelezésükből kitűnik, hogy ő segített megjelenéshez, feltehetően kiadásra kész formára is ő alakított több korai Kallós-publikációt a *Néprajzi Közleményekben* (Vargyas Gábor 2004). A *Balladák könyve* megjelenésekor pedig így írt: „Bartók és Kodály gyűjtései óta ilyen nagy jelentőségű fölfedezés még nem történt a magyar népdal területén.” (Vargyas 1971: 443.) Előfordult, hogy támogató segítségének külső nyoma nem maradt, így csak én tudom, mint családtag, hogy Domokos Pál Péter *Hangszeres magyar tánczene* című könyve csak is az ő és Legány Dezső hathatós közbenjárására jelent meg az Akadémi-

ai Kiadónál, miután a Zeneműkiadó évekig hátráltatta, majd megtagadta a kötet publikálását.

Fontos szerepet töltöttek be Vargyas rendszeresen megjelenő recenziói, könyvismertetései. Tájékoztatták a hazai szakembereket, biztatták a külföldi magyar szerzőket. Azonnal reagált az 1954-es *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című kötetre (Vargyas 1955; 1956), a *Romániai magyar népdalokra* (Vargyas 1975), a délvidékiek *Hallották-e hírét?* című balladakönyvére (Vargyas 1977), Ág Tibor felföldi népdalkiadványaira (Vargyas 1980).

Igazgatóként nagy ambícióval fogott munkához, szinte újjászervezte a Népzene Kutató Csoport működését.⁶ Másodmagával a legkisebb munkaszobában ült, reggelente elsőnek érkezett, villanyírógépén villámgyorsan maga gépelte, intézte angol, német, francia, orosz nyelvű levelezését. Fennmaradt az 1970. év munkájáról, igazgatása első évéről írt jelentése, ebből kiolvashatók vezetői céljai. Világos elképzelése volt arról, milyen szervezeti keretek között működjön a Csoport. Felmérte a munkatársak életkori megoszlását, nyugdíjba küldte az idős kutatókat (akit lehetett, visszaszerződtetett lejegyző munkára), és fiatalokat vett föl. Megállapította, hogy nem megfelelő a tudományos–technikai–adminisztratív dolgozók aránya, ezen igyekezett javítani. Hagyta ugyan szabadon munkálkodni az egyre inkább elkülönülő részkutatásokat, de megszabta a közösségi feladatokat, a munkatársak kötelességeit. A feladatok elvégzését számon kérte, ellenőrizte, s ezzel határozott mederbe terelte a Csoport tevékenységét.

Első helyen állt az intézmény alapfeladata, a népzenei összkiadás kötetek szerkesztése. Ennek szolgálatába állította a legtöbb erőt, és nagy nehézségek árán, de elérte, hogy *A Magyar Népzene Tára* VI. kötete 1973-ban végre napvilágot lásson, és ezzel sínre állította, útjára bocsátotta a tulajdonképpeni népdalok kiadását, a viták kereszttüzeiben álló *Népdaltípusok* sorozatot.

Felismerte, milyen jelentősége van a rohamosan gyarapodó kéziratos és hangzó gyűjteményeknek, és ezek gondozására, rendezésére is nagy figyelmet fordított. Az immár lezárt Bartók- és Kodály-Rend mellett ez a zenei rendbe állított kéziratos gyűjtemény és hangzó háttere, a hang-

⁶ Erre rá is kényszerült, mert első feladatuként rövid idő alatt le kellett bonyolítani a Csoport elköltöztetését addigi helyéről, az akadémiai székházból a várbeli Országház utcába a hatalmas lejegyzés-gyűjteményekkel, hangarchívummal, filmekkel, gépekkel együtt.

archívum az alapja bármilyen tudományos elemző vagy összehasonlító munkának, ez a lejegyzés iskolája, a rendszerezés állandó terepe. Ebből nőnek ki a népzenei összkiadás kötetei, de ennek alapján kutatható a vokális és hangszeres előadásmód, a népies műdal és az egyházi népének, ez az alapja a szomszéd és rokon népi összehasonlításnak és számos zenetörténeti kérdés vizsgálatának. A hangzó és kéziratot népzenei gyűjtemény, valamint a kritikai összkiadás kötetei együtt mintegy megtestesítik a magyar népzene kutatás lényegét, azt, amitől egyedülálló a világ népzenei gyűjteményei és kiadványai között.

A Vargyas egyetemi tanítványaiként már említett ígéretes fiatal tánckutatókra Kodály, Járdányi és Szabolcsi is fölfigyelt (Martin 1984). Kodály hívta meg Martint a Népzene kutató Csoport tagjai közé, de a néptánc kutatás méltó helyére csak később, Vargyas igazgatása idején került. Vargyasnak sikerült Martin mellé még két főállású tánckutatót megnyernie (egyikük szintén volt tanítvány, Pesovár Ernő, másikuk Lányi Ágoston, a táncírás szakembere), ez lehetővé tette az ő gyűjteményük rendezését is: a filmarchívum részére a filmleíró leltár folyamatos készítését, a filmről történő tánclejegyzéseket, a fotóarchívum leltározását és kartonozását.

Ahhoz, hogy a kutatói alaptevékenységek rendben folyjanak, szükséges volt a hangstúdió és a technikai berendezések fejlesztése gépekkel, műszerekkel, munkaerővel. Hiszen itt történt az újonnan bekerülő gyűjtések hangzó anyagának archiválása, lakklemezre vágása, a lemezről készült lejegyzések fénymásolása. Minthogy egyre nagyobbra nőtt a lejegyzetlen dallamok száma, Vargyas kötelezővé tette minden tudományos munkatárs számára havonta 25–35 lejegyzés elkészítését; nyugdíjas és külső munkatársakat is alkalmazott erre a feladatra. A központi népzenei gyűjteményt pedig úgy osztotta fel a munkatársak között, hogy mindenkinek megvolt a maga területe vagy gyűjteményrésze, amit ő gondozott, azaz zenei típusok szerint rendezett, a típusokat a Járdányi által kidolgozott dallamvonal-elv szerint sorrendbe rakta, az új lejegyzéseket beosztotta. A munkákat Vargyas maga ellenőrizte, ennek során típusleírást készített számadatokkal a teljes gyűjteményről. Szintén az ő érdeme a leltári rend kialakítása, aminek máig ható jelentősége van. Idézem szavait az 1971. évi jelentésből: „További feladatként jelentkezett az anyag egy részének archiválatlan volta: mindazon feljegyzések, amelyekhez nem tartozik magnetofon- és lemezfelvétel, a zenei rendben leltári szám nélkül foglalnak helyet. [...] Ezeknek a zenei rend megbontása

nélküli számozása, másolása és archivális rendbe rakása halaszthatatlan kötelességünk.”

Ahogy visszatekintve összegzem megfigyeléseimet vele kapcsolatban, úgy látom, hogy egyik erőssége éppen ez volt: a nagy kiterjedésű anyagok, hatalmas adatmennyiségek áttekintésének, egybefogásának, rendszerezésének képessége. Ezt mutatta már doktori disszertációja, az „Áj falu zenei élete” is, erre utal a nagy balladamonográfia mögöttes tartományát képező hatalmas jegyzetanyag, valamint az őstörténeti tanulmányának alapjául szolgáló rokon népi gyűjtemények elemzése. 4-5 gyűjtemény feldolgozásához igénybe vette néhányunk segítségét, nagy tanulsággal járt, hogy közelről láthattuk, milyen módszeresen dolgozza föl anyagát.⁷

Vargyas 1973-ban még készített egy feljegyzést arról, hogy milyen személyi és technikai fejlesztés szükséges ahhoz, hogy a Népzene Kutató Csoport megfeleljen szerteágazó tudományos feladatainak, és a népzenei mozgalom növekvő igényeit is kielégíthesse, amennyiben megőrizheti önállóságát. A kutatóhelyek összevonását s ezzel az önállóság megszüntetését azonban nem lehetett megakadályozni. Eddig is csak elodázni sikerült Kodály határozott ellenállása miatt. Kodály halálát követően az Akadémia elnöksége már 1968-ban állásfoglalást adott ki „a két zenetudományi kutató egység egyesítéséről”, de az egyesítés gyakorlati megvalósítására nem tűzött ki határidőt. Ugyanezzel a határozattal átszervezte és átnevezte a Bartók Archívumot, ezt viszont rövid határidővel utasításba is adta. Az utasításnak megfelelően a Bartók Archívum 1969. január 1-től Zenetudományi Intézet néven folytatta működését, feladatai között a zeneszociológia, munkásdalkutatás, zenepszichológia, dallamtipológia, zeneesztétika mellett a népzene kutatás is szerepelt.

1974. január elsejével aztán megtörtént az egyesítés, január 22-én Köpeczi Béla főtitkár jelentette be az elnökségi határozatot az Intézet közösségének, s hozzátette: „Az egyesítés indoka nem az, hogy a népzene-

⁷ Egy tudományterület művelésének döntő kérdése, milyen módszertannal rendelkezik problémái megoldásához. Vargyast, talán éppen nagy áttekintést igénylő témái miatt, erősen foglalkoztatták a módszertani kérdések. Így például a magyar népzene új stílusának kialakulásával kapcsolatban dolgozta ki és vitatta meg munkatársaival a Csoport heti értekezletein a népzenei stílusvizsgálat sokrétű szempontjait. Hasonló érdeklődéssel fordult az őstörténeti dallam-összehasonlítás módszertanához; lásd a kötetünkben magyar nyelven első ízben megjelenő metodológiai írását (Vargyas 1968).

kutatást korlátozzuk vagy visszafejlesztjük.”⁸ Árulkodó mondat. Vargyas Lajosnak köszönetet mondtak, és kitüntették. Korábban felajánlották neki az igazgatóhelyettesi posztot, de minthogy az általa felvázolt és indokolt fejlesztési tervet egyáltalán nem vették tekintetbe, ő az új igazgató melletti statiszta szerepre nem vállalkozott, hanem tudományos tanácsadóként dolgozott tovább.

Vargyas tudatában volt annak, hogy igazgatósága ideiglenes, átmeneti időszak, hiszen a szervezeti kérdésekről korábban már döntöttek. Mégis, minthogy egy csöppnyi valószínűsége azért volt az önállóság fennmaradásának és ezzel a tudományág további fejlődésének, nem latolgatta a jövőt, hanem teljes meggyőződéssel és óriási energiával látott neki feladatának. Igazgatása idején jelent meg a népzenei összkiadás típusköteteiből az első (MNT VI. kötet), a néptánckutatás egyik alapkönyve (Martin 1970). A Csoport 17 tudományos kutatója sokat publikált, konferenciákon vett részt, páratlanul élénk nemzetközi kapcsolatokat ápolt, külföldi kutatókat fogadott – elmondható, hogy Vargyas igazgatói működése minden vonatkozásban rendkívül sikeres és eredményes volt. Éppen ez az eredményesség a bizonyossága annak, hogy nem szakmai, hanem más, szemléletbeli, ideológiai indoka és célja volt az intézményi önállóság megszüntetésének és a magyar népzene kutatás fokozatos elsorvasztásának.

Az már egy másik dolgozat témája lehetne, hogyan jutott érvényre mind a tudományos, mind a zeneakadémián ez a szemléletbeli, ideológiai alapú ellenérzés a Kodály, Járdányi, Vargyas, Martin által képviselt magyar zenefolklorisztikai kutatói irányzattal szemben a következő évtizedekben. Vargyast is foglalkoztatta ez a kérdés, szólt róla önéletrajzi jegyzeteiben (Vargyas 1993), részletesebben pedig a *Tiszatáj* folyóiratban megjelent írásában (Vargyas 1974).

⁸ Hangfelvétel az Intézet Hangarchívumában (Mg 3129).

BIBLIOGRÁFIA

- „Akarjuk-e, hogy éljen a népdal? Vargyas Lajos művelődéspolitikai írásai”. Szerk. Vargyas Gábor. *folkMAGazin*, 2015. XXII. évf. XI. különszám.
- ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona (szerk.)
2004 *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* I–III. A szerkesztők munkatársai Landgraf Ildikó, Mikos Éva. Budapest, LHarmattan.
- BERECZKY János – DOMOKOS Mária – PAKSA Katalin
1982 Magyar–román dallamkapcsolatok Bartók román gyűjteményében (Rumanian Folk Music, II. kötet). In Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és zenetörténet IV.* Budapest, Editio Musica, 5–109.
folkMAGazin 2008 lásd „Vargyas Lajos emlékezete”
folkMAGazin 2015 lásd „Akarjuk-e, hogy éljen a népdal?”
- Gitártól a hegedűig, „Röpülj pávától” a Zenetudományi Intézetig. Vargyas Gábor beszélgetése Halmos Bélával. In Andrásfalvy–Domokos–Nagy (szerk.) 2004/II: 7–26.
- HALMOS Béla
1982 Tizenkét széki csárdás. (Egy tánczenei folyamat vizsgálata). In Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és zenetörténet IV.* Budapest, Editio Musica, 157–224.
1986 Ádám István és bandája. *Egy széki zenekar monográfiája.* Budapest. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- JAGAMAS János
1956 Beiträge zur Dialektfrage der ungarischen Volksmusik in Rumänien. In *Studia memoriae Belae Bartók sacra.* Curant: Benjamin Rajeczky, Lajos Vargyas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 469–501. [2. kiadás: uo. 1957; 3. kiadás (angolul): uo. 1959.]
1977 Adatok a romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez. In *Zenetudományi írások.* Szerk. Szabó Csaba. Bukarest, 25–51.
- MARTIN György
1984 Emlékeim Kodályról. *Zenetudományi Dolgozatok,* Budapest, 185–191.
1970 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok.* Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. [Utánnomások: 1973, 1984; 2., átdolgozott kiadás: Planétás Kiadó, 1995.]
- PAKSA Katalin
2010 Vargyas és Kodály. *Ethnographia,* CXXI. évf. 59–67.
- SEBŐ Ferenc
2004 Az MTA Népzene kutató Csoportjának szerepe a tánccházmozgalom kialakulásában. In Andrásfalvy–Domokos–Nagy (szerk.) 2004/II: 27–36.

- VARGYAS Gábor – HALMOS 2004 lásd Gitártól a hegedűig
- VARGYAS Gábor (közéteszi): Vargyas Lajos Kallós Zoltánhoz írt leveleiből. In Andrásfalvy–Domokos–Nagy (szerk.) 2004/II: 37–62.
- VARGYAS Lajos
- 1941 *Áj falu zenei élete*. Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének Kiadványai.
- 1954 Tapasztalataim a román népdalgyűjtésről. *Új Zenei Szemle*, V. évf. 9. sz. 26–30.
- 1955a Beszámoló a romániai néprajzi kutatásról. *Ethnographia*, LXVI. évf. 556–563.
- 1955b [V. L. könyvismertetése] Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szerk. Faragó József és Jagamas János. Bukarest, Szépirodalmi Könyvkiadó Állami Művészeti és Irodalmi Kiadó, 1954. *Új Zenei Szemle*, VI. évf. 1. sz. 29–32.
- 19562 [V. L. könyvismertetése] Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szerk. Faragó József és Jagamas János. Bukarest, Szépirodalmi Könyvkiadó Állami Művészeti és Irodalmi Kiadó, 1954. *Ethnographia*, LXVII. évf. 373–375.
- 1968 Zur Methodik der vergleichenden finnisch-ugrischen Musikwissenschaft. In *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Helsinki 23–28. VIII. 1965. Pars II. Societas Fenno-Ugrica, Helsinki, 377–382.
- 1971 [V. L. könyvismertetése] Kallós Zoltán: Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák. Bukarest, Kriterion, 1970. *Ethnographia*, LXXXII. évf. 441–443.
- 1973 A népzene- és néptánc kutatás helyzete. Igazgatói jelentés 1973. február 19. MTA BTK Zenetudományi Intézet, Népzenei Kézirattár. Közölve: *folkMAGazin*, 2015. 28–30.
- 1974 A népdal helye közművelődésünkben. *Tiszatáj*, 28. évf. 9. sz. 46–51. [Újra-kiadás: *folkMAGazin*, 2015. 21–25.]
- 1975 [V. L. könyvismertetése] Jagamas János – Faragó József: Romániai magyar népdalok. Bukarest, Kriterion, 1974. *Ethnographia*, LXXXVI. évf. 659–661.
- 1977 [V. L. könyvismertetése] Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák. S. a. rend. Burány Béla. A dallamjegyzeteket készítette Bodor Anikó. Forum, Szabadka, 1977. *Hungarológiai Közlemények*, IX. évf., szeptember, 133–137.
- 1980 [V. L. könyvismertetése] Vétessék ki szóló szívem. Szlovákiai magyar népballadák. Közéteszi Ág Tibor és Sima Ferenc. Madách, Pozsony, 1979. *Új Szó* (Bratislava), június 20.
- 1993 *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. „Vargyas Lajos emlékezete”. Szerk. Szóké né Károlyi Annamária és Vargyas Gábor. *folkMAGazin*, 2008. XV. évf. IV. különszám.

„ÖSSZEGEREPLYÉZETT KODÁLY-CETLIK”?

KODÁLY HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSAI VARGYAS LAJOS SZERKESZTÉSÉBEN

SZALAY OLGA

1989-ben és 1992-ben két kötet jelent meg *Kodály Zoltán hátrahagyott írásai* sorozatcím alatt a Szépirodalmi Kiadó gondozásában. Az első kötet címe: *Közélet, vallomások, zeneélet*, a másodiké *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. A kötetek anyagát válogatta, szerkesztette és sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Terjedelmük összesen 838 oldal, amelyhez még névmutató is társul. Az első kötetnél nincs lektor jelezve, a másodiké Bónis Ferenc volt.

A *Hátrahagyott írások* mindkét kötetének megjelenését sajtóbeli reflexiók kísérték a *Népszabadság*, az *Új Tükör*, az *Élet és Irodalom*, a *Petőfi Népe*, a *BUKSZ* és más orgánumok hasábjain (lásd Bibliográfia). Zenei szakfolyóiratot nem találtam köztük. Előadásom címét, egy Breuer János tollából kiszaladt, valószínűleg humorosnak szánt kitétel, a szerző egy más témájú, *Muzsika*-beli cikkéből vettem (Breuer 1997: 10).

Vargyas Lajos így idézi fel a *Hátrahagyott írások* történetének kezdetét az 1986-os Újhold évkönyvben:

„Kodály özvegye bízott meg azzal a feladattal, hogy dolgozzam fel kiadásra a hagyatéknak azt a sajátos részét, amit úgy jellemezhetünk, hogy »Kodály papírra vetett gondolatai«. A »papírra vetés«-nek különböző fokozatai vannak. Találunk köztük hosszan megfogalmazott, majdnem »kész« leveleket, előadásokat, de sokkal több a vázlat, túlnyomó többségük pedig még az sem: hirtelen megragadása valami feltoluló gondolatnak, indulatnak, kifakadás valami vagy valaki ellen, s főleg új meg új megfogalmazása olyan, állandóan visszatérő, egész életét végigkísérő problémáknak, mint a zenei köznevelés, a magyar kultúra és nyelv ügye s a magyarság létének kérdései.” (Vargyas 1986: 381.)

A válogatás anyagául Vargyas kilenc hatalmas dobozt kapott kézhez, amihez még hozzájött tizenegy notesz és jegyzetfüzet. Maga a jegyzet-

anyag formailag a legapróbb kis papírszeletkéktől a teljes lapokig terjedt. A cédulák tetején Kodály legtöbbször kulcsszóval jelezte a jegyzet tematikus tartalmát, így az azonos tematikájúak együvé kerültek. A szerkesztésnél Vargyas figyelmen kívül hagyta a tanári pálya első két évtizede alatt a zeneművekről készített formai és harmóniai elemzések tömegét Palestrinától Griegig, amelyeken Kodály zeneszerzés-óráinak széles körű háttérismerete nyugodott. Az „elképesztő” mennyiségű jegyzetanyag látványához pedig hozzáfűzte:

„A tanítással együtt – amit egész nagyságában most látunk csak igazán – ez a feltáruló teljesítmény monumentálisan egészíti ki az életmű ismert részét. S megérteti – saját itteni vallomásai is szólnak róla –, miért született kevesebb műalkotás: mert annyi minden foglalkoztatta. Annyi minden? Tulajdonképpen mindig csak egy: a közösség élete.” (Vargyas 1986: 382.)

Vargyasnak ez utóbbi gondolatához fűzve, egy ővele magával kapcsolatos személyes emléket szeretnék felidézni. Legközelebbi munkatársi körének volt egy ismétlődő, közös élményforrása: a Vargyas-lakáson sok éven át rendszeresen tartott vers- és prózaolvasások, amelyeken az olvasandók összeállítója és maga a felolvasó is Vargyas Lajos volt. Gyakorlatilag az egész magyar irodalmon végigmentünk. Nem térek ki felolvasásainak, különösen versolvasásának rendkívüliségére, a fokozatosan bővülő hallgatóságra, csupán azt említem meg, hogy Vargyas számára soha semmilyen szerelmes vers vagy drámai irodalmi részlet nem volt annyira felkavaró, mint éppen a magyarság, a közösség sorsával foglalkozó versek, elsősorban is Ady versei. A felolvasást ilyenkor kisebb szünetek szakították meg, hogy megrendültségét leküzdhesse, annyira belülről érintették, foglalkoztatták ezek a kérdések. Képzeltető tehát, milyen húrokat pendítettek meg nála Kodály hasonló érzékenységből és felelősségérzetből fakadó gondolatai.

Úgy hozta a sors, hogy a *Hátrahagyott írások* születésének magam is tanúja lehettem, sőt később Rudasné Bajcsay Márta kolléganőmmel közreműködője is, hiszen a két kötet összevont névmutatóját ketten készítettük. Ezt megelőzően, a szerkesztés időszakában, bizonyos napokon a Kodály-lakáson, majd az újonnan megnyílt Kodály Archívumban Kodály népzenei hagyatékának leltározásán dolgoztam. Ez a munka a mintegy hatvan, népzenei tematikájú, különböző vastagságú dosszié anyagának, valamint a több mint ötven népzenei gyűjtőfüzetnek az alapos megis-

merésével járt. A dossziékban nemcsak népdallejegyzések vagy könyvtárakból kimásolt kották voltak, hanem a Vargyasnál munkában lévőkhöz hasonló szöveges jegyzetek is. (Csak példaképpen álljon itt néhány dossziécím: *Ungaresche, Egyházi, Balassi-strófa, Műdalok a nép ajkán, Rákóczi, Népdaljegyzetek* stb.) Mivel korábban a Zenetudományi Intézetben lévő több mint 30 000 tételes Kodály-Rendet, később a Köröndön lévő népzenei hagyatékot is én leltároztam, lassanként Kodály kézírásának szakértőjévé is váltam. E munkák közben gondolkodás- és fogalmazás-módjának, szóhasználatának aurája szinte az élő ismeretség közelségébe hozta őt, akit életében soha nem is láttam. Előfordult tehát, hogy amikor éppen én is a Köröndön dolgoztam, Vargyas a segítségemet kérte, és egyesült erővel próbáltuk kibogozni a nehezen olvasható szavakat, elmosódott szövegeket. Annak is tanúja lehettem, milyen örömmel fedezte fel, ha valamilyen szakmai dologban Kodálynak az övével egyező véleményére, értékítéletére bukkant, ami eltért az általánosan elfogadott nézetektől. Ennek halk, elégedett nevetéssel adott hangot. Amikor láttam, hogy éppen a népzene gyűjtésre vonatkozó jegyzetanyaggal dolgozik, a tematikus dossziék közül átadtam neki egyet, mivel abban sok, az övéhez nagyon hasonló témájú jegyzet is volt. Ezekből több mint kilencven tételt emelt be a 2. kötetbe, innen az N-28 jelzetű hivatkozások az egységek végén.¹ Az egyik nevezetes közülük a *Zoborvidék. Jegyzetek, 1906* címet viseli (Vargyas [szerk.] 1993: 186–187), s a fakszimilében közreadott *Voyage en Hongrie* című notesz (Sz. Farkas 1983) időbeli előzménye, de jelentéktelen külseje miatt elkerülte a közreadó, Szekeresné Farkas Márta figyelmét. Az eredeti, kis házilag gyártott füzetben Kodály a falusi nép közt élő nem-paraszt típusait jellemzi, a tanítót, a kocsmároszt, a jegyzőt stb. Az írás azért is érdekes, mert olyan korai élményeket rögzít, amelyek Kodály falusiakhoz fűződő viszonyát alapvetően meghatározták, mély-séges empátiával és tisztelettel hatva át az egyszerű emberekkel való érintkezését, nehéz sorsukhoz való viszonyulását. Utólag megállapíthatam, hogy az általam leltározott lapok közül a *Hátrahagyott írások* közé átkerült jegyzetanyag több helyen is fontos, témakezdő szerepet kapott a szerkesztésnél.

Érdemes egy pillantást vetni arra, hol helyezkednek el a Vargyas által feldolgozott kézíratos jegyzetek Kodály tudományos hagyatékának sokféle rétegében. Ebbe a körbe tartoznak ugyanis a fennmaradt nép-

¹ Lásd pl. Vargyas (szerk.) 1993: 186–187, 248–253.

zenei gyűjtőfüzetek; a fakszimilében kiadott *Voyage en Hongrie* című notesz; a Kodály Archívumban lévő, már említett hatvan tematikus dosszié; a Kodály-Rendnek nevezett és a Tudományos Akadémiának átadott, rendszerezett, kéziratos népzenei gyűjtemény (a beledolgozott történeti forrásanyag több ezer dallamával és a támlapokra írt rengeteg Kodály-jegyzettel); Kodálynak a könyvekbe írt megjegyzései, nemcsak saját könyvtárában, hanem a Népzene kutató Csoportba került egykori saját példányaiban is; a két kötetben kiadott Kodály-levelek; és végül ez a monumentális jegyzetanyag, amelyik csak részben jelent meg a Vargyas szerkesztette két kötetben. Hozzávehetjük ehhez a Bónis Ferenc által sajtó alá rendezett *Visszatekintés* három kötetét (Kodály 2007), továbbá a külön kötetként kiadott kottás gyűjteményeket (*Erdélyi Magyarság, Nagyszalontai gyűjtés, Arany János dalgyűjteménye*).² A felsorolt anyagok között van ugyan tartalmi átfedés, ugyanakkor mégis egymás kiegészítései is. Érvényes ez a hátrahagyott jegyzetekre is. Azok közül jó néhány téma írásainak első megfogalmazása is, amelyekből azután összefüggő cikkek, tanulmányok születtek. De például a katolikus és református egyházi zenére vonatkozó jegyzetanyag semmilyen formában nincs közölve, hasonlóan a Bartókról szóló adalékokhoz, a naplószerű jegyzetekhez vagy a nagyszalontai gyűjtés meghökkentő háttérét feltáró jegyzetanyaghoz, ami a teljes gyűjtés közreadásának lényeges momentumává lett (vö. MNGY XV. 2001).

Az egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy Vargyas volt hivatva e munka elvégzésére, több dolog miatt is. Vargyas Kodály népzenehallgatója volt a bölcsészkaron az 1932/33-as és az 1935/36-os tanévben, ebből az első alkalommal egy évig egyedüli hallgatóként járt Kodályhoz, s ezalatt kölcsönösen megismerték egymás népzenei gondolkodását. Sokoldalú felkészültsége és érdeklődése révén széles körű műveltségre tett szert. Magyar–német szakosként történelem-, néprajzstúdiumokat is folytatott, a Zeneakadémiára is járt egyházzene szakra, több énekkarnak is tagja volt. Birtokában volt az angol, német, francia nyelvnek, későbbi balladatanulmányaihoz számos más nyelven is kellett olvasnia. A verstanról külön könyve jelent meg. Foglalkozott a zenei őstörténettel és dallam-összehasonlítással. Közéleti érdeklődéséről a *Kerítésen kívül* (Vargyas 1993) című önéletrajzi írása tanúskodik. Kodály 1952-ben rábízta a tanulmányához szerkesztendő példatár összeállítását (Kodály–Vargyas 2003), amivel ta-

² Lásd Bartók–Kodály (szerk.) 1923; MNGY XIV. 1924; Arany 1952.

nítvány létére társszerző lett. Önéletrajzi könyvéből tudjuk, Kodály más feladatokat is szívesen bízott volna rá, Vargyasnak azonban volt bátorsága nemet mondani, ha úgy érezte, nem rászabott a feladat (Vargyas 1993: 340). A fogalomná válta „Kodály–Vargyas” tudomásunk szerint 14 kiadást ért ebben a formában, és mindmáig a Zeneakadémia népzeneóráinak tankönyvéül szolgál. Azóta Vargyas is megírta a maga összefoglalását *A magyarság népzeneje* (Vargyas 1981) címen, s az már a digitális tankönyvtár állományának része. A *Hátrahagyott írások* két kötete valójában szintén egyfajta „Kodály–Vargyas”, azzal a különbséggel, hogy a Vargyas által hozzáadott szellemi teljesítmény itt szerkesztői munkaként teljes egészében Kodály mondanivalójának kibontását szolgálja. Hatalmas mennyiségű jegyzetanyagot kellett a szerkesztőnek a kodályi életműbe hitelesen illeszkedő tematikájú és tagolású kötetekbe rendezni. Ismereteink szerint a maga műfajában példa nélküli vállalkozás. A szerkesztő személyéről Bónis Ferenc lektori véleményében találóan fogalmaz:

„A gondolatörödékek sajtó alá rendezésére keresve sem lehetett volna [...] Vargyas Lajosnál méltóbb kutatót találni. Tanítványa, majd munkatársa volt Kodálynak, alapos ismerője népzene tudományos elveinek és gyakorlatának. Sokoldalú műveltsége, önfeláldozó kitartása, gyűjtői alaposága, Kodály melletti elkötelezettsége valósággal predesztinálta erre a manuálisan is, intellektuálisan is monumentális munkára.” (Bónis 1989: 1.)

Hasonlóan vélekedik az első kötet kapcsán Rajk András is (1989):

„A Szépirodalmi Kiadóé az érdem, hogy [...] az izgalmas, változatos anyagból 430 oldalas, kivitelében is nagyon szép könyv kerekedett. Folytatása várható. Nagyon reméljük, hogy még Vargyas révén, hiszen tények, utalások, rövidítések tömegét kívülről alig valaki tisztázhatja teljes biztonsággal. Feltáró tevékenysége – mutatis mutandis – éppenséggel Bartók–Kodály utolsó pillanatban történt népzene mentő munkájához hasonlítható.”

Miből is állt ez a monumentális munka? A kilencdoboznyi anyagot először át kellett olvasni, tematikus fejezeteket kellett kialakítani, amelyek köteteket formálhatnak. Az egyes témákon belül az anyagot közelítőleg időrendbe kellett rakni, azután legépelni. A gépelés önmagában nagy és nehéz feladat, de eközben kellett a szöveget kiolvasni tudni, a helyes szövegsorrendet rekonstruálni, a rövidítéseket kiegészíteni, a csonka ne-

veknak utánanézni, bizonyos dolgokhoz magyarázatot fűzni, az idegen szavakat, szövegeket fordítani, magyarázni.

Vargyas 1983 szeptemberétől négy évig dolgozott az első köteten, az két évig volt a kiadóban. A második kötet rá három évre jelent meg. A munka folyamata tehát kilenc évig tartott. Vargyas addigra már a 80. évéhez járt közel. Elképzelése szerint mintegy 3 és 5 közötti kötet készült volna az általa kijelölt témákból – ehelyett mindössze kettő jelent meg. Az utolsó, nagy tematikát, a zenei köznevelést Vargyas már hozzáértőbb szakember figyelmébe ajánlja (vö. Vargyas 1993: 8).

A jegyzet műfaja nagyon is beleillik Kodály habitusába. Sok előkészület után tekintett véglegesnek valamit, mindig a „jóról jobbra”³ törekedett, amire nem valami beteges aggályosság készítette, hanem inkább az általa Bartóknál is dicsért „felelősségérzet”. Jegyzeteinek csak az írásképe töredékes a gyorsaság miatt, a papírra vetett gondolatok nem mondhatók annak. Egyszerre volt grafomán a gondolatok ön maga számára való rögzítésében és szűkszavú vagy inkább tömör szóban és írásban, még a komponálásban is – vagyis a kifelé való közlés viszonylatában. Ahogyan Vargyast is mindig várakozásra intette valami felfedezés publikálásában, ő saját magával szemben is gyakorolta ezt a „kivárást”, hagyott érlelődési időt, amíg egy-egy dolog tudományosan, alaposan bizonyíthatóvá nem lett. A klasszikusan letisztult fogalmazású írásos publikációk mögött álló jegyzetvariánsok tömegét látva hátrahagyott írásaiban, a 18. századi nagy japán festő, Kacusika Hokuszai (1760–1849) esete jut eszünkbe, akitől egy gazdag ember egy kakas rajzát rendelte meg. A művész azonban évekig késlekedett teljesíteni a kérést, mire az egyre türelmetlenebb megrendelő egy napon megjelent Hokuszai műhelyében a rajzot követelve. Erre Hokuszai fogott egy lapot és az orra előtt néhány vonással pillanatok alatt egy gyönyörű, büszkén lépegető kakast kanyarított rá. Amikor a megrendelő méltatlankodott, hogy egy ilyen hamar elkészített munkával ennyit várokozttatta, a művész szó nélkül bevezette a szomszéd szobába, amely telis-tele volt a kakast ábrázoló, az évek sora alatt készített tanulmányokkal, vázlatokkal (Pirchan 1945: 52). Kodály jegyzetei Hokuszai műhelyszobája. Nem véletlen, hogy Kodály szövegében oly könnyű idézetekre lelni: a gondolat, a szövegezés is hosszas érlelés munkája.

Vannak, akik elmarasztalják Kodályt amiatt, ahogyan Bartókról vall,

³ Kodály kifejezése *A Magyar Népzene Tára* I. kötetének előszavában, vö. MNT I. XIX.

nem a nyilvánosságnak szánt feljegyzéseiben. Személyes emlékem Nádasy Alfonz atya elbeszélése, akinek egyszer Kodály a következőket mondta: „Nekem mindig sok barátom volt, Bartóknak csak egy.” „És az ki volt?” – kérdezte Alfonz atya. „Én” – hangzott Kodály tömör válasza. Vagyis ő valóban közlőről ismerte Bartókot. A Bartókról szóló jegyzetek olvasatával kapcsolatban jogos Ittész Mihály megjegyzése:

„Egyesek sokallják Kodály tényközléseit és reflexióit Bartók érzelmi és magán-életével kapcsolatban. Ebből »baj« csak akkor származhat, ha kisszerű, pletykáló stílusban tárgyalják tovább. Vagy ha túlzott jelentőséget tulajdonítanak nekik, s e néhány kritikus észrevételt fontosabbnak tüntetik fel, mint azokat a megnyilvánulásokat, melyekkel Kodály Bartók ügyét – közös ügyüket! – szolgálta barátja életében és holta után.” (Ittész: 63–65)

A Hátrahagyott írások szerkesztőjét is sokan hibáztatják, amiért nem írt több kommentárt a magyarázatra szoruló szövegekhez, nevekhez. Valóban, lehetett volna, ha nem egy nyolcvanadik éve felé járó személyről van szó, aki hihetetlen kötelességtudatával biztonsággal be akarta fejezni, amit elkezdett. Másrészről valószínűleg olyan mennyiségű kommentárra lett volna szükség, ami az egész munka súlypontját a kommentárookra helyezte volna át. Tapasztalatunk szerint a kommentárok különben sem egyedüli feltételei a helyes Kodály-olvasatnak. Meggyőződésünk, hogy Kodály gondolkodásmódjának, értékrendjének alaposabb ismeretére van szükség, ha valaki valóban arra kíváncsi, amit ő mond. „Kodályul” kell tudni. A félreértés vagy félremagyarázás lehetősége pedig mindig fennáll.⁴

Többekben felmerült, hogy szükség volt-e egyáltalán ilyen, nem a nyilvánosságnak szánt szövegek közzétételére. Ha ezek a kötetek nem születtek volna meg, most mindenképpen szegényebbek lennénk a XX. század egyik legnagyobb magyar gondolkodójának egy jelentős szellemi teljesítményével. Ami hiányossága a közreadott köteteknek van, az utólag pótolható, ha szükséges. Amivel viszont már most, kötetekben mérhetően közelebb jutottunk Kodály életművének megismeréséhez és valódi értékeléséhez, az mindenképpen felülmúlja az olyan tévedések súlyát, mint egy-egy jegyzet vagy adat pontos datálásának a kérdése.

⁴ Ezek közt is különösen sajnálatos Breueré (1993: 2. hasáb), aki Kodálynak Atovich tanító szájából lejegyzett (annak feslett életére utaló) frivol szavait a *Népszabadság* hasábjain tévesen Kodály szájába adja, aminek ellentmond nemcsak a szövegkörnyezet, hanem Kodály egész erkölcsi felfogása is.

Ezen az ünnepi megemlékezésen nem volt céloom utólag sem e két személy szellemi színvonalához méltatlan vitába szállni az egyes burkoltan vagy nyíltan barátságtalan sajtómegnyilvánulásokkal, amelyek a kötetek ürügyén Kodályt is legalább annyira célkeresztbe veszik, mint a kötet szerkesztőjét, Vargyas Lajost. Mondandómat mindössze egy Kodály-idézet fényébe kívántam helyezni, amely éppen a Vargyas által szerkesztett kötetekből való. Az erőteljes megfogalmazáson – lévén szó idézetről –, nem változtathatok, lényegét tekintve azonban megfontolandónak vélem előadásom mindkét főszereplőjével kapcsolatban. Így hangzik:

„Egy objektivitást ismerek: a szeretetet. Igaz ugyan, hogy a gyűlölet élesebben lát. [...] Lehetséges, hogy egy személynek, egy dolognak hibáit jobban látja az, aki gyűlöli. De hogy előnyeit ismerjük, ahhoz szeretnünk kell.” (Vargyas [szerk.] 1989: 35.)

Csupán ennyit szerettem volna hozzáfűzni az „összegereblyezés” és a „Kodály-cetlik” gondolatköréhez.

BIBLIOGRÁFIA

ARANY János

1952 *Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Szerk. Szabolcsi Bence. Budapest, Akadémiai Kiadó. 44 számozatlan fakszimile oldal + 204 p.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1923 *Népdalok*. Közzé teszik Bartók Béla és Kodály Zoltán. Budapest, Népies Irodalmi Társaság. /Erdélyi magyarság./ [Kodály által fogalmazott részek: Elöljáró beszéd; Zenei jelek magyarázata. Dallam-mutató (1921. márc. 15.).] (Ugyanez angolul és franciául is megjelent.)

BARTÓK János

1989 *Közélet, vallomások, zeneélet*. Kodály hátrahagyott írásai. [Könyvismertetés.] Új Írás, 29. évf. 3. sz. 25–28.

BREUER János

1989 *Dzsungel könyve*. Élet és Irodalom, 33. évf. 41. sz. 10.

1993 *Kodály-cetlik*. *Népszabadság*, aug. 18., 16.

1997 „Nem kell nagyítóüveggel hallgatni!” *Muzsika*, 40. évf. 9. sz. 10–15.

BÓNIS Ferenc

1991 Lektori jelentés a Vargyas Lajos szerkesztette Kodály-kéziratról. Magyar zene – magyar nyelv – magyar vers. Kézirat. 1991. február 12., 16.

HADAS Miklós

1995 Magyar Mozart. (Kodály Zoltán). In Szécsényi (összeáll.) 1995: 58–61.

HORVÁTH Ágnes

1989 Vallomások – Intelmek – Tanulságok. Megjelent Kodály Zoltán hátrahagyott jegyzeteinek első, gyűjteményes kötete. *Petőfi Népe*, Kecskemét, aug. 4., 5.

ITTZÉS Mihály

1995 Egy magyarságkutató műhelyében. (Kodály Zoltán). In Szécsényi (összeáll.) 1995: 63–65.

KODÁLY Zoltán

1982 *Kodály Zoltán levelei*. Szerk. Legáný Dezső. Budapest, Zeneműkiadó. 463 p.

2002 Kodály, Zoltán: *Letters in English, French, Italian, Latin*. Ed. by Dezső Legáný and Dénes Legáný. Budapest, Argumentum – Kodály Archívum. 529 p. /A Kodály Archívum kiadványai./

2007 *Visszatekintés*. 1–3. 1–2. kötet: Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. [4. kiadás.] S. a. rend. és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc; 3. kötet: *Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*. 2. [bőv.] kiadás. Közreadja B. F. Budapest, Argumentum Kiadó, 2007. 352+554+814 p. /Magyar Zenetudomány, 5–7. Sorozatszerk. B. F./

KODÁLY Zoltán – VARGYAS Lajos

2003 *A magyar népzene. Vargyas Lajos Példatárával*. [14., bőv. kiadás.] Budapest, Zeneműkiadó. 337 p.

MNGY XIV.

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. Budapest, Athenaeum. XXXII, 370 p. /Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam XIV. köt. Szerk. Sebestyén Gyula./ [Kodály által írt részek: Bevezető (361–363.), Dallamok gyűjteménye (257–302.), Dallamok jegyzetei (364–370.).]

MNGY XV.

2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. S. a. rend., szerk. Szalay Olga és Rudasné Bajcsay Márta. Budapest, Balassi Kiadó. 640 p. 1 t. /Magyar Népköltési Gyűjtemény, XV./

MNT I.

1951 *Gyermekjátékok*. 1. kiadás. Kodály Zoltán előszavával. S. a. rend. (és a bevezető tanulmányt írta) Kerényi György. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia és a Népművelési Minisztérium megbízásából kiadja a Zenemű-

kiadó Vállalat. XX, 934 p. 66 fénykép. /*A Magyar Népzene Tára = Corpus Musicae Popularis Hungaricae. I. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.*/

PIRCHAN, Emil

1945 *Művészek műhelytitkai*. Két évezred festőinek, szobrászainak, s építészeinek életéről, munkájáról, *szerelemről s haláláról*. Ford. és magyar művészettörténeti adatokkal kiegészítette Szalai Sándor. Budapest, Dante Könyvkiadó. 268 p.

RAJK András

1989 Zseniális „falevelek”. *Új Tükör*, 26. évf. 36. sz. 23.

SOMFAI László

1995 A Bartókról szóló jegyzetek forrásértékéről. (Kodály Zoltán hátrahagyott írásainak II. kötetében). In Szécsényi (összeáll.) 1995: 61–63.

SZÉCSÉNYI Endre (összeáll.)

1995 Tiszteletkör. Kodály Zoltán: Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai II. (Hadas Miklós, Somfai László, Ittész Mihály, Tari Lujza és Szigeti Csaba írásai). *BUKSZ*, 7. évf. 1. sz. 58–73.

SZ[EKERESNÉ]. FARKAS Márta (szerk.)

1983 *Voyage en Hongrie. Kodály Zoltán jegyzetfüzete 1906–1910*. [Faksimile] Szerk., a képeket válogatta és az utószót írta Sz. Farkas Márta. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó. 46 számozatlan lap.

SZIGETI Csaba

1995 Vers és zene. (Kodály Zoltán hátrahagyott írásainak II. kötetéről). In Szécsényi (összeáll.) 1995: 69–73.

TARI Lujza

1995 Kodály a népzene kutatásról. In Szécsényi (összeáll.), 1995: 66–69.

VARGYAS Lajos

1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó. 624 p. [2. jav. kiad. Szerk. Paksa Katalin. Budapest, Planétás Kiadó, 2002. 709 p. CD-melléklettel (10 db); CD-ROM-on 2005.]

1986 Kodály, az ismert és az ismeretlen. Kodály kiadatlan írásából. Újhold évkönyv. Szerk. Lengyel Balázs. Budapest, Magvető Könyvkiadó 1. köt. 381–403.

1993 *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 381 p.

VARGYAS Lajos (szerk.)

1989 *Közélet, vallomások, zeneélet*. Vál., szerk., s. a. rend. V. L. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 430 p. /Kodály Zoltán hátrahagyott írásai, 1./

1993 *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Vál., szerk., s. a. rend. V. L. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 432. p. /Kodály Zoltán hátrahagyott írásai, 2./

KODÁLY TANULMÁNYA, „A MAGYAR NÉPZENE”
EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK
VARGYAS LAJOSSAL A MŰ VÉGSŐ FORMÁJÁNAK KIALAKÍTÁSÁBAN*

BÓNIS FERENC

Kodály prózai munkásságát – ideértve tudományos publikációit – kettős szempontból tehetjük vizsgálat tárgyává. Az egyik szempont a bennük közölt tények, felismerések *aktualitásának vizsgálata*: az, hogy megállapításait mennyire igazolta vagy miképp módosította a megírásuk óta eltelt idő. Bizonyos – és ezt Kodály is gyakran hangoztatta –, hogy új anyag felbukkanása, új összefüggések felismerése előbb-utóbb módosítja korábbi ismereteinket, feltevéseinket. Ez minden tudományos munkára áll, ideértve természetesen az ő munkásságát is. Mint e felfogás képviselője, Kodály nem tekintette véglegesnek önnön tudományos publikációit: mindent elkövetett, hogy az általa megismert új anyagot és a nyomában felismert összefüggéseket valamilyen módon belefoglalja későbbi munkáiba. E teljes szellemi nyitottság dokumentálása nemcsak joga, de kötelessége is írásai gondozójának.

A vizsgálat másik szempontja: *tudománytörténeti*. Megmutatni, hogy mit jelentettek Kodály írásai a maguk korában: mi bennük a vadonatúj; mi a helyük Kodály teljes életművében és az adott tudományág fejlődéstörténetében; milyen szellemi színvonalat képviseltek megírásuk-megjelenésük idején. A *mit* mellett tehát fel kell tennünk a *hogyan*, a *miért* és a *mikor* kérdését is; ezek kifürkészésével határozhatjuk meg a prózaíró-tudós Kodály munkásságának szellemi rangját.

Kutatásunk a másodjára említett vizsgálódásnak – a tudománytörténetinek – igencsak a kezdetén tart még. Érthető: hiszen az élő-fejlődő tudomány mindig azt kutatja, hogy honnan meríthet további hajtóerőt önmaga számára. Miután azonban Kodály életművének egésze hozzáférhetővé vált a magyarul olvasók előtt: eljött az ideje a tágabb érelemben vett keletkezéstörténeti vizsgálatoknak.

* E tanulmány időközben megjelent a *Hitel* 2015. évi 3. számában (50–56.).

Ilyen jellegű részlet-kutatásról ad számot jelen referátum: azokról a tanulságokról szól, amelyeket a *Visszatekintés* III. kötetében publikált közel 200 írás egyike – bár terjedelemben és jelentőségében egyik legnagyobbika – kínált a munka sajtó alá rendezőjének. Ez az írás „A magyar népzene”. Az 1935-ben írt, először 1937-ben napvilágot látott tanulmány – 1952 óta a Vargyas Lajos szerkesztette példatárral – a téma irodalmának egyik, tankönyvként is használatos alapműve.

Első önálló kiadásának előszavából tudjuk, hogy Czákó Elemér felszólítására készült, *A Magyarság Néprajza* című négykötetes összefoglaló mű IV. kötete számára. A négy kötet első kiadása 1933 és 1937 között, Budapesten jelent meg, 5000 példányban, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gondozásában. A népzene-tanulmány, ugyanabban az évben, különnyomatként is napvilágot látott; ezt előszóval gazdagította a szerző. Az összefoglaló négykötetes munka átdolgozott, második kiadása 1941 és 1943 között jelent meg a könyvesboltokban, a IV. kötet 1943 decemberében, 4000 példányban (Kodály tanulmányából az átdolgozott kiadás nyomán is, készült különnyomat). Ezzel egy időben, további 4000 példányban, piacra dobtak egy harmadik kiadasként jelzett, a másodikhoz képest változatlan utánnymást. Ez az 1943-as harmadik kiadás elkerülte az 1950-ben alapított Zeneműkiadó Vállalat illetékeseinek a figyelmét, így a Vargyas Lajos példatárával bővített s a Szikra Nyomdában kinyomtatott (voltaképpen negyedik) kiadás 1952-ben újra harmadik kiadásnak minősült (még csak nem is a Zeneműkiadó, hanem Kodály minősítette annak). „A harmadik kiadáshoz” címen új előszót írt hozzá, melynek első mondata határozottan csak két megelőző kiadásra utal: „A két előző kiadás tízezer példánya (nyolcezer a Magyarság Néprajzában, kettő különnyomatban) teljesen elfogyott, s új kiadása vált szükségessé.”

Hadd pontosítsunk Kodálynak ez utóbbi szavait a királyi Magyar Egyetemi Nyomda kolofonja alapján: az első „Kodály–Vargyas”-kiadást *megelőzően*, a két különnyomat-verzióval együtt, nem 10 000, hanem feleannyival több: 15 000 példány fogyott Kodály tanulmányából.

A kiadások számozásában fokozta a zavart, hogy 1960-ban, a Révai Nyomda nyomásában, újra megjelent egy *harmadik kiadás!* Hogy valamelyest rendet teremtsünk ebben a káoszban, a továbbiakban az 1943-as utánnymást 2/a kiadasként, az 1960-as „másodszeri harmadik kiadást” pedig 3/a kiadasként regisztráljuk.

Foglaljuk tehát össze a mű megjelenési adatait 1989-ig a *Visszatekintés*ben, Kodály összegyűjtött írásainak III. kötetében megjelent revideált kiadásáig:

1. kiadás: 1937. június (különnyomatként is),
2. kiadás: 1943. december (különnyomatként is),
- 2/a kiadás: 1943. december,
3. kiadás: 1952,
- 3/a kiadás: 1960,
4. kiadás: 1969,
5. kiadás: 1971,
6. kiadás: 1973,
7. kiadás: 1976,
8. kiadás: 1981,
9. kiadás: 1984,
10. kiadás: 1989 (a *Visszatekintés* III. kötetében).

Első részlet-kiadásoként, „Néphagyomány és zenekultúra” címen, megjelent a tanulmány IX. fejezete a *Válasz* című folyóiratban (Kecskemét, 1935). Első idegen nyelvű részlet-publikációként, „Della musica popolare” címen, az első kiadás előszavának rövidített változatát közölte olaszul a *Musica* folyóirat (Róma, 1947). A tanulmány első fejezetét, Kodály hetvenedik születésnapjának tiszteletére, 1952-ben megjelentette angol, francia, német és orosz nyelven a budapesti Kulturális Kapcsolatok Intézete. A teljes tanulmány, *Die ungarische Volksmusik* címen, Szabolcsi Bence fordításában, Ormay Imrének olykor mulatságos félreértéseken alapuló dalszövegfordításaival, 1956-ban megérte német kiadását. 1960-ban, *Folk Music of Hungary* címen, Ronald Tempest és Cynthia Jolly fordításában, megjelent a kötet első angol kiadása (ezt 1971-ban és 1982-ben, revideált-bővített formában, újra publikálta Vargyas Lajos). 1961-ben a nyilvánosság elé került, *Венгерская Народная Музыка* címen, E. T. Vladimirova fordításában, a mű orosz kiadása; mindhárom idegen nyelvű kötet a Corvina gondozásában.

Kodály, bizonyíthatóan, 1960-ig írt be pótlásokat a keze ügyében levő valamelyik példányba (eddig három ilyen kézi példánnyal találkoztunk hagyatékában). Meglehet, hogy 1960 után is bővítette művét, ez azonban nem bizonyítható. Ezért – mivel a *Visszatekintés* I. és II. kötetének anyagát is az első megjelenés ideje szerint rendeztük – itt is 1937-et (az első kiadás megjelenésének évét) és 1960-at (az utolsó bizonyítható szerzői pótlás évét) tekintettük a keletkezéstörténet időhatárainak.

Kodály összegyűjtött írásainak, beszédeinek és nyilatkozatainak III. kötete – mint említettem – a népzene-tanulmány 10. kiadását tar-

talmazza. Miben tér el az előzőektől? Öt lényeges ponton. Először: lemond a tankönyvként való terjedését oly nagy mértékben segítő Példatár közléséről. Az ugyanis teljességgel Vargyas Lajos munkája. Maga a tanulmány pedig, mintegy 120 szövegközi dallampéldájával, a Példatár-függelék nélkül is zárt, önálló alkotás. Másodszor: kibővítettük a tanulmány szövegét Kodálynak azokkal a kiegészítéseivel, melyeket három kézipéldányának valamelyikébe saját kezűleg bevezetett. E bejegyzések némelyike *megfogalmazott kiegészítés* volt – ezek a tanulmány revideált változatának főszövegében kaptak helyet. Más pótlások a jegyzetek anyagára vonatkoztak, ezek természetesen a jegyzetekbe kerültek. Dallampélda-kiegészítéssel vagy -változtatással akkor éltünk, ha Kodály nem csupán a pótlás-kiegészítés *szándékát* fejezte ki („*ide példát*”), hanem pontosan megjelölte annak tárgyát is.

A marginális megjegyzéseknek egy további fajtája új kutatási lehetőségeket pendített meg: olyan vizsgálatokat, amelyeket Kodály fontosnak tartott, de ő maga már nem végezhetett el. Mivel ezeket valamilyen formában fel akartuk tüntetni, de se a főszövegbe, se az eredeti jegyzetek sorába nem vehettük fel: 01. stb. jelzéssel második jegyzetfejezetet állítottunk össze, mely Kodálynak egy-egy gondolat továbbfejlesztésével kapcsolatos megjegyzéseit tartalmazza.

A negyedik különbség: az új és újabb kiadások *szövegromlását* nem kívánva se terjeszteni, se szaporítani: ilyen szempontból revíziónak vettük alá a teljes szövegrészt (ahol tehattük, a dallampéldákat is). Ötödik – formálisnak látszó, de a munka tudományos használatát jelentős mértékben segítő – változtatásunk a dallampéldáknak sorszámossal való ellátása volt.

A fentiekben leírt teljes verziót Vargyas Lajossal együtt végeztük el, együttesen vállalva a felelősséget azért, hogy minden változtatás Kodály akaratát tükrözze, másrészt azért, hogy Kodály valamennyi megjegyzése, valamilyen formában, kapjon helyet a tanulmány főszövegében, dallampéldái vagy jegyzetei között. Számos enigmatikus megjegyzés megfejtese Vargyas éleslátásának és anyagismeretének köszönhető; hadd mondjak itt síron túli köszönetet önzetlen közreműködéséért.

És hadd mondjam el: mennyire csodáltam Vargyas általános és specifikus néprajztudományi műveltségét. Nemcsak közelebbi tudományának ismerte a teljes irodalmát (ez természetes), de a szellemi és tárgyi néprajz más ágaiét is, az idevágó szociológiai és történelmi kutatások eredményeit is.

A továbbiakban „A magyar népzene” általunk közölt kiadásának néhány olyan helyét ismertetem, mely a *Visszatekintés* III. kötetében vált hozzáférhetővé a tudomány nyilvánossága számára.

Az első különnyomat-kiadásához készült, igen fontos előszó máris sok új gondolattal gazdagodott. Szöveg és dallam együttes közlésének fontosságát hangsúlyozandó, korábbi mondandóját így egészíti ki Kodály:

„Mivel még mindig közölnek dallamuktól megfosztott szövegeket (még 1960-ban is: Csanádi Imre – Vargyas Lajos: *Röpülj páva röpj, 1954.*; Ortutay Gyula: *Írók, népek, századok, 1960.*) szükséges lesz hangsúlyoznunk, hogy dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység. A népdal műfaját éppen a szöveg és dallam szerves kapcsolata teszi. Egyik sem teljes mű önmagában. Pusztá szövegek feljegyzése néprajzi szempontból értéktelen. Csak nyelvi adat, már formailag semmi értéke sincs. Mint művészi termék, nem érvényesül. Még ott is becsúsznak hibák, ahol együtt közlik a szöveget és a dallamot (például Lach, *Tscheremissische Gesänge, 149*). Hát még, ahol az egyik formaalkotó elem elmarad! Pusztá dallamok feljegyzése is értéktelen, de ezt meg sem igen kísérelte senki. (Väisänen *vogul-osztyák* kiadványában kénytelen volt erre, de ritmusai értelmetlenek, mert nincs mellettük a szöveg.)”

Arra vonatkozóan, hogy egy-egy népi dallam többszöri megfigyelése mily nélkülözhetetlen feltétele a kutatásnak, Kodály ezt írja kiegészítésként:

„A fonogram pillanatképet ad. S ez nem mindig a legjobb kép, néha torz. A dallam igazi, teljes képe csak több fonográf-felvétel és mennél több élő megfigyelés alapján alakulhat ki véglegesen a kutató előtt. Amikor már tudja, mi az állandó, jellemző benne, mi a változó, esetleges.”

Megannyi kérdés a hitelesség témaköréből:

„Mi a tökéletlen reprodukció hatása? Hány százalék dalol csonka, dallamban-ritmusban elferdített, kontaminált vagy bármiképpen romlott dallamot? Ha szembe kerül vele: felismeri-e a helyeset? Hány százalék megbízható a dalolók közül? Emlékezet, hallás? Önálló dalos és csatlakozó együttzümögő (ezek rontanak, ha önállóan dalolnak). Mi a kritika hatása? Iránta érzékenységek mutatkozik, ezért szóval sok oly nehezen.”

Különös érdeklődéssel követhetjük nyomon azokat az új gondolatokat, amelyekben a tudós és a nevelő megfigyelései találkoznak:

„Az 1840 táján meginduló magyar kottanyomtatás termékei évtizedekig túlnyomóan szöveges dalok, zongorakíséréttel. A hangjegyzírás már itt van, de nincs, aki elolvassa... A lassan kialakuló magyar városi élet csak a XIX. század végén kezdett olyan formát ölteni, amelynek már a zenei írásbeliség is szerves része. (De az érettségi még 1960-ban sem ad kottaolvasási tudást.)”

A „Dallamgyűjtemények” fejezetben, szellemi elődeit kutatva, Kodály szükségesnek látta egy terjedelmesebb idézet közlését Erdélyi János gyűjteménye, a *Népdalok és mondák* I. kötetének előszavából:

„Az Academia [...] egy újabb indítványt küldött át a Kisfaludy-Társasághoz, miszerint a gyűjtendő népdaloknak, a mennyire lehet, zenéjükre is fordítaná gondjait és figyelmét, hogy a magyar népköltészetnek ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai nemcsak az elfeledtetéstől megóva, a mívelt közönség ismeretére jőjenek, hanem ahhoz értők által s tökéletes magyar szellemben szerkesztve, a már nagy számban kijött s jobbra idegen hangművészek által elferdített dalok sorsára ne jussanak! E szerint a Kisfaludy-Társaságnak nemcsak a dalok gyűjtése, hanem melódiáik közzététele is feladatává lőn...”

„A néphagyomány megoszlása” című fejezet ezzel a gondolattal bővült:

„Mi a népdal? Erre a kérdésre választ adni eddig senki sem tudott. Inkább elindulhatunk a nehezen megfogható tárgy megismerésére ezzel a kérdéssel: »Mi az, amit a nép énekel?« Hova tegyük, honnan vette, honnan tudjuk származtatni? Elvértve egy-egy mai, »divatos pesti nóta« is megütheti fülünket, még régi, népkultúrában élő falvainkban is. Egyesek, városjárt, némi városi mázt felszedett s azzal kérkedő egyének ajkán. De közhasználatba sohasem kerültek. Könnyelmű következtetés volna azt hinni, hogy az egész falu nem tud mást. (Külön tanulmányt érdemel az alj-zene hatása a falura. Micsoda zeneanyaggal tölti meg a város a falusi ember fülét, aki nem tud ez elől kitérni! Egy másik érdekes tanulmány lenne a népszerű zene hatása a nemzetközi tánczenére.)”

E két tanulmányjavaslathoz 2014-ben csak ennyit: nincs annyi szakember, aki a hatalmasra duzzadt „alj-zene” hatását a falura is, a városra is már fel tudná dolgozni. Kodály másik témajavaslatára, a népszerű zene ha-

tásának vizsgálata a nemzetközi tánczenére, annak a kutatásnak a folytatására buzdít, amelyet Prahács Margit kezdeményezett volt, „Magyar témák a külföldi zenében” című tanulmányával.

„A népzene ősrétege” című fejezetben, kétrendszerű magyar, mari és csuvas dallamok egybevetésekor, a második dallamfél elváltozásához fűz Kodály új gondolatot:

„(Az elváltozás nemcsak romlás! Ízlés, változatosságra törekvés is lehet az oka. Néha szebb, mint a pontos egyezés.)”

Megjegyzés a Volga-vidéki változatával egybevetett „Ezernyolcszáz-egyvenhatba...” kezdetű dalhoz:

„Maglehet, hogy sok más, ma g¹-végű dallamunk valaha f¹-en végződött. Ez a gyakoribb keleten, mint az alábbi példák is mutatják. Ha efféle hypoion dallamaink keleti eredetét néhány egyezés támogatná: még sokkal több dallamunk bizonyulna ötfokúságában gyökerezőnek, mint eddig hittük.”

Új gondolatok „A népies műdal hatása” című fejezethez:

„A városi dallamáradat nem tudta a népdalt áthangolni a maga érzelgőssége, síránkozó panasz hangjára. Csak kifejező eszközeit gyarapította egyben-másban. Meg kell azonban állapítani, hogy a középosztály dala Szini »Nemesi népdalai« óta egyre magyarosabb, s Dankóig egyre népiesebb lett. Viszont a nép közt az újabb műzene annál inkább terjedt és hatott, mennél közelebb állt a népi formahagyományhoz. [...] Hangkészletben: a modern dúr és moll ekkor hatolhatott be erősebben, bár többségre nem jutott. A mai népdalok nagyobb része is, ha nem ötfokú, inkább dór, aeol, mixolyd. Gyakran az átvett műdallamok jellemző mollfordulatai a nép ajkán dór, aeol, vagy éppen ötfokú fordulatokká változtak át. (De a magyar dór, aeol stb. más, mint a gregorián. Rendesen: ötfokú, átfutó hangokkal. A fríg: török-arab jellegű. Mixolyd: inkább hypoion. Lyd nincs.)”

Fontos nézettel találkozunk a „Világi műzene” című fejezetben is:

„A népi dallamok eredetét két oldalról kereshetjük: az ötfokúság felől (régii haza), az európai környezetben a szomszédok és a távolabbi, nyugat-európai népek felől. Számos dallamunk e kétféle irányból jött hatásoknak szét nem bontható vegyülete.”

Mindez ízelítő csupán a nagy népzene-tanulmány autentikus bővítéséből. Ezt Kodály *megfogalmazott formában* hagyta hátra, lehetővé téve a közreadónak, hogy a szerző végső akaratának tekintve, a főszövegbe vegye fel.

Hadd ismertessek egy idetartozó vázlatot vagy kutatási programot is: gondolatokat egy tervezett, de meg nem valósított új befejezéshez és további megvizsgálandó témákhoz, melyeknek kutatása már elmaradt. De ha így volt is: már a szándék fontos és jellemző. Ezek a gondolatok vagy vázlatok a tanulmány *második jegyzetfejezetébe* kerültek:

„Mikor nem számít művelt embernek, aki nem ismeri a magyar zene fajtáit, aki nem tudja a nyelvet, nem tud különbséget tenni valódi és műnépdal között. Tokaji állami márkázás. Dalhamisítvány.”

(E két utóbbi mondat arra céloz, hogy a tokaji bor valódiságát az állami márkázás szavatolja, népdalt viszont bárki tetszése szerint hamisíthat, a valódi népdalt semmiféle „állami márkázás” nem különbözteti meg a műnépdaltól. 1960 táján ez adott egy darabig szabad teret egy-egy munkásfolklór-kutató hamisító tevékenységének.)

„Népdal és művelt társadalom. A népdal sorsa az idők folyamán. Értékelése, forgalomba hozatala. Szétszórt adatok, mit tudtak, mit tartottak annak. Horváth J. zenei kiegészítése.”

(Kodály itt Horváth János könyvének – *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* – zenei párdarabjára, ennek szükségességére utal.)

„Terjesztő tényezők, hatékonyságuk külön: 1. iskola (daloskönyvek), 2. Színház (népszínművek), 3. zeneélet (kottakiadványok, kedveltségük, ebből vélelmezhető elterjedtség, pl. Tolnai lakodalmas, Makói csárdás. (3, 2 különböző kiadvány). Kiadások példányszámát amennyire lehet (Rózsavölgyi régi üzleti könyvei). Egy dalnak szereplése különféle kiadványokon keresztül. A népi rétegben való elterjedéséről a népi felvételek. Visszája: műdalok a nép száján.”

Hadd zárjam le e keletkezéstörténeti visszapillantást Kodálynak egyik nagyon jellemző megjegyzésével. Tanítványai egyikének mondta, hogy számára minden tan elfogadható, *ha kérdéssel végződik*. Más szavakkal: nem hitt az egyszer és mindenkorra érvényes tudományos tételekben, a

megfellebbezhetetlen „kijelentő mondatok” örökkévalóságában, a tudományos dogmákban. Rendkívüli szellemi nyitottságnak jele, a szakadatlan fejlődés elvének vallása ez a mondat. *Erről* tanúskodnak „A magyar népzene”-tanulmányhoz írt kiegészítései, pótlásai, javításai is; az, hogy Kodály a nagy munkát végső soron még mindig befejezetlennek érezte. Épp ebben a „befejezetlenség”-ben mutatkozik meg továbblendítő, új kutatásokra sarkalló ereje. S ha ezek az új kutatások valamikor új fénybe állítják az általa feltárt adatokat: azzal is megerősítik csupán a nagy mű korszakalkotó tudománytörténeti jelentőségét.

BIBLIOGRÁFIA

KODÁLY Zoltán

1952 *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. [Példatár: 83–307.] Budapest, Zeneműkiadó.

2007³ *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. I–III. Közreadja Bónis Ferenc. Budapest, Argumentum. [1. kiadás: Budapest, Zeneműkiadó, 1964–1989.]

KODÁLY–VARGYAS lásd KODÁLY 1952

ERDÉLYI János

1846 *Népdalok és mondák*. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja E.J. Pest, Beimel József nyomdája.

PRAHÁCS Margit

1943 *Magyar témák a külföldi zenében*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, Magyarságtudományi Intézet.

SZINI Károly

1865 *A magyar nép dalai és dallamai*. Hangjegyekre tette és kiadta Sz.K. Pest, Heckenast.

VARGYAS LAJOS,
A MAGYAR NÉPRAJZ V. KÖTETÉNEK
SZERKESZTŐJE

VARGYAS GÁBOR

„Feltétlenül szükség lesz olyan előszóra, amely összefoglalja a vállalkozás történetét, s név szerint megemlíti mindazokat, akik részt vettek az egyes kötetek szerkesztésében, megírásában.”¹

A magyar néprajztudomány 1945 utáni történetében kétségtelenül a legnagyobb szabású, legjelentősebb vállalkozás – a *Magyar Néprajzi Atlasz* és a *Néprajzi Lexikon* is beszámítva – *A Magyar Néprajz* című szintézis, amelynek nyolc (sőt kilenc, lásd I/1 és I/2) kötete 1988 és 2011 között, huszonhárom év alatt látott napvilágot.² E vállalkozás – elvi és gyakorlati vitákkal, koncepcionális, illetve részleteket érintő látásmód- és felfogásbeli különbségekkel, vitákkal, kezdésekkel és újrakezdésekkel, teljesítésekkel és nem-teljesítésekkel, személyes ellentétekkel stb. terhelt – története egy majdan megírandó néprajzi és folklorisztikai tudománytörténet feladata lesz. Erre a jelen keretek között nyilvánvalóan nincs lehetőség, mint ahogy szükség sem, hiszen Vargyas Lajos felelős főszerkesztőként egyedül az V. (népköltészeti) kötetet jegyezte. Vargyas Lajos igazgatói és tudományszervezői munkásságának fentebb elhangzott méltatásaihoz illetve mérlegre tételéhez kapcsolódóan előadásomban tehát e *Népkölté-*

¹ Emlékeztető „A Magyar Néprajz” c. kézikönyv szerkesztőbizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről.

² A kötetek a megjelenés sorrendjében: 1) V. kötet: *Magyar népköltészet*. Főszerk. Vargyas Lajos, 1988. [Folklór 1.] 2) VI. kötet: *Népzene, néptánc, népi játék*. Főszerk. Dömötör Tekla, 1990. [Folklór 2.] 3) VII. kötet: *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Főszerk. Dömötör Tekla, 1990. [Folklór 3.] 4) III. kötet: *Kézművesség*. Főszerk. Domonkos Ottó, 1991. 5) IV. kötet: *Életmód*. Főszerk. Balassa Iván, 1997. 6) II. kötet: *Gazdálkodás*. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, 2001. 7) VIII. kötet: *Társadalom*. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, 2000. 8) I/2. *Táj, nép, történelem*. *A magyar népi műveltség korszakai*. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, 2009. 9) I/1. *Táj, nép, történelem*. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, 2011.

szet kötet megszületésének körülményeit, a témák, fejezetek és résztvevők összetételének változásait, illetve mindenekelőtt a főszerkesztő szerepét tárgyalom e munka – több mint egy évtizedes késés után való – megjelen(t)ésében. Noha a teljes sorozat alig három éve zárult le véglegesen, a Vargyas főszerkesztette kötet már közel negyedszázada jelent meg, s ez elégséges időbeli távlatot ad ahhoz, hogy az eseményeket – ha ilyen egyáltalán a társadalom- és humán tudományokban létezik – „objektíven” szemléljük.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy előadásommal egykori és mai érdekeket illetve máig meglévő érzékenységeket sért(het)ek; s különösen, hogy Vargyas Lajos fiaként, implikálva lévén, fokozottan ügyelnem kell mondandóm etikai vonzatára. Épp ezért az itt következőkben a megértéshez minimálisan szükséges összekötő szöveggel ellátott *dokumentumokat* fogok bemutatni, tartózkodva – amennyire lehetséges – a kommentároktól és a minősítésektől. A Vargyas Lajos főszerkesztői és többrendbeli szerzői szerepére, illetve egyes, a kötetből kimaradt szerzőkre vonatkozó értetlenkedő kérdések, kétértelmű megjegyzések, a nyilvánosság előtt soha nem vállalt, ámde magánbeszélgetésekben itt-ott elhangzó mendemondák, sőt vádak egyrészt, másrészt a hagyatékában megmaradt, idevonatkozó dokumentumok ugyanakkor erkölcsi kötelességemmé teszik, hogy ez utóbbiakat a nyilvánosság elé tárjam, és megpróbáljam e kérdéseket egyszer s mindenkorra az utókor számára tisztázni. Ez már csak azért is időszerű, mert a dokumentumokban említett és/vagy az eseményekben érintett személyek egy része még közöttünk van, s a kérdésfelvetés úgy fair, ha ők a maguk „tényeit” (akármit is nevezünk annak) és szempontjait el tudják mondani, a rendelkezésükre álló dokumentumokat be tudják mutatni, azaz a vitában részt tudnak venni. Ilyen értelemben ezt az előadást egy most kezdődő s ezután folytatható tudománytörténeti eszmecsere első állomásának tekintem.

Lássuk a dokumentumokat!³

A vállalkozás előtörténete jelen pillanatban csak nagy vonalakban

³ Az idézett dokumentumokat három forrásból merítettem: többnyire Vargyas Lajos egyelőre csak részlegesen áttekintett és rendezett hagyatékából; Paládi-Kovács Attila személyes birtokában lévő anyagokból; és kisebb részben az MTA BTK NKI irattárából. Paládi-Kovács Attilának, mint az MTA I. osztály volt vezetőjének, ezúton szeretném köszönetemet kifejezni a centenáriumi konferencia megrendezésének ötletéért és a kivitelezésében nyújtott hathatós segítségéért, illetve a rendelkezésemre bocsátott dokumentumokért.

fontos a számunkra. A szakmában köztudott tény, itt most mégis „A Magyar Néprajz c. kézikönyv szerkesztőbizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről” készített „Emlékeztető”-ből idézem:⁴

„A sorozat tervezése 1975-ben kezdődött. 1977-ben megtörtént a főszerkesztők kijelölése és felkérése. 1984. november 20-án Kulcsár Kálmán az MTA főtítkár-helyettese határozatban szüntette meg a Magyarország Néprajza c. sorozatot, s az NKC-k koordinációs szerepét. 1986-ban az NKC-k öt éves munkatervének megbeszélése során⁵ a főtítkár-helyettes elfogadta az NKC-k javaslatát a sorozat folytatására. Kihangsúlyozta azonban, hogy a vállalkozással kapcsolatos minden felelősség az NKC-k-t terheli, s amennyiben az NKC-k vállalja a sorozat folytatását, akkor az egész vállalkozást újjá kell szervezni. [...] Így került sor Paládi-Kovács Attila sorozatszerkesztői megbízására.” (1.a-b kép)

Mint az ugyancsak köztudott, Vargyas Lajos Ortutay Gyula haláláig mindössze egyetlen feladatot kap(hat)ott a szintézisben: a „Népzene” fejezet megírását. Ennek felkérője 1977. december 15-re datálódik, 1979. december 31-i határidővel, 10 ív terjedelemben, aminek V. L. kis késéssel, 1980. június 30-án (elsőként a kötet szerzői közül) tett eleget. (2. és 3. kép) A saját folklorisztikai kutatásai tárgykörébe vágó további részeket, mindenekelőtt a „Népballada” fejezetet – amely témának nemzetközi szinten is az *egyik*, ha nem a legkiemelkedőbb kutatója volt – azonban többszöri kérése, próbálkozása ellenére sem osztották rá.

A fentiek illusztrálására álljon itt egy dátum nélküli (Ortutay 1978-as halála *után*, de még V. L. főszerkesztői megbízatása [1979. ápr. 18.] *előtt* készült) jelentés és a hozzá kapcsolt tartalomjegyzék (4.a-b kép), amelyből jól látszik, hogy az eredetileg tervezett népköltészeti kötetben Voigt Vilmos írt volna egy „Általános folklórelméleti és történeti bevezetés”-t (2 ív), illetve további három fejezetet („Archaikus folklór – paraszti költészet” [1 ív], „Népköltészet és irodalom” [1 ív], „A magyar népköltészet a kezdetektől máig” [3 ív]); a „Népballada” fejezet szerzője Kriza Ildikó lett

⁴ Ezt az emlékeztetőt Paládi-Kovács Attila teljes egészében közzétette már, lásd Paládi-Kovács Attila: *Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években.* / Documentatio Ethnographica, 14./ Budapest, MTA NKI, 1990: 226–233, a miniket érintő részletek a 227. és a 229. oldalakon. Ez úton mondok köszönetet Paládi-Kovács Attilának, hogy a figyelmemet felhívta erre a publikációra.

⁵ Erre a tervmegbeszélésre 1986 szeptemberében, a korábbi igazgató, Bodrogi Tibor halála (1986. március 6.) és Paládi-Kovács Attila igazgatói kinevezése (1986. március 1.) után került sor.

volna (10 ív), „A népi lírai költészetet” Katona Imre és Küllős Imola jegyezték (15 ív), illetve Katona Imre hozzájárulása lett volna még egy, „A népköltészet, stílusa, poétikája és retorikája” [1 ív] című rész. A felkérés és leadás időpontjaként az idevonatkozó dokumentumokban 1977. december 15. – 1979. december 31. volt megadva (5. és 6. kép). Érdekességként megjegyzem, hogy a „Hősi epika” mint címszó ebben a tartalomjegyzékben még nem szerepelt a tervezett fejezetek között.

Egy másik, ugyancsak dátum nélküli – de még Vargyas Lajos belépése, azaz 1979 előtt született – stencilezett, a tartalomjegyzéken túl részletes szinopszisokat és vázlatokat is tartalmazó, 48 oldalas dokumentumban a fejezetagolás az előzővel nagyban-egészben megegyezik, ám ebben már szerepel „Verses epika” is, mint ahogy egy „Népköltészetünk Európában” című új fejezet is, hiányoznak viszont az „Archaikus folklór – paraszti költészet” és „A magyar népköltészet a kezdetektől maig” című fejezetek (7.a-b-c kép).

Az eredeti tervezet „szerepleosztásával” kapcsolatban személyes emlékként említem, hogy az 1980-as években Vargyas Lajoshoz intézett kérdésekre, miszerint „a Népzene mellett nem szerette volna-e legalább a Népballada fejezetet is megírni”, illetve hogy „miért nem próbált meg alkut kötni Ortutayval, hogy a Népzene fejezet megírásáért *cserébe* megkapja legalább a Népballada fejezet megírásának a jogát”, azt a válasz kaptam: Ortutay avval vágott vissza, hogy mással is meg tudja íratni a népzene részt (amire akkor valóban volt is esély), s így ő, nem lévén alkupozícióban, kénytelen volt tudomásul venni a megváltoztathatatlan helyzetet.

Ortutay Gyula halálával azonban fordult a kocka. Bodrogi Tibor – magától értetődően, mondhatnánk – 1979. április 18-án levélben kérte fel Vargyas Lajost az V. (akkor még IV.) kötet főszerkesztésére (8. kép), amivel egyben kooptálta a szerkesztőbizottságba is. A főszerkesztő feladata a dokumentum tanúsága szerint – emeljük ki – „a kötettel kapcsolatos munkálatok irányítása, a végleges szerkezet kialakítása (ide értve a munkatársak esetleges felmentését, ill. újak megbízását), a kötet lektorálása...”.

Noha Vargyas 1979. április 28-i válaszlevelében a felkérést elfogadta, először megpróbált egy főszerkesztőcserét kieszközölni: a Dömötör Tekla által felügyelt VI. (akkor még V.) kötet („Népzene, néptánc, népi játék”) főszerkesztőségét szerette volna megkapni, arra való hivatkozással, hogy

„azok a témakörök, amelyeket a IV. [értsd: mai V.] kötet felölel, saját kutatásaimon kívül estek, s az eddig végzett előmunkálatokat alig ismerem. Azok mind vagy az Egyetemi Folklor Tanszéken belül vagy annak irányításával folytak. Helyesebb, ha az a professzor irányítja, ellenőrzi és vállal érte felelősséget, aki ezekkel a kutatásokkal és a kutató személyekkel érintkezésben állott. *Magam egyedül a ballada-témával vagyok hasonló mértékben ismerős; de ha már nem írom ezt a fejezetet, ellenőrzését sem kívánom végezni.* Ugyanakkor az V. [értsd: mai VI.] kötet minden témakörében jól ismerem az anyagot, a problémákat és a végzett munkát. Ennek a kötetnek főszerkesztői teendőit nyugodt lelkiismerettel vállalnám.” (Kiemelés – V. G.) (9.a kép)

1979. május 9-én, azután, hogy ez a próbálkozása nem járt sikerrel, egy záradékot csatolt a főszerkesztőség elvállalásához, amelynek értelmében

„a megbízatást csak bizonyos feltétellel tudom vállalni. A szóbanforgó kötet tartalmazza azokat a tárgyköröket, amelyekben igen kevés vagy semmiféle előzetes kutatás nem történt, sőt sok esetben még az anyag számbavétele sem. *Nem tudok tehát a szerzők tanulmányaiért tudományos felelősséget vállalni.* Csak abban az esetben vállalhatom a főszerkesztői teendőket, ha ezt a felelősséget nem kell vállalnom. Természetesen így is igyekeznék odahatni, hogy az elérhető legjobb megoldások kerüljenek a kötetbe.” (Kiemelés – V. G.) (9.b kép)

Főszerkesztői kinevezése elején Vargyas Lajos szándéka, amint azt írásban a *Magyar Néprajz* V. kötetének előszavában (5. o.) visszafogottan jelezte, az volt, hogy

„a főszerkesztő az induláskor egyáltalán nem is szerepelt a szerzők között; *tar-totta magát az eredeti tervhez, amelyet még megbízása előtt alakítottak ki*” (kiemelés – V. G.).

Egy dátum nélküli, gépiratban marad visszaemlékezésben (az első oldalon) ugyanezt már nyíltabban fogalmazza meg:

„A *Magyar Néprajz* V. kötetének előszavában jeleztem, hogy a kötet szerkesztői munkáinak vállalásakor egyáltalán nem kívántam szerzőként is szerepelni benne, sem változtatni valamit is az Ortutaytól örökölt elképzelésen. Céлом ugyanis az volt, hogy minél gyorsabban megvalósuljon a sorozatnak legalább az egyik kötete, mert különben az egész sorozat léte már veszélyben forgott a késedelem

miatt. A leggyorsabb megoldás tehát csak az lehetett, ha az évekkel előbb kijelölt szerzők minél hamarabb beadják a vállalt munkát. A határidő 1983. december 31. volt.”⁶ (Kiemelés – V. G. Megjegyzem, hogy az itt említett határidő már a sokadik, módosított határidő volt. Lásd alább.) (10. a kép)

Hogy ilyenén szándékát komolyan is vette, több dokumentum is bizonyítja: mindenekelőtt az a tény, hogy a kötet szerzőinek megújította a közreműködésre való felkérést. Voigt Vilmos 1979. november 8-án hozza mint „kötetszerkesztőhöz” intézett levelére (12. kép) például 1979. november 22-én a következőképpen válaszolt:

„Leveledből némi megdöbbenéssel értesültem, hogy nem kaptál felszólítást az általam szerkesztendő kötet két fejezetének megírására. (Azóta Dömötör Teklától megtudtam, hogy senki sem kapott.) Pedig azon a megbeszélésen, amelyen Te nem vehettél részt, tudatták velem, hogy bár én döntök a szerzők dolgában, de az Intézet igazgatója fogja írni a felkérő leveleket [...] Hogy tehát máris tudassam Veled a Te feladatodat, a következő két fejezet várna Rád ebben a kötetben: I. Általános folklórelméleti és tudománytörténeti alapvetés. 100 gépelt oldalon. II/1. Verses epika. 30 oldal. (Ugyanebben a tervezetben szereplő két másik fejezetet: 7-8. Népköltészet és irodalom, Népköltészetünk Európában – töröltem. Egyrészt mindkét témát minden fejezet szerzőjének külön ki kell dolgozni[a], másrészt nagyon szoros a terjedelmi határ, továbbá Te is eléggé le leszel kötve az I. kötetrel – és én szeretnék egy egyszerű, de gyorsan – 1980. dec. 31-ig leadható kötetet tervezni.) Ezt a felkérést máris vedd hivatalosnak, bár most már kezembe veszem a felkérő levelek ügyét. [...] Ne legyen tehát olyan érzésed, mintha nem akarnám igénybe venni közreműködésedet a kötetben. A határidőre pedig az áll, amit a többieknek is adtam: 1980. június 30-ig kell leadni a kéziratot, hogy ahol problémák lesznek, legyen még idő az év végéig kijavítani. Bár nem hiszem, hogy Nálad erről szó lenne, de azért nagyon kérem, hogy írd meg addig a magadét, bár jó fél éves hátránnyal indulsz – de nem az én hibámból, s azt hiszem, be is tudod tartani, ismerve munkatempódat. Mindenesetre bármilyen problémád volna ezzel kapcsolatban, hívj fel, s vagy egy rövid telefon-beszélgetéssel, vagy összeülve hosszabb megbeszéléssel elintézzük. Üzenetedet várva, vagy a legközelebbi tudományos találkozásig szíves üdvözlötét küldi: VL.” (Kiemelések – V. G.) (13. kép)

⁶ Ez a szöveg nem egyezik meg a nyomtatásban megjelent Előszóval.

A fentiek egyben azt is mutatják, hogy a felkérések megújítása mellett Vargyas Lajos élt a Bodrogi-féle főszerkesztői felkérésben említett „végleges szerkezet kialakításának a jogával” is: ezzel magyarázható, hogy a levélben is említett néhány fejezettervezetet törölték és a rájuk vonatkozó felkéréseket hivatalosan is visszavonták (14. és 15. kép). Ezt az érintettek tudomásul vették, s némi – információhiányból adódó – levelezés és a megírandó fejezetek tartalmára vonatkozó írásbeli útmutatás kérése után (lásd Voigt Vilmos Bodrogi Tiborhoz intézett levelét 1979. december 19., [16. kép]; továbbá Vargyas Lajos arra adott, Voigt Vilmosnak szóló 1979. december 26-i válaszát [17. kép]; végül Voigt Vilmos Vargyas Lajoshoz intézett 1980. január 4-i levelét [18. kép]) a kötet fejezetbeosztása és szerzőinek listája megnyugtatóan rendeződni látszott.

Hogy Vargyas mint főszerkesztő mennyire tiszteletben tartotta a *nélküle* kidolgozott eredeti koncepciót, s mennyire nem akarta annak tematikáját, szerzőgárdáját és tartalmát valamiképp is befolyásolni, arra vonatkozóan álljon itt néhány részlet Voigt Vilmoshoz intézett 1979. december 26-i leveléből:

„Amikor a IV. kötet [értsd: a mai V. kötet] szerkesztésére kaptam megbízást, egyúttal *kézhez kaptam két különböző tervezetet*. Mind a kettő még Ortutay Gyula életében készült, feltehetően az ő intenciói szerint. *Minthogy szándékom volt a tervet nem felforgatni, hanem minél előbb tető alá hozni, elfogadtam az egyiket, amely egyszerűbbnek látszott.* [...] Ami mármost a két fejezetet illeti, az általános folklór alapvetés jó lesz úgy, ahogy tervezed [...] Ami a Verses epika c. fejezetet illeti, magam is csak homályosan tudtam elképzelni, mit akartak vagy akartatok benne megírni. Őszintén szólva azt hittem, a Te kívánságod volt [...] Ha azonban Magad is keveselled ezt, vagy nem akartad ezt a feladatot, vagy nem így akarod, *nem ragaszkodom sem semmilyen elképzeléshez, sem magához a fejezethez. Te dönts el, akarod-e vagy sem.* Ha legutóbbi találkozásunk alkalmával szóba hoztad volna mindezt, amikor már megkaptad a megbízásokat és helyeselted is, hogy ezt a tervet választottam, azonnal megbeszélhattük volna a kérdést és minden félreértést eloszlathattunk volna.” (Kiemelés – V. G.) (Lásd 17. kép)

A fentiekre Voigt Vilmos 1980. január 4-i keltezésű válaszában a következőképp reagált:

„[A] December 26. levelemben foglaltakat nagyon megnyugtatónak tartom [...] Egyebekben is szívesen veszem további útbaigazításodat és segítségedet. [...] Azért majd csak meglez az egész munka.” (Kiemelés – V. G.) (Lásd 18. kép)

A bonyodalmak azonban mégis itt kezdődnek. Egy, az 1980. június 30-ig szóló határidő *lejártá után másfél évvel*, 1981. december 10-én tartott szerkesztőbizottsági ülés emlékeztetőjéből arról értesülünk, hogy a fogadkozások és a kezdeti nagy felbuzdulás ellenére is a vállalkozás jelentős késésben van. Idézem az emlékeztetőt:

„Vargyas Lajos ismertette a kötet munkálatait. Felolvasta Voigt Vilmos hozzá írott levelét [ezt sajnos egyelőre nem találok V. L. hagyatékában – V. G.], miszerint *a tudománytörténeti fejezetének megírásához még nem fogott hozzá, a hősepikát tárgyaló fejezetét elkészítette, de az általa részletezett indokok miatt nem merte leadni, csak később kívánja rendelkezésre bocsájtani*. Javasolta tudomásul vételét. A népballada fejezetet Kriza Ildikó készíti, a munkálatai jelenlegi állásáról nincsen tájékozottsága. [...] A líra fejezethez még nem kezdett hozzá Katona Imre. (Az egyetemi tankönyv megfelelő részét akarta felhasználni, azonban ezt Vargyas Lajos nem fogadta el.) 1982 első felére ígéri a munkát [...] A népköltészeti stílus és verstan fejezetét Katona Imre írja. Vargyas Lajosnak nincsen tudomása munkálatai jelenlegi állásáról.” (19.a-b kép)

Egy évvel később, 1982 szeptemberében a vállalkozás már még nagyobb késésben van. Mint egy szeptember 14-i, „A »Szövegfolklor« kötet munkálataival kapcsolatos megbeszélés” emlékeztetőjéből megtudjuk,

„Voigt Vilmos: nem adott le kéziratot. Bodrogi Tibor beszélni fog vele. Kriza Ildikó: A népballada egy részével elkészült (történeti rétegződés), október végére elkészül vele. Kovács Ágnes: A mese c. fejezetét október közepére elkészíti. Katona Imre: jelentést kell tőle kérni.” (20. kép)

Mivel a késedelem miatt egyre nehezebben tud a felettes szerveknek elszámolni a munkával, Bodrogi Tibor igazgató 1982. október 14-én levélben fordul Voigt Vilmoshoz:

„Kedves Voigt Elvtárs! Sajnálattal értesültem arról, hogy a Magyarság Néprajza, Folklor I. kötete számára írandó tanulmányaidat a főszerkesztő, ill. szerkesztő még nem vette kézhez. Mivel a közel jövőben Köpeczi Béla elvtársnak kell eb-

ben az ügyben referálnom (aki még mindig szíven viseli a Magyarság Néprajza ügyét), leköteleznél, ha postafordultával választ kapnék, hogy milyen határidővel tudod leadni a szóban forgó fejezeteket. Engedd meg, hogy emlékeztesselek arra a beszélgetésre, amelyet ezzel kapcsolatban Szuzdálban folytattunk. Baráti üdvözlettel: BT igazgató.” (21. kép)

Válaszolt-e erre a levélre Voigt Vilmos, nem tudni; erre vonatkozóan egyelőre nem ismerünk dokumentumot. De hogy ha válaszolt is, mi lehetett (volna) benne, képet alkothatunk róla egy másik – a maga nemében páratlan – dokumentumból.

Újabb egy év elteltével, 1983. szeptember 23-án ugyanis szerkesztőbizottsági ülésre került sor, amelyre Istvánovits Márton szerkesztő levélben küldött meghívást Voigt Vilmos számára:

„Kedves Vili, Vargyas Lajos főszerkesztő megbízásából kérek, f. év okt. 4.-én, kedden d.e. 11 órától vegyél részt az esedékes Magyarság Néprajz (szövegfolklor kötet) szerkesztői megbeszélésén. A megbeszélés helye: NKCs könyvtári olvasó. Szívélyes üdvözlettel: I.M.” Ezen a meghívón fent maradt Voigt Vilmos kézírásos válasza: „Sajnos órám van, nem tudok jönni. *A kéziratot (hősepika) megtaláltam, úgyhogy ennyi jó hírem azért van. VV*”. (Kiemelés – V. G.) (22. kép)

Hogy hogyan lehet egy leadandó kéziratot úgy elrekkenteni, hogy a megtalálása „jó hír” legyen, az olvasóra bízom. A „jó hír” melletti implicit rossz hír viszont az, hogy 1) a tudománytörténeti fejezet megírásához Voigt Vilmos még ekkor sem kezdett hozzá; 2) a hősepika kéziratot, amit 1981 decemberében, tehát két évvel korábban (!) már megírt (lásd fentebb), de „bizonyos” – számunkra sajnos egyelőre ismeretlen – okok miatt nem „mert” leadni, továbbra sem adja le. A „megtaláltam” mellől legalábbis hiányzik az „és mellékelten küldöm” mellékmondat, arra vonatkozóan pedig nem maradt fent dokumentum, hogy Voigt Vilmos korábbi vállalásainak ekkor vagy ez után – valaha is – eleget tett volna.

Ekkorra a vállalkozás már ettől függetlenül is recsegett-ropogott az eresztékeiben. Ismét Vargyas gépiratos összefoglalójából idézek:

„1983 májusában Bodrogi, az egész sorozat akkori főszerkesztője, leváltotta a Népmese fejezet kijelölt szerzőjét, Kovács Ágnest, mert egyáltalán semmit nem dolgozott rajta, s egészségi állapota alapján nem is lehetett várni tőle a befejezést. Megbízta tehát Voigt Vilmost a fejezet megírásával, aki levélben kötelezte

magát, hogy október végéig megírja; ha nem, akkor bárki vállalhatja helyette. [Ezt a levelet egyelőre nem találtam meg – V. G.] Minderről Bodrogi csak utólag számolt be nekem, tehát el kellett fogadnom. Sajnos, a vállalt határidő letelt, s a kézirat nem készült el. (Bár erről semmi értesítést sem kaptunk.)” (Lásd 10.a kép)

Valljuk be, ebben a passzusban sűrítetten benne rejlik a *Magyar Néprajz* (és azon belül a *Folklór* 1. kötet) szervezésének, megírásának és megírásának szinte összes rákfenéje: 1) A kijelölt szerző nem képes (nem tudja vagy nem akarja) a vállalását teljesíteni. 2) Az igazgató egy másik szerzőt bíz meg a fejezet megírásával, aki – ahogy egyéb vállalásait – ezt *sem* teljesíti. 3) Az igazgató a döntéshozatal során átnyúl a felelősséget viselő főszerkesztő feje fölött, akinek így csak a tudomásulvétel (vagy esetleg a lemondás) marad választási lehetőségként. Az első pontra még talán magyarázattal szolgálhat mindaz, amit Vargyas Lajos gépiratos összefoglalójában ír:

„Dégh Linda mesekutató akkor már Amerikában élt, az akkori viszonyok közt nem jöhetett számításba – nyilván ezért fordult Bodrogi is Voigthoz helyette.” (Kiemelés – V. G.)

Csakhogy, mint láttuk, Voigt Vilmos ezt a vállalását sem teljesítette.

„Kellott tehát »bárkit« szerezni, aki két hónap alatt vállalja elkészítését. [...] Csak egy meseszakértő volt itthon: Banó István. Szerencsére vállalta, hogy gyorsan megírja határidőre, s ezt be is tartotta. Ez a probléma tehát megoldódott”

– zárja le a Mese fejezet ügyét Vargyas a visszaemlékezésében. (10.a kép)

Nagyjából ugyanebben az időben zajlott az Egyetemi Folklór Intézet egy másik munkatársának, Katona Imrének a kivonulása a vállalkozásból.

„Ennek azonban előzménye volt. Mikor átvettem a szerkesztést, arra kért, hogy beadhassa változatlanul azt a fejezetet, amit erről a témáról írt az egyetemi tankönyvbe. Összeültünk, s én részletes kritikát mondtam az ott írottakról, amit ő nem tudott cáfolni, de láthatóan nem fogadta szívesen. Mégis megállapodtunk, hogy mást ír – természetesen az elhangzottak figyelembevételével. Ez a késő lemondás, szerintem, azért történt, hogy én majd ilyen kényszerhelyzetben be-

leegyezem: adja be hát a kész fejezetet, csakhogy meglegyen minden határidőre”

– írja Vargyas gépiratos visszaemlékezésében. (10.a-b kép)

Katona Imre Bodrogi Tiborhoz eljuttatott lemondó levele ugyan egyelőre nincs meg, viszont fennmaradt Bodrogi arra írt 1983. október 13-i válasza:

„Kedves Imre! Filep Tóni közvetítésével megkaptam leveledet. Sajnálattal veszem tudomásul, hogy belátható időn belül nem áll módodban a Magyarország Néprajza általad vállalt részeinek megírása. Ezért kénytelen vagyok korábbi felkérésünket tárgytalannak tekintetni. Baráti üdvözlettel: B.T. igazgató.” (23. kép)

Ezt a választ nyilvánvalóan meg kellett előznie egy Bodrogi–Vargyas-konzultációnak, hiszen néhány nappal korábbi dátummal (1983. október 5.) Bodrogi Tibor – Katona Imre kiesésének pótlására, 1984. március 31-i határidővel, 10 ív terjedelemben – már felkéri Vargyas Lajost a „Lírai népköltészet” című fejezet megírására (24. kép). A felkérésnek Vargyas elképesztő gyorsasággal, nem egészen három hónap alatt, 3 hónappal a megadott határidő *előtt* (1983. december 29-án) eleget is tesz, amiről így ír visszaemlékezésében:

„...én vállaltam a gyors megírást, és december 29-én elkészült a fejezet. (Akkor olyan szállongó hírek értek el hozzám, hogy Katona Imre ennek hallatára azt mondta volna: »Jól kitoltam magammal!«)” (10.b kép)

A „Líra” fejezettel kapcsolatban ezek után már csak azt jegyezzük meg, hogy e szerzőváltozás ellenére is „A magyar népdalkutatás története” című részt – az eredeti tervezet szellemében – Küllös Imola neve jegyzi.

1983–1984 fordulójára, a sokszorosán módosított „végső” határidő idejére a lemondások és kivonulások már lavinaszerűen követték egymást. Vargyas erről így számol be:

„Krizsa Ildikó, a Ballada fejezet kijelölt szerzője közölte 1984. január 2-án, hogy nem írja meg a témát. Gondoltam azért, hogy nekem, a ballada-könyvek írójának félt volna leadni egy ilyen írást. Csakhogy akkor korábban is lemondhatta volna! Így most már határidő után kellett magamnak összefoglalnom addigi eredményeimet a kötet számára. Február végére [a valóságban február 18-ára, tehát hat hét alatt! V. G.] lettem kész vele.” (Kiemelés – V. G.) (10.b kép)

Kriza Ildikó kiválásával kapcsolatban személyes emlékem, hogy egy beszélgetésünkben Vargyas Lajos sikerként könyvelte el azt, hogy hoszszas rábeszélés után Kriza Ildikó mégsem vonult ki teljesen a „Ballada” fejezet írásából: „Magának is kellemetlen, nekem is, ha nem szerepel a neve a vállalkozásban”, mondta Kriza Ildikónak, mesélte később a kérdésre – így „A népballada-kutatás története” és a „Legendaballada” című részek az eredeti terv halvány visszfényeként Kriza Ildikó nevéhez fűződnek e fejezetben.

Voigt Vilmos közreműködésében azonban – mint azt az V. kötet (*Folklór* 1.) egy fennmaradt tartalomjegyzéke bizonyítja – a sok késés és lemondás ellenére is 1984 elején még mindig reménykedtek a vállalkozás szervezői. Noha az időközben bekövetkezett változásokat tükrözve a „Líra” és a „Népballada” fejezetek szerzőjeként a szóban forgó tartalomjegyzékben – a tudománytörténeti részeket kivéve – már Vargyas Lajos van feltüntetve (ez 1984. február végi – március elejei állapot), Voigt Vilmos még mindig három megírandó fejezettel szerepel a listán: legalábbis az ő neve áll az „Általános folklórelméleti és tudományelméleti alapvetés (5 ív), a „Verses epika” (1 ív, javítva kézírással: 45 oldal) és a Mese fejezet „Tipológia, összehasonlítás” című részeknél (terjedelem megadása nélkül). (25. kép)

Egy, „A Magyarság Néprajza »Szövegfolklór« kötetének műhelyvitái”-t tartalmazó – dátum és aláírás nélküli, Vargyas Lajos hagyatékában ránk maradt – összegzésből (26. kép) még az is kiderül, hogy 1984 márciusában, Vargyas Lajos, Küllős Imola és Kriza Ildikó fejezeteinek megtárgyalásával egy időben, eredetileg Voigt Vilmos szóban forgó két (sőt három!) fejezetének a megvitatása is tervbe volt véve. A műhelyviták néhány ránk maradt meghívójának (27. kép) tanúsága szerint azonban időpontjaik és a rajtuk megvitatott témák (a helyzet mindenkori állásának függvényében) gyakorta megváltoztak; a fennmaradt *műhelyvita-meghívóból* pedig nem tudjuk, hogy Voigt Vilmos fejezeteinek megvitatására ténylegesen sor került-e valaha. De miközben egy 1984. február 24-re szóló meghívó (28. kép) már „Vargyas Lajos dolgozatát vagy dolgozatait” is felsorolja a megvitatandó tanulmányok között,⁷ a Mese fejezetről tudjuk, hogy Voigt Vilmos végül is nem írta meg és/vagy adta le, helyette

⁷ A meghívóból nem derül ki, hogy a többes szám mit takar: a többi szerző művére és Vargyas egy írására, vagy esetleg Vargyas több fejezetére is vonatkozik-e. Ez utóbbi esetben a „Líra” és a „Ballada” fejezetekről lehet csak szó, mivel a „Hősepike” fejezetet március 31-én adta le.

Banó István vállalta magára a gyors összefoglalás feladatát; a *megjelent* V. kötet (*Népköltészet*) tartalomjegyzékéből pedig kitetszik, hogy a kötet „Általános folklórelméleti és tudományelméleti alapvetés” nélkül jelent meg – vagyis ez az összefoglalás sem született meg. De vajon mi a helyzet a „Verses epika” fejezettel?

E kérdés megválaszolása előtt némi kitérőt kell tennünk. Mint emlékszünk, 1984. november 20-án Kulcsár Kálmán, az MTA főtítkárhelyettese a több éves késésre és a néprajztudományon belül dúló személyi ellentétekre, illetve azok miatt a feladat kivihetlenségére való hivatkozással⁸ „határozatban szüntette meg a Magyarország Néprajza c. sorozatot, s az NKCs koordinációs szerepét” (29. kép). Ekkor két év szünet következett, ami alatt az V. kötet munkálatai gyakorlatilag szüneteltek. Paládi-Kovács Attila igazgatói kinevezése (1986. március 1.), illetve a nevéhez fűződő 1986. szeptemberi feljegyzés után, amelyben lándzsát tört a vállalkozás újraindítása és befejezése mellett (30. kép), Kulcsár Kálmán főtítkárhelyettes végül mégis

„[1. o.] elfogadta az NKCs javaslatát a sorozat folytatására. [2. o.] Kihangsúlyozta azonban, hogy a vállalkozással kapcsolatos minden felelősség az NKCs-t terheli, s amennyiben az NKCs vállalja a sorozat folytatását, akkor az egész vállalkozást újjá kell szervezni. [...] Így került sor Paládi-Kovács Attila sorozatszerkesztői megbízására.” (1.a-b kép)

Az eseményeket innen újfent „a Magyar Néprajz c. kézikönyv szerkesztőbizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről” készült „emlékezető” – 2. oldala – alapján rekonstruálom.

„1986 és 1987 során megtörtént a Folklór I. (Népköltészet) kötet újraszervezése, javítása, átgépelése. Ezt követően került sor az Akadémiai Kiadóval új szerződés kötésre. A korábbi keretszerződés ezzel érvényét veszítette. A vállalkozás egészének újjászervezése során minden egyes kötet esetében a főszerkesztő, a

⁸ Sőt, emlékeim szerint Bodrogi Tibor saját kérésére, bár erről dokumentumot nem találtam. Bodrogi Tibor e kérdésről velem beszélgetve egyszer elmondta: a felkért szerzők zöme nem volt NKCs-beli dolgozó, következésképpen nem rendelkezett fölöttük „pallosjoggal”, ott tartottak be neki, ahol akartak és tudtak – ezzel nemcsak az egész vállalkozást, hanem mindenekelőtt őt magát is fúrva. Ezért kérte a vállalkozás napirendről való levételét Kulcsár Kálmántól, amit meg is kapott – s ami (más egyéb okok mellett) igazgatóként való bukását is okozta.

szerkesztő és a technikai szerkesztő újonnan lett kijelölve; illetve korábbi felkérések megerősítésre kerültek. [...] Megtörtént a Folklór I. kötet technikai szerkesztése, illusztrációs anyagának összeállítása, s a kötet 1987 végén a Kiadóba, illetve a nyomdához került. E kötet honoráriumának részarányos kifizetése is megtörtént.” (1.b kép)

Csakhogy 1988 márciusában Voigt Vilmos a „Verses epika” fejezet ügyében levélben fordult az új szerkesztőbizottsághoz, javasolva, hogy „az általa írt és az elmúlt évben visszaküldött »Hősepika« c. fejezet ügyét” azt MTA Néprajzi Bizottsága vitassa meg. (1.a kép) (Ezt a levelet egyelőre nem találok, csak az 1988. márc. 29-i „emlékeztető” őrzi a nyomát. Megvan viszont Paládi-Kovács Attila e levélhez írt 1988. március 15-i *kísérőlevele*, amelyből megtudjuk, hogy Voigt Vilmos levelét Vargyas Lajos főszerkesztőnek, Istvánovits Márton szerkesztőnek és Szemerkenyi Ágnesnek, a szerkesztő munkatársának továbbították másolatban.) (31. kép)

Még 1984-ben ugyanis, amikor az „utolsó” határidő (1983. december 31.) is lejárt, Vargyas Lajos – a Lira és a Ballada fejezetekhez hasonlóan – a Voigt Vilmos által meg nem írt fejezetet minden külön értesítés nélkül újfent megírta maga. A munkát a tőle már megszokott feszített munkatempóban ismét hat hét (!) alatt tudta le, a kéziratot 1984. március 31-én adta le. Ez a rész ugyan nem fedte le a Voigt Vilmos által korábban tervezett teljes tematikát (innen az új cím: „A hőségnek maradványai népköltészetünkben”), de a szoros határidőre való tekintettel Vargyas Lajos ekkor már mindenekelőtt a vállalkozás sikeres lezárását tartotta szem előtt, illetve azt, hogy legalább saját kutatásainak eredményei ne maradjanak ki az összefoglalásból. Mindezt a következőképpen foglalta össze:

„Még így sem lett teljes a kötet: Voigt Vilmos nem adta le a Hősköltészet kéziratát, és nem is jelzett semmit ezzel kapcsolatban. Előző eljárása után [V. L. itt a Mese fejezetre utal, lásd fentebb.] nyilvánvaló volt számomra, hogy nem is akar beadni semmit. *Megírtam hát márciusban ezt a fejezetet is, és bemutattam a kötet munkatársainak. Ennek hírére egy hét múlva elküldte a kéziratot.* [Ez az a bizonyos kézirat, amely megtalálásának „jó hírét” Voigt Vilmos Istvánovits Márton 1983. szeptember 23-i meghívójára reagálva jelezte!] Ez nála is [akárcsak Katoana Imrénél, lásd fentebb.] a korábban megírt hasonló téma változata volt: csak a történelmi – gyér – adatokat dolgozta fel, az összehasonlító eredményekből semmit. Azt terveztem, hogy az övét is leközlöm a magaméval együtt. Ebbe Bodrogi nem ment bele, így hát maradnom kellett az általam megírtnál”

– zárja le a visszaemlékezését Vargyas. (Kiemelés – V. G.) (10.b kép)

Mint azt „A Magyar Néprajz c. kézikönyv szerkesztőbizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről” szóló „emlékeztetőből” tudjuk, Voigt levelére válaszolva Vargyas a fentiekben több részletben szinte teljes egészében idézett, 3 oldalas összefoglalót („A Magyar Néprajz V. kötetének alakulása”; 10.a-b-c kép) a szerkesztőbizottság előtt szóban részletesen kifejtette. Az emlékeztető a történetet a visszaemlékezéssel teljesen egybevágóan, de kissé más megfogalmazásban adja vissza (1.c kép), ami miatt valószínűnek tarthatjuk, hogy írását Vargyas épp erre az 1988. március 29-i szerkesztőbizottsági ülésre készítette. Vargyas válaszához kapcsolódva, az eset lezárásaképp az emlékeztető tanúsága szerint

„[4. o.] Paládi-Kovács Attila kiegészítésként hozzáfűzte: az irattárban elhelyezett levelek, szerződések bizonyítják, hogy minden határidő lejárt, amikor Voigt Vilmos [a] kéziratát megküldte. [...] [5. o.] Balassa Iván javasolta, hogy zárjuk le a Voigt Vilmos fejezetével kapcsolatos vitát. A szerkesztő bizottság mondja ki, hogy a kézirat későn érkezett, a kötet le van adva, és a szerkesztő bizottság Vargyas Lajos tájékoztatása nyomán ezzel az ügygel tovább nem foglalkozik. Paládi-Kovács Attila közölte, hogy megválaszolja Voigt Vilmos levelét, s felhívja a figyelmét, hogy a Néprajzi Bizottságnak nincs jogosítványa a sorozat munkálatainak ellenőrzésére.”

Röviden összefoglalva, és ismét csak Vargyas Lajost idézve:

„Ez a története – és oka – annak, hogy négy fejezetet más írt meg a kötetben, mint akit Ortutay kijelölt, és hogy maga a szerkesztő is háromszor szerepel a kötet szerzői között.” (Kiemelés – V. G.) (10.c kép)

És ez az oka, teszem most már én hozzá, hogy az eredeti főszerkesztő, Ortutay Gyula halála (1978. március 22.) után az addigi munkálatokból – személyes rossz viszonyuk miatt – majdnem teljesen kirekesztett, ám utána természetes módon „reaktívált” Vargyas Lajos közreműködésének köszönhetően a „Népköltészet” *elsőként jelent meg* (1988) a sorozat kötetei között. Ezzel Vargyas – akinek születése 100. évfordulóját ünnepeljük idén – egy akkor már-már véglegesen kátyúba jutott, nagy fontosságú vállalkozást mentett meg a dicstelen enyészettől.

ILLUSZTRÁCIÓJEGYZÉK

Képmagyarázat: A képek számozásában azt az elvet követem, hogy amennyiben egy és ugyanazon dokumentumból több oldalt közlök, akkor ugyanazon a számon „a-b-c” betűkkel különítem el az egyes oldalakat. A dokumentumok összes adatát a képleírásban adom meg. Egyúttal köszönetet mondok Berán Istvánnak a dokumentumok kiemelendő részeinek számítógépes „kifehérítéséért”. V. G.

E m l é k e z t e t ő

a Magyar Néprajz c. kézikönyv szerkesztő bizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről

Jelen vannak: Balassa Iván, Barna Gábor, Domonkos Ottó, Égető Melinda, Filep Antal, Fűzes Endre, Gunda Béla, Hofer Tamás, Hoppál Mihály, Jávora Kata, Kisbán Eszter, Nagybáky Péter, Niedermüller Péter, Paládi-Kovács Attila, Szemerényi Ágnes, Szilágyi Miklós, Tomisa Ilona, Vargyas Lajos.

Kimentette magát: Andrásfalvy Bertalan, Kósa László, Orosz István

Távol maradt: Fél Edit, Istvánovits Márton.

Első napirendi pontként Paládi-Kovács Attila tájékoztatta a szerkesztő bizottságot az értekezlet összehívásának körülményeiről, illetve az eddig elvégzett munkáról. Voigt Vilmos és Hoppál Mihály a Magyar Néprajz c. kézikönyv egészét érintő kérdésekben feljegyzéseket juttatott el a vállalkozás sorozatszerkesztőjéhez. Hoppál Mihály javasolta a Folklor I. és II. kötetek címnyegyedeinek átdolgozását. Voigt Vilmos javasolta, hogy a vállalkozás bizonyos ügyeit (pl. címnyegyed, stb.) vitassa meg a Néprajzi Bizottság. Levelében felvetette az általa írt és az elmúlt évben visszaküldött "Hősepike" c. fejezet ügyét is. Mindezeknek a kérdéseknek az eldöntésében a szerkesztő bizottság az illetékes.

Paládi-Kovács Attila - tekintettel a szerkesztő bizottság ülésének kibővített jellegére - röviden áttekintette a vállalkozás történetét. A sorozat tervezése 1975-ben kezdődött. 1977-ben megtörtént a főszerkesztők kijelölése és felkérése. 1984 november 20-án Kulcsár Kálmán az MTA főtítkárhelyettese határozatban szüntette meg a Magyarság Néprajza c. sorozatot, s az NKCS koordinációs szerepét. 1986-ban az NKCS öt éves munkatervének megbeszélése során a főtítkárhelyettes elfogadta az NKCS javaslatát a sorozat folytatására. Kihangsúlyozta

1.a-b-c) „Emlékeztető a Magyar Néprajz című kézikönyv szerkesztő bizottságának 1988. március 29-i kibővített üléséről”. Stencil, 9 számozott oldal, készítette Niedermüller Péter, 1988. április 6. Részletek, 1., 2. és 4. oldalak. Paládi-Kovács Attila birtokában.

azonban, hogy a vállalkozással kapcsolatos minden felelősség az NKCs-t terheli, s amennyiben az NKCs vállalja a sorozat folytatását, akkor az egész vállalkozást újjá kell szervezni. Az 1986. szeptemberi tervtárgyalás emlékeztetőjének optimiz-musa nem mindenben volt megalapozott. A Ts-4/4 program nem biztosított anyagi támogatást, s az MTA sem támogatta az NKCs-nak az Akadémiai Kiadóval folytatott tárgyalását. Az előzetes elképzelésektől eltérően Balassa Iván sem vállalta a szerkesztői bizottság elnöki tisztségét. Így került sor Paládi-Kovács Attila sorozatszerkesztői megbízására.

1986 és 1987 során megtörtént a Folklór I. (Népköltészet) kötet újrászervezése, javítása, átgépelése. Ezt követően került sor az Akadémiai Kiadóval új szerződéskötésre. A korábbi ke-retszerződés ezzel érvényét veszítette. A vállalkozás egészé-nek újjászervezése során minden egyes kötet esetében a főszer-kesztő, a szerkesztő és a technikai szerkesztő újonnan lett kijelölve; illetve korábbi felkérések megerősítésre kerültek. Ennek ellenére néhány kötet esetében még bizonytalan a tiszt-ségek betöltése. A szerkesztői bizottsági titkár funkciója meg-szűnt. 1987-ben folytatódott a vállalkozás újjászervezése, elkészült a technikai útmutató, a vállalkozás egész ügyrendje. Megtörtént a Folklór I. kötet technikai szerkesztése, illusztrá-ciók anyagának összeállítása, s a kötet 1987 végén a Kiadóba, illetve a nyomdához került. E kötet honoráriumának részarányos kifizetése is megtörtént. A Folklór II. kötet a lektorálás, szerzői átdolgozás, technikai szerkesztést követően a kiadói szerkesztés fázisában van. Megtörtént a Folklór III. (Néphit, népszokás) kötet lektorálása is, jelen pillanatban a szükséges szerzői átdolgozások folynak. Elkészült a "Kézművesség" kötet, ennek terjedelme mintegy 70 ív. A kötet a kijelölt lektornál (Bakó Ferenc) van, egyidejűleg folyik a képanyag válogatása. Ez a négy kötet szerepel az Akadémiai Kiadó és az MTA I. Osztály kiadási terveiben.

A felsorolt négy kötet főszerkesztői, szerkesztői és szerzői tekintetében már nincsenek megoldatlan problémák. A Folklór II. és III. kötethez Dömötör Tekla halálát köve-tően sincs szükség új főszerkesztőre, mivel látta és

1.b)

A Társadalomnéprajz c. kötet korábbi főszerkesztői Kardos László, illetve Bodrogi Tibor voltak. Jelenleg Hofer Tamás a kötet főszerkesztője. A szerkesztő Morvay Judit volt, aki azonban a továbbiakban nem vállalt semmilyen szerepet sem a kötet munkálataiban. A kötet technikai szerkesztője Jávor Kata.

Paládi-Kovács Attila kéri, hogy az érintett négy kötet főszerkesztői és szerkesztői 1988. május 31-ig juttassák el a sorozatszerkesztőhöz javaslataikat az új szerzői megbízásokra, az elkészítendő fejezetek terjedelmére, az egyes kötetek elkészültének határidejére vonatkozólag. Kívánatos lenne, hogy 1990-ig megtörténjen a két anyagi kultúra kötet összeállítás, s elkészüljenek a társadalomnéprajzi kötet egyes fejezetei.

Vargyas Lajos hozzászólásában Voigt Vilmos levelére válaszolt. Leszögezte, hogy Voigt Vilmos nem jelezte az említett tanulmány elkészültét, a szöveget Vargyas Lajos korábban soha nem látta. A Folklor I. kötet főszerkesztői tisztjét Vargyas Lajos 1979-től látta el. A "Hősepika" c. fejezetet 1984. március 31-én adta le. A líráról szóló fejezetet 1984. december 29-én adta le. Január első napjaiban Kriza Ildikó közölte, hogy nem írja meg a ballada fejezetet. Ezt az anyagot Vargyas Lajos február 18-án adta le. Voigt Vilmos kéziratát csak április közepén a leadott kéziratok megbeszélését követően kapta meg, de akkor már valóban késő volt. Felmerült a két írás együttes közlésének lehetősége is. Ha Voigt azt idejében leadta volna, nem került volna sor a fejezet újólagos megírására. Hasonló volt a helyzet a meséről szóló fejezettel, amelyet Voigt Vilmos szintén nem írt meg, helyette Banó István készítette el a végleges szöveget.

1987. évi társadalomnéprajzi kötet
1987. évi társadalomnéprajzi kötet

Paládi-Kovács Attila kiegészítésként hozzáfűzte: az irattárban elhelyezett levelek, szerződések bizonyítják, hogy minden határidő lejárt, amikor Voigt Vilmos kéziratát megküldte.

Füzes Endre az iránt érdeklődött, hogy változott-e, s ha igen, milyen mértékben az Anyagi kultúra II. kötet tartalmi koncepciója. Megítélése szerint kérdéses, hogy szükség van-e

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA
SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

VARGYAS LAJOS tudományok doktora

BUDAPEST, Bimbó u. 4.

Az Akadémiai Kiadó és az MTA Néprajzi Kutató Csoport között megkötött kiadói szerződés alapján felkérem Önt a MAGYARSÁG NÉPRAJZA /főszerkesztő: Ortutay Gyula/V..... kötete

Népzene

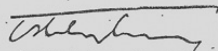
című

fejezetének megírására 10 /Tíz/ iv terjedelemben.

A kézirat leadásának határideje 1979. december 31. - A lektorálás után javított és általam elfogadott kéziratért az Akadémiai Kiadó szerzői ivenként /40 000 "n"/ 2400.- Ft honoráriumot fizet, melynek 1/3-a az elfogadásakor, 1/3-a a nyomdába adáskor esedékes. A fennmaradó 1/3-a mű megjelenésekor.

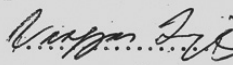
Nagyon kérem a határidő és a terjedelem pontos betartását. A gépelést a szabvány szerint kérjük /25 sor, soronként 50 Letűtés/ három példányban.

Budapest, 1977. december 15.

/Ortutay Gyula/
főszerkesztő

Kérjük, szíveskedjék a jelen megbízás két másodpéldányát aláírva szerkesztőségünkbe visszajuttatni. A szerződés feltételeit magamra nézve kötelezőnek ismerem el.

Kelt Bp. 1977. dec. 17.

szerző
Lakáscím: 1022 Bp.
Bimbó ut 4.

2.) Ortutay Gyula felkérése Vargyas Lajoshoz a Magyar Néprajz V. (később a kötet szám VI.-ra módosult) kötetébe a „Népzene” fejezet megírására 10 iv terjedelemben. Leadási határidő: 1979. december 31. Dátum: 1977. december 15. Vargyas Lajos által aláírva: 1977. december 17. Formanyomtatvány gépirással kitöltve, kézzel aláírva, 1 oldal. Vargyas Lajos hagyatékából.

Leve leadva 1983 dec. 29.
Ballada " 1984 febr. 18. 1984 jan. 3-án Leve 2. oldalra
Házipiányomazáróplott. len 1984 március 31.
~~Leve~~ Krúza J. lealta kutatói társ. et 1985. V. 6-án
Kötet leadva 1985 júniusában
Tétele fejezet: 1979. XI. 31 helyett 1980. VI. 30.

3.) Vargyas Lajos kézírásos jegyzete az általa megírt fejezetek leadásának idejéről, 1/2 oldal. Vargyas Lajos hagyatékából.

Kősz László: Kertművelés - kapásművelés /2 iv/
Andráskálvy Bertalan: Gyógyfűgyűjtés /1 iv/
Vincze István: Szőlőszet, borászat /2 iv/
Tékács Lajos: Erdőművelés /2 iv/
Paládi Kovács Attila: Rétegásványok /2 iv/
Donkón Ottó: Népi kézművesség, ruházati ipar I.
/Élvi munkafoglalkozás, bevezető/ /3,5 iv/
Juhász Antal: Hátzipar I. /Vessző, hánca, gyékény/
Fajpar I /asztalos kivételével/
Elszöszner /moldrás, báboz stb./
/Szász. 3 iv/
Szolnoki Lajos: Textilrostanyagok /Fűrész, szivén/
/1,5 iv/
Csilléry Klára: Hátzipar II. /asztalosmesterség/ /1 iv/
Bodó Sándor: Fűzőipar /1,5 iv/
Kross Mária és István Erzsébet: Kerámia /2 iv/
Gáborján Alice: Ruházati ipar II. /tűnő, csizmadia,
bocskoros stb./ /2 iv/
Solmocsai Kovács Attila: Háztartási ipar /Kütsze,
szítés, szappanfőzés, gyertyafűtés stb./
Grófik László: Kézművesség, szállítás /3 iv/
Paládi Kovács Attila: Kézművesség, szállítás /3 iv/
Bánk László: Népi kereskedelem, vásárok /3 iv/
Gunda Béla: Vándorkereskedők /1 iv/

III. Kötet - Anyagi kultúra /2/

Szerkesztők: Filop Antal és Kisbán Eszter
Terjedelm: 50 iv
Kisbán Eszter: Táplálkozás /10 iv/
Báth János: Település /8 iv/
Filop Antal és Csilléry Klára: Bútor, lakáskultúra
/12 iv/
POLIÉP: Tízelet /12 iv/

IV. Kötet - Folklor /1/

Szerkesztő: Istvánovits Márton
Terjedelm: 61 iv
Voigt Vilmos: Általános folklorelméleti és tudomány-
történeti bevezetés /2 iv/
Archaius Folklor - paraszti kultú-
rát /1 iv/
Krisz Ilkó: Népballada /10 iv/
Kovács Ágnes: A népmese /15 iv/
Hagy Ilona: Az eredet-monda /1 iv/
Langyel Dénes: A történeti monda /1 iv/
Műtér Tekla: A hiedelem-monda /1 iv/
Sándor István: Az anekdota /2 iv/
Kónya Imre-Küllös Imola: A népi lírai kultúra
/15 iv/
Szencsik Ágnes: Folklorológia /3 iv/
Mándoki László: A találós kérdés /1 iv/
Rócs Éva: A rézválasz /1 iv/
Tékács Lajos: Paraszti történelm, hírvessző /1/

4.a-b) A Magyar Néprajz kötetének, s közöttük a IV-V. köteteknek (Folklor 1. és 2.) (később a kötetszám V-VI.-ra módosult), tervezett fejezetbeosztása Vargyas Lajos belépése előtt, a szöveg hivatkozásából kitetszően 1976 után - 1981 előtt. „Jelentés, a Magyarság Néprajza c.” (sic!) Gépirás, 53 oldal, dátum és aláírás nélkül. Részlet: 4+5. oldalak. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Hagy Dező: Hunkefölkőr /1 iv/
Szentmárai István: A négyelv /1 iv/
Katonai Inrer: A népköltészet stílusa, poétikája,
retorikája /2 iv/
Voigt Vilmos: Népköltészet és irodalom /1 iv/
Voigt Vilmos: A magyar népköltészet a kezdetektől
a máig /3 iv/

V. kötet - Folklor /2/

Szerkesztő: Hoppál Mihály
Tartalom: 65 iv
Vargyas Lajos: Hópszen /10 iv/
Martón György-Pesovár Ferenc-Pesovár Ernő: Néptánc
/10 iv/
Hoffer Tamás: Népművészet /10 iv/
Ujváry Koltán: Jelen napok és dramatikus játékok
/7 iv/
Haidor Edit és Igaz Mária: Népi gyermekjátékok /3 iv/
Kapros Márta: Az emberi élet szokásai - a születés
/1 iv/
Györgyi Erzsébet: Az emberi élet szokásai - a lakoda-
lom /3 iv/
Kunt Ernő: Az emberi élet szokásai - a temetés /2 iv/
Pócs Éva: Néphát /10 iv/
Hoppál Mihály: Népi gyógyítás /2 iv/
Szabó László: Népi tudás /2 iv/
+ Bálint Sándor: Katolikus népi hitélet /2 iv/
+ Ujvárosy Kálmán: Protestáns népi hitélet /2/
+ Kardos László: A szekták /1 iv/

VI. kötet - Társadalom

Szerkesztő: Horvay Judit
Tartalom: 67 iv
Bedrogi Tibor: Társadalom és kultúra /2 iv/
Sáskány Mihály: A népi társadalom gazdasági viszonyai
/3 iv/
Katonai Inre-Kóthy Judit-Molnár Mária-Szabó Pirostka:
A népi társadalom rétegei és foglalkozásai
- csoportjai /3 iv/
Tótkány Sándor Ernő: Kiszárgók /5/
Tótkány Sándor Ernő: Kiszárgók közötti kapcsolatok
/5 iv/
Horvay Judit: Kapcsolatok rendszerre a kiszárgókon
belső /5 iv/
Horvay Judit: Hámis és család /3 iv/
Andrástfalvy Bertalan: Egyén és közösség /4 iv/
Pócs Éva-Károly Sándor: Devións személyek a paraszti
társadalomban /5 iv/
Horvay Judit: Egyéni életciklus /4 iv/
Jávorka Kata: Értékek és magatartás /5 iv/
Tótkány Sándor Ernő: Jogi népszokások /5 iv/
Béhattér Tekla: Hit és vallás a népi társadalomban
/3 iv/

4.b)

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA
SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

VOIGT VILMOS docens

1364 BUDAPEST, 4. Pf. 107.

Az Akadémiai Kiadó és az MTA Néprajzi Kutató Csoport között megkötött kiadói szerződés alapján felkérem Önt a MAGYARSÁG NÉPRAJZA /főszerkesztő: Ortutay Gyula/ ...IV..... kötete

A magyar népköltészet a kezdetektől máig című

fejezetének megírására 3 /Három/ ív terjedelemben.

A kézirat leadásának határideje 1979. december 31. -- A

lektorálás után javított és általam elfogadott kéziratért az Akadémiai Kiadó szerzői ivenként /40.000 "n"/ 2400.- Ft honoráriumot fizet, melynek 1/3-a az elfogadáskor, 1/3-a a nyomdába adáskor esedékes. A fennmaradó 1/3 a mű megjelenésekor.

Nagyon kérem a határidő és a terjedelem pontos betartását. A gépelést a szabvány szerint kérjük /25 sor, soronként 50 letűtés/ három példányban.

Budapest, 1977. december 15.

/Ortutay Gyula/
főszerkesztő

Kérjük, szíveskedjék a jelen megbízás két másodpéldányát aláírva szerkesztőségünkbe visszajuttatni. A szerződés feltételeit magamra nézve kötelezőnek ismerem el.

Kelt 1977. XII. 14.

V. Voigt Vilmos

szerző

Lakáscím: H-1074 Budapest II.

Családjával

5.) Ortutay Gyula főszerkesztő felkérő levele Voigt Vilmoshoz a Magyar Néprajz IV. (később a kötet szám V-re módosult) kötetébe „A magyar népköltészet a kezdetektől máig” c. fejezet megírására, 3 ív terjedelemben. Leadási határidő: 1979. december 31. Dátum: 1977. december 15. Voigt Vilmos által aláírva 1977. december 14. [sic!] Formanyomtatvány gépirással kitöltve, kézzel aláírva, 1 oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA
SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

VOIGT, VILMOS. docens

1364 BUDAPEST, 4. Pf. 107.

Az Akadémiai Kiadó és az MTA Néprajzi Kutató Csoport között megkötött kiadói szerződés alapján felkérem Önt a MAGYARSÁG NÉPRAJZA /főszerkesztő: Ortutay Gyula/ ^{IV.}..... köteté

Népköltészet és irodalom című fejezetének megírására 1 /Egy/ iv terjedelemben.

A kézirat leadásának határideje 1979. december 31. - A lektorálás után javított és általam elfogadott kéziratért az Akadémiai Kiadó szerzői ivenként /40 000 "n"/ 2400.- Ft honoráriumot fizet, melynek 1/3-a az elfogadáskor, 1/3-á a nyomdába adáskor esedékes. A fennmaradó 1/3 a mű megjelenésekor.

Nagyon kérem a határidő és a terjedelem pontos betartását. A gépelést a szabvány szerint kérjük /25 sor, soronként 50 letetés/ három példányban.

Budapest, 1977. december 15.

/Ortutay Gyula/
főszerkesztő

Kérjük, sziveskedjék a jelen megbízás két másodpéldányát aláírva szerkesztőségünkbe visszajuttatni. A szerződés feltételeit magamra nézve kötelezőnek ismerem el.

Kelt 1977. XII. 14.

Voigt Vilmos

szerző

Lakáscím: 4-1077 Budapest 2

Salgó ut. 41.

6.) Ortutay Gyula főszerkesztő felkérő levele Voigt Vilmoshoz a Magyar Néprajz IV. (később a kötetszám V-re módosult) kötetébe a „Népköltészet és irodalom” c. fejezet megírására, 1 ív terjedelemben. Leadási határidő: 1979. december 31. Dátum: 1977. december 15. Voigt Vilmos által aláírva 1977. december 14. (sic!) Formanyomtatvány gépírással kitöltve, kézzel aláírva, 1 oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

MAGYARSÁG NÉPRAJZA

IV. kötet
Folklór /1/

Szerkesztő: Istvánovits Márton

Terjedelem: kb. 50 iv

Szerkezeti vázlat:

I. Általános folklórelméleti és turománytörténeti alapvetés -
Voigt Vilmos

II. Népköltészeti műfajok

1. Verses epika - Voigt Vilmos

2. Népballada - Kriza Ildikó

3. Prózai műfajok

3.1 mese - Kovács Ágnes

3.2 monda

3.2.1 eredetmagyarázó monda - Nagy Ilona

3.2.2. történeti monda - Lengyel Dénes

3.2.3 hiedelem monda - / /

3.3 anekdota - Sándor István

4. Lira - Katona Imre és Küllös Imola

5. Kis műfajok

5.1 A népszokások költészete - Dömötör Tekla

5.2 Gyermekek folklór - Tatrai Zsuzsánna

5.3 Mágikus-vallásos népköltészet - Erdélyi Zsuzsánna

5.4 Ráolvasások - Pócs Éva

5.5 Siratóénekek - Károly Sándor

5.6 A közmondás - Szemerkenyi Ágnes

5.7 A szólás - Szemerkenyi Ágnes

5.8 Találós kérdések - Mándoki László

5.9. Paraszti históriák, hirtversek - Takács Lajos

6. Munkásfolklór - Nagy Dezső

7. Népköltészet és irodalom - Voigt Vilmos

8. Népköltészetünk Európában - Voigt Vilmos

III. Népköltészeti stilsztika és poétika

1. A népnyelv - Szathmári István

2. Népnyelv és népköltészeti stílus - Katona Imre

3. Népköltészeti verstan - Katona Imre

7.a) A Magyar Néprajz IV. kötetének (Folklór 1.) (később a kötetszám V.-re módosult) – a 4–5. dokumentumtól eltérő – tervezett fejezetbeosztása és szinopszisa Vargyas Lajos belépése előtt. Stencil, 48 számozott oldal, dátum, aláírás nélkül. Részlet, számozatlan címlap. Paládi-Kovács Attila birtokában.

I. fejezet

Általános folklórelméleti és tudománytörténeti alapvetés

Szerző: Voigt Vilmos

Terjedelem: kb. 100 oldal

1. A folklór fogalma
2. A folklorisztika fogalma
3. Az egyetemes folklorisztika története
4. A magyar folklorisztika története
5. A magyar folklorisztika elméleti eredményei
6. A folklór jelenségeinek rendszere
7. A folklorisztika forrásai, az anyaggyűjtés, -rendszerezés,
-tárolás és -publikálás alapfogalmai
8. A magyar folklorisztika intézményei
9. A tárgyalt kérdések bibliográfiája

7.b) A Magyar Néprajz IV. kötete (Folklór 1.) (később a kötettség V.-re módosult) 1. fejezetének Voigt Vilmos által írandó „Általános folklórelméleti és tudománytörténeti alapvetés” szinopszisa. Tervezett terjedelem „kb. 100 oldal”. Stencil, 48 számozott oldal, dátum, aláírás nélkül. Részlet, 1. oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

II. fejezet

1. Verses epika

Szerző: Voigt Vilmos

Terjedelem: 30 oldal

Indoklás:

A kötet kötet különböző műfajokat tartalmaz, ezek közül több is érinti az ugynevezett magyar ősköltészet, a honfoglalás kori költészet, koraközépkori epikánk kérdéseit. A magyar /és nemzetközi/ folklórisztikában megszokott munkamegosztás szerint az a célszerű, ha ezek a műfajonkénti áttekintések ugyan adnak történeti képet, de voltaképpen a maguk műfajával foglalkoznak. Ilymódon a mese a középkori magyar mesenyomokat tárgyalja, a ballada tárgyalja a magyar népballada középkori rétegeinek kérdését, a monda tárgyalja a történeti népmondákat: de ezek a fejezetek nem elsősorban az olyan kérdésekkel foglalkoznak, mint az "elveszett magyar naiv eposz", a honfoglalás kori hősepika kérdései, krónikáink és az ősköltészet, stb. Ennek a témakörnek külön feldolgozást kell biztosítani. Ezt a megoldást követte voltaképpen a régi Magyarság Néprajza, amikor Solymossy Sándor a monda-fejezetben külön írt a történeti mondákról, és itt voltaképpen a történeti forrásokat vette sorra. Az 1966-os /és későbbi, átdolgozott kiadásban megjelent/ egyetemi magyar népköltészeti jegyzet, valamint az 1976-ban elkészülő "A magyar folklór" című egyetemi tankönyv "Hősepika" címmel foglalkozik e témakörrel. A fenti téma kidolgozásánál ezt a megoldást célszerű mind elméletileg, mind az egyes részeket illetően követni.

A fejezet megnevezése némileg problematikus. Voltaképpen a hősepika elnevezés látszik a legalkalmasabbnak, mivel ez megkülönbözteti a mondától és a balladától, a legközelebb álló jelenségektől. A "verses epika" elnevezés itt pontatlan mivel a forrásként felhasználható anyag jelentős része nem verses jellegű, ugyanakkor például a ballada nyilván verses epikának nevezhető - ugyanakkor nem hősepika. Felmerülhetne valamilyen "nagyepika" elnevezés is, de erre voltaképpen nincs adatunk. "Honfoglalás kori epika" elnevezés időben ok nélkül szűkítenié

7.c) A Magyar Néprajz IV. kötete (Folklór 1.) (később a kötetszám V-re módosult) 1. fejezetének Voigt Vilmos által írandó „Verses epika” szinopszisa. Tervezett terjedelem „kb. 30 oldal”. Stencil, 48. számozott oldal, dátum, aláírás nélkül. Részlet, 2. oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Budapest, 1979. április 18.

205/79

VARGYAS LAJOS elvtársnak

Budapest

Kedves Vargyas elvtárs!

A MTA főtitkárától kapott felhatalmazás alapján felkérem, hogy az új Magyarország Néprajza IV. kötetének főszerkesztői tisztségét elvállalni sziveskedjék. Mint főszerkesztőnek feladata a kötet szerkesztővel, Istvánovits Mértonnal együttműködve a kötetrel kapcsolatos munkálatok irányítása, a végleges szerkezet kialakítása /ide értve a munkatársak esetleges felmentését, ill. újak megbízását/, a kötet lektorálása, gondoskodva egyúttal arról, hogy átfedések ne legyenek stb.

E munkáért az Akadémiai Kiadóval kötött keretmegállapodás alapján szerzői ivenként 250 Ft tiszteletdíjat ajánlunk fel, megjegyezve, hogy a honoráriumrendelet esetleges módosítása esetén ennek az összegnek az emelésére sor kerülhet.

Kérem, hogy - felkéresem elfogadása esetén - e levél másodpéldányát aláírva, postafordultával hozzám visszajuttatni sziveskedjék.

Dr. Bodrogi Tibor
igazgató

8.) Bodrogi Tibor igazgató felkérése Vargyas Lajoshoz az „Új Magyarország Néprajza” IV. kötetének (később a kötet szám V-re módosult) főszerkesztői tisztségére. Dátum: 1979. április 18. Gépírással írt levél, fejléces papíron, 1 oldal, Bodrogi Tibor aláírásával. Vargyas Lajos hagyatékából.

1978⁹² április 28.

Bodrogi Tibor elvtársnak
B u d a p e s t

Kedves Bodrogi Elvtárs!

Megtisztelő felkérését a *Magyarság Néprajza* IV. kötetének főszerkesztői tisztségére megkaptam. A legutóbbi szerkesztőségi megbeszélés tanulságai valamint a kézhez kapott kötet-tervek alapján azonban megváltoztattam korábbi elhatározásomat a szerkesztésben való részvétel tekintetében. Csak akkor tudnék ugyanis hasznos közreműködést kifejtteni a mű előkészítésében, ha nem a IV. hanem az V. kötet szerkesztésével bízhatnak meg.

Ez a megoldás már a tervezet kézhezvételekor fölmerült bennem, csak azt hittem, elvi akadálya van annak, hogy valaki olyan kötetet ellenőrizzen, amelyben maga is szerző. Minthogy a megbeszélésen kiderült, hogy ilyen eset más kötetnél is fennáll, tehát elvileg nincs akadálya, nyomatékosan előtérbe kerültek a szakmai megfontolások.

Azok a témakörök, amelyeket a IV. kötet felölel, saját kutatásaimon kívül estek, s az eddig végzett előmunkálatokat alig ismerem. Azok mind vagy az Egyetemi Költésztanszéken belül vagy annak irányításával folytak. Helyesebb, ha az a professor irányítja, ellenőrizi és vállalja érte felelősséget, aki ezekkel a kutatásokkal és a kutató személyekkel érintkezésben állott. Magam egyedül a ballada-témával vagyok hasonló mértékben ismerős; de ha már nem írom ezt a fejezetet, ellenőrzését sem kívánom végezni. Ugyanakkor az V. kötet minden témakörében jól ismerem az anyagot, a problémákat és a végzett munkát. Ennek a kötetnek főszerkesztői teendőit nyugodt lelkiismerettel vállalom.

Kérem tehát Bodrogi Elvtársat, beszélje meg Dömötör Tekla professzorral, hajlandó lenne-e a feladatok eséréjére. Igenlő válasz esetén készségesen veszek részt a nagy jelentőségű kiadvány előkészítésében.

Vargyas Lajos

9.a) Vargyas Lajos válasza Bodrogi Tibornak a főszerkesztőségi felkérésre. Dátum: 1978 (sic! a téves dátum kézzel utólag javítva: 1979) április 28. Géptelt levél, 1 oldal, Vargyas Lajos aláírásával. Vargyas Lajos hagyatékából.

A megbízatást csak bizonyos feltétellel tudom vállalni. A szóbanfoglalt kötet tartalmazza azokat a tárgyköröket, amelyekben igen kevés vagy semmilyen előzetes kutatás nem történt, sőt sok esetben még az anyag számbavétele sem. Nem tudok tehát a szerzők tanulmányaiért tudományos felelősséget vállalni. Csak abban az esetben vállalhatom a főszerkesztői teendőket, ha ezt a felelősséget nem kell vállalnom. Természetesen így is igyekeznék odahatni, hogy az elérhető legjobb megoldások kerüljenek a kötetbe.
1979 május 9.

Vargyas Lajos

9.b) Záradék Vargyas Lajos válaszához Bodrogi Tibor felkérésére a főszerkesztőség elvállalásához. Dátum: 1979. május 9. Gépelt levél, ¼ oldal, Vargyas Lajos aláírásával. Vargyas Lajos hagyatékából.

A Magyar Néprajz V. kötetének alakulása.

A Magyar Néprajz V. kötetének előszavában jelentem, hogy a kötet szerkesztői munkáinak vállalásakor egyáltalán nem kívántam szerzőként is szerepelni benne, sem változtatni valamit is az Ortutaytól örökölt elkészítésein. Célom ugyanis az volt, hogy minél gyorsabban megvalósuljon a sorozatnak legalább az egyik kötete, mert különben az egész sorozat léte már veszélyben forogott a késedelem miatt. A leggyorsabb megoldás tehát csak az lehetett, ha az évekkel előbb kijelölt szerzők minél hamarabb beadják a vállalt munkát. A határidő 1983 december 31 volt. (Csak jelzem, hogy én az Ortutaytól kapott egyetlen megbízást, a VI. kötetbe való Népzene fejezetet 1980 május 30-án leadtam a szerkesztőnek, Dömötör Teklának.)

1983 májusában Bodrogi, az egész sorozat akkori főszerkesztője, leváltotta a Népmese fejezet kijelölt szerzőjét, Kovács Ágnest, mert egyáltalán semmit sem dolgozott rajta, s egészségi állapota alapján nem is lehetett várni tőle a befejezést. Magista tehát Voigt Vilmost a fejezet megírásával, aki levélben kötelezte magát, hogy október végéig megírja; ha nem, akkor bárki vállalhatja helyette. Minderrel Bodrogi csak utólag számolt be nekem, tehát el kellett fogadnom.

Sajnos, a vállalt határidő lelelt, s a kézirat nem készült el. (Bár erről semmi értesítést sem kaptunk.) Kellott tehát "bárkit" szerezni, aki két hónap alatt vállalja elkészítését. Dégh Linda mesekutató akkor már Amerikában élt, az akkori viszonyok közt nem jöhetett számításba - nyilván ezért fordult Bodrogi is Voigthoz helyette. Csak egy mesesakértő volt itthon! Banó István. Szerencsére vállalta, hogy gyorsan megírja határidőre, s ezt be is tartotta. Ez a probléma tehát megoldódott.

Jelentkezett azonban új. Katona Imre, a lírai népdal-fejezet kijelölt írója két héttel Voigt Vilmos "lemondása" után visszagadta megbízását. Ennek azonban előzménye volt.

10.a-b-c) „A Magyar Néprajz V. kötetének alakulása”. 3 oldalas gépellt kézirat Vargyas Lajos által fogalmazva, géppel aláírva. Dátum nélkül. Részlet, 1. oldal = 11a. Vargyas Lajos hagyatékából.

Mikor átvettem a szerkesztést, arra kért, hogy beadhassa változatlanul azt a fejezetet, amit erről a témáról írt az egyetemi tankönyvbe. Összeültünk, s én részletes kritikát mondtam az ott írottakról, amit ő nem tudott érfolni, de láthatóan nem fogta szívesen. Mégis megállapodtunk, hogy más ir - természetesen az elhangzottak figyelembevételével. Ez a késői lemondás, szerintem, azért történt, hogy én majd ilyen kényszer-helyzetben beleegyezem: adja be hát a kész fejezetet, csakhogy meglegyen minden határidőre.

De én vállaltam a gyors megírást, és december 29-én elkészült a fejezet. (Akkor olyan szállongó hírek értek el hozzám, hogy Katona Imre ennek hallatára azt mondta volna: "Jól kitölttem magammal!")

Ezzel sem ért véget a szerkesztés problémája. Kriza Ildikó, a Ballada Fejezet kijelölt szerzője közölte 1984. január 2-án, hogy nem írja meg a témát. Gondoltam azért, hogy nekem, a ballada-könyvek írójának félt volna leadni egy ilyen írást. Csakhogy akkor korábban is lemondhatta volna! Így most már határidő után kellett magamnak összefoglalnom addigi eredményeimet a kötet számára. Február végére lettem kész vele.

Még így sem lett teljes a kötet: Voigt Vilmos nem adta le a Hős-költészet kéziratát, és nem is jelzett semmit ezzel kapcsolatban. Előző eljárása után nyilvánvaló volt számomra, hogy nem is akar beadni semmit. Megírtam hát márciusban ezt a fejezetet is, és bemutatam a kötet munkatársainak. Ennek hírére egy hét múlva elküldte a kéziratot. Ez nála is a korábban megírt hasonló téma változata volt: csak a történelmi - gyér - adatokat dolgozta fel, az összehasonlító eredményekből ~~semmit~~ semmit.

Azt tervestem, hogy az övét is leküldöm a magaméval együtt. Ebbe Bodrogi nem ment bele, így hát maradnom kellett az általam megírtánál.

10.b)

- 3 -

Es a története - és oka - annak, hogy négy fejezetet más írt meg a kötetben, mint akit Ortutay kijelölt, és hogy maga a szerkesztő is háromszor szerepel a kötet szerzői között.

Vargyas Lajos

10.c)

A Ms. Nr. IV. k[öt.] s[ors]a

Felkérés: 1979 IV. 18. Válasz IV. 28. (Lélek kötetét)
Völgst N. mákválasz 1979 XI. 26.

1979 május-júniusban? marórkéi megbe-
nevelés. (Völgst mon. jelent. meg)

A köv. években 3-4-es(?) tartótan. megbeszélés
& nosói kollektívával, egyénekkel többször.

Katona J. levele 1983 október elején. (Völgst meg-
sértődött a tervezet egyetemi névgy. kritikájára miatt.)

Leadvány a líráról 1983 dec. 29. in

1984. Jan. 3. in (?) Kovács J. átvette nekem a Balladát.

Leadvány 1984 II. 18. in

Hősejéket leadvány 1984 III. 31. in

Utána egy héttel Völgst átküldte.

1983-ban írtam Bodroginak meg, 1984 októberig
még írtam meg. Ha nem, átadhatjuk másnak.
Nem írtam meg. Bani vállalta, én végére (1984)
leadvány.

Kéz. névgy. megvitatása

1983 X. 21. Takács, História, Döntőtört., Népmesék
Költészet, Lengyel D., Tört. mond., Szomszédok, Pócs,
Bian, Károly, S. László

1983 ~~III~~ Bani Mesékutatótört., Gyölen, Mese és
híreselmérlő, Völgst, Munkafüzetek, Küllös J., Pócs
életrajza, írás története.

1984 II. Sándor J., Ankolóta, Tálrai, Gyedmeskövek.

(Pócs, Pócs, Pócs, Pócs) Mindok, Találós kérdés,
Károly, M. Pócs, vallás néphélt.

1984. III. Vargyas, líra, VI, Ballada, VI, Hősejéket,
Küllös J., líra-kutatók története

Kovács J. végül ~~meg~~ június(?) -ban adta le a
Dolgozatok történetét.

11.) Vargyas Lajos kézírásos jegyzete „a M[agyar] N[épra]jz] IV. köt[et]ének s[ors]a”. Dátum nélkül. Minden bizonnyal ez szolgált a 10.a-b-c gépirásos fogalmazvány vázlatául. Kézírás, 1 oldal + a hátoldalán 2 sor. Vargyas Lajos hagyatékából.

Vargyas Lajos kötet szerkesztő
Magyarság Néprajza

Budapest, 1979. xi. 8.

Kedves Lajos :

noha annak idején a Néprajzi Kutató Csoport részéről nem irták alá azt a szerződést, amelyben tőlem több folklór tárgyú részt kértek a Magyarság Néprajza kötetei számára, így az formailag nem is tekinthető érvényesnek, a szakma közös érdekeit figyelembe véve, úgy gondolom, ha sor kerül a munka elvégzésére, magam szívesen közreműködök. Ennek érdekében több javaslatot tettem annak idején, írásban. Amikor a határidőt közelélni láttam, írásban fordultam Istvánovits Márton kötet szerkesztőhöz és választ kértem javaslataimra, mivel azokra több év alatt senki sem adott választ. Válasz helyett egyrészt kiderült, hogy Istvánovits Márton nem emlékszik az általam szerkesztett kötet részleteinek ilyen vonatkozásaira, a leveleket nem ismeri és nem találja. Ekkor volt egy szóbeli megbeszélésünk Bodrogi Tibor igazgató szobájában, ahol tájékoztattam az ügyekről, de sajnálatos módon ezóta sem kaptam semminemű felvilágosítást.

Tudom, a nyár folyamán, amikor én nem voltam Budapesten, megbeszélésekre került sor a Magyarság Néprajza folklór kötetivel kapcsolatban, és érdeklődéseimre Istvánovits Márton Hozzá utasított. Bodrogi Tibor más kérdéssel kapcsolatban úgy tájékoztattott, hogy nem érvényesek azok a határidők, melyek szerint a teljes kötet-kéziratokat idén december végéig kellene leadni, hanem mintegy fél éves késéssel biztosan számolni kell.

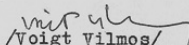
Több ízben írásban tettem javaslatot néhány megoldatlan kutatási kérdésre rendezésére, és egyszer ilyen ügyben beszélünk is a Folklóre Tanszéken. Azóta a javaslatok sorsáról nem tudtam meg semmi újabbat.

Ahhoz, hogy végül is tisztán lássunk, milyen kéziratokra tart igényt a Magyarság Néprajza népköltési kötet, és ezek elkészítéséhez milyen segítséget kaphatunk, jó lenne egyszer összeülni és valamilyen érvényes megállapodásra jutni. Tudtommal most amúgy is sok néprajzi felmérés és ülés lesz, ha egyszer ezek valamelyikén találkozunk, a legegyszerűbb lenne az ilyen ülés után megbeszélni a függőben maradt dolgokat, terminusokat, terjedelmet és más kérdéseket. Azután mi ezt megpróbáljuk bevenni a Folklóre Tanszék munkatervébe, és a lehetőség szerint koordinálni a munkát.

Mivel mindez érinti általában is együttműködési egyezményünket a Néprajzi Kutató Csoporttal, illetve a tanszék egész munkáját, e levél másolatát eljuttattam Bodrogi Tibor igazgatónak, illetve Dömötör Tekla kötet szerkesztőnek.

Válaszod és a megbeszélést várva, jobbulást kíván

Szíves üdvözlettel

Voigt Vilmos/

12.) Voigt Vilmos levele Vargyas Lajos kötet szerkesztőhöz a Magyar Néprajz „Folklór” kötetében való közreműködéséről. Gépírás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1979. november 8. Vargyas Lajos hagyatékából.

Voigt Vilmos
egyetemi docens

Budapest, 1979 november 22.

Kedves Villi!

Leveledből némi megdöbbenéssel értesültem, hogy nem kaptál felkészítést az általam szerkesztendő kötet két fejezetének megírására. (Azóta Dömötör Teklától megtudtam, hogy senki sem kapott.) Pedig azon a megbeszélésen, amelyen Te nem vehetél részt, tudatták velem, hogy bár én döntök a szerzők dolgában, de az Intézet igazgatója fogja írni a felkérő leveleket. S minthogy pontosan megállapodtunk a fejezetekben és azok szerzőiben, nem is álmodtam, hogy nem történt hivatalos felkérés. Persze a jelenveitak a megbeszélés alapján is tudomásul vették a dolgot, s ha én találkoztam velük, mindig úgy beszéltem róla, mint amit ők tudomásul vettek és annak értelmében dolgoznak is rajta.

Hogy tehát máris tudassam Veled a Te feladatodat, a következő két fejezet várna Rád ebben a kötetben: I. Általános folklórelméleti és tudománytörténeti alapvetés. 100 gépelt oldal. II/1. Verses epika. 30 oldal. (Ugyanebben a tervezetben szereplő két másik fejezetet: 7-8. Népköltészet és irodalom, Népköltészetünk Európában - tiszteltem. Egyrészt mindkét témát minden fejezet szerzőjének külön ki kell dolgozni, másrészt nagyon szoros a terjedelmi határ, továbbá Te is eléggé le leszel kötve az I. kötettel - és én szeretnék egy egyszerű, de gyorsan - 1980 dec. 31-ig - leadható kötetet tervezni.) Ezt a felkérést máris vedd hivatalosnak, bár most már kezembe veszem a felkérő levelek~~nek~~ ügyét.

Leveled vétele után magam is úgy gondoltam, hogy a hamarosan esedékes folklór-etnográfia konferencián megbeszéljük a dolgot; közben Hoppál Miska megállított, hogy össze kellene hívni Veled, s azt én a Te véleményednek is véltve kétszer is hívtalak az Egyetemen, de senki sem vette fel az Intézetben a telefont.

Ami a dec. 4-i összejövetelt illeti, én mondtam Istvánovits Marcinak, hogy Téged ne hívjon, mert akkor már megkaptam leveledet, s annak értelmében ez teljesen fölösleges lett volna. Az ugyanis csak olyan "ellenőrzés", mindenki beszámolna, hogy addig mit végzett. Tudva, hogy Te nem is végezhetél, jeleztem Marcinak, hogy Veled külön kell beszélnem.

Ne legyen tehát olyan érzésed, mintha nem akarnám igénybe venni közreműködésed a kötetben. A határidőre pedig ill, amit a többieknek is adtam: 1980 június 30-ig kell leadni a kéziratot, hogy ahol problémák lesznek, legyen még idő az év végéig kijavítani. Bár nem hiszem, hogy Nálad erről szó lenne, de azért nagyon kérem, hogy ird meg addig a magadét, bár jó félóves hátránnyal indulsz - de nem az én hibámból. S azt hiszem, be is tudod tartani, ismerve munkatempódat.

Mindenesetre bármi problémád volna ezzel kapcsolatban, hívj fel, s vagy egy rövid telefon-beszélgetéssel, vagy összeülve hosszabb megbeszéléssel elintézzük.

Üzenetedet várva, vagy a legközelebbi tudományos találkozásiig szíves üdvözlötét küldi

Vargyas Lajos

13.) Vargyas Lajos válasza Voigt Vilmosnak. Gépírás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1979. november 22. Vargyas Lajos hagyatékából.

MEZ NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

V o i g t Vilmos

Budapest II.
Csalogány u. 41.
1027

Tisztelt Munkatársunk!

Kérjük, tekintse felbontottnak korábbi szerződésünket, melyet a Magyarország Néprajza IV. kötetében

A magyar népköltészet a kezdetektől a
máig;

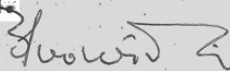
Népköltészet és irodalom;

Archaikus folklór - paraszti költészet;

Általános folklórelméleti és tudomány-
történeti bevezetés

című fejezetei megírására Önnel kötöttünk.

Budapest, 1979. december 4.

/Bodrogi Tibor/
igazgató

Fentieket tudomásul
vettem:

.....
1979. X^{IV} 19.

14.) Bodrogi Tibor igazgató értesítése Voigt Vilmosnak a korábbi felkérések érvénytelenítéséről. Dátum: 1979. december 4. Gépirás, 1 oldal, kézzel aláírva, Voigt Vilmos által szignálva, „tudomásul vettem”. Paládi-Kovács Attila birtokában.

MFA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

446/79

VOIGT VILMOS

Budapest II.
Csalogány u. 41.
1027

Az Akadémiai Kiadó és a MFA Néprajzi Kutató Csoport között megkötött kiadói szerződés alapján **felkérém Önt a MAGYARSÁG NÉPRAJZA IV. kötete**

Verses epika

című fejezetének megírására, 30 lap terjedelemben.

A kézirat leadásának határideje: 1980. június 30.
A lektorálás után javított és a Szerkesztőség által elfogadott kéziratért az Akadémiai Kiadó szerzői ívenként /40 000 "n"/ 2400,- Ft honoráriumot fizet, melynek 1/3-a az elfogadáskor, 1/3-a a nyomdába adáskor, a fennmaradó rész pedig a mű megjelenésekor kerül kifizetésre.

Nagyon kérjük a határidő és a terjedelem pontos betartását. Gépelést a szabvány szerint kérjük /30 sor, soronként 60 leütés/ három példányban.

Budapest, 1979. december 4.

Bodrog Tibor
Bodrog Tibor igazgató

Vargyas Lajos
Vargyas Lajos főszerkesztő

A szerződés feltételeit magamra nézve kötelezőnek ismerem el /két másodpéldányt kérünk aláírva visszaküldeni/

Kelt. 1979. 12. 12.

Voigt Vilmos

15.) Bodrog Tibor igazgató és Vargyas Lajos főszerkesztő felkérése Voigt Vilmoshoz a „Verses epika” c. fejezet megírására, 30. oldal terjedelemben. Határidő: 1980. június 30. Gépirás, 1 oldal, iktatószám: 446/79. Dátum: 1979. december 4. Voigt Vilmos által kézzel szignálva, „magamra nézve kötelezőnek ismerem el”, 1979. december 12. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Bodrogi Tibor igazgató
MFA Néprajzi Kutató Csoport
Magyarág Néprajza Szerkesztősége
Budapest I., Országház u. 30.

Kedves Tibor!

Megkaptam 446/9.sz. leveleteket, amelyben felbontjátok a Magyarág Néprajza IV. kötetében kötött korábbi szerződéseket. Két példányt aláírva visszaküldök és olybá vessez, hogy ilymódon semmi régi kötelezettségem nincs Magyarág Néprajzával kapcsolatban.

Ugyanilyen iktatószámom megkaptam szerződéseket Általános folklórelméleti és tudománytörténeti alapvetés c. 100 lapos közzirat elkészítésére, amelyet szintén a IV. kötetbe szántok. Mivel a határidő számomra rendkívül sürgető, gyakorlatilag 6 hónap áll rendelkezésemre, és semminemű tartalmi vagy formai utbaigazítást nem kaptam, úgy gondolom, hogy a régi szerződéshez mellékelte formai utbaigazítások továbbra is érvényesek. Tartalmilag úgy képzelen el a dolgot, hogy a Magyarág Néprajzának gyakorlatilag nincs elméleti első kötete és ez az írás, amint ezt a cím"általános" szava jelzi, mind a IV., mind az V. kötetre vonatkozik és a magyar folklór, valamint folklorisztika teljes bemutatását tartalmazza, ugyanakkor szükséges mértékben ki- tér az összehasonlító és elméleti folklorisztika témáira is. Ilyen értelemben kívánom megírni.

Ugyancsak megkaptam Verges epika c. fejezetre szóló meg- tisztelő fölkeréseket is, amelyet szintén mellőkelek, két példányban aláírva. Erről azonban egyáltalán nem tudom, miről szóljon. Kérem Vargyas Lajos főszerkesztőt, a félreértések el- kerülésére mielőbb írásban közölje velem, mire vonatkozik ez a fölkerés, mivel ilyen tájékoztatás nélkül egyáltalán hozzá sem tudok kezdeni a munkához. Nem tudom, a balladán kívül mily- en fejezet van a kötetben, stb. Voltaképpen az általános alap- vetéshez is jó lenne, ha többé-kevésbé érvényes jegyzéket kap- hatnék a végleges fejezetekről. Mint már sokszor írtam, nem a szerző személyére vagyok kíváncsi, pusztán arra, milyen témák szerepelnek és mely témák nem szerepelnek.

E levél másolatát közvetlenül eljuttattam Vargyas Lajos főszerkesztőnek.

Szíves üdvözléttel, kellemes ünnepeket kíván

Budapest, 1979. december 19.

Köszönöm
Főkirovásaimmal együtt
üdvözlettel.

Vögt Vilmos

/Voigt Vilmos/

16.) Voigt Vilmos levele Bodrogi Tibor igazgatóhoz (és másolatban Vargyas Lajos kötet- szerkesztőhöz) a korábbi felkerések érvénytelenítése és az új felkerések ügyében, tájékoz- tatást kérve. Gépirás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1979. december 19. Rajta Voigt Vilmos kézírásával: „Kedves Lajos: jókívánságaimmal együtt kérem a tájékoztatást.” Vargyas Lajos hagyatékából.

Voigt Vilmos
tanszékvezető docens
ELTE Folklor tanszék
B u d a p e s t
Pesti Barnabás u. 1.

Budapest, 1979 december 26.

Kedves Vilmos!

Megkaptam Bodrogi Tiborhoz intézett leveled másolatát a nekem szűz kérésrel együtt, s a következőket közölhetem Veled.

Amikor a IV. kötet szerkesztésére kaptam megbízást, egyúttal kéhez kaptam két különböző tervezetet. Mind a kettő még Ortutay Gyula életében készült, feltéhetően az 5 intenciói szerint. Minthogy számdíkon volt a tervet nem felforgatni hanem minél előbb tétő alá hozni, elfogadtam az egyiket, amely egyszerűbbnek látszott. Feltettem, hogy bármelyin a kettő közül bizonyos megbeszélés alapján készült; vagy a szerkesztő kívánta a fejezeteket, s a szerzők tudomásul vették, vagy éppen ők ajánlták, s a szerkesztő elfogadta.

Ezzel ellentétben a nyár elején megbeszélést tartottam a szerzőkkel, s a kinek problémája volt fejezetével, azt megbeszéltem vele. Te nem voltál jelen, erre tehát nem kerülhetett sor, de minthogy én kértem, hogy az akkor elfogadott tervet szerint küldjék ki a megbízásokat, biztos voltam benne, hogy aki nem volt jelen, az is hamarosan jelentkezni fog, ha valami problémája van a neki szánt fejezetekkel. Az új megbízások lebonyolítása már nem az én feladatom volt, s nincs benne részem, hogy akkor kaptad meg, amikor megkaptad.

Ami címrmódot a két fejezetet illeti, az általános folklor alapvetés jó lesz így, ahogy tervezed. Nem tudom ugyan, mi lesz a sorsa az I. elméleti kötetnek, de nem várhatunk addig, amíg az valahogy eldőli, mert akkor mi is kifutunk az időből, s ez a kötet sem készül el időre. Viszont ha tanulmányod a IV. és V. kötet első számú, akkor az Dömötör Tekla főszerkesztősége alá is tartozik, s vele közösen kell majd a kéziratot elfogadnunk.

Ami a Verses epika c. fejezetet illeti, magam is csak homályosan tudtam elképzelni, mit akartak vagy akartatok benne megírni. Őszintén szólva azt hittem, a Te kívánságod volt, s körülbelül azt képzeltem el, hogy belekerülne mindaz (a kevés), ami a balladán és legendán kívül van - minthogy Kriszta Ildikó bizonyára bele akarja írni a legenda-balladákat is, amennyire az ballada - tehát az olyan szövegek, mint Kádár István éneke, Argirus nyomai, s általában ami a régi epikából fennmaradt. (A hietörriánokat Takács Lajos írja.) Ezt az anyagot kiegészítend mindaz, amit az egykori hősepikából irodalmi adatokon, átirásokon keresztül tudunk, beállítva a hősepika etnológiai kutatási eredményeibe. Persze jól tudom, hogy ez így alig lenne folklorisztika, de hát nem akartam látatlanban ellenkezni egy ilyen elképzeléssel.

Ha azonban Magad is kevesellett est, vagy nem akartad ezt a feladatot, vagy nem így akartod, nem ragaszkodom sem semmilyen elképzeléshez, sem magához a fejezethez. Te döntesz el, akartod-e vagy sem. Ha legutóbbi találkozásunk alkalmával szóba hoztad volna mindezt, amikor már megkaptad a megbízásokat és helyeselted is, hogy ezt a tervet választottam, azonnal megbeszélhettük volna a kérdést és minden félreértést eloszlathattunk volna.

Minden eshetőségre kildetek számodra az Intézetből egy jegyzéket a IV. kötet fejezeteiről.

Szíves üdvözléssel nyugalmas új esztendőt kíván

Vargyas Lajos
(Vargyas Lajos)

17.) Vargyas Lajos válasza Voigt Vilmosnak, megadva a kért tájékoztatást. Gépírás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1979. december 26. Vargyas Lajos hagyatékából.

Kedves Lajos!

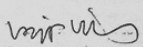
Boldog újév kívánságokat küldök az egész tanszék nevében, egyszersmind a közeljövőben remélhetőleg megkapod egyetemi tankönyvünk egy dedikált példányát is. Ez is olyan, mint sok minden hazai folklorisztikánkban, jóllehet októberben jelent meg, könyvárusi forgalomba mégis csak december 22 és január 3 között került, amikor is többszörös utánjárásunkra a Mezőgazdasági Könyvesbolt tartalékolt belőle néhány példányt. Nem igazak azok a szakmai rémhírek, miszerint a trágárszati és kisállattenyésztő könyvek között volt a polcon, ugyanis egyáltalán nem volt polcon, csupán a raktárból és protekcióval lehetett kapni. Mivel a Tankönyvkiadó immár harmadik hónapja egyfolytában leltároz, semmi remény, hogy a könyv valaha is rendes forgalomba kerüljön.

Ez már át is vezet levelem másik tárgyköréhez. December 26.-i leveledben foglaltakat nagyon megnyugtatónak tartom, jóllehet annakidején az Új Magyarország Néprajza javaslataiban nekem semmi részem nem volt /jónéhány dolgot nem is értek mindmáig a témák közül/. Dömötör Teklával beszéltem a bevezetésről és ő egyetért a javasolt megoldással. Ami a verses epikát illeti, azt ezek szerint körülbelül olyan jelleggel fogalmaznám meg, mint ahogy az tankönyvünk III. fejezetében olvasható. Egyebekben is szívesen veszem további utbaigazításodat és segítségedet. Azért nem említettem kérdéseimet korábban, mivel akkor még semmilyen konkrét megbízatás nem állt rendelkezésemre. Megjegyzem, a Néprajzi Kutató Csoport a mai napig sem küldött jegyzéket a IV. kötet fejezeteiről. Amint Te is tudod, itt különféle verziók fordulnak elő, így senki sem tudhatja, hogy a birtokában levő régibb változatok közül melyik érvényes.

Azért majd csak meglesz az egész munka.

Szíves üdvözléssel

Budapest, 1980. január 4.

/Voigt Vilmos/

18.) Voigt Vilmos viszont válasza Vargyas Lajosnak, köszönve a tájékoztatást. Gépírás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1980. január 4. Vargyas Lajos hagyatékából.

V. kötet

Vargyas Lajos ismertette a kötet munkálatait. Felolvasta Voigt Vilmos hozzá írott levelét, miszerint a tudománytörténeti fejezetének magírásához még nem fogott hozzá, a hősepikát tárgyaló fejezetét elkészítette, de az általa részletezett indokok miatt nem merete leedni, csak később kívánja rendelkezésre bocsájtani. Javasolta tudomásulvételét.

A népballeda fejezetet Kriza Ildikó készíti, a munkálatai jelenlegi állásáról nincsen tájékozottsága.

A mesékkel foglalkozó fejezetekből elkészült:

- A mese hiedelemvilága /Erdész Sándor/

- A mese műfaji problémái /Banó István/

Kovács Ágnes még nem kezdett a tipológiai fejezete elkészítéséhez, ez egyébként a téma nagyobbik része.

A monda műfajánál:

- az eredetmagyarázó mondával - Nagy Ilona nincs kész,

- a történeti monda - Lengyel Dénes elkészült,

- a hiedelemmonda - Nagy Ilona - Bihari Anna elkészült.

A líra fejezethez még nem kezdett hozzá Katona Imre. /Az egyetemi tankönyv megfelelő részét akarta felhasználni, azonban ezt Vargyas Lajos nem fogadta el./ 1982 első felére igéri a munkát.

Dömötör Tekla a népszokások költészetét tárgyaló fejezete tulajdonképpen megírt állapotban van.

A gyermekfolklór-t bemutató fejezetét Tátrai Zsuzsanna leadta.

A vallásos népköltészet: Erdélyi Zsuzsanna már elkészítette egy ízben fejezetét, ezt Vargyas Lajos nem fogadta el, most újabb változaton dolgozik.

A ráolvasásokat feldolgozó fejezetével Pócs Éva elkészült, rövidíteni kell. Már lektorálják.

A siratóénekekről írt fejezetét Károly Sándor ugyancsak megírta, le is rövidítette.

A közmondások és a szólások feldolgozásával - Szemerkenyi Ágnes még nem készült el, befejezés előtt áll.

A találós kérdések kézirata még nincs meg, de Mándoki László ismertette szóban kutatási eredményeit.

A Paraszti históriák fejezettel Takács Lajos készen van.

St. sz.: 1675

20 pd.

19.a-b) „Jegyzőkönyv az új magyar néprajzi szintézis szerkesztő bizottságának [1981. december 10-i] üléséről”. Stencil, 12 számozott oldal. Részlet, 8-9. oldalak. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Küllős Imola is elkészült Élettörténetek c. fejezetével. A Mur-
kásfolklór c. fejezet is elkészült /Nagy Dezső/.

2 A népköltészeti stílus és verstan fejezetét Katona Imre írja.
Vargyas Lajosnak nincsen tudomása munkálatai jelenlegi állásáról.

Sándor István elkészítette az anekdotával kapcsolatos feldolgo-
zását, jelenleg rövidítésén dolgozik.

Vargyas Lejos befejezésül kérte a szerkesztő bizottság vezetőit
és az intézményi vezetőket, hogy serkentsék a szerzőket, támogassák
erőfeszítéseit.

Tálasai István megköszönte a részletes tájékoztatót. A mutatkozó
lemaradások ellenére is jelentékenynek minősítette az előrehaladást.
Ugy vélte, a többi kötetnek is fel kell zárkóznia. Helytelen lenne, ha
egymástól jelentékenyen elszakadnának az egyes kötetek. Kérte Vargyas
Lajost, hogy folytassa tovább a munkáját. A kötet vitáját lezárta.

VI. kötet

Dömötör Tekla ismertette a folklór másik kötetét, amely a szokás-,
hiedelem- és szövegfolklórt öleli fel.

Ujváry Zoltán fejezetét megírta: rövidítenie kell, még nem küldte
el.

Elkészült a népszénét bemutató fejezet is.

A szokásanyagot tárgyaló fejezetek bizonyos része szintén készen
áll, így a születés, lakodalom, temetés fejezetek. Előfordult, mint
az utóbbi fejezetnél is jelentős terjedelmi többlet mutatkozik, ezt
radikálisan csökkenteni kell.

?
? A néptánc fejezet jelenlegi állásáról nincsen tudomása.

? Szabó László népi tudással foglalkozó fejezetét, amely nincs
kész, Dömötör Tekla problematikusnak tartja programjánál fogva is.
Számos főnntertása van.

? Nagyon sok gond mutatkozik a hitélet bemutatásával. Bálint Sán-
dor, Kardos László halála, Ujzászay Kálmán lemondása nagyon sok prob-
lémát okozott.

? Bárth János vállalta a katolikus rész elkészítését, lényegében
ez év őszén foghatott hozzá. Természetesen nem fejezehette be még a
munkáját. A görögkatolikusokról Bartha Elek tanulmánya elkészült.

St. sz.: 1677.

20 pd.

19.b)

Dr. Vargyas Lajos
főmunkács

Emlékeztető

A Magyarság Néprajza IV. /"Szövegfolklor"/ kötetének munkálataival kapcsolatos megbeszélésről.

Jelen voltak: Bodrogi Tibor, Kriza Ildikó, Istvánovits Márton,
Filep Antal, Tomisa Ilona.

Istvánovits Márton szerkesztő beszámolt a IV. kötet fejezeteinek állásáról:

Voigt Vilmos: nem adott le kéziratot. Bodrogi Tibor beszélni fog vele.

Kriza Ildikó: A népballada egy részével elkészült / történeti rétegződés / október végére elkészül vele.

Kovács Ágnes: A mese c. fejezetét október közepére elkészíti.

Katona Imre: jelentést kell tőle kérni.

Küllős Imola: kézírata készen van.

Kérdés: Mi van a lírakutatás történetével?

↳ kire tartozik?

Mándoki László: A találós kérdés c. fejezetével kapcsolatosan semmit nem tud a szerkesztő. Levelet kell írni neki!

Nagy Ilona: Az eredetmonda c. fejezet kész, tárgyalni kell vele a hiedelemmonda kérdésében.

Lengyel Dénes: A történeti monda - kész, átdolgozás alatt, nem tudni, hogyan áll vele, - beszélni kell vele.

Sándor István: Az anekdota - kész, átdolgozás alatt, - tárgyalni kell vele.

Tátrai Zsuzsa: A gyermekfolklor - kész, elfogadott kézirat.

Bibliográfia!- be kell adni!

Erdélyi Zsuzsa: A vallásos folklor - rövidítését a jövő hétre igéri leadni.

Pócs Éva: A ráolvasó - A kéziratot le kell rövidíteni, bibliográfiáját le kell adnia.

Szemerényi Ágnes: A közmondás - a szerkesztő szerint átdolgozandó. Bibliográfiát kell leadnia. Két héten belül igéri leadni.

20.) Emlékeztető a Magyarság Néprajza IV. („Szövegfolklor”) kötetének munkálataival kapcsolatos megbeszélésről. Gépírás, 2 oldal, dátum: 1982. szeptember 14. Vargyas Lajos hagyatékából.

Budapest, 1982. okt. 14.

275/82 (8.104)

Voigt Vilmos elvtárs,
tanszékvezető docens
ELTE Folklor Tanszék
B u d a p e s t

Kedves Voigt Elvtárs!

Sajnálattal értesültem arról, hogy a Magyarság Néprajza, Folklor I. kötete számára irandó tanulmányaidat a főszerkesztő, ill. szerkesztő még nem vette kézhez. Mivel a közel jövőben Köpeczi Béla elvtársnak kell ebben az ügyben referálnom /aki még mindig szíven viseli a Magyarság Néprajza ügyét/ lekötöleznél, ha postafordultéval választ kapnók, hogy milyen határidővel tudod leadni a szóban forgó fejezeteket.

Engedd meg, hogy emlékeztesselek arra a beszélgetésre, amelyet ezzel kapcsolatban Szuzdálban folytattunk.

Baráti üdvözléssel

/Bodrogi Tibor/
igazgató

21.) Bodrogi Tibor igazgató levele Voigt Vilmoshoz, tájékoztatást kérve a le nem adott kéziratokról. Gépírás, kézzel aláírva, 1 oldal. Dátum: 1982. okt. 14. Paládi-Kovács Attila birtokában.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
Budapest I., Országház u. 30.
1260 Postafiók. 29.
Telefon: 160-160, 160-080

1983/30.
Bp. 1983. szept. 23.

Dr. Voigt Vilmos
tanszékvezető docens,
Budapest.

Kedves Vili,

Vargyas Lajos főszerkesztő megbízásából kérek, f. év okt. 4.-én,
kedden d.e. 11 órától vegyél részt az esedékes Magyarország Néprajza
/szövegfolklor kötet/ szerkesztői megbeszélésen. A megbeszélés
helye: NKGS könyvtári olvasó.

Szívélyes üdvözléssel:

Istvánovics Márton
/Istvánovics Márton/

Sajnos, órám van, nem tudok
jönni. A kéziratot (hősepika)
megtaláltam, úgyhogy ennyi jó hírem azért van.
W.

22.) Istvánovics Márton meghívó levele Voigt Vilmosnak szerkesztői megbeszélésre, 1983. október 4-ére. Dátum: 1983. szeptember 23. Rajta Voigt kézírásos válasza: „Sajnos órám van, nem tudok jönni. A kéziratot (hősepika) megtaláltam, úgyhogy ennyi jó hírem azért van.” Szignó: VV. ½ oldal gépirás, fejléces papíron, Istvánovics által kézzel aláírva, iktatószám: 1983/30. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Dr. Katona Imre
egyetemi docens
Budapest

Kedves Imre!

Filep Tóni közvetítésével megkaptam leveledet.

Sajnálattal veszem tudomásul, hogy belátható időn belül
nem áll módomban a Magyarország Néprajza általa vállalt
részeinek megírása.

Ezért kénytelen vagyok korábbi felkérésünket tárgya-
lannek tekinteni.

Budapest, 1983. október 13.

Baráti üdvözlettel:

B. T.
/Dr. Bodrogi Tibor/

igazgató

23.) Bodrogi Tibor igazgató levele Katona Imréhez, érvénytelenítve a korábbi felkérést a „Líra” fejezet megírására. Xerox, gépipírás, kézzel aláírva: BT, 1 oldal. Dátum: 1983. október 13. Vargyas Lajos hagyatékából.

MTA NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
MAGYARSÁG NÉPRAJZA SZERKESZTŐSÉGE
1250 Budapest, Pf. 29.

Dr. VARGYAS LAJOS a zenetudományok doktora
1015 Budapest, Szabó Ilonka u. 49.

Az Akadémiai Kiadó és az MTA Néprajzi Kutató Csoport között megkötött kiadói szerződés alapján felkérem Önt a MAGYARSÁG NÉPRAJZA /a szerkesztő bizottság elnöke: Tálasi István/.....IV..... köteté. Lírai népköltészet c. fejezetének megírására.....10.....iv terjedelemben. /A kutatástörténeti részt Küllös Imola írja./

A kézirat leadásának határideje: 1984. március 31. A lektorálás után javított és általam elfogadott kéziratért az Akadémiai Kiadó szerzői ivenként /40.000"n"/ 2400.-Ft honoráriumot fizet, melynek 1/3-a az elfogadáskor, 1/3-a a nyomdába adáskor esedékes. A fennmaradó 1/3 a mű megjelenésekor.

Nagyon kérem a határidő és a terjedelem pontos betartását. A gépelést a szabvány szerint kérjük /25 sor, soronként 50 leütés/, három példányban.

Budapest, 1983. október 5.

Tálasi István
/Dr. Tálasi István/
a szerkesztő bizottság
elnöke

Bodrogi Tibor
/Dr. Bodrogi Tibor/
a szerkesztő bizottság
elnökhelyettese

Kérjük szíveskedjék a jelen megbízás két másodpéldányát aláírva szerkesztőségünkbe visszajuttatni. A szerződés feltételeit magamra nézve kötelezőnek ismerem el.

Kelt. *Budapest, 1983. X. 28*

Vargyas Lajos
.....
Lakáscím: *Pf. T. Szabó Ilonka*
.....
4.49 *1095*

24.) Bodrogi Tibor igazgató és Tálasi István szerkesztőbizottsági elnök felkérése Vargyas Lajoshoz a „Lírai népköltészet” c. fejezet megírására, 10 ív terjedelemben. Formanyomtatvány gépirással kitöltve, kézzel aláírva. Leadási határidő: 1984. március 31. Dátum: 1983. október 5. Vargyas Lajos által aláírva „magamra nézve kötelezőnek ismerem el”. 1983. október 28. Vargyas Lajos hagyatékából.

V. kötet / Folklór 1. /

Főszerkesztő: Vargyas Lajos
 Szerkesztő: Istvánovits Márton

1. Általános folklorisztikai és tudománytörténelmi alapvetés	5 iv
Voigt Vilmos	
II. Népköltészeti műfajok:	
1. Verses epika	45 oldal ✓ - 1 iv
Voigt Vilmos	
2. Népdalok	
a/ Kutatótörténet	1, 1/2 iv
Kriszta Tildiké	
b/ többi rész	192 oldal
Vargyas Lajos	
3.1. Mesék	9 iv
a/ A magyar népmesegyűjtés története	49 oldal
A népmese, mint népköltészeti műfaj	54 oldal
Sándor István	
b/ A mese hiedelmvilága	65 oldal
Erdős Sándor	
c/ Tipológia, összehasonlítás	
Voigt Vilmos	
3.2. Műdal	
a.2.1. Szódmagyarázó munda	50 oldal
Nagy Ilona	
a.2.2. Történelmi munda	50 oldal
Lengyel Dénes	
a.2.3. Hírcsillarmunda	1 iv
Nagy Ilona	
a.2.4. Anekdota	65 oldal
Sándor István	
4. Líra: a) Vargyas Lajos	300 oldal
b) Kutatótörténet - Kéllás Imola	25 oldal

25.) Az V. kötet (Folklór 1.) tartalomjegyzéke és tervezett terjedelmi beosztása. Kb. 1984. február végi – március eleji állapot. Gépelt kézirat, 10 számozatlan oldal. Részlet, 7. oldal. Vargyas Lajos hagyatékából.

A Magyarság Néprajza "Szövegfolklor" kötetének

műhelyvitái:

1983. október 21. d.e. 10 ó. - Folklor Osztályon:

Takács Lajos: Históriak - hírvetések *B*

Dömötör Tekla: Népszokások költészete

Lengyel Dénes: Történeti monda

Szemerkényi Ágnes: Proverbium

Károly Sándor: Siratóének

1983. december:

Banó István: A mesekutatás története (?)

Erdész Sándor: Mese és hiedelemvilág

Nagy Dezső: Munkásfolklor

Nagy Ilona: Eredetmonda

Küllős Imola: Önéletrajz-Igaz történet *†*

1984. február:

Sándor István: Anekdota *B*

Tatrai Zsuzsanna: Gyermekfolklor

Pócs Éva: Ráolvasó *gépeli*

Mándoki László: Találós kérdés *†*

Erdélyi Zsuzsanna: Mágikus-vallásos népköltészet *†*

1984. március:

Vargyas Lajos: Népdal *kitűzött a költés B. †*

~~Kisvárdi~~ ^{Vargyas} ~~Kisvárdi~~ ^{Kisvárdi}: Ballada *Kitűzött, ponyvaballada*

Voigt Vilmos: Népmese, A folklor emlélete, ^{Vargyas} Hősepika

Küllős Imola: Népi líra-kutatás története. *†*

A tanulmányok /fejezetek/ gépiratai megtekinthetők az NKCS Folklor Osztályán.

26.) „A Magyarság Néprajza »Szövegfolklor« kötetének műhelyvitái”-t tartalmazó összegzés. Gépirat, V. L. kézírásával javítva, 1 oldal. Dátum és aláírás nélkül. Vargyas Lajos hagyatékából.

Dr. Paládi-Kovács Attila
egyetemi docens
Budapest

Kedves Kolléga!

Értesítjük, hogy a Magyarság Néprajza "Szövegfolklor" kötetének következő vitaülése január 13-án lesz. A jelzett napon d.e. 10 órától az I. em. Könyvtári olvasótermében a december 15-én elmaradt értekezletre kitűzött dolgozatok kerülnek elemzésre. /Banó István, Erdész Sándor, Nagy Dezső, Nagy Ilona, Küllös Imola dolgozatai/.

Tisztelettel felkérjük Önt, hogy a műhelyvitán részt venni sziveskedjék.

Budapest, 1984. január 4.

Istvánovits Márton s.k.
szerkesztő

27.) Meghívó a Magyarság Néprajza „Szövegfolklor” kötetének vitaülésére, 1984. január 13-ára. Gépirás, 1 oldal, Istvánovits Márton gépelt aláírásával. Dátum: 1984. január 4. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Dr. Paládi-Kovács Attila
egyetemi docens
Budapest

Kedves Kolléga!

Ertesítjük, hogy a Magyarország Néprajza IV. "Szövegfolklor" kötetének következő ülése II. 24-én, d.e. 11 órakor lesz a Kutató Csoport Könyvtárának olvasótermében.

A jelzett napon Mándoki László, Pócs Éva, Sándor István, Tatrai Zsuzsanna és Vargyas Lajos dolgozatai kerülnek megvitatásra.

Tisztelettel kérjük, hogy az ülésen részt venni sziveskedjé

Budapest, 1984. II. 15.

Üdvözlettel:

Istvánovits Márton s.k.
szerkesztő

28.) Meghívó a Magyarország Néprajza „Szövegfolklor” kötetének vitailésére, 1984. február 24-ére. Gépirás, 1 oldal, Istvánovits Márton gépelt aláírásával. Dátum: 1984. február 15. Paládi-Kovács Attila birtokában.

Jóváhagyom:

/Kulcsár. Kálmán/
főtitkárhelyettes

E m l é k e z t e t ő

az "Anyagi Kultúra 1. 2. 3." kötetei
főszerkesztőivel 1984. november 20-án tartott megbeszélésről

Kulcsár Kálmán főtitkárhelyettes elvtárs által tartott megbeszélésen Gunda Béla a történettudományok doktora, Takács Lajos a történettudományok doktora, Balassa Iván a történettudományok doktora, valamint az I. Osztály /Szalai Sándorné/ a Néprajzi Kutató Csoport /Krizsa Ildikó, Filep Antal/ az Akadémiai Kiadó /Gellériné Lázár Márta/ és a Társadalomtudományi Főosztály /Mucsi Ferenc, Sági Márton, Tóth Éva/ képviselői vettek részt.

A "Magyarság Néprajza" c. vállalkozást - a kéziratok készültégi állapota alapján - az Akadémia megszünteti, az elkészült kéziratok tematikus csoportosításban, sorozatcím nélkül, önálló kötetben jelennek meg, a Néprajzi Kutató Csoport koordinációs szerepe megszűnik.

A Néprajzi Kutató Csoport által készített kimutatást áttekintve, az "Anyagi Kultúra 1. 2. 3." köteteivel kapcsolatban az alábbi megállapodás született:

Gunda Béla vállalja az "Anyagi Kultúra 1." kötet /új címmel/ főszerkesztését. Amennyiben a kéziratokat megkapja 1985. február 1-ig, a kötet anyagát leadja. Az NKCs postafordultával elküldi számára az elkészült kéziratokat, valamint a nem kész kéziratok szerzőinek címét.

Takács Lajos vállalja az "Anyagi Kultúra 2" kötet /új címmel/ főszerkesztését. A kötet nyersanyaga ez év végére elkészül, 1985. második felére nyomdakész állapotba kerül.

29.) Emlékeztető „az Anyagi Kultúra 1., 2., 3. kötetei főszerkesztőivel 1984. november 20-án tartott megbeszélésről” – a vállalkozás megszüntetéséről. Gépírás, 2 oldal, Mucsi Ferenc főosztályvezető aláírásával, 1984. november 22. Jóváhagyta: Kulcsár Kálmán MTA-főtitkárhelyettes. Részlet, 1. oldal. Vargyas Lajos hagyatékából + Paládi-Kovács Attila birtokában.

F e l j e g y z é s

a Magyar Néprajzi Kézikönyv helyzetéről

1986. szeptember

A/ Miért kell befejezni a színtézist?

1. Mert változatlanul igényli a tudomány, az oktatás és a közművelődés, azaz a társadalmi szűkeglet. Nem lehet helyette kiadni a régi Magyarság Néprajza reprintjét.
2. Mert ebben az évezredben/évezredben nincs reális lehetőség újabb hasonló vállalkozás megvalósulására.
3. Mert nem lenne bölcs dolog vezetni hagyni az eddig már befektetett munkát. A szellemi és anyagi ráfordítás kárba vesztésén túl számolni kell az erkölcsi veszteséggel, a céld hozozó távon ható demoralizáló hatásával.

B/ Hogyan lehet és érdemes folytatni a vállalkozást?

1. A fent említett társadalmi szűkegletet csak egy-egy egyeség, teljes színtézis elégítheti ki. Részletek, egyes tematikus kötetek kiadásával az eredeti cél nem érhető el. Egyeségek mű esetén kevesebb szubvenció szűkeglet, mert magasabb példányszám érhető el. Kiadói, gazdasági érdekek is emellett szólnak, hogy sorozatként jelenjék meg a kézikönyv.

30.) Paládi-Kovács Attila: „Feljegyzés a Magyar Néprajzi Kézikönyv helyzetéről, 1986. szeptember”. Gépirás, 3 oldal, rajta Paládi-Kovács Attila gépelt aláírása. Részlet, 1. oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

T. Kollégái

Voigt Vilmos, a Néprajzi Bizottság elnökének leveléről
soroz kópiát a Folklór I. kötet szerkesztőinek küldünk.
Kapja: Vargyas Lajos, Istvánovits Márton és Szemerkenyi Ágnes.
Felhívom szíves figyelmüket a levél utolsó bekezdésére.

Tisztelettel

Paládi-Kovács Attila

Bp., 1988. márc. 15.

31.) Paládi-Kovács Attila kísérőlevele, amellyel Voigt Vilmosnak a Magyar Néprajz szerkesztőbizottságához írt levelét Vargyas Lajosnak és másoknak továbbítja. Dátum 1988. március 15. Gépírás, géppel aláírva, ½ oldal. Paládi-Kovács Attila birtokában.

MANCHIN RÓBERTNEK, AZ MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ-
CSOPORT MUNKATÁRSÁNAK BESZÉLGETÉSE
VARGYAS LAJOSSAL (1969–1972?)

Az alábbi interjú gépelt példánya Vargyas Lajos hagyatékában maradt fent, évszám és bármiféle kísérő jegyzet vagy magyarázat nélkül. A gépiraton – ami szerkesztett, publikálásra előkészített (talán vágott?) anyagnak tűnik, az előbeszéd megőrzésével – Vargyas Lajos kézírásával helyenként, elszórtan, nem következetesen, stilisztikai javítások is olvashatók. Ez bizonyítja, hogy Vargyas a kéziratot látta, tartalmával, illetve tervezett publikálásával egyetért(het)ett, jöllehet a szöveg stilizálását éppen csak hogy elkezdte.

A szöveg kontextusáról Manchin Róbert, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának volt munkatársa – kérésre – annyi felvilágosítással tudott szolgálni, hogy valamikor 1969–1972 között Szesztai Andrással közösen a „Mester és tanítványai” című kutatási projekt keretében készítették interjúkat egykori Kodály-tanítványokkal arról, hogy Kodálynak milyen hatása volt rájuk, illetve hogy kapcsolatuk tovább örökítődött-e az őket követő generációkra. A projekt eredményei sajnos sohasem láttak napvilágot, az eredeti magnófelvételek és lejegyzéseik mára hozzáférhetetlenek vagy elvesztek.

Tekintettel a fentiekre, illetve arra, hogy ez az interjú számos eddig ismeretlen adatot szolgáltat Vargyas Lajos életéhez, s hogy ilyen szempontból értékes módon egészíti ki *negyedszázaddal később* megjelentett önéletrajzi írását (*Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1993), Manchin Róbert engedélyével – amiért ezúton is szíves köszönetet mondok – a szöveg publikálása mellett döntöttem. A szöveget eredeti formájában, az előbeszéd esetleges „pongyolaságait” megőrizve adom közre, csak a legszükségesebb javításokat végeztem el rajta; a szöveg megértését lábjegyzetek segítik, amelyekben – amennyiben a kérdéses rész a *Kerítésen kívül*-ben, más megfogalmazásban, rövidebben vagy bővebben megjelenik – utalok az önéletrajzi írás megfelelő passzusaira is. (*Vargyas Gábor*)

MR: Tanár úr a Népzenekutató Csoportban tartott beszélgetésen már említette, hogy 1932-ben ismerkedett meg Kodállal.

VL:¹ Volt egy gyakorlat a zene-folklór köréből, ezt, amikor én első éves voltam, akkor hirdette meg [Kodály], aztán mikor negyedéves voltam, újra [meghirdette]. És tekintve, hogy én már a gimnázium utolsó két évében lelkes Bartók, Kodály rajongó lettem, és jogom volt fölvenni az ő kollégiumát, nagy izgalommal vártam, hogy milyen lesz. Az első alkalommal csak egy pár ember gyűlt össze, aztán hamar el is fogytak, mert Kodály ezt nem népszerűsítő előadásnak tartotta, hanem szakszerű foglalkozásnak azok számára, akiknek komoly érdeklődése van. Ezen az első előadáson egyszerűen elkezdte a foglalkozást szeminárium-szerűen, és akit nem érdekelt, elmaradt; de mondom úgyis nagyon kevesen voltunk ott, négyen-ötten, és később volt úgy, hogy az egész év folyamán én egyedül voltam jelen. Ez részben nem volt baj, mert intenzívebben lehetett foglalkozni. Mikor negyedéves voltam, akkor úgy látszik már jobban terjedt a népszerűsége, az énekkari mozgalom következtében, és egyáltalán Kodálynak személyesen, úgyhogy akkor megtelt a terem az első alkalommal. Láthatóan ez nem tetszett neki, és mindjárt olyan dolgokat mondott, amire a könnyebb gondolkodásúak összenevetgéltek: mert elkezdte, hogy „mi a különbség a műdal és a népdal között”, és a „Vörös bort ittam az estve”-vel kapcsolatban azt aposztrofálta, hogy „A lábamon alig-alig állok, mégis szeretnek a lányok”. „Nekünk olyan ifjúságra van szükségünk, aki megáll a lábán és nem azért szeretik a lányok, mert alig állnak a lábukon.”

A következő alkalommal talán 10-en voltunk a 100-ból, aki ott összegyűlt, végül is szeminárium-szerűen kezdte el csinálni a dolgot, hát abból a 10-ből lemaradt további öt; úgyhogy már a második alkalommal a húgom és egy barátom, mi voltunk hárman, mert az a kettő, aki még csatlakozott, nem volt zeneileg elég felkészült és kiderült, hogy csak erőltetik a dolgot. Lassan azok is leszakadtak. Úgyhogy valóban az volt a helyzet, hogy ő egy bizonyos színvonalat megkívánt, vagy elképzelt és ahhoz szigorúan tartotta magát, akinek pedig ez nem kellett, az leszakadt. Viszont így megmaradtak körülötte azok, akiknek ez a színvonal megfelelt, sőt ezt kívánták;

¹ Ugyanezt a történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 46–47.

ő azokkal azután teljesen egyenrangú félként bánt, vagyis ha olyan problémát hozott az illető, ami érdekelte [Kodályt], akkor érdeklődéssel bekapcsolódott és beszélgetett róla, ha nem, akkor egy-két megjegyzéssel („Ezt még hagyjuk”) elintézte. De soha nem volt az, hogy „jaj de okos, jaj de jó”, vagy hogy „ez nem jó”. Vagy érdekelte, vagy nem. Az volt a szerencse, ha valaki állandóan olyan dolgokkal tudott hozzá menni, ami érdekelte, mert akkor megvolt vele a kapcsolat. Nekem az volt a legnagyobb dicsőségem, hogy az órák után is mentem vele sétálni.² Különösen később, amikor már nem voltam egyetemi hallgató, akkor a Zeneakadémián népdal órákat tartott, én arra is bejártam, végighallgattam a dolgokat – sokat tanultam akkor, de volt, amit akkor már jól tudtam és nem volt újság –, de utána csatlakoztam hozzá, mert ő azt szinte el is várta, és akkor sétáltunk haza, közben beszéltünk a dolgokról. Ha aztán különösen érdekes volt a téma és a hazavezető úton nem tudtuk megtárgyalni, sőt a kapu előtt állva sem, akkor azt mondta, hogy „Jöjjön be”, és ott folytattuk; vagy elővett egy könyvet és azt mutatta.

MR: Tanár úr mondta, hogy amikor elsőéves volt, akkor még nem volt olyan nagy az érdeklődés és negyedévre már milyen nagy volt az érdeklődés. Ezek azok az évek voltak, amikor kiterébélyesedett az Éneklő Ifjúság mozgalom?

VL: Ötöle kezdett terebélyesedni. Én 32-ben érettségiztem, és 32-33-ban voltam elsőéves, amikor ez az első szeminárium volt, és negyedéves 36-37-ben. Tehát ez alatt már megnőtt ennyire.

MR: Lehet, hogy ez az első végzett Kodály-osztály hatására történt?

VL: Nem. Azok akkor már régóta működtek. Az énekkari mozgalom már ezekben az években nagy lendületet kapott. Emlékszem, 32-ben volt Kodály 50 éves, akkor rendeztek a tanítványai számára egy díszhangversenyt.³ Én akkor hallottam először a Psalmust, de akkor már énekeltem az egyetemi énekkarban. A Vigadó hátsó termében, ahol a zenekar meg az énekkar gyülekezett, ott köszöntötték föl. Emlékszem az ő válaszára: mert nagyon nehezen lehetett hallani, mindig nagyon halkán beszélt, ez ragadta meg a figyelmet „Azt mondják, amit én nem hiszek, hogy aki a Psalmust hallgatja, az jobb ember lesz. De hát, ha így volna ez, akkor ez lenne a legfőbb

² A sétákról lásd még *Kerítésen kívül*, 47.

³ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 33.

célja a zenének, hogy az ember jobb legyen általa.” Ez, mondom, biztosan az 50 éves jubileumán volt. Hát akkor már Ádám, Bárdos, Vaszy⁴ jól futó karmesterek voltak, és nagy propagandát fejtettek ki a kórusok élén.

MR: A szellemi életben Kodály ekkor kezdett szimbólummá válni?

VL: Körülbelül a 30-as években kezdett felfutni, és a háború kezdetéig aztán egészen kiterelődött.

MR: Hogy látja tanár úr ezt a népzene iránti érdeklődés kialakulását? Fialatok között is volt érdeklődés?

VL: Hát ez a 30-as évek elején még nem volt általános. A magam példáját is mondhatom. A III. kerületi Árpád Gimnáziumba jártam, és ott voltam cserkész, ott az én hetedikes koromig egy népdal el nem hangzott, csak műdalok. A barát, akivel negyedéves koromban végigcsináltuk a Kodály szemináriumot, Halmy Ferenc, akkor magyar-francia szakos hallgató volt és húga, ismert énekesnő, akit ő állandóan kíséretetett koncerteken.⁵

MR: Ez a népzenei és népdal mozgalom a 30-as évek végén indult meg?

⁴ Ádám Jenő (1896–1982): Kossuth-díjas zeneszerző, karnagy, zenepedagógus, 1929–1959 között a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára, a középiskolai ének- és zenetanárképző tanszék vezetője, illetve az operatanszak és az ének főtanszak vezetője. Fő pedagógiai műve a *Módszeres énektanítás* (1944), amelyben a Kodály-módszert (nála még „magyar metódus”) már bemutatja. 1947–1948 között Kodállal közösen énektankönyv-sorozatot írt a teljes általános iskolai képzés (I–VIII. osztály) számára.

Bárdos Lajos (1899–1986): Kossuth-díjas zeneszerző, karnagy, zenetudós, Kodály Zoltán tanítványa, a Zeneművészeti Főiskola egyetemi tanára.

Vaszy Viktor (1903–1979): zeneszerző, karmester, Kodály tanítványa. 1925–1929 között a Székesfevárosi Zenekar, 1929–1941 között a Budapesti Egyetemi Énekkar, 1935–1941 között a Budapesti Palestrina Kórus karnagya volt. 1929–1941 között a Zeneakadémián elméleti tárgyakat tanított. 1945–1975 között a Szegedi Nemzeti Színház karmestere, zeneigazgatója, igazgatója volt.

⁵ Halmy Lujza (Somogyi Vilmosné, 1916–2000): ének- és mozdulatművész. 1934–1938 között Dienes Valéria orkesztikai iskolájának növendéke, 1944-ben végzett a Nemzeti Zenede ének tanszakán, ezzel egyidejűleg balett-tanulmányokat folytatott. 1939–1944, majd 1945–1947 között önálló balettiskolát vezetett. 1945-től rendszeresen fellépett a Magyar Rádióban. 1946–1948 között a Vígopera énekes szólistája. 1951-ben a Budapesti Zeneművészeti Főiskolán énektanári oklevelet szerzett. 1950-től 1954-ig a Magyar Rádió Énekkarának (alapító) tagja. 1955-től 1960-ig a Színművészeti Főiskola énektanára. Dalestjein számos magyar, francia, angol és orosz mű ősz-, illetve magyarországi bemutatóját énekelte.

VL.⁶ Ez még akkor felfejlődőben volt; a mi iskolánkban például erről szó sem volt, én magam is úgy kerültem bele, hogy Vikár Bélának – a népdal kutatónak – egy unokaöccse járt a mi iskolánkba, a bátyám osztályába, cserkész is volt, az propagálta a mi családunkban, bár mindig nehezen vettük be. Húgommal együtt zongorázni tanultunk és húgom egy nagyon jó zongoratanárnőhöz került, aki az „Este a székeleyknél”-t játszatta vele, az tetszett, de a többi, a 10 könnyű zongoradarab egyáltalán nem, még a „Medvetánc” sem. Szimbólumnak vettük a „Lassú vergődés”-t, hogy az egészre illik. De ennek a Vikár Vilmosnak állandó vitája volt velünk és fokozatosan, ahogyan megismerkedtünk, különösen a népdallal, amikor megjelent a „101 népdal”,⁷ abba én vihar gyorsasággal beleszerettem. Akkor kezdtük az őáltala propagált Bartók és Kodály feldolgozásokat lemezekről meghallgatni, és az gyorsan átalakított: úgy-hogy én hetedikben kezdtem a népdalt és Bartókot, Kodály zenéjét – elsősorban feldolgozásokon keresztül – megszeretni és nyolcadikban már előadást tartottam az önképzőkörben Bartók könyve⁸ alapján a népdalról, és a népművelési lemezeket hoztam fel illusztrációknak!

Utána, amikor elvégeztem a gimnáziumot, elmentem az egyetemre, beléptem az énekkarba,⁹ hogy énekeljem ezeket a műveket és mentem Kodályhoz a gyakorlatra. Tehát elég gyors volt az átalakulás. Ugyanakkor, amikor a népdalnak híve lettem, Vikárral a cserkészcsapatban elkezdtük propagálni, hogy a régi repertoár helyett énekeljünk népdalt. Hát elég nagy harcba került, de amikor már egyetemista voltam és még a cserkészeknél működtem, akkor lassan diadalra juttattuk, sőt már hetedikes koromban cserkész táborban egyszer már gyűjtöttünk is egy kiszálláson. Éppen a Sárközbe mentünk és ott egy pár népdalt gyűjtöttünk, amit aztán a mi kis saját újságunkban propagáltunk, és a következő évben egyenesen Sárközbe, Ócsénybe tettünk kirándulást, ahol egy nagy nép-

⁶ Ugyanezt a történetet részletesebben lásd még *Kerítésen kívül*, 16–17.

⁷ Bárdos Lajos (szerk.): *101 magyar népdal*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 1939.

⁸ Bartók Béla: *A magyar népdal*. Budapest, Rózsavölgyi, 1924.

⁹ A Vaszy Viktor vezette Egyetemi Énekkarba. Ezenkívül Vargyas még két másik kórusban is énekelt, a Palestrina és a Cecilia kórusokban: lásd még *Kerítésen kívül*, 50.

dalgyűjtést rendeztünk. Úgyhogy, mikor Kodályhoz mentem szemináriumra és kérdezte, hogy nincs-e valaki, aki már jegyzett fel népdalt, én jelentkeztem, és ezt az anyagot vittem; ebből az anyagból írtunk fel minden alkalommal egyet [a táblára]. Akkor Kodály kérdezte, hogy mit tudok róla. Ha nem tudtam, akkor ő mondott hozzá, és így elemeztük; ez volt szinte gerince ennek a szemináriumnak, amit első évben csináltunk.

A következő, a negyedéves korombeli, az nagyon izgalmasan indult. Tudni illik, akkor készült az ő „Magyar Népzene” c. tanulmánya¹⁰ és akkor a korrektúra példányból kivágva hozott kottapéldányokat és ott ismerkedtünk meg először a cseremisiz párhuzamokkal. Ez óriási nagy dolog volt nekem! De aztán velünk énekellette a példákat, és egyszer jön, és egy kottaanyagot tesz elé, hogy énekeljem. Különböző C-kulcsokban volt, amit én akkor még nem ismertem, és mondtam, hogy „tanár úr, én ezt nem ismerem”. Azt mondja, „egyszerű, ahol a kulcs van az a C, na most már énekeljen”. Máig sem tudom, hogy[an], de hibátlanul leénekeltem. Volt mellettem egy alak – hogy így mondjam – aki azt mondta, hogy tud kottáról énekelni, de nemcsak hogy kottáról nem tudott énekelni, hanem nem tudott egy[etlen] hangot [sem] eltalálni. Tehát ez ott mellettem összevissza morgott. Ez valami csodálatos élmény volt, máig büszke vagyok, hogy ijedten [de] mégiscsak le tudtam énekelni, s hogy Kodálynak nem kellett kiigazítania.¹¹

MR: Hogyan vált ez a tanítványi kapcsolat munkatársivá?

VL: Tulajdonképpen ez sohasem változott, mert kezdettől fogva nagyjából olyan volt. Nagy különbséget nem tudok megállapítani, mert beszélgetés volt mindig azokról a témákról, amik mindkettőnket érdekelték, természetesen ő volt a mester. De nyilván látta bennem az érdeklődést, másrészt, hogy nem fogtam nagyon mellé a dolgokban. Egyetlen egyre emlékszem, amikor kiigazított ebben az első szemináriumban,¹² de akkor is tulajdonképpen én is úgy tudtam, ahogy ő mondta, csak rosszul fejeztem ki magamat: a Bartók

¹⁰ Kodály Zoltán „A magyar népzene” c. írása első kiadásban 1937-ben, a Czakó Elemér szerkesztette 4 kötetes *A Magyarság Néprajza* c. mű IV. kötetében látott napvilágot.

¹¹ Ugyanezt a történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 46–47.

¹² Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 35.

könyvnek¹³ az osztályzásában van A-osztály – ez a régi stílus, a B az új stílus, a C az végül mindenféle vegyes, és én valahogy úgy mondtam, hogy „ami idegen eredetű”. Persze ebben vannak idegen eredetűek, és nem olyanok [egyaránt]. „Ez tévedés”, és kiigazított, mert hát nagyon sok ott az eredeti magyar is, de azontúl nem is igen emlékszem, hogy ki kellett [volna] nagyon igazítania.

És az volt igen ösztönző hatású, hogyha látta az ember, hogy elgondolkozott azon, amit vitt az ember, és később még visszatért rá. Egyszer Tinódinak egy dallamáról, az Egervár Viadalának „summájáról” azt akartam bebizonyítani,¹⁴ hogy ez nem a valódi záróhangjánál áll meg, hanem egy terccel följebb, és vagy sajtóhiba a nyomtatványban, vagy pedig lant-kíséret miatt van, mivel a lant úgyis megadta az alaphangot, és akkor egy terccel feljebb állhatott meg az ének; minthogy a dallam annyira kirajzolja a moll-hangnemet és ez a dúr befejezés váratlan. Beszéltünk róla, nem is nagyon nyilatkozott, csak éppen meghallgatott. Legközelebb bementem – akkor már az Akadémián dolgoztak, volt ott egy kis szobácska és Kerényi [György]¹⁵ is ott volt – és valamit nézegettünk, egyszer csak úgy odaszól Kerényinek: „Vargyasnak az az elmélete, hogy Tinódinak ez az »Egervár«-ja a tercen áll meg.” Kerényi is nevetett, mert hallotta, hogy tréfásan mondja Kodály. „Na, és mivel bizonyítja?” Először is szabadkoztam, hogy ez nem elmélet, csak óvatos problémafelvetés. „Na, nézzük csak meg.” És valamit elővett, nézegette aztán már nem emlékszem, hogy mit beszélgettünk, csak a végén azzal zárta le, „nahát, ha még hoz ebből a korból húsz hasonló példát, akkor igaz lehet.” Ebből rögtön megértettem, hogy lehetséges, hogy így van, de nincs bebizonyítva. Örültem, hogy végeredményben a kérdés izgatta őt, és visszatért rá később. Persze aztán sokszor közvetlenebb kapcsolatba is kerültem vele.

MR: Mondta tanár úr, hogy az egyetem után bejárt a Zeneakadémiára is. Akkor, mint tanár dolgozott?

¹³ Bartók Béla: *A magyar népdal*. Budapest, Rózsavölgyi, 1924.

¹⁴ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 48.

¹⁵ Kerényi György (1902–1986): népzenekutató, zeneszerző, szerkesztő. Kodály zeneszerzés-tanítványa volt. Az *Énekszó* és az *Éneklő Ifjúság* folyóiratok egyik alapítója és szerkesztője. 1934-től Bartók Béla, 1940-től Kodály Zoltán mellett dolgozott a Magyar Tudományos Akadémián. 1949–1970 között az MTA Népzenekutató Csoportjának osztályvezetője.

VL:¹⁶ Nem. Én sosem akartam zeneszerző lenni, csak zenész. De az egyetem énekkarában Vaszy nagyon biztatott. És mondta, hogy írjak [értsd: komponáljak] valamit, vittem is neki, tetszett is, és a következő évben azután, hogy a szemináriumot végigcsináltuk Kodálylyal, mentem felvételire; de nem engedtem, hogy protezsáljon és szóljon neki. Vagy-vagy. És valahogy a halláspróbát elrontottam ott izgalmamban és nem vettem fel. Aztán, amikor negyedéves koromban megint jött Kodály, úgy tett, mintha nem ismert volna, és kérdezte azon az órán, amikor még 100-an voltak, hogy ki van olyan, aki tud kottáról énekelni, hogy később a példákat neki énekelje. Én akkor óvatosan odaálltam; hát előzőleg egy évet végigcsináltam vele, azért odahívott, valamit leénekeltetett, és „hát jó, akkor majd maga fog”. Aztán kint álltunk és vártunk rá, egyszer csak megállt előttem, „Vargyas úr, azóta mivel foglalkozik?”¹⁷ Még egyszer azonban nem akartam felvételizni.

Ellenben Vaszy azt tanácsolta,¹⁸ hogy a középiskolai énektanárképzőt végezzem el, nagyjából ugyanazt a képzést adja, mint a zeneszerzés, csak nem Kodálylyal, hanem Bárdossal és más fiatalokkal. Viszont akkor nem volt más hangszertudásom, mert zongorát, hegedűt vagy szólóéneket kellett tudni akadémiai fokon, és ezért az egyházzent vettem fel, ami 3 éves tanfolyam, sokkal kevesebb követelmény volt, de ugyanazok a szakok és ugyanazok a tanárok, a harmadik év után negyedévre onnan átvesznek az énektanárképzőre, és akkor azt is elvégzem, sőt esetleg még a zeneszerzést is elvégezhetem. Hát aztán erre iratkoztam be, csak nem csináltam végig, mert visszamentem az egyetemem befejezni.

MR: Amikor megalakult a Népzenei Kutatócsoport, akkor mi történt?¹⁹

VL: Nahát, az érdekes viszont. Talán egy későbbi pontban mondanám el, mert azt hiszem, olyan vonatkozás is van ebben, hogy „ellentétek, vagy feszültség a Mesterrel”. Hát ez akkor oda fog tartozni, és akkor inkább ott egybe mondanám el. De ezek a séták, illető-

¹⁶ Ugyanezt lásd még bővebben *Kerítésen kívül*, 36–39.

¹⁷ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 47.

¹⁸ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 49.

¹⁹ Az MTA Népzenei Kutatócsoport eredeti magja a Kodály Zoltán vezetésével 1949-ben megszervezett Magyar Népzene Tára volt, amelynek szerkesztősége 1953-ban alakult át Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjává, majd 1965-ben néptánckutató részleggel is bővült. 1974-ben beolvadt az MTA Zenetudományi Intézetbe.

leg ezek nemcsak séták voltak, néha aztán föl hívtam [telefonon], hogy valamit szeretnék megbeszélni vele, vagy föl vinni, vagy volt úgy, hogy én egyenesen felmentem a lakásra és akkor néha nagy meglepetések értek.²⁰ Például Szigeti [József]²¹ ott volt és akkor bemutatott: „Ismeri?” Persze az ember tisztelettel hallgatta az ő beszélgetésüket. Más alkalommal meg odaültetett az asztalhoz, éppen ebédelték, Harsányi Zsolt²² volt ott, aki a Hány János szövegét írta, és az aztán hosszasan beszélt különböző dicsőségeiről, amikor kint volt Sibeliusnál, és az alig akarta fogadni, és tüskés volt iránta. De amikor megtudta, hogy ő írta a Liszt könyvet, akkor egyszerre izgalomba jött, és mint barát fogadta. Kodály hallgatott, de hogy mi volt a véleménye, azt nem lehetett tudni. Az ember néha-néha feltett egy kérdést, hogy tovább menjen a beszélgetés, de ezekbe persze én belesöpöngtem, és azért fiatal is voltam, és sokkal több volt a zavar és a feszélyezettség ilyenkor, mint az öröm, vagy a dicsőség, hogy ott lehetek. Később aztán persze már egészen más volt a helyzet. Az ember lassan produkált is valamit, ismerték; és Kodály is már [elfogadta], igaz, nem mondhatom, hogy másképp [bánt velem, mert], pontosan ugyanúgy bánt az emberrel, mint kezdetől fogva, csak hát az embernek a saját érzése lehetett más.

Na, aztán talán még az érdekes, hogy ő rendkívül, azt mondhatnám, félszeg volt szinte az érintkezésben, amit mások úgy értelmeztek, hogy rideg.²³ A formaságokat egyszerűen nem tekintette semmibe. Az ember ment hozzá, és köszönt és esetleg nem is köszönt vissza, csak nézett. Ez különösen akkor volt kényelmetlen, amikor mások jelenlétében történt, tehát például a Zeneakadémia óra után állt ott a folyosón, odamentem, meghajoltam, jó napot kívánok, ő meg csak nézett. Persze az ember azt sem tudta biztosan,

²⁰ Az itt következő történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 48–49.

²¹ Szigeti József (1892–1973): világhírű magyar hegedűművész, Bartók műveinek ihletett tolmácsolója. Bartók neki dedikálta *I. rapszódia*-ját.

²² Harsányi Zsolt (1887–1943): író, újságíró, műfordító, színigazgató. A két világháború közötti korszakban a szórakoztató irodalom népszerű szerzője volt. 1913-ban a *Budapesti Hírlap*, majd a *Pesti Hírlap* munkatársa, a két világháború között az *Új Idők* állandó munkatársa volt. A Magyar PEN Club főtiktára; 1938-ban a Vígszínház igazgatója. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak (1934) és a Petőfi Társaságnak. Paulini Bélával együtt Kodály *Hány János* című dalművének a szövegírója (1926). Liszt Ferenc életét *Magyar rapszódia* c. regényében dolgozta fel (Bp., 1936).

²³ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 331–332.

hogy lát-e, azért tudtam, mégis, hogy lát. Ugyanakkor elkísértem, és amikor elbúcsúztunk, kezét nyújtott.

Vagy egy másik eset volt, hogy mentem hozzá, már akkor idősebb voltam, nem tudom, talán hívott, vagy megbeszélés volt, de ott találtam nála a Zenekiadó két emberét, a Rékait²⁴ meg még valakit. Ő háttal ült, a zongorán pötyögtetett valamit, akkor odamentem, – „jó napot kívánok”, mély meghajlás, egy szó semmi, hátra sem fordul, mellette áll a két ember, hát azokat ismertem, – szervusz, szervusz, kezeltünk, ő semmi. Viszont ugyanakkor, amikor elmentem, kikísért és az előszobában kezét nyújtott. Szóval nem volt számára fontos, „jól van”, tudomásul vette. Ez a magatartása viszont néha az embernek kényelmetlen érzést okozott, és voltak sokan, akik ezért nagyon haragudtak, de én nem, mert láttam, hogy ezeket jelentéktelen dolgoknak tartja, és nem ezen múlik a kapcsolat. A kapcsolat azon múlik, hogy bármikor a problémákkal az ember úgy mehetett hozzá [szabadon], és ő úgy fogadta [az illetőt], mint aki hasonló.

Persze azért nem mondhatom, hogy teljesen közömbös volt ez a dolog; mert amikor megváltozott, akkor jól esett. Tudniillik amikor az új feleségét vette el, a mostanit, a Sáríkat, akkor szinte teljesen feloldódott, így formák tekintetében is, mindig nyújtott kezét, üdvözölte az embert, nevetgélt, vicceket hallgatott, amiket korábban ritkábban (nagyon ritkán láttam mosolyogni vagy nevetni). Később, az utolsó éveiben teljesen feloldódott és közvetlen lett, és ezeket a formákat is sokkal közvetlenebbül, könnyedebben kezelte. Megtörtént például egy konferencián, külföldön, hogy az ebédlőben ült egy társaság, és akkor érkezett meg az én feleségem, később [értsd: utánam], én vittem be; többen, akiket ott ismertünk, odajöttek és üdvözöltek; ő is fölkel és elénk jött feleségével együtt; hát ilyet azelőtt nem lehetett elképzelni.²⁵

MR: Beszéltünk arról, hogy kialakult ez a közvetlen viszony, ez a háború előtt volt?

VL: Mondom ez a 32–33-as iskolaévben már így volt, mert már ottan az órán én voltam az egyetlen tanítványa egy éven keresztül; min-

²⁴ Rékai András (1901–1968): színházi és operarendező. 1930–1949 között az Operaházban segédrendező, rendező, majd főrendező. Az 1950-es évektől a Honvéd Művészegyüttesnél rendezett színelőadásokat. A Zeneműkiadó Vállalat helyettes igazgatójaként vonult nyugalomba 1963-ban.

²⁵ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 332.

dig velem foglalkozott, és hát volt is, amit én akkor már tudtam, és látta is, hogy a legfőbb tudnivalókat tudom. Amikor ledoktoráltam, nahát, az még erősen kapcsolatban van velem, talán előbb arról beszéljünk. Mikor visszamentem, abbahagytam a zenei tanulmányokat, hogy befejezzem az egyetemet. De nem akartam a saját szakomat,²⁶ mert nem volt semmi kedvem hozzá, és Györffy [István], a néprajz professzora – [aki] akkor egy „Táj- és népkutató intézet”²⁷-et vezetett, és én, mint ilyen érdeklődésű, oda bekapcsolódtam – tapasztalta, hogy értek a népzenehez, behívott magához, hogy nem volnék-e hajlandó néprajzból doktorálni, ő akkor majd elhelyez. Kapva-kaptam az alkalmon, és a disszertációm persze népzeneből akartam csinálni: elküldött Kodályhoz, aki az ő népzene tanulmányának bevezetőjében²⁸ lefektette annak a szükségét és módszerét, hogy egy falu zenei életét kellene feldolgozni; akkor azt mondta, hogy csináljam én. Akkor már jól ismert, addig már többször gyűjtöttem, és ha valamit csináltam, szaladtam és bemutattam neki. Györffy aztán meghalt közben és csak úgy tudtam elvégezni, hogy megalakult a Magyarságtudományi Intézet,²⁹ aminek Kodály

²⁶ Vargyas magyar–német szakos hallgató volt.

²⁷ Táj- és Népkutató Központ: a budapesti egyetemen Teleki Pál gazdaságföldrajzi, Györffy István néprajzi és Magyary Zoltán közigazgatás-tudományi tanszékeinek közreműködésével 1938 októberében Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére létesült, komplex kutatási célú tudományos intézet. Előzményét a gazdaságföldrajzi és a néprajzi tanszéknek a kialakítandó tiszafüredi öntözőfűrt területén, a közigazgatás-tudományi tanszéknek pedig a tatai járásban végzett gazdaságföldrajzi, néprajzi és szociográfiai felmérése jelentette (1936–1938). A kutatómunka eredményét 1938 novemberében a Károlyi-palotában rendezett kiállításon mutatták be, amely felhívta a figyelmet a magyar vidék szociális problémáira, a súlyosbodó földkérdésre és a közigazgatás reformjának szükségességére. A kiállításnak nagy közönségsikere és sajtóvisszhangja volt. A jobboldali sajtótámadás és a parlamenti interpelláció miatt 1938 végén Teleki Pál a Táj- és Népkutató Központot feloszlatta. Újjáalakítására *Országos Táj- és Népkutató Intézet* néven Györffy István néprajzi tanszékehez kapcsolódóan 1939 januárjában került sor; majd 1939 őszétől, Györffy István halálától Kádár László igazgatása alatt a műegyetemi gazdaságföldrajzi tanszékhez tartozott. 1941 őszén a frissen életre hívott Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének *Táj- és Népkutató Osztályává* vált.

²⁸ Kodály Zoltán: *A magyar népzene* első kiadásában, 1937-ben: „De legtanulságosabb volna egy-egy község teljes dallam-térképét, zenei életének minden részletére kiterjedő leírását, más szóval zenei monográfiáját elkészíteni”.

²⁹ Magyarságtudományi Intézet: a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem

volt a tanácsadója, és ő beajánlott engem, hogy adjanak nekem ösztöndíjat, hogy a monográfiát elvégezzem.

Hát ennek még több érdekessége van, mert előzőleg szerettem volna még valamilyen gyűjtésben részt venni, ahol valami komoly népzenei anyagot lehet találni, sőt be is ajánlott a Néprajzi Múzeumba, oda is kiküldött, meg a Rádió is készített ilyen gramofonlemez sorozatot, annak pedig Ortutay volt az intézője, elküldött hozzá.³⁰ Nagyon hosszú ideig nem kaptam kiküldetést, és aztán végre egyszer sikerült. A Múzeum kiküldött volna és akkor vette elő ő a térképet, hogy hova lenne érdemes menni.³¹ Azt mondja: „Én már végigjártam egyszer a szlovák-magyar nyelvhatárt Rozsnyóig, most azt kellene magának folytatnia”, és kikeresett egy falut, Áj-t. Kiderült, hogy két falucska Áj. Áj a magyar, Falucska a szlovák. Oda elmentem és találtam is elég anyagot, úgyhogy, amikor arról volt szó, hogy most egy falunak a monográfiáját meg kell csinálni, akkor megkérdezte „Kedve volna ezt kidolgozni?” Mondom, hogyne, most már ismerem. Tudom, milyen anyag van ott. Akkor kiküldtek két hónapra oda, és aztán 1 év múlva újra egy hónapra³² és megírtam, ez lett a disszertációm, amit aztán kiadott az Egyetem egy bizonyos alaptól.³³ Na, most ezek után ledoktoráltam,³⁴ közben új professzo-

bölcsészkarán hungarológiai kutatások végzésére létesített tudományos intézet. Társintézetei a fonetikai, a kelet-ázsiai, a magyar irodalomtörténeti, a magyar nyelvtudományi, a magyar népiségtörténeti, a magyar történeti, a művelődéstörténeti, a néprajzi, a belső-ázsiai, az embertani, a török filológiai és a magyar őstörténeti egyetemi tanszékek, valamint a történeti szeminárium voltak. A Magyarságtudományi Intézet feladata volt, hogy több társtudomány közreműködését igénylő kutatási feladatokat jelöljön ki és oldjon meg.

³⁰ Vargyas itt az 1930-as évek végén Bartók és Kodály égisze alatt megindított „Pátria” lemezsorozatra utal.

³¹ Az itt következő történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 105–106; *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940*: 5; stb. – Vargyas 1939 decemberének harmadik hetében járt először Ájban a Néprajzi Múzeum kiküldetésében (ld. Vargyas Gábor bevezetőjét a *Folkmagazin* „áji különszámában” (2008. XV. évf. IV. sz. 4).

³² Vargyas 1940. február 7. és május 8. között töltött 2 hónapot Ájban, majd 1940 őszén további 1 hónapot. Az időpontok ennél pontosabban nem behatárolhatóak. A kérdésre lásd Vargyas Gábor bevezetőjét a vonatkozó dokumentumok felsorolásával a *Folkmagazin* „áji különszámában” (2008/XV/IV: 4–5).

³³ Lásd *Áj falu zenei élete*. Bp., A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének Kiadványai, 1941, 29. mell. /Tanya, falu, mezőváros, II./

³⁴ Vargyas 1941-ben doktorált néprajz, magyar nyelvészet és magyar irodal-

runk lett, Viski [Károly] – egy néprajzos, aki szintén nagy tisztelője volt Kodálynak – és ő beajánlott az Egyetemi Könyvtárba.

Úgyhogy én tíz évig a Könyvtárban dolgoztam. Akkor még nem hozták tálcán a szakmai állásokat, még úgy sem, mint most. Én nagyon szerettem volna elkerülni az Erdélyi Tudományos Intézethez, amit akkor alapítottak, de oda mások kerültek.³⁵ Ezzel részben el is ástak engem a népzene számára, mert ez egy hivatal – rutinmunka – volt, és az igazgató³⁶ nem engedte, hogy tudománnyal foglalkozzunk; nem lehetett elmenni gyűjteni, csak szabadság időben, amit meg is tettem, de 10 évig eléggé ki voltam kapcsolva a népzenei kutatásból, amit meg is sínylettem. Viszont ott meg rengeteg olyan könyv átment a kezemen, amit egyébként nem találtam volna meg, úgyhogy azért egészen haszontalan sem volt. Viszont valószínű, hogy ez az időszak hozzájárult ahhoz, hogy Kodálllyal a kapcsolat meglazult, sőt később rosszabbá is vált, és aztán élete utolsó felében, amikor bekerültem a Csoporthoz, akkor megint a régi jó kapcsolat alakult ki, illetve visszaállt, helyreállt.

MR: Ez az az időszak, amikor a Csoport megalakult, ez úgy tudom, hogy 47-ben volt?

VL:³⁷ Akkor én az Egyetemi Könyvtárban voltam. Közben még valami volt, ami a mi kapcsolatunkat szorosra fűzte. Amikor az igazolá-

lomtörténetből *summa cum laude* minősítéssel a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

³⁵ Az Erdélyi Tudományos Intézetet 1940 őszén, Erdély visszacsatolása után alapították meg Kolozsvárt azzal a céllal, hogy az 1920 után erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatásokat pótolja, illetve hogy az újabb munkákat összefogja és irányítsa. Speciális célkitűzése volt a magyar–román kapcsolatok és a románság tanulmányozása is. Régészeti, nyelvészeti, történeti, irodalmi, földrajzi, élettani, embertani és néprajzi osztályai működtek. Állományát ún. intézeti tanárok, illetve az egyetemről meghívott külső tanárok alkották. Az Erdélyi Tudományos Intézet 1941 őszétől a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézeteként működött. Tevékenysége az 1944–45. évi háborús események és az új államhatárok miatt szűnt meg. Rövid fennállása alatt viszonylag sok kiadványt jelentetett meg, melyek részben saját munkatársainak kutatásait, részben az 1940 előtt végzett erdélyi kutatások eredményeit tartalmazták. Közülük néprajzi szempontból kiemelkedőek a kolozsvári hóstátiak között, illetve a Borsa völgyében végzett gyűjtések.

³⁶ A budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója Mátrai László (1909–1983) volt: állami díjas filozófus, könyvtáros, tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

³⁷ Az itt következő történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 207–214.

sok folytak 45-ben. Én 45-ben még erősen bekapcsolódtam a politikai életbe, a Paraszt Pártban dolgoztam, a III. kerületi pártot én szerveztem meg, a Nemzeti Bizottság tagja is voltam. Egyszer bent voltam a központban és ott volt Kodály. Odamentem hozzá, várakozott, még dühös is voltam, hogy megvárakoztatják az előszobában, Farkas Ferenchez³⁸ kellett volna bemenni[e], mellé ültem és beszélgettünk. És akkor végre kijön Farkas Ferenc, bocsánatot kér, sürgős tárgyalása van. Arról volt szó, tudniillik, hogy Kodály bement, hogy hívják vissza Major Ervint³⁹ a Zeneakadémia igazoló bizottságából, mert az ott bosszúhadjáratot indít, és ki akarja nyírni az embereket, és hát valaki mást tegyenek oda. Hát kit? Én ott ültem mellette. „Hát itt van Vargyas, őrá nem mondhatják, hogy nem ért hozzá.” Így kiküldött engem a Paraszt Párt az igazoló bizottságba.

Hát ez aztán egy hosszú história volt. Tudniillik ott valóban összegyűlt csupa olyan ember, [akik] Zathureczkyt,⁴⁰ Ádám Jenőt,⁴¹ többeket ki akartak nyírni. Én voltam Kodály exponense, hogy ezt megakadályozzam. Ezzel kapcsolatban aztán egy hosszú kapcsolat alakult ki. Tudniillik mindig mentem hozzá beszámolni, és tartotta

³⁸ Farkas Ferenc (1905–2000): kétszeres Kossuth-díjas, Liszt Ferenc-díjas és Erkel Ferenc-díjas magyar zeneszerző, érdemes és kiváló művész. 1949–1975 között a Zeneakadémia zeneszerzés tanszakának vezetője és tanára.

³⁹ Major Ervin (1901–1967): zenetörténész, zeneszerző. A Nemzeti Zenedében (ma: Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium) 1928-tól tanított zeneszerzést, majd zenetörténetet, közben az iskola könyvtárát is vezette. Itt találta meg azt a két, Bécsben kiadott verbunkos táncfüzetet (*Ausgesuchte Ungarische Nationaltänze im Clavierauszug von verschiedenen Zigeunern aus Galantha*, 1803), amelyeket 1927 nyarán kölcsönadott tanulmányozásra Kodály Zoltánnak. Kodály ezekből merítette – a Budapesti Filharmóniai Társaság 80 éves jubileumára írt – *Galántai táncok* c. zenekari művének motívumait. 1935-ben kinevezték a Zeneművészeti Főiskolára a magyar zenetörténet tanárának, ahonnan – származása miatt – 1941-ben eltávolították. 1948-tól a budapesti Zenei Gimnázium, 1954-től a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola zeneszerzés-tanára. Zenetörténészként főként a 18–19. századi magyar zenetörténettel, illetve nem magyar zeneszerzők (Haydn, Mozart, Beethoven, Brahms, Liszt) magyar vonatkozásaival foglalkozott. Tanulmányait 1967-ban Bónis Ferenc rendezte sajtó alá (*Fejezetek a magyar zene történetéből*. Bp., Zeneműkiadó).

⁴⁰ Zathureczky Ede (1903–1959): kétszeres Kossuth-díjas magyar hegedűművész, 1929–1943 között a Zeneművészeti Főiskola tanára, 1943–1957 között igazgatója. 1957-ben az USA-ba emigrált.

⁴¹ Ádám Jenő. Lásd 4. lábjegyzet.

bennem a lelket a küzdelemhez. Később javult a helyzet. Én magam is hozzájárultam, hogy az egyik egyetemi énekkari tagon keresztül a Kisgazda Párt kiküldöttjét visszahívtam, és más olyat küldtek ki, akivel egyetértettem, aztán megjelent a Polgári Demokrata Pártnak a kiküldöttje, egy újságíró, úgyhogy az is segített. A végén már én is nagyon belejöttem a harcba és sikerült is Zathureczkyt leigazoltatni. Akkor, mondom, ezzel kapcsolatban nagyon sokat voltunk együtt, és Zathureczky azt akarta, hogy legyek a Zeneakadémia főtitkára – akkor ő volt az igazgató, és őt akarták „ki-igazolni”, hogy más legyen az igazgató; többnyire a bizottság egyes tagjai pályáztak erre az állásra. Beér János⁴² is tagja volt a bizottságnak, mint ügyész. Életem nagy csatái voltak ezek. Szóval, azt akarták, hogy én legyek a Zeneakadémia főtitkára, amit én visszautasítottam, mert az előző főtitkárt mi nem igazoltuk, és csak nem fogok ebbe a helyzetbe belemenni, azt kilőjük, és én megyek annak a helyére. Ezt aztán mondtam Kodálynak is, „majd jön még valami más állás” mondta ő. Én meg gondoltam, hogy ha majd lesz valami, biztosan üzen nekem.

Közben megalakult a Csoport, de még nem a végleges akadémiai státussal, csak kezdett összeállni,⁴³ és nekem nem üzent soha. De valószínűleg csak azért, mert akkor valahogy úgy alakult a helyzet, hogy nem volt miért fölmenni hozzá, meg valahogy megszakadt a kapcsolat, és úgy látszik neki az fontos volt, hogy az ember menjen hozzá, jelenjen meg nála időnként. Szóval elfeledkezett rólam, és még az is lehetett, hogy közben Major Ervinért haragudott rám, akivel szemben neki valami érzelmi gátlása volt, nagyon haragudott rá, az az érzésem, hogy ez egy olyan féltékenységi komplexus is volt. Tudniillik ő állandóan igyekezett a filológiai ismereteknek a teljességére, és ebben a vonatkozásban Major Ervin félelmetes, verhetetlen valaki volt; rettenetes memóriája is volt, óriási kartonanyaga összehozva. A magyar zenetörténeti vonatkozásban nem

⁴² Beér János (1905–1966): jogtudós, egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora. Főként a szocialista magyar államigazgatási joggal és államjoggal foglalkozott. A második világháború végéig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. Fontos közigazgatási állásokba került, majd 1948-tól a budapesti egyetem jogi karán az államjogi tanszék vezetője volt. Közreműködött a köztársasági törvény, az 1949. évi XX. törvény (a Magyar Népköztársaság Alkotmánya), a tanácstörvények, valamint az államigazgatási eljárási törvény létrehozásában.

⁴³ Lásd 19. lábjegyzet.

volt még egy olyan félelmetes adatismerő, és ezt valahogy irigyelte talán tőle Kodály. Erről később volt nekem határozott emlékem, vagy benyomásom is, hogy ez megvolt benne, és nagyon haragudott. Major viszont nagy tisztelője volt Kodálynak, és nagy keserűsége volt, hogy Kodály háttérbe nyomja őt, és persze ennek megfelelően aztán ő is kritizált viszont: de ez olyan „savanyú a szőlő” volt. Engem egyenesen azzal küldött oda Kodály, ehhez az igazoló bizottsághoz, hogy Major Ervint váltsam fel, mert ő akkor is, a nyilas idők alatt is, kartont vezetett az emberekről, cselekedeteikről és hozta az adatokat. Persze olyan adatokat is, amik jelentéktelenek voltak. Na, és az lett belőle, hogy én valóban a helyére kerültem, nem is akartak befogadni először, de aztán ott tartották Majort is, mint szakszervezeti tanácsadót, aki anyaggal szolgál, de nincs szervezeti joga. Viszont ugyanakkor csodálatosképpen annyira megszeretett engem, hogy ebből később barátság alakult ki. Kodály lehet, hogy ezt is nehezményezte, és rossz néven vette tőlem, de ez nem jelentette azt, hogy én szembefordultam vele.

Tény az, hogy egyszer csak úgy kezdtem hallani, hogy már ez is dolgozik, meg az is dolgozik ott benn az Akadémián [a Népzene-kutató Csoportban], és én, aki egész idő alatt arra vágytam, hogy a nagy anyaggal dolgozhassak, és ott megismerhessem, nem kerültem oda. Csak ültem az Egyetemi Könyvtárban, amit bizony nem nagyon szerettem, sem anyagilag, sem a munka szempontjából nem volt megfelelő, és nem ez volt az ambícióimnak a véghatára. Nem tudtam mire vélni. 49-ben aztán Járdányi Pali⁴⁴ telefonon felhívott: volna itt a Csoportban egy munka – a szövegek fonetikai ellenőrzése – és Kodály azt mondta, hogy ezt csak én tudnám csinálni, hogy vállaljam, munkaidőn túl, plusz fizetéssel. Ezt is nagyon szívesen vettem volna, mert az anyag végül is a kezemen keresztül ment volna, jóllehet én elsősorban zenei feladatokat vállaltam volna, és nem egy ilyen nyelvészetit. Hanem akkoriban a szememmel nagy problémák voltak, nem volt megfelelő szemüvegem, és az orvosok nem tudták felfedezni, hogy mi kell, tízpercnyi olvasás után már könnyezett a szemem, fájt a fejem és nem tudtam igazán ol-

⁴⁴ Járdányi Pál (1920–1966): Kossuth- és Erkel-díjas zeneszerző, zenepedagógus, népzene-kutató. 1948-tól az MTA Népzene-kutató Csoportjának munkatársa, a népdalok dallamvonal szerinti csoportosításának („Járdányi rend”) kidolgozója, a *Magyar Népzene Tára* I. (1951) és IV. (1959) kötetének szerkesztője.

vasni, és ehhez pedig elmosódó szövegeknek az állandó nézése volt szükséges, így nem tudtam vállalni és visszautasítottam. Kodály tizenöt évvel később is emlegette, hogy én nem akartam odamenni a Csoporthoz. Na, most én 52-ig ott voltam a könyvtárban, de közben néprajzból doktoráltam le Viskinél, csak [= jóllehet] a disszertációm zenei volt, egyébként néprajz, magyar irodalom és magyar nyelvészet volt a doktorátusom tárgya. Mindig is érdeklődtem az egyéb néprajzi dolgok iránt is, úgyhogy már 52-ig is elég sok mindent publikáltam, és a néprajzosok hívtak meg aztán a Múzeumba a népzenei osztály vezetőjének. Addig Lajtha volt ott, jártam is oda ki hallgatni őt, meg anyagot nézegetni; először Kodály küldött ki Lajthához.

MR: A Lajtha Kodály viszonyról mit tud tanár úr?

VL: Erről talán majd később. Lajtha 45-ig volt a népzenei osztály vezetője és 45-ben hirtelen nagy karriert csinált. Először a Rádió zenei igazgatója lett, aztán a Múzeumnak is főigazgatója lett, aztán mind a két helyen annyira elfűrészelte magát, hogy mind a kettőből kiesett, de úgy, hogy fizetés és nyugdíj nélkül kitétek. Akkor, amikor én odakerültem osztályvezetőnek, azért kijárt lejegyezni, és darabszámra a lejegyzései után, meg a gyűjtései után fizette ki a minisztérium, mert voltak jó emberei, akik kijárták neki. Korábban ő volt az osztályvezető, és hát tíz évvel, vagy nem tudom, mennyivel idősebb, neves népdalkutató és zeneszerző: én pedig oda kikerültem osztályvezetőnek, úgy hogy ő is kijárt még oda, és vele a nagy slepp, akiket ő tartott abból a pénzből, amit a minisztérium adott neki. Akkor ő ott hangosan lejegyzett, mert nem volt hajlandó fülhallgatót feltenni, mert az nyomja, hanem, amikor ő ott hetente háromszor jegyzett, akkor szólt a zene és körülötte ültek az emberek és csinálták az adminisztrációt, keze alá dolgoztak. Természetes, hogy ezt hagytam, ellenben ővele is sok súrlódás volt. Ő igyekezett a fölényét bizonyos dolgokban megtartani – azért nagyon jó viszonyban voltunk, csak hát ezt is kellett csinálni; szóval nem volt aranyélet. Közben volt a Kodály-csoport, ahová a népzene kutatás súlypontja mégis áttevődött. Ha egy külföldi jött ide tanulmányozni a népzene kutatást, elsősorban elment a Kodály-csoportba és ott végignézett és hallgatott mindent, aztán kijött a Néprajzi Múzeumba is.

Aztán, hogy én így független voltam... – és akkor már kezdték a „Népzene Tárát” publikálni, azzal szemben [viszont] bizonyos kifo-

gások merültek fel. Kodály ráhagyta Kerényire a dolgokat. Az első kötet az rendben volt, azt Járdányi hozta rendbe, de a továbbiakban Kerényinek adták, aztán Kiss Lajosnak; és hát zenei körökben sok kifogás volt, amit aztán én írtam meg például, vagy pedig én voltam a lektora a könyvnek és akkor meg kellett mondani.⁴⁵ Hát például ez sem tetszett Kodálynak. Úgy érezte, hogy én eltávolodtam, külön vagyok, és akkor még kritizálok is; olyan, mintha „két szomszédvár” helyzetet alakítanánk ki.

Mindezt betetőzte aztán egyszer, hogy én külföldön voltam, és itthon a feleségem azzal fogadott, hogy a Csoportból valaki keresett, valami kínai kiküldetés ügyében akar velem beszélni. Még dühös is voltam: hogyan képzelik, hogy most jövök haza egy egyhónapos munkáról és most menjek Kínába.⁴⁶ Aztán felhívott az illető,⁴⁷ alighogy megérkezem, és beteszem a lábam a lakásba, már szól a telefon. Egy kicsit olyan rendreutasító hangon mondja az illető, hogy van-e tudomásom arról, hogy Kodály és Szabolcsi [Bence] őt akarták kiküldeni, és a minisztérium engem küld, s miért? Egy kicsit furcsa volt, főleg a hang, mondtam, hogy én nem tudok egyáltalán semmiről, és nem tudok semmi választ adni. A hang miatt nagyon izgatott a dolog, és föl hívtam Szabolcsit, hogy mi van e mögött. Szabolcsi azt mondta, hogy „igen, neked kellene menni, de hát itt van ez az illető, aki eddig már egy csomó kínai dalt átírt az ottani lejegyzésekből a mi kottairásunkra; de hát, hogyha te akarsz menni, hát akkor természetesen menjél.” Nem értettem az egészet. Fölmentem a minisztériumba és ott azt mondták, hogy ők azért nem szól-
tak nekem előzőleg, mert ha nem sikerül a kiküldetés, akkor nem akarnak előzetesen izgalmat okozni, de hát most már arról van szó, hogy Koreába és Kínába négy vagy hat hétre kellene menni. Ők nagyon ragaszkodnának hozzá, hogy hát én menjek. Igen, a másiktól is szó volt, de ők engem akarnak. Mondom, nem lehetne úgy, hogy azért mégis ő is menjen meg én is. Nekem nem nagy kedvem van

⁴⁵ A *Magyar Népzene Tára* III., *Lakodalom* c. kötetéről van szó. Lásd *Kerítésen kívül*, 343.

⁴⁶ Vargyas Lajos 1957 őszén 1 hónapot töltött Deutsche Forschungsgemeinschaft-ösztöndíjjal Freiburg im Breisgauban, a Deutsches Volksliedarchiv anyagának tanulmányozásával.

⁴⁷ Ez az illető Vikár László (1929–) népzenekutató volt. A történetet bővebben, az azt követő levélváltásról Kodálllyal lásd *Kerítésen kívül*, 315–325.

hozzá, legalább ő menjen Koreába és én Kínába. Ezek után kaptam Kodálytól egy levelet, amiben az van, hogy a szakmai érdek azt kívánja, hogy az menjen, aki eddig ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, és hogy egy idegen hatalom így döntött, de maga magyarázza meg ennek az idegen hatalomnak, hogy a szakmai érdek most azt kívánja, hogy az az illető menjen ki. Azonnal fölszaladtam újra a főosztályvezetőhöz, megmutattam neki a levelet, mondtam, hogy most már szó sem lehet, hogy én bárhova is menjek, és aztán válaszoltam. Megírtam, hogy lemondtam, de engem nagyon bántott ez az indoklás, hogy a szakmai érdek úgy kívánja, hogy XY, aki csak most kezdte el a pályáját, és még addig sem jutott el, ahonnan én számítom a 18 éves munkámat, mondjuk a doktorátust, hogy az, s ne én menjek. És hát nem ismeretlen hatalom döntött, hanem az általa is nagyon jól ismert Zenei Főosztály, ahonnan különben megtudtam, hogy a mostani kollégám akkor már egy hónapja állandóan járt a nyakára a főosztályvezetőnek, hogy ő akarja a kiutazást. Szóval nekem nincsen semmi részem benne. De megtettem a magam megjegyzéseit arra, hogy „a szakmai érdek így kívánja”. Erre aztán Kodály válaszolt, hogy én félreértettem, mert tréfásan értette, másrészt neki is lenne sérelme, mert én nem akartam a Csoporthoz menni. „Láthatja, hogy nekem is volna mit felpanaszolnom, de dobjuk mind a ketten papírkosárba a levelet”. Persze nem dobtam a papírkosárba a levelet. El van téve, nem azért, hanem mert én minden Kodály-írást elteszek. Hát mondjuk ez volt a csúcspontja a feszültségnek.

Még más is volt, ami nagyon jellemző rá és a viszonyunkra. A Csoportnak két idős tagja volt kint⁴⁸ Hollókőn gyűjteni, ugyanakkor, amikor a tanítványaim... közben [ugyanis] én átmenetileg az egyetemen tanítottam népzénet, míg ki nem tettek engem,⁴⁹ és [így] egypár tanítványom lett, főleg tánckutató, akik nagyon jól értenek a népzénehez is. Úgyhogy az egyiket Kodály egyenesen utódjának tartja.⁵⁰ Hát ezek voltak ugyanott [Hollókőn], és úgy

⁴⁸ Ugyanezt a történetet bővebben lásd *Kerítésen kívül*, 328–329. A két tanítvány Andrásfalvy Bertalan és Pesovár Ferenc voltak; a Népzene-kutató Csoport két „idősebb” tagja pedig Kerényi György (1902–1986) és Kertész Gyula (1900–1967). A gyűjtés pontos időpontja mindazonáltal ismeretlen.

⁴⁹ Vargyas az ELTE Néprajz Tanszékén docensként két évig (1952–1954) tanított: népzenei és egyéb stúdiumokat tartott.

⁵⁰ Ez az utalás Martin Györgyre vonatkozik.

összefutottunk [mindannyian], hogy botrány lett a dologból, egy félreértés miatt. [A tanítványaim] a Népművészeti Intézet részéről voltak kiküldve, ugyanakkor ketten mentek a Csoportból, és én is; ezek [a hollókőiek] meg valamit vártak, hogy az ő csoportjukat, amelyik ott készült [egy fellépésre], valami népi tánc- vagy énekcsoport, hogy azt fogjuk patronálni; végül kiderült, hogy egyikünk sem illetékes. Szóval ugyanakkor a két idős csoporttag nem a legstílusosabban viselkedett; a végén az lett, hogy az egyiknek az autóját megdobálták kővel, és mi is elég kínos körülmények között, kimagyarázkodva ugyan, de távoztunk onnan. Ebből vizsgálat lett, méghozzá a belügyminisztériumi szervek is vizsgálatot folytattak, úgyhogy az én tanítványaimmal szemben a Népművészeti Intézetnek is bizonyos vizsgálatot kellett indítania. Nekem nyilatkozatot kellett tennem, amiben én őket megvédtem, viszont elmarasztaltam a Csoport két idős tagját. Ezért aztán Kodály kijött hozzám a Múzeumba, és kérdezte, hogy s mint volt az eset. Az én fiaimról is érdeklődött, politikailag is meg emberileg is, meg szakmailag is, és hát én elmondtam a nagyon súlyos véleményemet az ő két emberéről. Akkor, talán egy hét múlva megint kijött egy más ügyel kapcsolatban, és akkor erre visszatérve azt mondta: „Nahát, azoknak adtam egy falusi viselkedési szabályzatot”.

De akkor figyelt fel az én tanítványaimra, akik körülbelül azt csinálták tánc-vonatkozásban, amit ők annak idején zenében. Teljesen ismeretlen területet tártak fel óriási anyaggyűjtéssel, másrészt feldolgozó munkával (Pesovár, Martin). Ez az alkalom is, meg amit én mondtam róluk, fölkelte az érdeklődését, meg az, hogy ő mindig nagy érdeklődéssel viseltetett a tánc iránt – ez neki kedvenc „másik” témája volt, a magyar néptánc; nem tudta, hogyan dolgozzák föl, mi legyen vele. Úgyhogy, amikor ezek a fiúk egy beszámolót tartottak a Néprajzi Társaságban a tánckutatásról,⁵¹ mindnyájunk meglepetésére megjelent Kodály. Végighallgatta őket, és aztán később, amikor az International Folk Music Council-nak volt a csehszlovákiai konferenciája,⁵² akkor őket is kiküldette oda, sőt azóta Martint fölvette a csoportba. Sőt odáig ment, hogy Martin,

⁵¹ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 354. Ez az esemény 1958-ban történt. Lásd Martin György: Emlékeim Kodályról. In *Zenatudományi Dolgozatok*, 1984: 185–191, konkrétan a 186. oldalon.

⁵² Ez az IFMC konferencia 1962-ben, Gottwaldovban volt.

amikor egy előadást tartott a Bartók archívumban, aminek zenei vonatkozásai is voltak⁵³ – „Kíséret-típusok a néptánchoz” – akkor Kodály már az infarktusa után volt, és nem volt szabad lépcsőn járnia, mégis erre az előadásra eljött a Bartók archívumba. Életében először volt ott, és azóta az eset óta először ment föl a lépcsőn, mert ott nem volt lift. Úgyhogy ez nagy kitüntetésnek számított, és amikor a Népművészeti Intézet megszűnt, [azaz] már ilyen minőségben átalakult Népművelésivé,⁵⁴ és Martin addig is csak félállásban és alkalmi fizetésben részesült, és elvesztette az állást, akkor [Kodály] addig talpalt, amíg kapott a Csoport részére egy státuszt, és odavette és odahozta az egész tánckutatást.

Úgyhogy, itt tulajdonképpen van egy olyan pont is, hogy hogyan megy tovább a tanári-tanítványi viszony? Hát itt egy ilyen esetről van szó, mert ők az én tanítványaim voltak az egyetemen, és ők azt mondják – nem tudom, ez mennyiben igaz –, hogy a népzenei tanulságok segítették őket a tánckutatásban is. Itt egy kétségtelen folytatása van a Kodály-iskolának. Itt mondjuk, négy-öt ember jön számításba, de különösen Martin [György], aki zenével is foglalkozik és most már olyan dolgokat hozott ki a népzeneből, amit a népzeneészek sem. Ezzel a tánczenével és ezen keresztül a ritmikával [mi] nem foglalkozunk, úgyhogy Kodály már abban az előadásban meglátta a fantáziát, sőt ő ragaszkodott hozzá, hogy a *Studia Musicologica*-ban lehozzák.⁵⁵ És hát ezt azóta [Martin]

⁵³ Ugyanezt lásd még *Kerítésen kívül*, 354. Az előadásra minden bizonnyal 1962-ben került sor. Lásd Martin György: Emlékeim Kodályról. In *Zenatudományi Dolgozatok*, 1984: 185–191, konkrétan a 187. oldalon. Felföldi László szíves közlése szerint (2015. 10. 29.) ezt a történetet maga Martin György is többször mesélte másoknak, nem kis büszkeséggel. Az előadás szövege különböző változatokban 1964–1965-ben háromszor is megjelent. Lásd még 55. lábjegyzet.

⁵⁴ A Népművészeti Intézet (Széll Jenő vezetésével) 1951-ben alakult meg, és 1956-ban szervezték át Népművelési Intézetté.

⁵⁵ Felföldi László szíves közlése szerint (2015. 10. 29.) az előadás szövege három változatban is megjelent. Először 1964-ben: „Szempontok a néptánc és a népi tánczene kapcsolatának vizsgálatához”. *Táncművészeti Értesítő*, 1964 1. sz. 88–92.; másodszer 1965-ben: „A néptánc és a népi tánczene kapcsolatai”. *Táncstudományi Tanulmányok*, 1965–1966. 143–195; harmadszor a Vargyas Lajos által emlegetett *Studia Musicologia*-ban 1965-ben: „Considérations sur l'analyse des relations entre danse et la musique de danse populaires”. *Studia Musicologica*, Tomus VII. 315–338. Jóllehet a megjelent tanulmányok címe nem egyezik meg az előadásával, Martin ezekben valóban a kíséret típusokról ír, s

tovább fejlesztette úgy, hogy valóban az ő [Kodály] vonala megy tovább.

Bár most még a feszültségnél tartunk. Még ugyanakkor, amikor ez a hollóközi história volt, volt egy másik feszültség is.⁵⁶ A Zene-tudományi Tanszakon az első évben Lajtha tanította a lejegyzést, és az első év végén összetűztek valamin, illetve ez egy mesterséges összekülönbözés volt, aminek az alapján Lajtha odadobhatta a kesztyűt, hogy nem csinálja tovább. Nem is nagyon ment neki, valahogy nem találta meg a kapcsolatot sem a témákkal, sem az emberekkel, úgyhogy ez jól jött neki – Lajthának. Kodály, amikor kijött másodszer hozzám, a múzeumba, akarta, hogy én vállaljam el, de nekem több okom volt, hogy ne vállaljam. Egyrészt azért, mert amikor megalakult a tanszak, mindenféle ígéretet kaptam, és aztán úgy alakult meg, hogy nem is tudtam róla, hogy van. Másrészt pedig azért, mert Lajtha presztízskérdést csinált abból, hogy ha otthagytá, „mire mentek nélkülem”; ha ezt én akkor elvállalom, ez azt jelenti, hogy halálos ellenségemmé válik. És neki nagyon jó nemzetközi kapcsolatainak vannak, és engem nemzetközileg lehetetlenné tehetett volna. Én ezt mind elmondtam Kodálynak. Persze, ez megint nem segített a kapcsolatomon, ami akkor úgyis elég távoli volt.

Közben azért mindig megvolt valamiféle kapcsolat, mert ebben az időben történt az, hogy én a Példatárt készítettem Kodály tanulmányához, kezdetben Kodály ellenére, de aztán Kodály egyetértésével.⁵⁷ Tudniillik, én betegen feküdtem otthon, amikor kijött hozzám Major Ervin, hogy volt egy ülés, valamilyen zenetudományi csoport, nem tudom, hogy ki hozta akkor össze, és milyen hatásköre volt, és az elhatározta, hogy kiadnak egy ilyen népzenei gyűjteményt. Járdányit javasolták szerkesztőnek, ő engem javasolt. Én akkor még minden népszerűsítésnek ellene voltam, nem szerettem, mert amit csináltak, az nem nagyon tetszett. Másrészt

külön kitér bennük a proporciós gyakorlatra, ami Kodályt annyira érdekelte zenei szempontból.

⁵⁶ Ugyanezt lásd bővebben *Kerítésen kívül*, 326–327. A Zeneakadémián 1951-ben alakult meg a Zenetudományi Tanszak.

⁵⁷ A „Kodály–Vargyas” (Kodály Zoltán: *A magyar népzene. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos.* [Példatár: 83–307. p.] Bp., Zeneműkiadó) 1952-ben jelent meg. Ugyanezt a történetet bővebben lásd még *Kerítésen kívül*, 333–334.

más problémákat akartam inkább megoldani. Legközelebb, amikor újból összejött ez a csoport, akkor már be is mentem és akkor éppen eljött Kodály. Az előzőn nem volt ott, azt sem tudta, hogy én nem voltam ott és nélkülem történt a döntés, sem azt, hogy én nem is nagyon akarom. Láthatólag élesen ellene volt a tervnek, mert „egyik népszerűsítő füzet a másikét veszi át, kérődzik egyik szájból a másikba, mind rosszak. Mit akarnak, mi legyen a célja?” Aztán Ujfalussy⁵⁸ magyarázta, hogy egyrészt tudományos, másrészt népszerűsítő, egyesítse mindazt, ami már a mozgalom, meg a különböző kiadványok révén köztudatba ment, ami a java a népzeneinek, és tudományos célból is lehessen használni. De közben én ugyanezeket a kérdéseket mind feltettem, és kirakatba helyeztem, hogy nem nagyon lelkesedem érte. Ahogy ezt Kodály látta, fokozatosan enyhült és a végén aztán már ő is mondta, hogy hát ott van a Bartók könyv,⁵⁹ akkor aztán én mondtam, hogy a Bartók könyv meg az „Erdélyi Magyarság”⁶⁰ anyagát kellene összeolvasztani és a Tanár úr tanulmányát eléje, mert arról is volt szó, hogy ez értelmezett dolog legyen. Minek újat írni, ott van a Tanár úr „Magyar népzene”-je,⁶¹ végül kialakult, hogy legyen akkor úgy, hogy az ő tanulmányát újra kiadják, hozzá majd anyagot összeállítani főleg a Bartók könyvből meg az „Erdélyi Magyarság”-ből kell, kiegészítve a gramofon-lemezek java anyagával és még mindazzal, ami feldolgozásokból, zeneszerzői munkából valóban közkinccsé vált, lehetőleg kevés új stílus – ezt Kodály kívánta. Amikor ez kialakult, akkor én mondtam, hogy legyen így, de természetesen ez a Tanár úr könyve, és a Tanár úr válassza meg a munkatársait, mert én nem akarom... „de-de, igen, csak maradjon”. Akkor aztán megint eljött egy időszak, hogy ennek

⁵⁸ Ujfalussy József (1920–2010): Kossuth- és Széchenyi-díjas magyar zeneesztéta, zenetörténész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1948–1955 között a Vallás- és Közoktatásügyi, majd a Népművelési Minisztérium előadója, osztályvezetője és főosztályvezetője; 1955-től a Zeneművészeti Főiskola tanára, majd egyetemi tanára, 1980–1988 között (az akkor már Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem névre keresztelt intézmény) rektora; 1973–1980 között az MTA Zenatudományi Intézet igazgatója. 1985–1993 között az MTA alelnöke, 1995–1998 között a Károli Gáspár Református Egyetem rektora.

⁵⁹ Bartók Béla: *A magyar népdal*. Budapest, Rózsavölgyi, 1924.

⁶⁰ „Erdélyi Magyarság”: Bartók Béla – Kodály Zoltán: *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Kiadja Népies Irodalmi Társaság Budapesten, Rózsavölgyi és Társa, [1923].

⁶¹ Lásd 10. lábjegyzet.

az elkészítésével rengeteget kellett menni hozzá, megmutattam, hogy mit akarok, hogyan akarom, végignézte és irányított; akkor nagyon jóban voltunk. Közben alakult ki az egyik fontos tanulmányom, ami a siratóval kapcsolatos dalanyagról és annak az ugor kapcsolatairól szólt,⁶² és hát azt is akkor frissen vittem hozzá, ami egyetemi előadásaimból nőtt ki, és érdekelte. Bementünk a Csoportba, néztünk hozzá anyagot és a végén egyszer csak azt mondja: „No, de hát ezt talán még azért ne közöljük ebben a tanulmányban.” Azt hitte, hogy én az ő könyvében akarom közölni. Mondtam, hogy szó sincs róla, külön cikkben akarom megjelentetni.

De ennek a jó kapcsolatnak is vége lett, mert kijött a könyv, utána pedig történtek egyéb dolgok. Szóval, egészen addig, míg a kínai úttal az az összeütközés volt, idáig a feszültség megvolt, és ő néha érezte, hogy neheztel rám. Például egyszer a „Lakodalom” kötet⁶³ után volt egy összejövétel: a Zenetudományi Főbizottság megkritizálta. Erre Kodály az egész Csoportot behívatta. Én lektora voltam a könyvnek, azonkívül a Főbizottság tagja is. Közben valami miatt korán el kellett mennem; előzőleg nagyon részletes lektori véleményt adtam a dolgról, aminek alapján – akkoriban meg is mondták nekem – Kodály lelkére kötötte Járdányi Palinak, hogy „köszönjék meg Vargyasnak, hogy ilyen részletbe-menő véleményt adott” (felsoroltam az egyes számokat, amiket nem tartok odavalónak és ki kell cserélni). Hát akkor úgy látszik, már elfelejtette, csak benne volt az, hogy miért kritizáljuk a sorozatot, és hát ott újra elhangzottak a vélemények; amikor jött az idő, hogy el kellett mennem, bocsánatot kértem, felálltam, Kodály úgy mellékesen odaszólt: „De hogyha Vargyas a lektori kötelezettségét alaposabban végezte volna el, akkor nem került volna sor ezekre a kifogásokra.” Elnevettem magamat: Tanár úr, amikor én a kéziratot megkaptam, akkor volt az anyagban 900 dallam. Erre én 300-at felsoroltam, hogy nem odavaló. Azt Tanár úr Járdányival közösen végignézte, ki

⁶² Vargyas Lajos: Ugor réteg a magyar népzeneben I–II. In *Kodály-émlékkönyv*. [A belső címlapon: *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*.] Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., Akadémiai Kiadó, 1953. 611–657. /Zenetudományi tanulmányok, I./

⁶³ *A Magyar Népzene Tára* III. A és B. *Lakodalom*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán; s. a. rend. Kiss Lajos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955–1956.

is iktatta belőle, tehát maradt 600 dallam. Utána megjelent a kötet 1200 dallammal: ezért én nem vagyok felelős.” Általános derűtlenség volt, persze ő is elnevette magát. Hát szóval ezekből úgy látszott, hogy van benne valami kis ellenérzés, vagy rossz érzés.

Amikor a [Néprajzi] Múzeumban lassan olyan helyzet alakult ki, hogy mindenki igyekezett onnan menekülni, én is, akkor már Rajeczky egy éve átkerült a Csoporthoz, ő volt Kodály helyettese, és mondta, hogy most van egy hely, volna-e kedvem átmenni.⁶⁴ Természetesen, örömmel, és ez úgy látszik végleg kihúzta a tuskét, mert Kodály azt mondta, hogy adják a legnagyobb fizetést, amit csak lehet a pillanatnyi helyzetben és jöjjenek. Attól a pillanattól kezdve, hogy ott voltam, sosem volt baj. Igaz, hogy közben megkezdődtek azok a ballada tanulmányok, amiket rendkívül magasra értékelt, és ott kaptam aztán azt a dicséretet, amit soha nem is tudtam volna elképzelni, hogy Kodály a száján kiejt. Az egyik ballada tanulmányom ott volt az asztalán, amikor egyszer valamilyen ügyben fölmentem hozzá, és beszélgettünk. Egyszer úgy elmosolyodik, rámutat arra az Ethnographia számra: ez a „Francia réteg”, ez valami szenzációs!⁶⁵ Erre én is elmosolyodtam. Soha életemben nem is hallottam ilyet, illetve egyszer hallottam, hogy egy külföldi szerzőről, aki az első Kodály Emlékkönyvbe írt a Palestrinastílusról: arra mondta, hogy „ez szenzációs”.⁶⁶ De hogy szembe, és magyarnak! Szóval ez a kettő [dicséret] – az, amikor telefonon keresztül, kikényszerítve, a disszertációmra [azt mondta]: „Olvastam,

⁶⁴ Vargyas 1961-ben került a Népzene kutató Csoportba, főmunkatársi beosztásban.

⁶⁵ Kutatások a népballada középkori történetében. I. Francia eredetű réteg balladáinkban. *Ethnographia*, 1960. LXXI. évf. 2–3. sz. 163–276.

⁶⁶ Vargyas itt tévesen emlékezik vissza. A Kodály 60. születésnapjára kiadott első Kodály Emlékkönyvben (*Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*. Szerkesztette Gunda Béla. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1943) a neves dán Palestrina-kutató, Knud Jeppesen „Népi dallamelemek Octavio Petrucci frottola-kiadványaiban (1504–1514)” címmel írt tanulmányt, 265–274. Jeppesen fő művét (*Palestrinastil med saerligt Henblik paa Dissonansbehandlingene*, Kobenhavn Levin og Munksgaarts, 1923. Német fordítása: *Der Palestrinastil und die Dissonanz*. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1925), ami valóban a Palestrinastílusról szól, Kodály a Zeneakadémián rendszeresen feladta olvasmányának. Kodály Jeppesennel folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Jeppesen Palestrina-könyvét nevezte egy levelében „Ihr treffliches Werk”-nek. Lásd Dalos Anna: *Forma, harmónia, ellentét. Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2007. 233.

jó”, és aztán majdnem az élete végén ez. Éppen ezért ez úgy él az ember emlékében, mint egy külön fény, mert annyira nem szokott dicsérni, annyira tudta az ember, hogy az is dicséret, hogyha nem mond ellent.

MR: Akik közvetlen tanítványi köréhez tartoztak, úgy tudom a Népzenei Kutató Csoportnál is dolgoztak, azokkal is a mester szerepét játszotta? Tehát megtartotta ezt a távolságot?

VL: Nem ő tartott távolságot, hanem a távolságot érezték az emberek, és megfelelő módon viselkedtek. Talán nem is megfelelő módon, mert például én azt furcsállottam, hogyha megjelent a szobában, akkor mindenki felállt. Annyira, hogy amikor én a Csoportba kerültem, egyszer direkt ülve maradtam, mert ezt azért mégis soknak tartottam. De ezt nemcsak a tanítványai körében kapta meg, hanem például, amikor a Magyarságtudományi Intézetben egy ülés volt, és ő nem tudta, hogy hol van, akkor én, mint egy kis egyetemi gyakornok dolgoztam – fizetést még, a Néprajzi Intézetben, mint egyetemi gyakornok kaptam – és ő oda jött be. Erre én átvezettem, megmutattam, hogy hol van a Magyarságtudományi Intézet, ahol neves egyetemi tanárok: Ligeti, Németh Gyula⁶⁷ stb. ülészetek, és amikor Kodály belépett, mindenki felállt. Szóval ez már az egész országban elterjedt, pedig ez még 1942-ben lehetett, tehát nem akkor, amikor már hivatalos nagyság volt, hanem, amikor még ellenzéki nagyság volt. Persze a tiszteletet én is igyekeztem neki mindig megadni, csak ezt olyan diákosnak éreztem, a diák a tanárral szemben, amit – tudom – ő nem követelt meg, ő úgy kezelt minket, mint egyenrangúakat, csak a maga módján. Az ő módja az volt, hogy az egyenrangúság az minden formáság mellőzésével csak a szellemi érintkezésben, a problémák megtárgyalásában van, és a többi az nem érdekes.

Aztán persze volt, aki a nagy tiszteletadás mellett ugyanakkor többet hitt magáról, mint ami volt. Már itt a csoportban volt egy igen érdekes tapasztalatom, hogy – de ez teljesen bizalmas! – a Csoportban hosszú éveken keresztül Kerényi [György] volt az ő

⁶⁷ Ligeti Lajos (1902–1987): orientalista, nyelvész, filológus, mongolista, turkológus, egyetemi tanár, tanszékvezető; író, műfordító, több keleti nyelv normatív magyar átírásának megalkotója; a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Németh Gyula (1890–1976): nyelvész, turkológus, az MTA tagja, a magyar őstörténet kutatója, az első török nyelvtan szerzője.

helyettese, [aki] éveken keresztül dolgozott mellette és Bartók mellett a népzenei anyagon, viszont mint zeneszerző és karmester, jelentéktelen volt. Ezen a vonalon nem tudott kifutni, és gyakorlatilag valóban Kodály személye mellett dolgozott, és inkább filológiai érdeklődésű volt. Kodály jóban volt vele és becsülte. Sokkal többre becsülte, mint ahogy később bevált. Aztán később voltak ott ellentétek Járdányi és Kerényi között. Kerényi sajnos utánozta Kodály összes külső – nem azt mondom, hogy rossz – tulajdonságait, külsőségeket, modort, magatartást az emberekkel, meg azt, hogy ő, Kodály, időnként nagyon kemény dolgokat oda tudott mondani, még a kormánzatnak is. Ezt Kerényi lemásolta, azt hitte, hogy ő is megteheti, de pusztán csak a külsőséget, a modort [utánozta], és nem volt az, hogy igazság van mögötte, azonkívül azért is tehetett, mert Kodály a palástja mögött volt, és Kodály miatt eltúrték neki; úgyhogy kifelé a Csoportnak is nagyon rossz híre volt emiatt. Akadémiai emberekkel, pártemberekkel nagyon kurtán-furcsán bánt, lázadások voltak emiatt. Ilyen dolgokon csaptak össze Járdányival is, úgyhogy majdnem úgy volt, hogy Járdányi elmegy a Csoportból.

Nahát, aztán, amikor én odakerültem, ezen már túl voltak, és Rajeczky⁶⁸ volt a helyettes, és Kerényinek kisebb volt a szava. Akkor jött egy nemzetközi népzenei tanács konferencia,⁶⁹ amire kellett egy kiadvány, nem tudom, hogy minek nevezzem, és hát ezt a kiadványt, amit akkor terveztünk, hogy a magyar népzenei kutatásról adjanak a külföldieknek egy összképet, nekem kellett szerkeszteni – és Kerényivel írtuk. Megkaptam a kéziratot, elolvastam, és nagyon sok kifogásom lett volna, de még mielőtt egyáltalán valami kifogást mondhattam volna, bejött Kodály. Kerényi is rögtön odaült mellénk, és gondoltam, legjobb, ha azt mondom, hogy „Tanár úr, megjött az első kézirat, elviszi megnézni?” „Igen.” Természetesen odaadtam. Egy pénteki nap bejött Kodály. „Itt van Kerényi?” „Menjünk be hozzá”. Nekem is be kellett menni. És elővette, hogy „ezt így nem lehet, ezért meg ezért, javítsa ki”. A legnagyobb megle-

⁶⁸ Rajeczky Benjamin (1901–1989): ciszterci szerzetes, zenetörténész, népzene-kutató, egyházzeneész, zenepedagógus, a zenetudományok doktora, 1967–1970 között az MTA Népzene-kutató Csoport igazgatója.

⁶⁹ A szóban forgó IFMC konferencia 1964-ben volt Budapesten. A történetet bővebben lásd *Kerítésen kívül*, 329–330.

petés az volt számomra, hogy eddig ezt Kodály nem tette volna, hogy Kerényit így rendre utasítsa vagy helyreigazítsa; az meg úgy fogadta Kodály szavait, mintha Kodály lenne Kerényi – és Kodály túrta ezt a hangot. Kerényi nem volt hajlandó átírni, kimentünk és Kodály azt mondta: „Majd maga írja át”. Aztán átírtam, megmutattam neki, elfogadta, megmutatta Kerényinek is. Kerényi azt mondta, hogy ő nem írja alá, mivel nem ő írta, én sem írtam alá, mert a felét Kerényi írta, úgyhogy név nélkül jelent meg, viszont a felelős kiadó a nyomdai impresszumban én voltam.⁷⁰ Úgyhogy mindenki úgy tartja nyilván külföldön, mint az én füzetemet. De nem ez a lényeg, hanem akkor volt először, hogy mint egy tanár kiigazította Kerényit, de mondom, nagyon éles modorbéli ellenállást tanúsított Kerényi. Amikor kijöttünk, akkor azt mondtam, hogy „senki sem mossa le rólam, hogy én mószeroltam be. Pedig a Tanár úr tudja, hogy én szó nélkül adtam oda, anélkül, hogy valamilyen vélemény nyilvánítottam volna.” Erre azt mondta: „Ha haragszik, majd megbékül, ha nem békül, majd megkékül”. Úgyhogy élete végére lassan kezdett rájönni arra, hogy akiket ő szinte a maga nevében engedett szabad pórásra, hogy őt képviseljék, nem minden esetben váltak be, és kezdte ezt leépíteni. Ez az ő hírének is nagyon sokat ártott, mert órá vezették vissza mindazt a magatartást, meg egyéb dolgokat is, amiket az ő nevében elkövettek.

MR: Kodálynak, mint Mesternek, milyen volt a viszonya a tanítványokkal?

VL: Azt kell mondanom, hogy én egy-két megnyilatkozásán keresztül beleláttam, hogy mi a véleménye. De azt meg kell mondjam, hogy sosem nyilvánosan [kritizálta Kerényit], nem tett sohasem ellene semmit, és ez másokkal szemben is így volt. Én egyszer voltam nála, amikor a zongoráján kitéve egy csomó új kinyomott kotta volt, akkor még Veress Sándor itt[hon] volt,⁷¹ és egy olyan meg-

⁷⁰ *Folk Music Research in Hungary*. Resp. ed. Lajos Vargyas. Bp., Akadémiai Kiadó, in co-operation with the Hungarian National Commission for Unesco, 1964.

⁷¹ Veress Sándor (1907–1992): zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus és népzene kutató, Bartók és Kodály közvetlen munkatársa. 1927–1934 között népdalkutatóként dolgozott a Néprajzi Múzeumban Lajtha László mellett; 1930-ban népdalgyűjtő úton vett részt Moldvában, ahol mintegy 150 népdalt rögzített fonográfra. Bartók 1934-től népzenei asszisztensként alkalmazta a népzene-rendszerezési munkálatok során a Magyar Tudományos Akadémián. Bartók Béla 1940-es emigrálása után Kodály Zoltán munkatársaként dolgozott. Kodály a

jegyzést tett, amiből láttam, hogy nem tartja túlságosan sokra ezeket a szerzeményeket; annak ellenére, soha, sehol nyilvánosan vagy társaságban nem nyilatkozott róluk, nem mondott rosszat, nem tett ellenük. Sőt volt eset, amikor egyszer kérdezte Ránki [György]⁷² művét – de ez még a háború alatt volt – és én nem ismertem, és azt mondta „hát maga hol él?” Tehát futtatta is a tanítványait és a fiatalabb nemzedéket segítette, de tulajdonképpen nem volt nagy véleményvel senkiről. Ugyanakkor Lajtháról sem, akivel soha semmi összeütközése nem volt; Lajtha nem szerette Kodályt, a tiszteletet azért megadta; Kodály sem [szerette] Lajthát, de nem emlékszem, hogy valahol olyan véleményt adott volna vagy nyilvánított volna, amiből egy kívülálló megsejthette volna, hogy valami van közöttük. Előfordult, hogy négy szemközt nézegette a lapokat, és egyszer csak felnevetett: „Na, Bartók ide ráírta Lajtha egy támlapjára, hogy »csúnya műdal«. Szóval ilyesmik voltak.

MR: Így a külsők, akik nem népzenei vonalon dolgoztak, azok közül a tanítványaihoz való viszonyáról tud valamit esetleg a tanár úr? Maradt intézményes formában olyan, hogy „Kodály mozgalom vezérkara”, vagy valami ilyesmi? Gondolok Bárdosékra.

VL: Bárdos [Lajos]sal hosszú ideig nem olyan feszültség volt, mint velem, hanem sokkal nagyobb. Ezt részben Kerényi, részben az akkori Kodályné⁷³ okozta, tudniillik már Bárdos is kezdett népszerű zeneszerző és karmester lenni. Az énekkarában állandóan saját műveit is előadta, meg a fiatalokét, és ez Kodálynénak nem tetszett. Egyszer azt is kifogásolta – ezt hallottam, elmesélték nekem –, hogy egy műsor Kodálllyal kezdődött és aztán jöttek [következtek]

Zeneakadémiáról történt távozása után, 1943-tól, Veress vette át a zeneszerzés főtanszak vezetését. 1945-től – Kodálllyal együtt – a Magyar Művészeti Tanács zenei testületének tagja volt. Az 1948–1949-es kommunista fordulat után, 42 évesen elhagyta Magyarországot és Bernben telepedett le.

⁷² Ránki György (1907–1992): Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző, 1926–1930 között Kodály tanítványa a Zeneakadémián. Legismertebb műve a *Pomádé király új ruhája*, amelynek bemutatója 1953. június 6-án volt.

⁷³ Kodály Zoltánné Sándor Emma (szül. Schlesinger Emma) (1863–1958): zeneszerző, műfordító. 1903-tól Bartóknál, majd 1905–06-ban Kodály Zoltánnál tanult zeneszerzést. 1910. augusztus 3-án Budapesten Kodály Zoltánnal házasságot kötött. Népdalokat gyűjtött, ő dolgozta fel a Magyar népzene 34. és 35. számait; számos ballada, népdal szövegét németre fordította. Művei főként zongoraművek (*Berceuse, Scherzo, Változatok*).

a fiatalok; akkor ő kikelt ez ellen, [mondván] hogy „hogyan jönnek hozzá, hogy egy műsoron szerepeljenek”. Szóval ilyesmik voltak. Én aztán csak azt tudom, hogy egy időben, már amikor én Bárdost is ismertem, meg Kodályt is, Kodály nagyon élesen, elítélőleg nyilatkozott Bárdosról, és Bárdos nem is ment fel hozzájuk, amiről akkor sokat beszéltek. Állítólag Kerényi beszélt valamit és az adott alkalmat erre, meg aztán ez a növekvő népszerűség, ami nem tetszett Kodálynak. Hát az öreg Kodályné megtette azt is, ezt is csak hallomásból tudom, hogy azt hiszem az első zenei lexikonban sokallotta, hogy Bartókról egy fél oldallal hosszabb cikk jelent meg, mint Kodályról, és erre ő Szabolcsinak szemrehányást tett, és Szabolcsi [Bence] nagyon élesen válaszolt: „Az urának is ez a véleménye?” És aztán egy darabig nem ment hozzájuk. Hogy így volt, vagy nem, azt Szabolcsi tudná megmondani.

Tény az, hogy ilyen vonatkozásban az öreg Kodályné nagyon erőszakos volt. Kodály körül táplálták, hogy nem elég azt mondani [róla], hogy szép, hogy nagy. Nekem egy cikkem jelent meg Kodályról 42-ben.⁷⁴ Gál Pista⁷⁵ szerkesztette, ő kért föl engem, és nagyon meg voltak elégedve a cikkel. Pukánszky⁷⁶ volt akkor a lapnak a szerkesztője, egyetemi tanár, német professzor, és azt mondta,

⁷⁴ Vargyas Lajos: Zoltán Kodály. In *Ungarn*, 1942: 3–12. + 2 mell. [Klny., helyes szöveggel. A különnyomat a Vargyas által javított, helyes szöveget tartalmazza. Lásd alább.]

⁷⁵ Gál István (1912–1982): irodalomtörténész. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar és angol szakon folytatott tanulmányokat. Még egyetemi hallgatóként, 1934-ben megindította az *Apolló* c. folyóiratot, amelyben filozófiai, irodalomtörténeti tanulmányokat közölt az ókori kultúra, a magyarországi latinság és a közép-európai népek irodalomtörténete köréből. A lap munkatársai közé tartozott Bóka László, Kardos Tibor és Bartók Béla is. A folyóirat 1939-ben szűnt meg. Ezután a *Donauropa* c. német nyelvű lapot szerkesztette. A II. világháború alatt mint a Külügyminisztérium kulturális osztályának tisztviselője sokat tett az üldözöttekért. 1945 után az Országos Könyvtári Központ igazgatója lett. Az ötvenes évek elején állásából elbocsátották; ezután Nagy-Britannia magyarországi nagykövetségének könyvtárosa lett, ahol évtizedekig dolgozott. A kelet-közép-európai komparatiztika problémáival és irodalmunk angolszász vonatkozásaival foglalkozott.

⁷⁶ Pukánszky Béla (1895–1950): irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1932). 1936-tól a budapesti tudományegyetemen a német irodalomtörténet tanára volt; 1941-ben a debreceni egyetem német tanészékének élére nevezték ki, és haláláig a német irodalomtörténet és német nyelvtan professzora maradt.

hogy ő maga fogja fordítani, és aztán a fordításban olyan dolgokat írtak, hogy teljesen megváltozott az értelme a dolgoknak. Például valamit a gyerekkarokról írtam, hogy egy „sajátos része az alkotásának”, erre ő azt írta, hogy „der hohe Punkt seiner Kunst”, a Psalmus *deklamációjáról* beszéltem, ő *recitativót* írt, meg sok ilyen dolog, úgyhogy én kétségbe estem, és levelet írtam, hogy mit csináltak a cikkemből. Az eredeti kéziratban pirossal aláhúztam azokat a részeket, amiket így elfordítottak, és szaladtam be egy népdal órára, és utána odaadtam Kodálynak; és azt mondtam: „Tanár úr, megjelent ez a cikk, de hát én borzasztó kínban vagyok, megváltoztatták, tessék nézni”. Rögtön elvette, tehát látszott, hogy probléma volt számára is a dolog, és legközelebb, egy pár nappal később, amikor fölmentem hozzájuk, és Kodály még valahogy el volt foglalva, a [Emma] nénivel beszélgettünk. „Mutatta a Zoltán a maga cikkét, borzasztó, hogy mit csináltak azzal, de azért kedves Vargyas, meg kell mondjam, hogy én nem vagyok elragadtatva a maga cikkétől.” „Miért, méltóságos asszony?” „Hát abból úgy derül ki, mintha nem volna meggyőződve az én Uramról, nem bízna benne eléggé”. „Hát ne tessék ezt mondani, aki eddig még olvasta, mind azt mondja, hogy látszik belőle a nagy tisztelet és elismerés, rajongás.” És akkor elkezdte, hogy „ezt [így] írja, meg azt írja”! Én tudtam, hogy mire megy [ki a dolog], mondtam: „Tessék nézni, különböző stílusok vannak, én nem az az ember vagyok, aki halmozza a jelzőket, a tényeket leszögezem, igyekszem fején találni a szöveget, megmondani; de nem jelzőkben, hanem a tényekben látom a lényegét, és ez az én stílusom. Eddig még senki sem mondta, hogy nem megfelelő, és én úgy érzem, hogy ez így jó. De ha ez nem felel meg, akkor máskor nem fogok ilyen cikket írni.” „Hát nem, ne gondoljon ilyesmit kedves Vargyas. Az uram mondta is, hogy nincs még valaki, aki ennyire értené őt, mint maga.” Persze, ezt azért nem hiszem, ezt csak azért mondta, mert nem szerette, hogyha valaki nem állt ki az uráért. Kifogását nem mindenki vette a szívére. Engem ez elijesztett és taszított, persze sosem tulajdonítottam Kodálynak, hanem csak neki.

Bartókról Kodály sosem mondott rosszat. Mi elég őszinte viszonyban voltunk, előttem tett olyan megjegyzéseket, amiket tudtam, hogy el kell felejtennem, és soha sehol nem említeni. Ennek ellenére tudom, hogy Bartókról soha olyasmit nem mondott, amit egy kicsit is rossznéven vehetett volna.

MR: És Emma asszony?

VL: Én Emma asszonnyal nagyon keveset beszélgettem. Őszintén szólva nem szerettem. És ő ezt érezte is. Ja, hát még a feszültség. Nem is feszültség, hanem a Mester és a tanítvány viszonynak egy bizonyos átalakulása, valamihez fűződik. Addig, az én „Ritmus” könyvemnek⁷⁷ a megírásáig én minden cikkemet vittem hozzá, és ezt is, a könyv kéziratát neki is és Szabolcsinak is egy példányban odaadtam. Kodály két hónapig ült rajta és aztán, amikor jelezte, hogy most már elvihetem, és mentem hozzá, azzal fogadott: „Hát nem volt novella.” Ezen csodálkoztam, és később Kodályné a húgomtól [meg]kérdezte: „Mondja, maga az okos fejével érti a bátyját?” Na, és Kodály azzal fogadott „Nahát, térjünk mindjárt a leglényegesebbre!” Ki volt téve a kottatartóra Zrínyi szövege és az én könyvem kézírata, hát a kéziratot úgy adta vissza, hogy nagyon sok helyen a sorok között volt ellenvetés és bejegyzés írva. És bizony ő azt kifogásolta: negyven éven át foglalkozott ezzel a problémával, és hát ő így, meg úgy látja, és hát én más oldalról elindulva sok mindent ugyanúgy látok, de hát ez a Zrínyi rész a fő kifogása. Én nem is nagyon vitatkoztam, mert amit mondott, az egyáltalán nem tudott meggyőzni, sőt akkor életemben először éreztem azt, hogy valahogy láttam a felső határát annak, amit ő tud, a szellemének a határát. Mindig abban a biztos tudatban voltam, hogyha én valamit jónak látok, azt csak elismerheti. Ha egy kérdésben nem is beszélünk, akkor is tudtam, hogy most ezt az álláspontot nyugodtan vallhatom, ő is így fogja vallani. Szóval, az a teljes egység a gondolkozásban, ami viszont azt is jelentette, hogy a tanár és a tanítvány viszonya volt, mert „majd ő jóváhagyja”. Itt volt először ellentét, amikor én annyira megrágtam azt a témát, és annyi vívódáson keresztül jutottam el oda, annyira tudtam, hogyha bárhova beleszúrnak, hol, melyik részén van a megfelelő ellenvetése: hogy így nem lehet, csak úgy. Nem akartam vitatkozni, de biztos voltam benne, hogy nem lehet, hogy tévedtem, és hogy rossz. Valami olyan érzés volt ez – már harminc egynéhány éves voltam – mint mikor a kamasz először öntudatra ébred, és gondolatban elválik az apjától „na, most már önálló vagyok”. Akkor megállok a magam lábán, gondoltam. Ez nem jelentette azt, hogy a Mester iránti tisztelet bármennyire is válto-

⁷⁷ Vargyas Lajos: *A magyar vers ritmusa*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1952.

zott volna bennem, csak azt, hogy addig, ha valamire azt mondta, hogy nem jó, én akkor habozás nélkül lemondtam volna róla. Mint ahogy volt is eset rá, amit még nagyon korán vittem hozzá. „Hát ez még nem érett, korán van még” mondta, és soha nem is jelent meg. Bár később ő utalt rá újból, „hát most már mondhatjuk, hogy” így emlékezve évekkal azelőtti dolgokra: de az nem jelentett nekem semmi rossz érzést, mert egyetértettem vele. Itt volt az első olyan érzésem, na, most már zentúl a magam lábán járok, mert hát van olyan dolog, amit az ő ellenére is [ki] kell mondanom. Akkor éreztem, hogy zentúl nem lesz az mindig úgy, hogy valamit elgondolok abban a tudatban, Kodály mit szól hozzá. Persze később is nagyon fontos volt nekem, hogy Kodály mit szól hozzá, de nem azzal, hogy csak úgy lehet, és másképp nem.

MR: A Kodály jelenségnek és a Kodály-iskolának a megítélése az elmúlt 20 év alatt egy párszor változott. Más és más volt mindig a viszonya éppen a hivatalos kultúrpolitikához, úgy tudom. Részben az ezzel kapcsolatos kérdéseket, hogyan látja tanár úr? Tehát nem tudom például, említette az Ujfalussyt, ő is úgy tudom, hogy szemben áll, ha nem is szemben áll, de elhatárolja magát a Kodály tanítványi körtől.

VL: Igen, a körtől sokan elhatárolják magukat, de Kodálytól nem. Különösen talán éppen a tudományban kialakult körétől, de van a zenében is, hogy a zeneszerzőtől is, aki kimondottan Kodály-stílusban alkot [elhatárolják magukat egyesek]; ez más kérdés. Olyasminek tulajdonítom, mint amit az előbb Kerényivel kapcsolatban is említettem, hogy Kodálynak sokat ártott az, hogy mögötte, nevében, részben az ő védelme alatt is emberek mit csináltak. A Kodály-növendékek nem voltak mindig minden tekintetben – szerintem – méltóak, nem viselkedtek minden vonatkozásban méltóan a mesterhez, és hát ezért bizony sok elidegenedés volt, illetőleg szembenállás a hívei körében is. Megmondhatom őszintén, hogy különösen akkor, amikor én még a Múzeumban voltam és kritizáltam a Csoportnak a tevékenységét, részben ugyanazt éreztem. Ami csak kényszerűen enyhült, amióta benn vagyok a Csoportban, mert hát az embert természetesen egy bizonyos kollegiális magatartás kötelezi, de mindmáig nem értek mindenben egyet azzal, ahogy és akit Kodály maga köré vett vagy megtűrt. Nem mindenki tanítvány, abban az értelemben, hogy a mestert folytatja, ha szükség van em-

berekre; és aki valamit tudott produkálni olyan területen, amit Kodály fontosnak tartott, jelen esetben a népzenei kutatásban, azokat odavette; és aztán ha odavette, mindenkit védett, ez az ő jóságának volt a következménye, egészen addig, hogy szinte pénzzel is tömte az embereket. Hát talán erről is érdemes volna szólni, mert Kodályra jellemző. De megvédte őket minden külső támadás, sérelem vagy akár jogos kritika ellen is, ezt én csodáltam is sokszor, igaz, hogy befelé sokszor nagyon keményen megmondta a véleményét, de kívülről jövő kritikák, főleg hivatalos részről jövő kritikák ellen akkor is megvédte, amikor az igazságos és jogos volt. Én ezt nem nagyon szerettem. Mert például éppen a *Népzene tára* köteteinek a szerkesztésében sokszor rendkívül sok kifogásolni való volt, ami anyagi károkat is okozott, tehát például a nem eléggé előkészített anyagot már a nyomdában x-szer át- meg átvitatták. Úgyhogy egyszer az egyik kötetért 70 ezer Ft szerzői korrektúrárt fel is számolt az Akadémiai Kiadó, de ő, mint a kölykeit védő oroszlán védte az embereit kiadóval, Akadémiával, minisztériummal, mindenkivel szemben. Persze ezek ezt érezve sokszor nem kellő gondosságot, vagy megfontoltságot tanúsítottak, sőt sokszor rosszul informáltak, és ő hitt az embereinek, amíg nem kellett csalódnia egészen; egy nyilvánvaló tényről tártak elé, és akkor rájött, hogy nem jól informáltak. Úgyhogy az élete utolsó éveiben már úgy kezdett ellenőrizni, és ügyelni, ahogy addig nem. Ha Kerényi valamit mondott, az úgy volt, és alig lehetett az ellen tenni valamit; az első eset volt, hogy azzal a bizonyos hollóközi ügyel kapcsolatban elkezdett érdeklődni, de ott egy másik tanítványa állt szemben vele, akinek a véleményére adott, csak ezért. Ha nem én lettem volna, hanem egy X.Y., akkor biztosan nem is érdeklődött volna, hanem biztosan azoknak lett volna igazuk.

De hogy mennyire segítette az embereket...! Arról nem is szólva, hogyha kértek pénzt, akkor adott. Tehát hogyha valakinek lakáscseréje volt és nagy összegre volt szüksége és fölment hozzá, akkor adta a harmincezer vagy negyvenezer forintokat; mint ahogy hallottam, hogy Vásáry Tamás zongoristának⁷⁸ zongorát vett. Mi-

⁷⁸ Vásáry Tamás (1933–): a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas magyar zongoraművész és karmester. Csodagyerekként kezdte, Dohnányi Ernő, majd Gát József és Hernádi Lajos tanítványa; több évtizedes nemzetközi előadói pálya után hazatért, 1993–2004 között a Magyar Rádió Szimfonikus

kor ki akart küldeni bennünket Helsinkibe a finn-ugor kongresszusra,⁷⁹ kiderült, hogy nincs az Akadémiának elég pénze, és azt javasolja [javasolják], hogy egy részét az összegnek – kb. ötezer forintba került volna emberenként – tehát egy részét, mondjuk hármezer vagy kétezer-ötszáz forintot a Csoport prémium formájában adja az illetőknek, a többit pedig fizessék maguk. Ebbe bele is mentünk, hárman voltunk, és akkor ő a saját zsebéből további kétezer-ötszáz forintot mindegyikünknek a kezébe nyomta. Én alig akartam elfogadni, de hát nem lehetett, és miután hosszas vita után fel akartam kelni, akkor ő megfogta a kikészített pénzt: „ne hagyja most már itt”. Vagy például Sárosi Bálintot⁸⁰ a jeruzsálemi konferenciára⁸¹ nem akarták már kiküldeni, és akkor ő a saját devizakeretéből fizette neki a repülőjegyet és a részvételi díjat. Úgyhogy ez egész komoly bonyodalmat okozott, mert az Akadémiának nem volt joga ezt elfogadni: pénzügyminisztériumi engedély kellett, hogy a Kodály valutából a Nemzeti Bankból átutalhassák; és Sárosi eljutott a jeruzsálemi konferenciára, és előadást is tartott.

Kodály több volt, mint egy egyszerű tudományos tekintély, aki az embert vezeti. Ha egyszerűen csak kiváló tudós, egyetemi tanár lett volna, azért nem éreztem volna ugyanazt vele szemben, mint a Psalmus szerzőjével és egy nagy nemzeti kulturális megújulási mozgalom elindítójával, szervezőjével szemben. Egészen különleges kimagasló egyéniség volt. Mindig éreztem, és mindenki érzett valami különleges tiszteletet vagy nem tudom, hogy minek nevezem ezt, ami színezte azt a viszonyt, ami köztünk volt. A tudományos kérdésekben, különösen későbbben, amikor az ember már valamit elért, azt érezhettem, hogy partnere vagyok, mint ahogy ő kezdettől fogva így is kezelt. De ez soha nem jelentette azt, hogy

Zenekarának főzeneigazgatója, majd 2004-től örökös tiszteletbeli főzeneigazgatója.

⁷⁹ Ez a konferencia 1965-ben volt Helsinkiben.

⁸⁰ Sárosi Bálint (1925–): népzenekutató, a zenetudományok akadémiai doktora, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja, 1958–1988 között az MTA Népzenekutató Csoportjának, majd Zenetudományi Intézetének tudományos munkatársa, osztályvezetője. A magyar népi hangszerek, a hangszeres népzene, a cigányzene és cigányzenészek kutatója; országos ismertségre 1969-ben indított népzenei rádióműsora („Zenei anyanyelvünk”) révén tett szert, amelynek adása 1988-ig tartott.

⁸¹ A szóban forgó konferencia egy IFMC konferencia volt, 1963-ban, Jeruzsálemben.

egy percig is magamat hozzá mérhettem volna, mert ott volt ez az óriási teljesítmény a háttérben, vagy az ember szeme előtt, ami mindig különös magasságba helyezte. Úgyhogy a viselkedésében esetleg és a beszélgetésben partner viszony látszott, akár [így] is érezhettem, és mégsem az volt. El tudom képzelni, hogyha néprajzos lettem volna és nem népzene kutató, és Györffy vagy Viski, vagy egy sokkal nagyobb szellemnek lettem volna a tanítványa, akkor végül – legalábbis 40 éves korban – teljes partnerség alakult volna ki, ami itt azért soha nem volt, annak ellenére, hogy mégis úgy viselkedtünk, tisztelettel bár, mint partnerek, de közben állandóan éreztük ennek a nagy teljesítménynek a súlyát és az elválasztó hatását.

MR: Amellett, hogy zeneszerző és zenetudós volt, még egy ilyen nemzeti szimbólum is lett belőle. Ennek a hatását hogy látta a tanár úr az egész népzene kutatásra? Tehát mennyire sikerült neki tovább vinni az 50-es évek után is ezt a nemzeti, mintegy „apostoli” szerepet?

VL: Hát ez is az előzőhöz tartozik, hogy ezt beleéreztük és beleláttuk, és hát mi is éreztük azt, hogy egy hadseregnek a tagjai vagyunk, aminek ő a vezére, és amiben mi részfeladatokat láttunk el, és a vezérnek az elismerését ki kell érdemelnünk. Függetlenül attól, hogy vezér nélkül is ezt a csatát vívnánk, állandóan a szemét éreztük magunkon, és ha valamit elértünk, akkor vagy közvetlenül kaptuk az elismerést, vagy hozzáképzeltük. Csak azt mondhatom, amit az előbb a tudományos kapcsolatunkról is mondtam, hogy az ember állandóan úgy érezte, vagy maga odaképzelte maga mögé őt, hogy most elismer vagy nem, illetve mindent viszonyított hozzá, hogy hogyan fogadná ezt, vagy mi lenne a véleménye. Még ha nem is mentem el hozzá, akkor is volt bennem az, hogy Kodály biztosan helyeselné. De nem ilyen megfogalmazásban, hanem egy homályos érzésként. Az ember a szemét maga mögött érezte. És hát aztán nagyon jól esett, amikor ez néha meg is nyilatkozott. Például az egyik kollégámnak a veje a Néprajzi Múzeumban dolgozott, aki egyszer nagyon nehéz helyzetbe került, amikor én emeltem szót érte, szintén nagyon nehéz helyzetben és egy súlyos ellenféllel szemben.⁸² Az illető elpanaszolta Kodálynak, hogy mi történt a ve-

⁸² Ugyanezt a történetet lásd még *Kerítésen kívül*, 338. A bajba került kolléga Hegyi Imre (1921–1991) néprajzkutató volt, Kiss Lajos (1900–1982) népzenekutató veje. Hegyi Imre nyolc és fél évet töltött Szovjetunióban a Gulágon, a Néprajzi

jével, és akkor azt kérdezte: „Nem volt senki, aki megvédte volna? Hát Vargyas ott van, nem szólt?” „De igen, ő volt az egyetlen”. „El is vártam tőle.” Ezt én sejtettem volna, de persze, amikor hallottam, a kollégám elmondta, akkor jól esett, hogy így is van. Ilyen viszony volt. Tudtuk, és ő is tudta, hogy az mit fog csinálni, én is tudtam, hogy ő mit fog gondolni, mit vár el, ez egy ilyen ki nem mondott, illetve néha kimondott, de annál erősebb kapcsolat volt.

MR: Kodály halála után úgy látszott, hogy a frontvonalak eléggé összekuszálódtak, hogy látja Tanár úr a pillanatnyi helyzetét ennek a csatának?

VL: Úgy látszik, hogy [Kodály] a halálával is győzelmet aratott, mert a temetésnek a rendkívüli nagy demonstratív jellege – azt hiszem – megdöbbsentette az ellenfeleit, és nagyon meggondolkoztatta azokat, akik nem voltak ellenfelei. Úgyhogy erre nem számítottak; mint ahogy volt a közönségben bizonyos Kodály-ellenes tendencia is. Éppen azért, hogy hosszú ideig a hivatalos Magyarország túlságos kiemelésben részesítette, és az is, ami soha másnál nem történt meg, hogy 60 éves korában, 70, 75, 80 éves korában mindig új és új emlékkönyvek jelentek meg, és évenként [sor került] a születésnapjának az ünneplés[ér]e – szinte már megunták, különösen azok, akiknek nem volt semmi közük a zenéhez, meg ehhez a mozgalomhoz. És különösen a pártfunkcionáriusok egy kisebb részében volt ilyen ellenkezés, mert hiszen hallottak azokról a gesztusokról, mondásokról, amikkel időnként Kodály megbotránoztatta őket; azt hitte az ember, hogy ezek kerülnek túlsúlyba, és ezek is azt hitték, hogy végre vége van a Kodály-korszaknak. És erre jött az óriási tüntetés, ami az Akadémiai Ravatal előtt volt, és a temetésen majdnem húszezer ember tolongott ott kint, tehát valóban nemzeti demonstráció [volt]. Ez nagyon meggondolkoztatta az embereket, és utána azért itt-ott a hívei sem hagyták magukat, hol kiállással, hol cikkel, hol kritikával: próbálták ezeket a [negatív] gesztusokat visszacsinálni [visszafordítani], amik hamar jelentkeztek, például az ének oktatásban. Talán még jó is volt, hogy ilyen „gesztusok” jöttek, például az a népdal ellenes pár cikk, meg nyilatkozat a televízióban egyszerre megmozgatta az ellenérzést és szinte [csak] úgy áradtak a hozzászólások; és egyszerre kiderült, hogy azért

Múzeumbeli alkalmazását politikai viharok kísérték.

szélesebb körben és mélyebben van belegyökerezve a nemzetbe, mint ahogy gondolták.⁸³ Ez most újra ellenlökést ad a dolgoknak, úgy látom, pillanatnyilag a legjobb úton van minden. A legfelsőbb kormányzat, illetőleg párt-körökben nem volt közben sem baj, inkább egy második és egy harmadik vonal állt nagyon ellent a dolgoknak. Most aztán úgy látom, azoknak sem lehet nagyon kiélni a hajlandóságukat.

⁸³ Vargyas Lajos itt Breuer János „Hová lett a magyar népdal?” c. írására és az azt követő visszhangokra (1968) utal. Ezeknek teljes anyagát lásd Vargyas Gábor (szerk.): „Akarjuk-e, hogy éljen a népdal? Vargyas Lajos művelődéspolitikai írásai”. *Folkmagazin*, 2015. XXII. évf. XI. különszám.

A FINNUGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ ZENETUDOMÁNY MÓDSZERTANÁRÓL¹

VARGYAS LAJOS

A finnugor népek már eredeti egységük idején is nagy területen szét-szóródva éltek. Ehhez járult még szétválásuk és fokozatos elvándorlásuk, aminek következtében e népek egyre nagyobb mértékben kerültek különböző kapcsolatok és kulturális hatások befolyása alá; így az egyes népcsoportok története a fejlődés további szakaszaiban egymástól teljesen eltérően alakult. A finnugor réteget tehát csak a legkorábbi időszak hagyatékában, a legarchaikusabb elemek között kereshetjük.

Hogyan határozhatjuk meg ezeket az elemeket? Elméletileg a hagyománynak csak azokat az összetevőit tekinthetjük közös finnugor elemeknek, amelyek a finnektől kezdve az ugorokon keresztül a magyarokig az összes, vagy legalábbis a legtöbb finnugor népnél előfordulnak, és emellett persze igen régies vonásokat mutatnak föl. (Még visszatérek arra, mit tekinthetünk régies vonásoknak.) Elvileg egyes népeknél is fennmarhattak finnugor elemek, vagy akár két – elzárt területen élő – szomszédos népcsoport körében is. Ezekben az esetekben azonban sokkal nehezebb bizonyítani, hogy egykor az egész közösség rendelkezett ezekkel az elemekkel, illetve hogy egy olyan archaikus fejlődési fázis maradványai, amely egybeesik a finnugor egység idejével. Legkorábban az ugorok váltak el a többiektől, közülük pedig a magyarok kerültek a legmesszebbre, tehát a kettejük körében előforduló közös elemeknek a legősibb korból kell származniuk.

¹ Eredeti megjelenés: Zur Methodik der vergleichenden finnisch-ugrischen Musikwissenschaft. In *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum, Helsingiae habitus*, 23–28. VIII. 1965. Adiuvantibus: M.-L. Heikinmäki et I. Schellbach. Acta redigenda curavit: P. Ravila. Societas Fenno-Ugrica, Helsinki, 1968. Pars II. 377–382. Fordította: Drimál István. A fordítást az eredetivel egybevetette: Domokos Mária és Vargyas Gábor.

Az összehasonlító finnugor kutatásban az obi-ugorok játsszák a fő szerepet, aminek másik oka az, hogy a kultúrájuk archaikus: ők őrizték meg a legrégebbi hagyományokat. Megközelítően hasonló hagyományt találunk a permiek és a Volga-menti népek egyes, a civilizációtól elszigetelt csoportjainál, amelyek a tatár (és természetesen az orosz) befolyástól csaknem teljesen érintetlenek maradtak. Bármiféle olyan kísérletet, amely finnugorként akar magyarázni olyan elemeket, amelyek ezeknél a népeknél még nyomokban sem bukkannak föl, eleve kilátástalannak kell tekintenünk. Ha csak egy oldalon is áll fenn hiány – az ugoroknál vagy a permieknél illetve a Volga-mente népeinél – akkor is kétfelől részletesen meg kell indokolni azt: 1. olyan későbbi, bizonyítható fejlődés hatásával, amely kiszorította a hagyományból a szóban forgó elemet, 2. az illető elemek ősi korával. Ez különösen igaz azokban az esetekben, amikor az összehasonlítás során tárgyalt jelenségeket csak a finneknél és a magyaroknál találjuk meg, tehát a rokonsági láncolat legfejlettebb és egymástól legtávolabbi tagjainál. Aligha kell azzal a véletlen eshetőséggel számolnunk, hogy éppen az archaikusabb népek kultúrájában merül feledésbe az összekötő láncszem. Módszertanilag elhibázottnak és értéktelennek kell tekintenünk minden olyan összehasonlítást, amely az említett „összekötő láncszem” nélkül akar összefüggést megállapítani magyar és finn jelenségek között.

Különösen igaz ez olyan zenei elemek összehasonlítása során, amelyek nem mutatnak fel ősi vonásokat. Hiszen egy finn–magyar megfelelés – tehát a finnugor egység idejéből való származás – olyan archaikus stádiumot jelent, amelynek csakis az európai népzene legősibb vonásai felelhetnek meg.

Milyen kritériumok alapján tekinthetünk bizonyos elemeket archaikusnak? Véleményem szerint az alábbi három kritérium alapján, amelyek közül legalább kettőnek meg kell lennie. 1) Az illető elemnek Európa különböző, egymástól távol fekvő, elzárt területein kétségkívül reliktum-jelenségként kell előfordulnia. Ez a körülmény nyilvánvalóan arra utal, hogy ó-európai jelenségről van szó, ami egyidejű lehet a finnugor együttélés korával. 2) Ha az elem olyan szokással vagy szövegműfajjal áll kapcsolatban, amely a néprajzi tapasztalat szerint igen nagy múltra megy vissza, mint például a halottsirató vagy esetleg nálunk az újév-köszöntés (regölés), a finneknél a Kalevala *runó*-i, az ugoroknál a mitológiai énekek vagy a medvénekek. 3) Szükséges még, hogy az illető elem újkori eredetének a lehetősége kizárható legyen. Tehát számításba sem jöhet

olyan zene, amelynek hangnem-rendszerében, ritmusában, formai-, vagy dallamszerkezetében fejlett vonások, sőt az európai műzene jelenségei fordulnak elő: funkciós jellegű dūr-moll hangnem, fejlett periódusokból való építkezés, zárt dalforma, következetesen ismétlődő szimmetrikus giusto ritmusok, nagyvonalú vagy merészen egyéni dallamvezetés. Az ilyen vonások megléte kizárja az ősi finnugor eredet lehetőségét.

Szándékosan kerülöm, hogy az ősit, a „tősgyökerest” úgy jellemezzem, mint ami forma nélküli, szűk dallamjárású, egyszerű ritmusú stb., mert tudatában vagyok annak, hogy ezek az elemek a természeti népeknél éppen hogy nagyon is fejlettek lehetnek: találunk ugyanis nagy ambitusú dallamokat, bonyolult (de nem szimmetrikus) ritmikát stb. is náluk. Éppen az a mi feladatunk, hogy – amennyire lehetséges – megállapítsuk, melyek voltak az uralkodó sajátosságok az ősi stádiumban. Éppen ennyire világos az is, hogy a nyilvánvalóan modern jelenségeket figyelmen kívül kell hagynunk.

További kérdés, hogy *mi az*, aminek a régies voltát bizonyítani kell: Egy dallam? Egy dallam egy része? Vagy a dallam bizonyos elemei? Esetleg *nagyobb egységek*? Úgy hiszem, és ezt előljáróban hangsúlyoznom kell, hogy bizonyító ereje csak a nagyobb egységek párhuzamainak, tehát elsősorban az összefüggő stílusoknak van. Ha egyes népeknél összefüggő, világosan elkülönülő, számos dallamból álló olyan dallamstílusokat találunk, amelyek a fenti értelemben archaikusnak tekinthetők, és amelyek a különböző népeknél mint *stílusok* felelnek meg egymásnak, akkor megalapozottan hozhatjuk őket kapcsolatba egymással; és amennyiben eleget tesznek az elterjedés fent említett követelményeinek, finnugor hagyománynak tekinthetjük őket. Egységes stílus hiányában legalább gyakran előforduló típusok meglétét kell igazolnunk ahhoz, hogy genetikus összefüggésről beszélhessünk. *Egyes dallamokat csak stílusegyezéseken belül* hasonlíthatunk össze. Ilyen módszertani eljárással sikerült Kodálynak a magyar és a cseremiszi dalok közötti megfeleléseket bizonyítani. Ez a kutatás – végeredményét tekintve – nem finnugor, hanem török-tatár volt, hiszen a magyarok, a cseremiszek és a többi Volga-menti nép hagyományában vizsgált stílus török-mongol eredetű; ennek keretében sikerült Kodálynak az egyes, fejlett darabok között további mélyreható párhuzamokat fölmutatnia. Eljárása azonban (Kodály 1956: 24–59) példaértékű finnugor szempontból is, sőt bármiféle egyéb összehasonlítás számára.

De éppen a dalok azonosságának kimutatásához le kell néhány alaptélt szögeznünk, mert a dallampárhuzamok esetében manapság oly any-

nyira eltérő módszereket és olyan szabadságot látunk, ami végső soron az egész összehasonlító kutatás hitelességét aláássa.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy csak *teljes dallamokat, teljes szerkezeteket* lehet összehasonlítani. Kiragadott részeknek, motívumoknak egy utánuk írt „stb.”-vel nincs bizonyító erejük. Ilyen közlésmódhoz csak akkor folyamodhatunk, ha a „stb.” után mindig a már közölt frázis ismétlődik meg. Különösen kevésbé meggyőzőek azok az összefüggéseiből kiragadott részletek, amelyek dallamvezetése nem jellegzetes, és amelyekhez egymástól eltérő párhuzamok is felsorakoztathatóak lennének. Sajnos még a finnugor párhuzamokkal foglalkozó magyar tanulmányok sem kifogástalanok e tekintetben (Szomjas-Schiffert 1960; 1963).

Az *azonosságot* tehát szűkebben kell körülhatárolnunk. Ha nagy ívű, összetett dallamvonalról van szó, akkor elég, ha az általános dallammozgás folyamatosan megegyezik. Ilyet azonban finnugor eredetű dallamoknál nem várhatunk, minthogy ezek kapcsán nem számolhatunk hasonló fejlődési szinttel. Az ez idáig szóba jöhető dallamokban szűk járást és egyszerű mozgást figyelhettünk meg. Ilyen esetben a dallamvonalban található nagyobb eltérések már perdöntőek, és ellentmondanak az azonosításnak. Szűkjárású dallamok közötti megbízható párhuzamhoz szükséges, hogy a dallamvezetésben valamiféle pregnáns motívum jelenjék meg.

Ilyen híján más kritériumokat kell figyelembe vennünk az összehasonlítás során: a stílus általános jegyeit, azaz a recitációt, a formai építkezés hasonló, elemi fajtáit, sőt néha éppen a formálás hiányát, a dallamvezetés összképét (*Gesamtlinie der Melodieführung*), a ritmikát, a hangnemet, az énekstílus sajátos tulajdonságait. Meggyőző egyezést azonban csak több ilyesfajta összetevő egyidejű jelenléte nyújthat.

De a finnugorok közötti *egyezés* megállapításával még nem zárult le a bizonyítás. Éppen ilyen fontos a többi nép és terület zenéjétől történő *elhatárolás*. Ez olykor elmarad, és a kutatónak később azzal kell szembe-sülnie, hogy az a kapcsolat, amelyet két nép között megállapított, más népekkel is fennáll. Hogy ezt elkerülhessük, finnugor szempontból az alábbi kérdést kell feltennünk: vannak-e hasonló jelenségek Európa és Nyugat-Szibéria többi népénél vagy sem? De ha vannak, az sem mindig jelenti azt, hogy a jelenség ne lehetne finnugor eredetű. Lehet, hogy a szóban forgó elemek más területen való előfordulásából levezethetjük, hogy olyan ó-európai jelenségről van szó, amelyet a finnugorok fejlődé-

sük legrégebb szakaszából hoztak magukkal; tehát éppen ez a körülmény szolgáltathat bizonyítékot az egyezésre.

A folklórkutatás újabban a tipológiai egyezés elméletét dolgozta ki: ezen azokat az azonosságokat értjük, amelyeket az azonos fejlődési fokok hívnak elő mindenütt. A zene területén azonban a természeti népeknél, amelyek nagyjából a finnugor egység fázisának felelnek meg, nincsenek általánosan azonos, megegyező jelenségek: a primitív zene éppúgy lehet szűk ambitusú és mozoghat lépésekben – például a brazil nambikvaráknál –, mint ahogy tág ambitusú, oktávon is túllépő, és ugrásokból álló – például az új-guineai pápuáknál –, ahogy azt magyar gyűjtők, Boglár Lajos és Halmos István, valamint Róheim Géza anyagában láthatjuk (hogy a bonyolult ritmusokat itt ne is említsük). Jelenleg tehát nem rendelkezünk ezen a területen kidolgozott kritériumokkal, így sokkal biztosabbnak látszik, ha bizonyos kulturális elemek korának és jelentésének a fejlődési folyamatban való meghatározásához csak az európai összehasonlító kutatás tapasztalataira támaszkodunk.

Itt úgy érzem, mérlegre kell tennem, hogy saját ugor összevetéseim (Vargyas 1950) hogyan viszonyulnak a fentiekhez, főként abból a szempontból, hogy mit is találunk a többi nép körében? A magam részéről beértem azzal, hogy a számunkra akkoriban ismert népzenei anyagban hasonló típusokat máshonnan nem ismertünk. Ám időközben fokozatosan napvilágra kerültek illetve hozzáférhetővé váltak bizonyos mértékig rokon típusok: romániai és szicíliai siratóénekek,² szerb „asszony”-énekek,³ egynémely régi dán ballada dallam (Knudsen 1958). Jóllehet a módszertani hiányosság így világossá vált, az új anyag mégsem cáfolja egy cseppet sem következtetéseimet – sőt, alátámasztja azokat. Ezek a reliktum területek ugyanis egyértelműen valamiféle olyan közös, ó-európai dallamstílusra utalnak, ami az ugor népek közti egyezés során egyáltalán nem zárja ki az [finnugor] egység korszakából történő származtatás lehetőségét, sőt inkább valószínűsíti azt. Más szempontból ugyanis kifogástalan az egyezés: az illető dallamok mindkét népnél olyan dallamtípust, sőt nálunk olyan stílusréteget alkotnak, amely sokféle jegye által világosan felismerhető, illetve amelynek elemi formaelve és recitatív előadásmódja a zenélés igazán elemi fokát képviseli. A magyaroknál az

² Lásd Vargyas 1954: 588; további vonatkozások Favara–Tiby 1957: Nr. 567–568, 573, 575.

³ Bartók–Lord 1951: Nr. 4, 11 (?), 22, 27d (?), 28bc, 31bcd, 33, 35 (?), 40.

egész stíluscsoportot a halottsíratásra vezethetjük vissza, tehát egy archaikus népszokásban élő ének dallamára.

A feltárt új anyag – annak ellenére, hogy következtetéseimet érintetlenül hagyta – mégiscsak fokozottan int arra, hogy további összehasonlításainkat európai horizontú kitekintéssel alapozzuk meg. Másként mondva minden összehasonlítás homokra épül, amíg nem rendelkezünk összefüggő nagy területek – jelenleg Európa és a határos területek – áttekintésével, és amíg nem tudjuk a részek összehasonlítását az egészről alkotott képbe ágyazni. A magyar kutatás már megtette az első lépéseket ezen az úton: létrehoztuk az „Európai Népzenei Katalógust”, melyben az összes európai nép publikált (majd később, archivált) népdalait – egységes zenei rendszerbe sorolva – föl kívánjuk dolgozni. Ez a feladat rengeteg munkát igényel, amihez úgy tűnik, nem elegendő a mi munkaerőnk; nemzetközi együttműködésre lesz szükség. Az összehasonlító európai zenefolklór problémái azonban csak egy ilyen – intézményesített – módon oldhatók meg.

BIBLIOGRÁFIA

BARTÓK, Béla – Albert Bates LORD

1951 *Serbo-Croatian Folk Songs*. Texts and Transcriptions of Seventy-Five Folk Songs from the Milman Parry Collection and a Morphology of Serbo-Croatian Folk Melodies by Béla Bartók and Albert B. Lord, with a Foreword by George Herzog. New York, Columbia University Press.

FAVARA, Alberto – Ottavio TIBY

1957 *Corpus di musiche popolari siciliane*. Palermo, Accademia di Scienze, Lettere e Art.

KNUDSEN, Thorkild

1958 Structures prémodales et pseudo-grégoriennes dans les Mélodies des ballades Danoises. *Journal of the International Folk Music Council*, X. 4–14.

KODÁLY Zoltán

1956 *Die ungarische Volksmusik*. Budapest. (Első magyar megjelenés 1934.)

SZOMJAS-SCHIFFERT György

1960 Finnisch-ugrische Herkunft der ungarischen „Regös“-Gesänge. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus 20-23. IX. 1960: 364–396.

1963 Die finnisch-ugrische Abstammung der ungarischen Regös-Gesänge und der Kalevala-Melodien. *Musik des Ostens*, Nr. 2. 126–156.

VARGYAS Lajos

1950 Ugorskij sloj v vengerskoj narodnoj muzyke. (Ugor réteg a magyar népzeneben). *Acta Ethnographica*, I. 161–196.

1955 Beszámoló a romániai néprajzi kutatásról. *Ethnographia*, LXVI. 556–563.

A XVIII. SZÁZADI MAGYAR NÉPZENE
KUTATÁSI PROBLÉMÁI
KORREFERÁTUM KOSÁRY DOMOKOS ELŐADÁSÁHOZ,
1978. II. 30-ÁN¹

VARGYAS LAJOS

Örömmel üdvözlöm, mint folklorista, Kosáry nyomatékos figyelmeztetését, hogy a művészeti ágak tanulmányozása és történeti értékelése során nem szabad figyelmen kívül hagyni a népi műveltség kutatási eredményeit sem. Egyúttal a mi kötelességünk figyelmeztetni arra, hogy a folklór anyagának és kutatási eredményeinek felhasználása bizonyos módszertani megfontolásokat tesz szükségessé. Jelentős különbség van ugyanis a magas művészetek és a népi műveltség történeti mozgása és az alap változásaihoz való viszonya tekintetében. A „felső értelmiségi” műveltség ugyanis úgy változik korok szerint, hogy előző stílusai, művészeti eredményei, egész ideológiája megváltozik, az új felváltja a régit, még ha egy ideig együtt is halad vele, amíg a régi teljesen el nem nyészik, s az új teljesen ki nem bontakozik.

Az alsó, népi műveltségben már nem is megkétszerezről van szó. Itt óriási múlt él együtt a mindig születő újjal, s a „jelen” mindig különböző idejű elemek együttesét jelenti. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy a népi műveltségben nem elemek váltása, hanem felhalmozódása folyik: ami egyszer megszületett, az fennmarad szinte kortól függetlenül és alig változva, s az újabb korok kialakuló új jelenségei csak mellé sorakoznak. Természetesen itt is van elhalás, és különösen van változás a saját korukat túlélő elemekben, de az lényegesen csekélyebb, mint a magas szférában. S ami a legfontosabb: máig fenntartott, együtt élő elemek közt hihetetlen időbeli különbségek lehetnek eredetük tekintetében. Hogy csupán a népzeneben megállapítható, legfeltűnőbb korszakokra utaljak: együtt él a széles értelemben vett mai hagyományban a sirató ugor-korig

¹ Eredeti megjelenés: *Múzeumi Kurir* (Debrecen, A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele, Felelős kiadó: Dankó Imre), 1985. május 7., 47. sz. 66–70.

visszakövethető, európai dallamstílusa a 19. század második felében kialakult új népdalstílussal. Ha tehát a történész meg akarja vizsgálni egy kor népköltészetét vagy népi műveltségét, nem *egy kor* termékeit találja, hanem különböző korok addig lerakódott anyagának együttesét.

Hozzájárul a nehézségekhez, hogy ezt az együttest is világosan csak a jelenben látjuk, korábbi korokra nincs forrásunk. Tehát egy elemnek feltűnésétől a jelenig lefolyt változásait csak a két végpont között tudjuk megállapítani, ha egyáltalán tudjuk, de hogy a közbeeső korokban meddig jutott ez a változás, azt már semmiképpen sem.

Mégsem kell azt hinnünk, hogy egyáltalán nem lehet a néprajzi, illetve folklór anyagot egy-egy korszakra nézve felhasználni. Ha nem azt keressük, *mi van benne* egy-egy kor népi műveltségében, hanem azt, *mi keletkezett akkor benne*, illetve *mi került bele* egy-egy korszakban, akkor már igenis kapunk történetileg értékelhető adatokat belőle. Lássuk először a könnyebbet: mi került bele az egyes korszakokban.

Tudunk népzenei stílus-elemekről és egy sor népdalról, ami középkori egyházi és világi zenéből, vagy más népek dalaiból került a magyar néphez. Ismerünk barokk kori elemeket népzeneinkben: egy sor dúr hexachordban mozgó, a duda hangkészletével és játékmódjával összefüggő dallamot, amelyek legnagyobb számban táncdalainkban és betlehemes énekekben jelennek meg. Sok köztük a szaffikus eredetű forma, aminek fokozatos kialakulását a klasszikus strófából nyomon tudjuk kísérni 17–18. századi kottás gyűjteményeinkben. Erre a stílusra 18. századi nyomtatott és kéziratos dallamgyűjtemények adnak korhatározó adatokat. Tudunk ezután sok magános dallamról, amely 16–19. századi műdalokból került a néphez. Mindezek azt mutatják, különösen a 18. századi és a középkori darabok, amelyek összefüggő „hatásról” tanúskodnak, hogy a „felső, értelmiségi” műveltség és a paraszti szint bizonyos időkben széles területen érintkezett egymással, s a parasztság műveltsége vagy annak felső rétege lépést tartott az értelmiségi művelődés bizonyos fordulataival.

Fontosabb ennél, hogy a népi műveltségben néha kialakul valami új, aminek nincs megfelelője a magas műveltségben, még ha nem is felülről jövő hatások nélkül keletkezik. Az ilyen jelenségek mindig nagy stílus-forradalomként jelentkeznek, s ezek azok a változások, amelyeket közvetlenül az alap változásával összefüggő felépítmény-jelenségnek minősíthetünk. Ilyen a 14. században kialakuló ballada, ami a paraszti termelésben beálló nagyarányú változások és a nyomában erjedő társa-

dalmi változások, új igények és ideológia pontos kifejezője. És ilyen a 19. század második felében (csak Magyarországon) kialakuló új népzenei stílus, ami a kapitalizálódó paraszti termelés és polgárosodás nyomán születik, s a jobbágyfelszabadítás után szélesen kibontakozó paraszti életforma-átalakulást fejezi ki.

Ezek a változások egy sereg olyan elem közt jelennek meg, amelyek régi korokból öröklődtek tovább, tehát elszakadva egykori alapjuktól, mint továbbélő archaizmusok. Világos, hogy a ballada divatjának viharos elterjedése idején és utána is tovább énekeltek a paraszti siratót, reggóséneket és egy sor más ünnepi szokás primitív dallamát, ami mind pogány bőségvarázslással és rontáselhárítással van összefüggésben – hogy csak néhány legfeltűnőbb jelenségre utaljak. S bármennyire éles korosztály-különbség volt megállapítható a 900-as évek elején az új stílus és a korábbi dalanyag fenntartói közt, mégis, azóta immár 70 esztendeje, élnek a régi típusok darabjai is, egy helyen ritkábban, másutt nagy bőségben, mialatt az új stílus szinte kizárólagossá vált a falvak fiatalságának mindennapi zenei életében. Ugyanakkor más folklór-ágakban még régiesebb elemek élnek tovább (mesében, néphitben, népszokásokban). Minden korban vannak tehát olyan ágai a népi műveltségnek, amelyekben a népi társadalom fejlettségi szintje leginkább vagy kizárólag jelentkezik, amellyel közvetlenül követi a társadalmi változást, ami kifejezi az új ideológiát. Ezeket tekinthetjük az illető kor *fő műfajának* vagy *fő műfajainak*. Valószínű ugyanis, hogy a középkori nagy változás a népköltészet más ágaiban is hozott létre újat, csak a kutatás még nem jutott el ezek felismeréséig. Az új népdalstílussal párhuzamosan pedig, illetve némileg megelőzve azt, jelentkezett az új díszítőművészet és egy sor viselet, valamint betyár- és rab-költészet a néphagyományban. Kosáry Domokos történészként jogosan tartózkodott attól, hogy az új népdalstílust és díszítőművészetet párhuzamba állítsa. Magam bizonyos néprajzi eredmények ismeretében bátrabb lehettem, s már 1943-ban utalás formájában (Vargyas 1943: 290), 1961-ben (Vargyas 1961: 15) és 1969-ben pedig már határozottan kimondtam, hogy ezek ugyanannak a társadalmi változásnak a kifejezői. Idézem az utóbbit: „Meglepő, hogy az esztétikailag kevésbé súlyos új stílus volt alkalmasabb a szétszűrésre; mert az is gyökeresen új társadalmi magatartást fejez ki, akárcsak az előtte kivirágzó népi díszítőművészet. Bartók is többször a »modern« jelzőt alkalmazta rá, amikor arra kereste a feleletet: miért gyakoroltak ezek a dalok akkora hatást szomszédainkra. Ez a határozottan érezhető »modernség«,

vidám, magabiztos, új szellem és a kialakulás késői időpontja világosan jelzi, hogy a régi népelet évszázados kötelékeitől felszabaduló, polgárosodó paraszti élet művészi kifejezésével állunk szemben” (Vargyas 1969: 397). Ugyanezt 1961-ben: „...ez az újabb polgárosodás a paraszti termelés fokozatos kapitalizálódása nyomán már a 18. század elejétől jelentkezik, és egyre újabb folklór-jelenségekben fejeződik ki: előbb a betyárköltészetben, majd az új díszítőművészetben, s végül a zenében” (Vargyas 1961: 15). És tegyük hozzá: a táncban. Ott hasonló a szerepe a csárdásnak, amely „az új népdalokhoz hasonlóan újkori jelenség, a 19. században indult hódító útjára, s az új népdalokhoz hasonlóan, nagy lendülettel terjedt el szomszédaink között [...]” (Vargyas 1969: 396).

Természetesen ezek mellett is megmaradtak „holtan továbbélő” elemek is; az új díszítő motívumkincs mellett például a szuszékokon svasztika és stilizált ember-alakok kőkorszak óta változatlan mintái; vagy a közép-erdélyi táncrendben a férfi szólótánc és verbunkos az új csárdás mellett.

Az viszont valószínű, hogy minden összefüggő stílus a néphagyományban egykor „fő műfaj” lehetett, s csak további élete tette „felhalmozódott régiséggé”. De minthogy a legkidolgozottabb és így legjobban értékelhető jelenségek – mint a sirató-stílus és a különböző ötfokú régi népdalstílusok – a honfoglalás előtt alakultak ki, s így őstörténetünk körébe tartoznak, amit a jelen konferencia érthetően kihagyott témái közül, én sem térek ki rájuk.

A történetileg jól belátható koron belül kétségtelen, hogy két igazi „fő műfaj” ismerünk a paraszti műveltségben: a középkori balladát és a 19. századi új népdalstílust a vele nagyjából egyidejű díszítőművészettel és csárdással. Vagyis a feudalizmus felszámolása, kapitalizálódás, polgárosodás – egy valódi alap-változás egy felől; másfelől a feudalizmuson belül ugrásszerű agrártechnikai fejlődés és egyidejű városfejlődés, [illetve] a nyomában előálló gazdasági fellendülés okozott csak stílusváltást a paraszti műveltségben; eltérően a felső, értelmiségi szint stílus-korszakainak többszörös változásától. Azokat a nép bizonyos esetben is legföljebb csak a felülről befogadott elemek nagyobb számával követte, mondjuk: „másodlagos stílusokkal”.

Meg kell itt jegyezni, hogy a „fő műfajok” megjelenése sem jelenti az egész nyelvterület parasztságának együttes és egyidejű részvételét. A paraszti műveltségben még feltűnőbbek a területi szintkülönbségek, mint a felső műveltségben. Erre a következő példát hoztam fel 1961-ben:

„1900 például a népzében mást jelent az Alföldön – az új stílus virágzását – és mást Székelyföldön – nagy általánosságban a régi stílus uralmát az újnak még csak kezdődő terjeszkedésével – s mást Moldvában – a régi kizárólagos uralmát az újnak még nyomai nélkül is” (Vargyas 1961: 15). S hogy folytassam más vonatkozásban is: „Ugyanez az időpont földművelésben jelenti az Alföldön pl. a kaszával aratás 4-5 évszázados hagyományát, az Ecsedi-láp környékén és Erdélyben a sarlós aratást. De egy falu társadalmán belül is ez a helyzet. Áj számára 1940 öltözködésben jelentette a népviselet hiányát, nagyobb gazdákon esetleg bőrkabátot, termelésben igen sok vetőgépet, ugyanakkor zenefolklórban a régi, hagyományos zenei (élet-) formák uralmát, amit sok polgári hatás keresztezett. S ugyanott a nagygazdánál ez az időpont a dalolási hagyománytól való tudatos elzárkózást jelentette, a napszámosoknál annak virágzását, s csak a falu átlagképében, lakossága zömében az említett, polgári hatásokkal kevert régi hagyományt” (Vargyas 1961: 15).

Azt hiszem, ezek alapján most már világos, mennyiben lehet felhasználni a paraszti műveltséget történeti korok műveltségének megrajzolásában.

Fontos megállapítása az előadásnak, hogy a művészeti alkotásokat forrásnak is tekinthetjük, amelyből visszakövetkeztethetünk a történeti fejlődésre, és felhasználhatjuk a társadalmi modell megalkotásában. Ezt mind a két „fő műfaj” népek közti elterjedésében világosan tapasztaljuk. A ballada például azok között a népek között mutatja a legvilágosabb és legérettebb műfaji jelleget, melyek a korszak fejlődésében a legintenzívebben vettek részt (franciák, angolok, németalföldiek, németek, északolaszok legnyugatibb csoportja, csehek, lengyelek, magyarok), de korábbi műfajokkal és stíluselemekkel keverten, kevésbé társadalmi mondanivalóval jelentkeznek a skótok, skandinávok, az Ibériai-félsziget népei, s Kelet-Európa népei közt (oroszoktól a Balkánig). Az új magyar népzenei stílust a szlovákok és részben a kárpátukránok veszik át, a románok nem. (Bár itt azt is számításba vehetjük, hogy az erdélyi magyarság is a gyűjtés idején még alig ismerkedett meg vele; de az alföldi románság hasonlóképp elzárkózott előle.) Bartók mindenesetre a román folklór nagyfokú archaizmusával magyarázta ezt az elzárkózást – ami egyúttal a társadalmi modellre is vonatkoztatható. Ugyanarra vonatkoztatható, hogy a magyar balladák közelebbi formában és azonos társadalmi tartalommal jelentkeznek, tehát könnyebben találtak befogadásra a morva síkság népénél, mint a határainkon belül élő, hegyvidéki szlovákoknál.

Most még csak arról kell megemlékeznünk, mit kap a folklór a művelődéstörténettől s a történelemtől egyaránt. Kosáry fogalmazása szerint „jó kapcsolási térképet”, amelyhez saját eredményeit kötheti. Én úgy fogalmaznám, hogy saját eredményeink ellenőrzését és végső igazolását. Így például, amikor kezdtek megvilágosodni előttem a ballada keletkezési körülményei és időhatárai, továbbá, hogy milyen társadalmi problémák vannak kifejezve benne, a történészekhez fordultam, hogy volt-e valami olyan fejlődés a parasztság akkori életében, ami indokolja mindent. S amikor kiderült, hogy az egybeesés tökéletes, akkor nyugodtam meg, hogy meglátásaim helyesek lehetnek. Az ellenkezőjére a népzene új stílusának kérdésében volt példa: ott már saját történeti ismereteim is elégségesek voltak arra, hogy – a népzenei kutatás szintén negatív érvei mellett – már eleve elfogadhatatlannak tartsam azt a magyarázatot, amely a 17-18. század társadalmi mozgásaival magyarázta az új stílus keletkezését.

Most még néhány részlethez fűznék megjegyzést, nem is mindig, mint folklorista. Először is az előadásban említett felső műveltség első és második szintjéhez. Ezt nem szabad csak osztályhoz, illetve réteghez kötötni elképzelni: nem a főúri és nagybirtokos rétegben van a kulturális első szint, vagy nem az ő teljes műveltségükben, s ugyanígy a második sem kizárólag a köznemességben. Barkóczy érsek például zenei vonatkozásban a második szinttel egy színvonalon állt, legalábbis amikor ünnepélyes alkalmak tánczenéjéről volt szó, mint az általa fenntartott, korának többi különböző vidékről előkerült, hasonló tánczenéjének. Ez sok népzenei kapcsolatot, valamint a már említett barokk táncdalstílust és a verbunkos felé haladó fejlődést mutatja.

Az ellenkező példa: a felvilágosodás eszméit világos társadalmi állásfoglalással találjuk néhány kismemesi, falusi származású kisebb költőnél: Péczely Józsefnél, Mátyási Józsefnél, hogy a legnagyobbbról, Csokonairól ne is szóljunk, aki debreceni kispolgár környezetből származott.

Másik megjegyzéssel szeretném erősíteni az előadásnak azt az álláspontját, hogy nem szabad a művészeti stílusokat túlságosan elkülöníteni, egy kor együtt élő jelenségeinek egységbelátásával szemben. Hiszen sokszor egy irányzat, illetve egy alkotó teljes kibomlása, legérettebb alkotásai már a másik stílus virágzásának idejére esnek. Amikor Vörösmarty a „Vén cigány”-t írta, a realizmusnak sok tekintetben korlátolt kritikusa, Gyulay szánakozva jegyezte meg, hogy „szegény nem tud már másként írni”; mert akkor ő már Petőfi és Arany költészetét ismerte csak

el korszerűnek. Több mint félszázaddal később Babits már ezt tartotta a legszebb magyar versnek. S az ellenkező példa: Tamási Áron, akkor már szürrealista novellák, valamint a „Jégtörő Mátyás” és „Ragyog egy csillag” szerzője, egy összejöveten kijelentette az akkor még élő Móricz Zsigmondról, hogy Erdély-trilógiájáért megérdemelné egy báróságot. Vagyis az első világháború előtti realizmusnak akkorra kiérett összegzését nem érezte az író társ „idejét múltnak”, ami nem tartoznék bele az akkori irodalom aktualitásába.

Végül még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a zene magyar fejlődése akkor volt – a közvetett források tanúsága szerint – egyvonalon Európával, amikor szinte semmi forrásunk nincs róla: a középkorban. S amikor forrásaink öröndetesen kezdenek felgyűlni: a 17-18. században és a 19. század elején, akkor mutat elmaradott képet nemcsak európai viszonylatban, hanem magyar viszonylatban is az irodalomhoz és a képzőművészethez képest. Ez nyilván avval függ össze, hogy e korban a zenének már nagy az igénye intézményességre: hangszer-kereskedelemre, zeneoktatásra, zenekarokra, hangversenyekre, hogy az operáról ne is beszéljünk; míg a lírai költészetben egyéni teljesítményekkel is jobban ki lehet törni a környezetből. De ennyiben talán világosabb képet is nyújt a társadalom valóságos művelődési viszonyairól, mint a költészet.

Zárom szavaimat azzal, hogy eddig mi, folkloristák nagyon is odafigyeltünk a történészek szavaira; nagy örömünkre fog szolgálni, ha a most kezdődő párbeszédben olyant is tudunk mondani, amire érdemes a történészeknek is odafigyelni.

BIBLIOGRÁFIA

VARGYAS Lajos

- 1943 Hagyomány és kultúra. (1.) *Társadalomtudomány*, XXIII. évf. 3. sz. 281–294. [Ua. in *Keleti hagyomány 1.* 1984. 7–24.]
- 1961 Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő*, XLIII. évf. 5–20. [Ua. in *Keleti hagyomány 2.* 1999. 11–23.]
- 1969 A magyar folklór-hagyomány és Kelet-Európa. In *Magyar Zenetörténelmi Tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., Zeneműkiadó, 391–398. [Ua. in *Keleti hagyomány 1.* 1984. 86–95.]

